

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΠΑΘΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ

Επιστ. Υπεύθυνος: Δέσποινα Παπαδοπούλου
Ερευνητική Ομάδα: Κώστας Δημουλάς
Δέσποινα Μπαμπανέλου
Γιώργος Τσιώλης

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΠΑΘΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ:

Διαδικασίες και χαρακτηριστικά
του κοινωνικού αποκλεισμού
στο Νομό Κυκλάδων.

Επιστ. Υπεύθυνος: Δέσποινα Παπαδοπούλου
Ερευνητική Ομάδα: Κώστας Δημουλάς
Δέσποινα Μπαμπανέλου
Γιώργος Τσιώλης

ΑΘΗΝΑ

2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	9
Εισαγωγή.....	11

Μέρος Πρώτο: Εννοιολογικές και Μεθοδολογικές Παρατηρήσεις

1.1. Το Αντικείμενο και οι Στόχοι της έρευνας	17
1.2. Μεθοδολογία της έρευνας	18
1.3. Οι Υποθέσεις εργασίας	21
1.4. Κοινωνικός Αποκλεισμός: Εισαγωγή στην έννοια και τη διαδικασία.....	23
1.5. Οι ομάδες στόχου: Προσδιορισμός των ιδιαίτερων πληθυσμιακών ομάδων	46

Μέρος Δεύτερο: Γενικά χαρακτηριστικά του Νομού Κυκλάδων: Μία ποσοτική καταγραφή

2.1. Εισαγωγή και Μεθοδολογία της Ποσοτικής Έρευνας	55
2.2. Τα Βασικά Κοινωνικά Χαρακτηριστικά του Πληθυσμού	61
2.2.1. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων των Κυκλάδων	61
2.3. Το Ιστορικό καταγωγής και της προγενέστερης διαμονής	75
2.4. Τα Χαρακτηριστικά εκπαίδευσης.....	88
2.4.1. Το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων των Ν. Κυκλάδων.....	88
2.4.2. Η συνεχιζόμενη κατάρτιση και η άτυπη εκπαίδευση.....	91
2.4.3. Γνώσεις ξένων γλωσσών	95

2.5.	Τα Χαρακτηριστικά απασχόλησης	96
2.5.1.	Η εργασιακή κατάσταση των κατοίκων των Κυκλάδων.....	96
2.5.2.	Η Ανεργία στο Ν. Κυκλάδων	98
2.5.3.	Οι επαγγελματικές δραστηριότητες.....	103
2.6.	Τα Στοιχεία υγείας μελών.....	105
2.6.1.	Τα χρόνια προβλήματα υγείας των κατοίκων των Κυκλάδων	105
2.6.2.	Τα προβλήματα υγείας των μελών των κατοίκων των Κυκλάδων.....	107
2.7.	Τα Στοιχεία εισοδήματος.....	108
2.7.1.	Η επάρκεια των εισοδημάτων των κατοίκων των Κυκλάδων	108
2.7.2.	Η λήψη κοινωνικών επιδομάτων των κατοίκων των Κυκλάδων..	110
2.8.	Η Κοινωνική Ευπάθεια στις Κυκλάδες.....	111
2.8.1.	Η οικογενειακή κατάσταση των κοινωνικά ευπαθών ομάδων	115
2.8.2.	Χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης και κοινωνική ευπάθεια.....	117
2.8.3.	Χαρακτηριστικά απασχόλησης και κοινωνική ευπάθεια.....	120
2.8.4.	Κοινωνική ευπάθεια και υγεία στις Κυκλάδες.....	123
2.9.	Συμπεράσματα: Κοινωνική Ευπάθεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Μία διαφορετική Πραγματικότητα.....	125

Μέρος Τρίτο: Από την Κοινωνική Ευπάθεια στον Κοινωνικό Αποκλεισμό

3.1.	Εισαγωγή και Μεθοδολογία της Ποιοτικής Έρευνας	131
3.1.1.	Οι άξονες ανάλυσης του ποιοτικού μέρους της έρευνας.....	134
3.2.	Κοινωνικός αποκλεισμός και η αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων.....	136
3.2.1.	Η Τρίτη ηλικία.....	139
3.2.2.	Η Ανεργία.....	147
3.2.3.	Η Απορία	170

3.2.4.	Οι ορεινές και απομονωμένες περιοχές	174
3.3.	Κοινωνικός Αποκλεισμός και η αδυναμία άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	186
3.3.1.	Η Μετανάστευση - Παλιννόστηση.....	186
3.4.	Κοινωνικός Αποκλεισμός και η διάρρηξη ή χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού	208
3.4.1.	Οι χρόνιες παθήσεις και τα άτομα με ειδικές ανάγκες	208
3.4.2.	Η Μονογονεϊκότητα	222
3.4.3.	Η Χρήση ουσιών	234
3.5.	Συμπεράσματα: Υπάρχει και σε ποιο βαθμό Κοινωνικός Αποκλεισμός στις Κυκλάδες;.....	237

Μέρος Τέταρτο: Όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, τρόποι βίωσης, αντιληπτικά σχήματα και εκφάνσεις του δημόσιου λόγου

4.1.	Τρόποι βίωσης και στρατηγικές των κοινωνικά ευπαθών υποκειμένων	247
4.1.1.	Κεντρικά Ερωτήματα. Μεθοδολογία	247
4.1.2.	Έκθεση των αποτελεσμάτων.....	249
4.1.3.	Συμπεράσματα	279
4.2.	Ζητήματα κοινωνικής πολιτικής και τοπικοί φορείς.....	282
4.2.1.	Ερευνητικοί Στόχοι.....	282
4.2.2.	Έκθεση αποτελεσμάτων	284
4.2.3.	Κοινωνική πολιτική στο τοπικό επίπεδο: μια Ανακεφαλαίωση ..	314
	Αντί Επιλόγου: - Συμπεράσματα – Προτάσεις.	322
	Βιβλιογραφία.	331

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ένταση των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού κατά τα τελευταία χρόνια σε όλες τις χώρες της Ε.Ε. δε θα μπορούσε να αφήσει αδιάφορα τα συνδικάτα. Τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, η φτώχεια και οι αδυναμίες άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων από μεγάλα τμήματα του εργατικού δυναμικού, συνιστούν ένα πλέγμα σχέσεων το οποίο επιδεινώνει τη θέση των εργαζομένων και εντείνει τις κοινωνικές ανισότητες. Πολλές φορές ο κοινωνικός αποκλεισμός καταδικάζεται με ιδεολογικούς και πολιτικούς αφορισμούς, που όμως δεν αρκούν για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων που απορρέουν από αυτόν.

Η επιστημονική έρευνα είναι αυτή που αποκαλύπτει τις αιτίες και τους παράγοντες που επιδρούν στην έξαρση ή την εξάλειψη ενός κοινωνικού προβλήματος και συνεπώς αποτελούν προϋπόθεση για το σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικών αντιμετώπισής του.

Το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, από την ίδρυση του δραστηριοποιείται συστηματικά στο πεδίο, εκτός των άλλων, της μελέτης και της παρακολούθησης του κοινωνικού αποκλεισμού στη χώρα μας.

Η συνεργασία με τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κυκλάδων, αποτέλεσε το έναυσμα για την πραγματοποίηση μίας σε βάθος έρευνας πεδίου του κοινωνικού αποκλεισμού, της οποίας τα αποτελέσματα και τα επιστημονικά ευρήματα έχουν γενικότερη αξία και αποτελούν πολύτιμα υλικά για το σχεδιασμό παρεμβάσεων αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και σε άλλες περιοχές. Επιπλέον, αποκάλυψε τα θετικά αποτελέσματα της συνεργασίας των Επιστημονικών Φορέων, των Συνδικάτων και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στο σχεδιασμό παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ελπίζοντας ότι η έρευνα θα επιτύχει το στόχο της, η διοίκηση του ΙΝΕ και η ερευνητική ομάδα θα θεωρήσουν θετική συμβολή την κατάθεση παρατηρήσεων αλλά και διαφορετικών προσεγγίσεων σχετικά με τη μεθοδολογία και την ανάλυση των πτυχών του κοινωνικού αποκλεισμού, όπως αυτά αναδεικνύονται από την έρευνα του φαινομένου στην περιοχή των Κυκλάδων.

Χρήστος Πολυζωγόπουλος
Πρόεδρος ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εφαρμογή των περιοριστικών πολιτικών κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οδήγησε σε έξαρση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων καθώς και στην έντονη παρουσία φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού. Η διατήρηση και αναπαραγωγή της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις οικονομικά και κοινωνικά προηγμένες κοινωνίες έρχεται σε αντίθεση με την επιδίωξη της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και την αρχή της ισότητας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη.

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1960 αλλά γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη κατά την τελευταία δεκαετία. Ως όρος, χρησιμοποιείται πολλές φορές για την περιγραφή ετερόκλητων φαινομένων, όπως είναι η σχολική αποτυχία, η αδυναμία άσκησης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, η απουσία πρόσβασης στις τεχνολογίες πληροφορικής, η ανεργία και η φτώχεια. Κοινό στοιχείο για την ένταξη των προαναφερόμενων καταστάσεων στην έννοια του αποκλεισμού αποτελεί η σχέση τους με τα θεσμοθετημένα κοινωνικά συστήματα. Ο αποκλεισμός αναφέρεται στην απουσία κοινά αναγνωρισμένων και θεσμοθετημένων δικαιωμάτων και ως εκ τούτου επικεντρώνεται στις διαδικασίες μετάβασης από μία κοινωνική κατάσταση σε κάποια άλλη και την ώθηση του ατόμου προς τις παρυφές του συστήματος. Συγκροτείται ως αντίθεση στην ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύστημα και συνιστά ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο. Μ' αυτή την έννοια δεν αναφέρεται ούτε ταυτίζεται με τη φτώχεια και τις επιπτώσεις της στο υποκείμενο. Η έννοια της φτώχειας αναφέρεται στην υλική θέση του ατόμου στη οικονομική ιεραρχία και αποδίδει πρωταρχική σημασία στις οικονομικές συνθήκες διαβίωσης, συνιστώντας ένα σύνολο μετρήσιμων οικονομικών δεδομένων. Αντίθετα, ο κοινωνικός αποκλεισμός αναγνωρίζει ένα σύνολο επιδράσεων και παραγόντων (κοινωνικών-οικονομικών-πολιτικών), οι οποίοι επιδρούν πολυσύνθετα στην κοινωνική θέση του ατόμου και τη σχέση του με το θεσμοθετημένο σύστημα. Έτσι, η έννοια του αποκλεισμού υποκατέστησε ως ένα βαθμό την έννοια της φτώχειας ως εργαλείο ανάλυσης των κοινωνικών ανισοτήτων, καθώς συλλαμβάνει την κοινωνική πραγματικότητα ως ένα πολυδιάστατο πεδίο, όπου δεν είναι μονοσήμαντη η επίδραση οικονομικών αιτιών στην κοινωνική θέση του ατόμου.

Η έρευνα αποτελείται από τέσσερα βασικά μέρη. Το **πρώτο μέρος** της έρευνας περιλαμβάνει την ανάλυση του εννοιολογικού και μεθοδολογικού πλαισίου με ειδικότερες αναφορές, στους στόχους, το αντικείμενο, τις υποθέσεις εργασίας, την εννοιολογική αποσαφήνιση, τις μορφές και διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το **δεύτερο μέρος** της έρευνας πραγματεύεται την έκταση και την ένταση του φαινομένου με ποσοτικούς όρους. Πιο συγκεκριμένα με τον σχεδιασμό και την πραγματοποίηση μίας έρευνας πεδίου ποσοτικού χαρακτήρα επιδιώχθηκε να εντοπιστούν η έκταση και η κατανομή των φαινομένων της κοινωνικής ευπάθειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις Κυκλάδες. Γί αυτό το σκοπό εφαρμόστηκε η στρωματοποιημένη δειγματοληψία με τυχαίο δείγμα των κατοίκων και αναδείχθηκαν εκείνες οι κοινωνικές ομάδες που παρουσιάζουν μεγαλύτερο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού στις Κυκλάδες. Επιπλέον, ανιχνεύθηκαν τα ιδιαίτερα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι του Νομού Κυκλάδων και αποτυπώθηκαν σ' ένα πρώτο επίπεδο οι σχέσεις τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Στη συνέχεια εφαρμόστηκε η ποιοτική μέθοδος, ώστε να διερευνηθούν σε βάθος οι ιδιαίτερες πλευρές και τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ο κοινωνικός αποκλεισμός στις Κυκλάδες.

Ειδικότερα στο **τρίτο μέρος** επιδιώχθηκε να διαχωριστούν οι περιπτώσεις κοινωνικής ευπάθειας και κοινωνικού αποκλεισμού, με ιδιαίτερη έμφαση στις διαδικασίες και τους παράγοντες που επιδρούν στην μετάπτωση του ατόμου στον κοινωνικό αποκλεισμό ή/ και τη διατήρησή του σε μία κατάσταση κοινωνικής ευθραυστότητας. Έτσι κατασκευάστηκε μία τυπολογία διαδικασιών οι οποίες αποτυπώνονται σε "στάδια" τυπικής μετάβασης του ατόμου και προϋποθέτουν την εφαρμογή διαφορετικού τύπου παρεμβάσεων, ώστε να αποτραπεί ο κοινωνικός αποκλεισμός.

Στο **τέταρτο μέρος** της έρευνας διερευνήθηκαν οι τρόποι βίωσης του αποκλεισμού από τα ίδια τα υποκείμενα καθώς και οι στρατηγικές που αναπτύσσουν για την αντιμετώπιση των επιπτώσεών του. Ταυτόχρονα, επιδιώχθηκε η καταγραφή των αντιλήψεων των τοπικών φορέων για τον κοινωνικό αποκλεισμό και αποτυπώθηκαν οι σχέσεις με τις κοινωνικές υπηρεσίες στο τοπικό επίπεδο.

Ο συνδυασμός ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης του κοινωνικού αποκλεισμού στις Κυκλάδες, ανέδειξε την πολυπλοκότητα του φαινομένου και αποκάλυψε τις διαφορετικές του πλευρές και επιπτώσεις στο άτομο αλλά και το κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, ανέδειξε τη διαφορετική φύση του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα σε σχέση με τις περισσότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Ένα από τα βασικότερα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας είναι ότι μία από τις κύριες αιτίες κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα είναι η απορύθμιση του ιδιωτικού χώρου (π.χ. οικογένεια) σε αντιδιαστολή με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες όπου είναι κυρίαρχη η επίδραση της απορύθμισης του δημόσιου χώρου (π.χ. πολιτικές απασχόλησης). Από αυτή την άποψη, μία πολιτική προώθησης ερευνών πεδίου για τον Κοινωνικό Αποκλεισμό είναι αναγκαία για την κατανόηση του φαινομένου και τη συγκεκριμενοποίηση των παρεμβάσεων αντιμετώπισής του σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.

Η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ κατ' ανάθεση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κυκλάδων.

•Επιστημονική Υπεύθυνος της έρευνας είναι η **Δέσποινα Παπαδοπούλου**: Λέκτορας του Παντείου Πανεπιστημίου, η οποία διαμόρφωσε το εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας (πρώτο μέρος).

Η επεξεργασία και συγγραφή των άλλων μερών της έρευνας πραγματοποιήθηκε από τους παρακάτω ερευνητές:

1. Δεύτερο Μέρος: **Κων/νος Δημουλάς, Δέσποινα Παπαδοπούλου.**
2. Τρίτο Μέρος: **Κων/νος Δημουλάς, Δέσποινα Μπαμπανέλου, Δέσποινα Παπαδοπούλου.**
3. Τέταρτο Μέρος: **Δέσποινα Μπαμπανέλου, Γιώργος Τσιώλης.**
4. Η επιλογή του δείγματος και η στατιστική επεξεργασία του πρώτου μέρους, έγινε από το στατιστικό **Φώτη Σταυρόπουλο**. Η δημιουργία της βάσης δεδομένων στο SPSS η επίβλεψη και η επεξεργασία των δεδομένων δεν θα ολοκληρώνονταν χωρίς τη συνεισφορά του επ. συνεργάτη του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ **Γιώργου Κρητικίδη**.

Πολύτιμη ήταν η συνεργασία του **Ν. Παναγιωτόπουλου**, ο οποίος με τις επισημάνσεις του κατά τη διάρκεια της έρευνας προσέ-

φερε αξιόλογη βοήθεια στην ολοκλήρωση του έργου.

Ευχαριστούμε τον επιστημονικό συνεργάτη του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ Χρ. Γούλα, για τη συμβολή του στην διαμόρφωση των ερωτηματολογίων του Β΄ μέρους.

Στη συλλογή του εμπειρικού υλικού (ερωτηματολόγια – συνεντεύξεις) συμμετείχαν ειδικά επιμορφωμένοι συνεργάτες της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κυκλάδων. (Λεάνδρος Γεωργούλης, Τατάκη Αργυρώ – Σύλβια, Βακονδίου Καρμέλλα, Μαυρουδή Βασιλική, Λιζάρδου Ιωάννα, Βέκιου Θωμαΐς, Μπαρμπαρούση Ολυμπία, Λεονάρδου Βασιλική, Στάμου Χριστίνα, Κρίνου Στέλλα, Σιδέρη Κατερίνα, Σαρρή Εύη, Μωραΐτη – Αλβέρτη Κατερίνα, Κουσαθάνας Σταύρος, Κυπραίος Σταύρος, Βελαλόπουλος Γιώργος και Βενετούλιας Γιώργος). Τους εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας για τις φιλότιμες και επίπονες προσπάθειές τους .

Τέλος, θα ήταν παράλειψή μας να μην αναφέρουμε την κυρία Έλενα Έλληνα η οποία με απεριόριστη υπομονή επιμελήθηκε τις επανελληνμένες διορθώσεις του κειμένου.

Καθηγητής Σάββας Ρομπόλης
Επιστ. Δ/ντής ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Μέρος Πρώτο:
Εννοιολογικές και Μεθοδολογικές
Παρατηρήσεις

1.1. Το Αντικείμενο και οι Στόχοι της έρευνας

Το αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι η καταγραφή και η διερεύνηση των χαρακτηριστικών που παρουσιάζει το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στο Νομό των Κυκλάδων. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ σε συνεργασία με τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση του Νοτίου Αιγαίου, με τίτλο “Κοινωνικός Αποκλεισμός στις Κυκλάδες”. Ξεκίνησε το Μάρτιο του 2000 και ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 2001. Χρηματοδοτήθηκε από την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος με στόχο την “Αναδιάρθρωση των κοινωνικών υπηρεσιών στα νησιά των Κυκλάδων”.

Οι στόχοι της έρευνας είναι:

- ◆ ο εντοπισμός και η αποτύπωση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των ευπαθών ομάδων που αντιμετωπίζουν προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού στα νησιά των Κυκλάδων
- ◆ η σε βάθος κατανόηση των διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού που διαχωρίζονται από τα χαρακτηριστικά των ευπαθών κοινωνικών ομάδων και
- ◆ η αποτύπωση της φύσης και των κυρίαρχων ιδιοτήτων του κοινωνικού αποκλεισμού ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία.

Ειδικότερα, στο πρώτο στάδιο προσδιορίζονται οι ομάδες που βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό ποσοτικά, ποιοτικά και γεωγραφικά. Στο δεύτερο στάδιο, διερευνώνται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, οι μορφές και τα αίτια που παράγουν τις διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού τους. Τέλος στο τρίτο στάδιο, προσεγγίζονται οι μορφές του βιώματος του κοινωνικού αποκλεισμού υπό το πρίσμα των πληττομένων υποκειμένων και εντοπίζονται κοινωνικές πρακτικές που λειτουργούν ανασχετικά ως προς την εκδήλωση των πτυχών αυτών. Η έρευνα περιλαμβάνει επίσης τις απόψεις και τις στάσεις των τοπικών φορέων, που εμπλέκονται στην παροχή βοήθειας για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η παρουσία του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού αντιμετωπίζεται με την πολυδιάστατη και πολυεπίπεδη μορφή της. Με άλλα λόγια αναζητούνται τα κοινωνικά συμπτώματα που παρουσιάζουν τα άτομα προς εκείνες τις μορφές αποκλεισμού που δεν περιορίζονται μόνο στον οικονομικό τομέα, αλλά και στον ευρύτερο κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό χώρο. Με την έννοια αυτή, η επικινδυνότητα για αποκλεισμό προέρχεται από ένα πλέγμα ποικίλων παραγόντων που εντοπίζονται σε όλες τις εκφάνσεις της σύγχρονης καθημερινής ζωής και για αυτό το λόγο πρέπει να αναζητηθούν στους αντίστοιχους χώρους. Τέτοιοι χώροι μπορεί να είναι η εκπαίδευση, η απασχόληση, η κατοικία, η οικογένεια, ο πολιτισμός ως ευρύτερος αλλά και συγκεκριμένος χώρος (π.χ. απουσία επαγγελματικής δραστηριότητας λόγω προβλημάτων υγείας κλπ).

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, έχει διενεργηθεί αρχικά μία μελέτη προσδιορισμού των κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών των κατοίκων των υπό διερεύνηση περιοχών, έτσι ώστε να προσδιοριστούν οι ιδιαιτερότητες που εμφανίζονται σε σχέση με τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Στη συνέχεια, ακολουθεί η κυρίως εμπειρική έρευνα, ποσοτικού και ποιοτικού χαρακτήρα, ώστε να προσδιοριστούν τα χαρακτηριστικά και οι συγκεκριμένες διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού των ομάδων αυτών.

1.2. Μεθοδολογία της έρευνας

Η έρευνα αποτελείται από τρεις φάσεις (βλέπε εισαγωγές του δεύτερου, τρίτου και τέταρτου μέρους). Σημειώνουμε ότι έχει προηγηθεί μία πρώτη φάση ποσοτικού χαρακτήρα, η οποία πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της στρωματοποιημένης δειγματοληψίας στο σύνολο του πληθυσμού. Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης φάσης συγκεντρώθηκαν 880 ερωτηματολόγια με κλειστές ερωτήσεις από τα 11 μεγαλύτερα σε πληθυσμό νησιά των Κυκλάδων:

- Νάξος
- Σύρος
- Σίφνος
- Σέριφος

- Κύθνος
- Σαντορίνη
- Τήνος
- Άνδρος
- Μήλος
- Πάρος
- Μύκονος

Η οριοθέτηση των ευπαθών και κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων δεν ήταν εύκολη γιατί ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή, αλλά και λόγω έλλειψης επαρκούς στατιστικής πληροφόρησης. Στόχος ήταν να καταγραφούν γεωγραφικά και ως προς το μέγεθος τους δέκα τρεις ομάδες-στόχου που είχαν προεπιλεγεί και που συμπίπτουν με τις ομάδες εκείνες που έχουν επίσημα από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα αναγνωριστεί ως “ευπαθείς κοινωνικές ομάδες”. Οι ομάδες αυτές είναι οι ακόλουθες:

- Άνεργοι μακράς διάρκειας
- Νέοι Άνεργοι
- Άποροι
- Ηλικιωμένοι
- Ηλικιωμένοι άνεργοι
- Μονογονεϊκές Οικογένειες
- Άτομα με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις
- Χρήστες Ουσιών
- Περιθωριακοί και ελαφριά παραβατικότητα
- Αποφυλακισμένοι
- Μετανάστες
- Παλιννοστούντες
- Πρόσφυγες
- Τσιγγάνοι
- Κάτοικοι παραμεθωρίων περιοχών

Τα αποτελέσματα της πρώτης φάσης ανέδειξαν εκείνες τις ομάδες-στόχου που ζουν και κατοικούν στα νησιά των Κυκλάδων, τόσο ως προς το μέγεθος τους όσο και ως προς τη γεωγραφική τους παρουσία.

Μετά την ολοκλήρωση αυτής της καταγραφής ακολουθεί η δεύτερη φάση η οποία ταυτίζεται με τη διεξαγωγή διακοσίων (200) ποιοτικών συνεντεύξεων με αντικείμενο τις βιωματικές διαδικασίες ευπάθειας και αποκλεισμού ως προς τις ομάδες που επιλέγηκαν για να προσεγγισθούν. Κατά τη διάρκεια δηλαδή της πρώτης φάσης της έρευνας ανιχνεύτηκαν οι πληθυσμιακές εκείνες ομάδες που αντιπροσωπεύονται στα νησιά των Κυκλάδων και κατά τη δεύτερη φάση ανιχνεύτηκαν οι ομάδες-στόχου η καθεμία χωριστά.

Κατασκευάστηκαν τόσα ερωτηματολόγια και οδηγοί συνέντευξης όσες ήταν οι ομάδες που έπρεπε να ερωτηθούν. Τα ερωτηματολόγια αυτά έλαβαν τον κωδικό Νο2 (επί των ειδικών πληθυσμιακών ομάδων) (βλέπε τρίτο μέρος) συνοδευόμενο από την ονομασία της ομάδας στην οποία απευθύνονταν.

Στην τρίτη φάση πραγματοποιήθηκε συγκεκριμένος αριθμός αφηγηματικών συνεντεύξεων με ενδεικτικές περιπτώσεις “αποκλεισμένων” υποκειμένων. Πραγματοποιήθηκαν επίσης ανοιχτές θεματικά εστιασμένες συνεντεύξεις με τοπικούς φορείς, που είχαν στόχο να ευβαθύνουν και να συμπληρώσουν την εικόνα που σχετίστηκε με τις άλλες δυο φάσεις. (βλέπε τέταρτο μέρος).

1.3. Οι Υποθέσεις εργασίας

Η έρευνα διερευνά τα παρακάτω ζητήματα και υποθέσεις εργασίας:

- Ποια είναι τα ακριβή κοινωνικά χαρακτηριστικά των ειδικών πληθυσμιακών ομάδων (ευπαθείς κοινωνικά ομάδες);
- Τι συμπτώματα Κοινωνικού Αποκλεισμού εμφανίζουν οι ειδικές πληθυσμιακές ομάδες (ευπαθείς κοινωνικές ομάδες); Με άλλα λόγια, στην κλειστή κοινωνία των Κυκλάδων, κατά πόσο ένας χρήστης ναρκωτικών ουσιών, ή ένας μακροχρόνια άνεργος είναι περισσότερο αποκλεισμένοι από ένα άτομο με ειδικές ανάγκες ή μία παντρεμένη μητέρα τριών παιδιών με σύζυγο ναυτικό ο οποίος δεν βοηθάει όμως οικονομικά το νοικοκυριό; Τίθεται το ερώτημα εάν οι χαρακτηρισμένες ως “ευπαθείς κοινωνικές ομάδες” στις Κυκλάδες είναι και οι “αποκλεισμένες κοινωνικά ομάδες”.
- Τα συμπτώματα Κοινωνικού Αποκλεισμού αναζητούνται ως “στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού” στα πλαίσια μίας διαδικασίας. Αυτό σημαίνει ότι δεν υφίσταται “Κοινωνικός Αποκλεισμός” γενικά και αόριστα, αλλά στα πλαίσια μίας πορείας, μίας διαδικασίας της οποίας τα στοιχεία αναδεικνύονται από την συνέντευξη. Αυτή η τεχνική βοηθά στην ανάδειξη μίας τυπολογίας διαδικασιών που στόχο έχει να απεμπλακεί από τη λογική των κυρίαρχων κατηγοριών. Με άλλα λόγια, γιατί ένας μακροχρόνια άνεργος στα πέντε χρόνια ανεργίας έχει περιθωριοποιηθεί, ενώ κάποιος άλλος στα δέκα χρόνια ανεργίας φαίνεται να συμμετέχει περισσότερο στους βασικούς κοινωνικούς θεσμούς, να έχει οικογένεια, οργανωμένη καθημερινότητα, ενεργή κοινωνική ζωή; Η ένα άτομο με ειδικές ανάγκες εργάζεται, ενώ κάποιο άλλο δεν βγαίνει ούτε από τον οικογενειακό χώρο; Θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν η εμφανής αιτία του αποκλεισμού τους, που προσδιορίζεται κατά κανόνα από τη συμμετοχή τους στην συγκεκριμένη ομάδα, αποτελεί και την πραγματική αιτία. Με τον τρόπο αυτό, είναι πολύ πιθανό να μη συμπίπτουν οι κατηγορίες των κοινωνικά ευπαθών πληθυσμιακών ομάδων με τις διαδικασίες “αποκλεισμού” τους, που αναδεικνύονται από την έρευνα.
- Τέλος, οι ομάδες των ερωτήσεων, ως προς τα αίτια του αποκλεισμού, προσαρμόζονται στην ακόλουθη αναλυτική διάκριση:

- Αίτια που εντοπίζονται στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων (ανεργία, κάτοικοι απομονωμένων περιοχών, στέγη, φυλετικές διακρίσεις, φτώχεια, ηλικία, φύλο, κλπ.)
- Αίτια που εντοπίζονται στην απουσία ή αδυναμία άσκησης ανθρωπίνων και πιο συγκεκριμένα κοινωνικών δικαιωμάτων (μετανάστευση, παλιννόστηση, αποφυλακισμένοι, όλες οι κατηγορίες της προηγούμενης ομάδας σε συνδυασμό με την αδυναμία άσκησης κοινωνικού δικαιώματος, κ.λπ.)
- Αίτια που εντοπίζονται στη χαλάρωση ή τη διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού (μονογονεϊκές οικογένειες, άτομα με ειδικές ανάγκες, περιθωριακοί, χρήση ουσιών κ.λπ.)
- Τέλος, οι τρεις αυτές ομάδες αιτιών στη διαπλοκή τους και με τη συσσώρευση τους παράγουν καθαρές και ακραίες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού.

Αυτές οι τρεις αναλυτικές κατηγορίες ερωτήσεων μπορούν να συνθέσουν τις διαφορετικές διαδικασίες “Κοινωνικού Αποκλεισμού”, ανάλογα με τη διαφορετική φύση των αιτιών που παράγουν “αποκλεισμούς”.

Την σύντομη αυτή εισαγωγή ακολουθούν οι τρεις φάσεις της έρευνας, όπως αυτές έχουν σχεδιαστεί και πραγματοποιηθεί. Οι τρεις φάσεις αντιστοιχούν στα τρία μέρη της έκθεσης, στα οποία προηγείται το πρώτο μέρος της θεωρητικής προσέγγισης του όρου και του φαινομένου του Κοινωνικού Αποκλεισμού.

1.4. Κοινωνικός Αποκλεισμός:

Εισαγωγή στην έννοια και τη διαδικασία¹

1.4.1. Εισαγωγή στην έννοια του Κοινωνικού Αποκλεισμού

1.4.1.1. Η σύσταση μίας νέας έννοιας

Η έννοια του Κοινωνικού Αποκλεισμού αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή που πραγματοποιήθηκε μέσα στην τελευταία δεκαετία. Στην Ελλάδα, ο όρος χρησιμοποιήθηκε τα τελευταία πέντε χρόνια από την επιστημονική και την πολιτική κοινότητα για να περιγράψει μία σειρά από ετερόκλητα φαινόμενα που ανήκαν παραδοσιακά σε διαφορετικές επιστημονικές κατηγορίες. Κατά πρώτο λόγο, θα λέγαμε ότι η χρήση του όρου στην Ελλάδα δε διέφερε από αυτή που γνώρισε στην υπόλοιπη Ευρώπη καθώς επίσης και στις ΗΠΑ.

Θα πρέπει, κατά αρχήν, να διακρίνουμε δύο διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Το πρώτο επίπεδο αναφέρεται στη σύσταση της έννοιας του Κοινωνικού Αποκλεισμού, το περιεχόμενο της, την εξέλιξη της και τη χρήση της, όπως διαγράφεται τα τελευταία χρόνια. Το δεύτερο επίπεδο αναφέρεται στη συστηματική προσέγγιση του φαινομένου μέσα από τις διαφορετικές του εκφάνσεις, τις διαφορετικές διαστάσεις και τις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται και περιγράφεται από τους επιστήμονες.

Η έννοια του Αποκλεισμού αποτελεί μία πολυσυζητημένη και πολυαμφισβητούμενη επιστημονικά έννοια. Αποτελεί μία έννοια που όσο και εάν υπερβολικά απορρίφθηκε από τους επιστήμονες, άλλο τόσο υπερβολικά χρησιμοποιήθηκε από την πολιτική και την επιστήμη για να περιγράψει εκείνη την όμοια κατάσταση που παρουσίαζαν από κοινού διαφορετικής φύσης φαινόμενα και που μέχρι εκείνη τη στιγμή απασχολούσαν τους επιστήμονες σε ξεχωριστές θεματικές ενότητες και κατηγορίες ανάλυ-

1. Το κείμενο που ακολουθεί είναι αναδημοσίευση του κειμένου στο Παπαδοπούλου Δέσποινα (επ.), 2002, *Κοινωνικός Αποκλεισμός, Για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε...*, εισηγήσεις τριήμερου συνεδρίου, 16, 17, 18 Μαΐου 1999, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, εκδ. Αρμός.

σης. Χρησιμοποιήθηκε με ποικίλους τρόπους από το σύνολο των κοινωνικών συνομιλητών, τοποθετήθηκε στο επίκεντρο του πολιτικού, κοινωνικού, δημοσιογραφικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος, κατοχυρώνοντας έτσι τους χρήστες της σε ύψιστο βαθμό για την επιτυχία της παρέμβασης τους όταν αναφέρονταν σε καταστάσεις χαρακτηριζόμενες “υψηλής επικινδυνότητας”. Αποτελέσσε με άλλα λόγια ένα καταφύγιο ή καλύτερα μία σωσίβιος λέμβος για ό,τι έπρεπε να βρεθεί εκτός πλοίου, δηλ εκτός κοινωνίας. Η έννοια του “κοινωνικού αποκλεισμού”, ως προς τη χρήση της, περισυνέλεξε εκείνα τα φαινόμενα και τα υποκείμενα που είχαν τεθεί εκτός θεσμοθετημένων κοινωνικών συστημάτων. Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η εμφάνιση της χρήσης της έννοιας συμπίπτει με την προσπάθεια και την ανάγκη δημιουργίας κοινωνιών που στη βασική τους λειτουργία θα παράγουν “ένταξη” και όχι “αποκλεισμούς”, θα αποδέχονται το διαφορετικό και δεν θα το απορρίπτουν, θα το ονομάζουν ως “διαφορετικό” με στόχο να το προστατέψουν και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ένταξης του και όχι να αναπαράγουν τις ενστικτώδεις λειτουργίες απόρριψης και έκπτωσης του.

Για λόγους χρήσης του όρου λοιπόν, θα λέγαμε κατ’αρχάς ότι ο όρος αυτός έχει χαρακτηριστεί ως “θολός”, “σκοτεινός”, “απροσδιόριστος”, κ.α. Ο όρος “Κοινωνικός Αποκλεισμός” όμως, σε αντίθεση με ό,τι πιστεύεται, δεν αποτελεί ένα νέο όρο. Εμφανίζεται για πρώτη φορά σε επιστημονικό κείμενο τη δεκαετία του ’60, στο έργο του Pierre Massé, γενικού γραμματέα του Υπουργείου Σχεδιασμού της Γαλλίας, “Les dividendes du progrès”². Περίπου την ίδια περίοδο, το 1965, εμφανίζεται το έργο ενός άλλου γάλλου, του J. Klanfer³, που άνηκε στην κυριότερη εκείνη την εποχή ομάδα εθελοντικής παρέμβασης του Πατέρα Joseph Wrésinski, εμπνευστής και ηγέτης του κινήματος του ATD-Quart Monde, με τον τίτλο “L’exclusion sociale” [Klanfer, 1965]. Το επόμενο χρονικά κείμενο που κάνει λόγο για “αποκλεισμένους” είναι το γνωστό κείμενο του René Lenoir⁴, που εμφανίστηκε το 1974 με τον τίτλο “Les exclus, un français sur dix”. Στον René Lenoir αποδίδεται σήμερα η

-
2. Βλ. Pierre Massé, 1964, Les dividendes du progrès, rapport du secrétaire général du Plan, Paris.
 3. Βλ. J. Klanfer, 1965, L’exclusion sociale, Etude sur la marginalité dans les sociétés occidentales, Bureau de recherches sociales, Paris.
 4. Βλ. René Lenoir, 1974, Les exclus, un français sur dix, Paris, éd. Le Seuil.

πατρότητα του όρου “exclusion”, ακόμη και εάν την εποχή εκείνη η επιλογή του όρου οφείλονταν περισσότερο στον εκδοτικό του οίκο που τον επέλεξε ανάμεσα σε μία σειρά από συγγενικούς τίτλους, και όχι στη συνειδητή επιλογή χρησιμοποίησης αυτού του όρου που του προσδίδονταν ορισμένο περιεχόμενο.

Η πρωτοεμφάνιση λοιπόν του όρου “αποκλεισμός” έγινε στη Γαλλία, σε μία περίοδο οικονομικής ευημερίας και ανάπτυξης. Σκιαγραφούσε όχι βέβαια το πρόβλημα της ανεργίας και της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας, ούτε είχε συνδεθεί με την αποδυνάμωση του κοινωνικού δεσμού, αλλά αποτελούσε περισσότερο μία φανερή επιβίωση “της ντροπής”, από ένα μέρος του πληθυσμού που εξακολουθούσε να παραμένει στο περιθώριο της οικονομικής ανάπτυξης και των απολαβών που τη συνόδευαν⁵. Η περιορισμένη επιτυχία του όρου την περίοδο αυτή συνδέεται αναμφίβολα με την περιορισμένη έκταση που εμφάνιζαν αυτά τα φαινόμενα και μάλιστα ο όρος “αποκλεισμός” έριχνε το κύριο βάρος της ευθύνης στο άτομο και στην αδυναμία του για κοινωνική προσαρμογή στα νέα δεδομένα. Από τότε μέχρι σήμερα όμως ο όρος έχει αλλάξει περιεχόμενο και χρήση.

Ο όρος “αποκλεισμός” στη βάση του σχετίζεται με τον όρο της “φτώχειας”, έτσι όπως ορίστηκε από τους θεωρητικούς του ΧΙΧου αιώνα. Σηματοδοτώντας την είσοδο στη βιομηχανική κοινωνία και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η φτώχεια αποτελούσε ένα φαινόμενο προς ξεπέραςμα για όλες τις δυτικές κοινωνίες. Τόσο η αγγλοσαξονική παράδοση, όσο και οι φιλελεύθεροι γάλλοι οικονομολόγοι στιγματίζουν με τις θεωρίες τους αυτή την περίοδο τη χρήση του όρου “φτώχεια” και δίνουν στον όρο ένα καθαρά οικονομικό χαρακτήρα, που στη συνέχεια ερμηνεύεται ως η απουσία του πολίτη στην ανάπτυξη της επιχείρησης και η έλλειψη κάθε μορφής οικονομικής δραστηριότητας.

Ο όρος της “φτώχειας” εξακολούθησε και στις μέρες μας να παραπέμπει σε ένα καθαρά οικονομικό φαινόμενο με κοινωνικές προεκτάσεις και συνέπειες, δηλώνοντας μία κατάσταση με συγκεκριμένα και μετρήσιμα χαρακτηριστικά. Ο όρος “αποκλεισμός” διακρίνεται από τον όρο “φτώχεια”, θα λέγαμε κατ’αρχήν σε δύο πολύ βασικά σημεία: πρώτον, δεν παραπέμπει αποκλειστικά σε οικονο-

5. Paugam S., 1996, L'exclusion. L'état des savoirs, éditions la découverte, Paris, p. 9 .

μικά φαινόμενα, αλλά σε διαφορετικής φύσης φαινόμενα που δεν συνδέονται κατά ανάγκη με τις οικονομικές συνθήκες του ατόμου και του συνόλου και δεύτερον, χαρακτηρίζει μία ή περισσότερες διαδικασίες και όχι μία κατάσταση, ακόμη και εάν οδηγεί σε μία καλά προσδιορισμένη και μετρήσιμη κατάσταση, όπως αυτή της φτώχειας, της απομόνωσης, της σωματικής και κοινωνικής ασθένειας, της σχολικής αποτυχίας, της μετανάστευσης, του ρατσισμού, κ.α. Γι αυτό και ο “αποκλεισμός” ως διαδικασία δεν μπορεί να οριστεί με τα ίδια ερμηνευτικά εργαλεία που ορίζονται κοινωνικές καταστάσεις και φαινόμενα που αναφέραμε πιο πάνω.

1.4.1.2. Τα χαρακτηριστικά του Κοινωνικού Αποκλεισμού

Η έννοια του “αποκλεισμού” χαρακτηρίζεται από τέσσερα στοιχεία, μέσα από τα οποία διεκδικεί την ιδιαιτερότητα της σε σχέση με τις υπόλοιπες παραδοσιακές έννοιες των κοινωνικών επισημών. Αποτελεί:

- μία έννοια πολυδιάστατη
- μία έννοια πολιτικής διαχείρισης
- μία έννοια-ορίζοντα
- μία έννοια που αναφέρεται σε μία διαδικασία και όχι σε μία κατάσταση

Ως πολυδιάστατη έννοια, έχουμε ήδη τονίσει πιο πάνω, ότι αναφέρεται σε πολύ διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης και παραπέμπει σε κοινωνικά φαινόμενα διαφορετικής φύσης. Η απάντηση στο ερώτημα, τι κοινό συνδέει ένα νεαρό άτομο που ζει στην πόλη, δεν εργάζεται και υιοθετεί παράνομους τρόπους καθημερινής επιβίωσης και σ'ένα άτομο της τρίτης ηλικίας που ζει στον αγροτικό χώρο και έχει σοβαρά προβλήματα επιβίωσης, είναι ότι και οι δύο φαίνονται να γλιστρούν σε δύο πολύ διαφορετικές διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού που για να κατανοηθούν θα πρέπει να εξεταστούν κατά περίπτωση. Η ίδια ακριβώς απάντηση ισχύει στην περίπτωση μίας άγαμης μητέρας που ζει σε κάποιο ορεινό χωριό της Κρήτης και σ'ένα φορέα του AIDS που ζει σε μία μεγαλοαστική γειτονιά στο κέντρο της Αθήνας. Η αντιπαράθεση αυτών των παραδειγμάτων μπορεί να αποβεί ατελείωτη, εάν θελήσουμε να εξαντλήσουμε τις περιπτώσεις που κινδυνεύουν να γλιστρή-

σουν σε κάποια από τις αναρίθμητες διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι όσα είναι τα υποκείμενα μίας κοινωνίας τόσες διαφορετικές μορφές μπορεί να υιοθετήσει μία “διαδικασία”. Το μόνο που μπορούμε να εντοπίσουμε με μία ποιοτική και σε βάθος μικροκοινωνιολογική έρευνα είναι μία ορισμένη τυπολογία τέτοιων διαδικασιών, με την εμφάνιση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών για κάθε τύπο διαδικασίας, με την αντίστοιχη συμμετοχή κάποιων κατηγοριών υποκειμένων που θα εμφανίζονται ιδιαίτερα ευαίσθητα στον α ή β τύπο διαδικασίας. Τα διαφορετικής φύσης φαινόμενα δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση αίτια της φτώχειας, ούτε μπορεί εδώ να υποστηριχθεί γενικότερα η σχέση σύνδεσης αίτιου και αιτιατού. Στις διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού, οι λόγοι προσδιορίζονται από την ποικιλομορφία των διαφορετικών παραγόντων που υπεισέρχονται στην κατασκευή προτύπων στις σύγχρονες κοινωνίες και στους διαφορετικούς πόλους εξουσίας και πολύ λιγότερο από την αναζήτηση εκείνου του μοναδικού παράγοντα που με την εξάλειψη του, εξαλείφονται αυτόματα και οι διαδικασίες του αποκλεισμού.

Ως έννοια πολιτικής διαχείρισης εμφανίζεται στην προέλευση της χρήσης της την τελευταία δεκαετία. Η κοινωνική επιστήμη στην προσπάθειά της να αναγνωρίσει, να αναλύσει και να ερμηνεύσει την πολύπλοκη και θολή πολλές φορές κοινωνική πρακτική, δανείζεται από την πολιτική και κοινωνική τάξη όρους που οριοθετεί εκ των υστέρων. Οι όροι “ένταξη” και “αποκλεισμός” είναι όροι που τείνουν να περιγράψουν μία υφιστάμενη κοινωνική πραγματικότητα παραπέμποντας στη νομιμοποιητική δύναμη της “επιστήμης”. Αυτό σημαίνει ότι, οι όροι έχουν μία κατ’αρχήν πολιτικής σημασίας και χρήσης προέλευση και αναφέρονται συνήθως σε συγκεκριμένες συγκυρίες και καταστάσεις. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε ότι ο όρος “αποκλεισμός” είναι προϊόν μίας ανάγκης πολιτικής διαχείρισης των διαρθρωτικών αλλαγών της οικονομικής και κοινωνικής τάξης, των αλληπάλληλων και βαρέων κρίσεων που δοκιμάζουν οι σύγχρονες κοινωνίες του δυτικού κόσμου. Αν ακολουθήσουμε πιστά την ιδεατή διχοτόμηση που επέβαλλαν ο ινδοευρωπαϊκός πολιτισμός και η χριστιανική ιδεολογία στην αντίληψη τους για τον κόσμο, οι όροι του “καλού” και του “κακού”, του “ανώτερου” και του “κατώτερου”, συμπληρώθηκαν με τους αξιολογικούς όρους της κοινωνικής συμπεριφοράς, του ατόμου που βρίσκεται “μέσα” ή “έξω” από την κοινωνία μας, με τον “ενταγμένο” σ’ένα κοινωνικό σύνολο πολίτη και τον “αποκλεισμένο” απ’ένα κοινωνικό σύνολο.

λο άνθρωπο. Κατά συνέπεια, εάν θέλουμε να αναφερθούμε στον όρο “αποκλεισμός”, δύσκολα θα κατορθώσουμε να ξεπεράσουμε το πρόβλημα της διχοτομημένης αντίληψης των κοινωνιών μας, αφού η έννοια του “αποκλεισμού” προϋποθέτει την ύπαρξη μίας καλά οροθετημένης και συγκροτημένης κοινωνικής πραγματικότητας και συμπεριφοράς. Μία τέτοια κοινωνία χαρακτηρίζει κάποιες συμπεριφορές ως “κοινωνικά ενταγμένες” και στιγματίζει κάποιες άλλες αξιολογώντας τις ως “κοινωνικά αποκλεισμένες”. Τα υποκείμενα αυτών των συμπεριφορών θεωρούνται αντίστοιχα ως “ενταγμένα” και “αποκλεισμένα”.

Ως έννοια-ορίζοντα⁶ αποτελεί το καθαρό επιστημονικό χαρακτηριστικό της έννοιας. Με άλλα λόγια, οι ερευνητές έχουν δείξει ότι για κρίσιμες έννοιες που κατασκευάζονται συγκυριακά και που απαντούν από τη φύση τους σε κρίσιμα προβλήματα της επικαιρότητας δεν μπορούν να υπάρξουν απόλυτοι ορισμοί. Τέτοιοι όροι εμφανίστηκαν και στο παρελθόν, με το γνωστό σε όλους μας, πολιτικό όρο της “ταυτότητας”⁷, ή τον όρο “ενσωμάτωση”⁸, ο οποίος αν και γνήσιο πολιτικό προϊόν της γαλλικής αποικιοκρατικής περιόδου, τροφοδότησε μία σωρεία ερευνών στην Ευρώπη, κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Η έννοια του “αποκλεισμού” είναι σχετική και διαφορετική ανάλογα με τις περιόδους που διανύουμε και ανάλογα με τους χώρους μέσα στους οποίους καλείται να λειτουργήσει. Είναι παράλογο να αναζητούμε ένα επιστημονικό ορισμό του “αποκλεισμού”, αποστασιοποιημένο από τον κοινωνικό διάλογο, από τις βασικές αξίες μίας κοινωνίας και από τα ιστορικά στοιχεία συγκρότησης του εθνικού κράτους. Άλλη σημασία παρουσιάζει ο ρόλος της θρησκείας ενός ατόμου για την ελληνική κοινωνία και άλλη για τη γαλλική ή τη γερμανική. Άλλο ρόλο παίζει η καλή γνώση και η χρήση της εθνικής γλώσσας για τους γάλλους και εντελώς διαφορετική για τους γερμανούς. “Άλλος” είναι ο Τούρκος που ζει στην Ελλάδα και “άλλος” ο Τούρκος που ζει στη Γερμανία. Ο Αλβανός αποτελεί την πιο ανεπιθύμητη περι-

6. Ο όρος έννοια-ορίζοντα είναι μετάφραση του γαλλικού όρου “concept-horizon” που χρησιμοποιείται για τους σημαντικότερους κοινωνιολογικούς όρους όπως είναι οι όροι “Κοινωνία”, “Ταυτότητα”, κλπ.

7. Lévi-Strauss C., 1983, L'identité, éd. PUF/Quadrige, Paris.

8. Schnapper D., 1991, La France de l'intégration. Sociologie de la nation en 1990, Gallimard, Paris. Βλ. επίσης Schnapper D., 1996, Intégration et exclusion dans les sociétés modernes, στο “L'exclusion. L'état des savoirs”, Paris, éditions la découverte. Paugam S., 2000, Le salarié de la précarité, Paris, PUF. Schnapper D., 2001, Exclusions au cœur de la cité, Paris, ed. Anthropos Economica.

πτωση μετανάστη στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας από όλες τις κοινωνίες του κόσμου. Είναι αδύνατο να αποφύγουμε την παγίδα της κατηγοριοποίησης των ειδικών κατηγοριών των πληθυσμών που θεωρούνται “υψηλού κινδύνου” και των οποίων γνωρίζουμε ότι τα όρια που τους διακρίνουν από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες είναι πολύ ρευστά.

Ο κατάλογος των παραδειγμάτων μπορεί να αποβεί και εδώ ατελείωτος, παραπέμπει πάντα όμως στο ίδιο ζήτημα : ο “αποκλεισμός” αποτελεί μία έννοια-ορίζοντα ως έννοια που εγκαινιάζει καινούργια πεδία στην κοινωνική έρευνα και νέους χώρους στην επιστημονική σκέψη. Έχει διαπιστωθεί ότι η έννοια αυτή καθ’αυτή δεν εισάγει μία καινούργια κατηγορία επιστημονικής σκέψης. Ταυτοχρόνως όμως, φαίνεται να οδηγεί τη σκέψη και να βοηθάει στη δόμηση καινούργιων ερευνητών πεδίου. Στη σκοτεινή έννοια του αποκλεισμού, η κοινωνική επιστήμη αντιπαραθέτει σήμερα γνώσεις που προέρχονται από διαδικασίες παρατήρησης και ανάλυσης ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων προσδιορισμένων αυστηρά εκ των προτέρων. Τους προσφέρει τη χρήση μιας ελαστικής έννοιας που προσδιορίζεται κάθε φορά κατά περίπτωση, ανάλογα με την πραγματικότητα την οποία υπηρετεί.

Η έννοια του “αποκλεισμού” χαρακτηρίζει μία διαδικασία και δε χαρακτηρίζει σε καμία περίπτωση μία κατάσταση. Υπάρχουν δύο βασικά επιχειρήματα που ενδυναμώνουν την άποψη της διαδικασίας, σε αντίθεση με αυτή της κατάστασης. Στην περίπτωση της κατάστασης έχουμε ένα φαινόμενο που είναι μετρήσιμο, είτε γιατί είναι αυστηρά προσδιορισμένο από μία δημόσια και συνήθως κρατική πηγή, είτε γιατί αποτελεί μία φωτογραφία φαινομένου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και συγκεκριμένη θέση μέσα στον κοινωνικό χώρο. Τέτοιες περιπτώσεις εννοιών αποτελούν αναμφισβήτητα οι έννοιες της “φτώχειας”, των “ατόμων με ειδικές ανάγκες”, της “ψυχικής ασθένειας”, κλπ. Στην περίπτωση του κοινωνικού αποκλεισμού αναφερόμαστε σε καταστάσεις που ενδεχομένως οδηγούν σε αποκλεισμό, αλλά είναι πιθανό και να μην οδηγούν σε καμία περίπτωση, γιατί κάποιιο άλλοι παράγοντες παρεμβαίνουν και ισορροπούν αυτές τις αρνητικές καταστάσεις. Εδώ, η διαδικασία φαίνεται καθαρά να χαρακτηρίζει και να χαρακτηρίζεται ταυτοχρόνως από μία σειρά από καταστάσεις που έχουν ένα κοινό: τη διαδικασία του αποκλεισμού. Οι ίδιες καταστάσεις, κάτω από άλλες χωρικές και χρονικές συνθήκες, δεν θα παρουσίαζαν τη διαδικασία του κοινωνικού αποκλει-

σμού, ή θα παρουσίαζαν τελείως διαφορετικές διαδικασίες και πορείες αποκλεισμού.

Το δεύτερο επιχείρημα συνδέεται με τα ιστορικά στοιχεία κατασκευής της έννοιας. Δηλαδή με άλλα λόγια, ο αποκλεισμός όπως δείξαμε αποτελεί μία πολύ σύγχρονη διαδικασία που γεννήθηκε και εξελίχθηκε μέσα σε πολύ ρευστές και υπό μεταβολή συγκυρίες, όπου η κατασκευή ορισμών φαίνεται εξαιρετικά ανεπαρκής. Οι όροι της φτώχειας, της περιθωριοποίησης γεννήθηκαν κάτω από πολύ διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες, όπου το Κράτος, ως κύριος μηχανισμός ελέγχου της κοινωνίας, χρησιμοποιούσε τα εργαλεία του “ορισμού μίας κατάστασης”. Η παραποίηση της έννοιας του “κοινωνικού αποκλεισμού” ως κατάσταση οφείλεται κατ’αρχάς στη χρήση των ίδιων εργαλείων “μεταβολής μίας διαδικασίας σε κατάσταση, έτσι ώστε να μπορεί να περιγραφεί και να ελεγχθεί” από το Κράτος και την Κοινότητα. Στην πραγματικότητα όμως, αποτελεί μία διαδικασία η οποία εισβάλλει μέσα σε γνωστές και παραδοσιακές καταστάσεις που τις χρησιμοποιεί ως κύρια αιτία ή αιτιατό. Άρα, δεν μπορούμε κατά τη γνώμη μας να μιλάμε για “καταστάσεις αποκλεισμού”, παρά μόνο στις περιπτώσεις όπου θέλουμε συνειδητά να βρούμε μία αντιστοιχία με τους επίσημους όρους που χρησιμοποιεί η Κοινότητα, ή οι επίσημοι φορείς μίας χώρας. Αντίθετα, πρέπει να μιλάμε για δυναμικές διαδικασίες ή αλλιώς πορείες ένταξης ή αποκλεισμού των οποίων τα στοιχεία καλείται να διαγνώσει η κοινωνική επιστήμη κατά περίπτωση και όχι συλλογικά. Μπορεί για παράδειγμα, οι τσιγγάνοι να παρουσιάζουν συγγενικές πορείες ένταξης ή αποκλεισμού λόγω κοινών πολιτισμικών χαρακτηριστικών, αλλά στο εσωτερικό της ομάδας μπορεί να εμφανίζονται σοβαρές αποκλίσεις στη συμπεριφορά και στον τρόπο οργάνωσης της καθημερινής ζωής τους, έτσι ώστε να επηρεάζουν καθοριστικά την συμμετοχή τους στα κοινωνικά δρώμενα και στην κοινωνία γενικότερα.

1.4.2. Μορφές και διαδικασίες του φαινομένου του Αποκλεισμού

1.4.2.1. Οι άξονες λειτουργίας του αποκλεισμού

Το δεύτερο επίπεδο ανάλυσης αναφέρεται στην περιγραφή του φαινομένου. Διακρίνονται κάποιες θεματικές ανάλυσης οι οποίες κατά κανόνα δεν είναι καινούργιες. Θα μπορούσαμε όμως ανασυνθέτοντας τες κάτω από το νέο “κατάλυμα” του αποκλεισμού να τις κατατάξουμε σε τρεις βασικούς άξονες, εκ των οποίων ο πρώτος και ο τρίτος εγγράφονται στα θεμέλια των κοινωνικών επιστημών και ο δεύτερος προέρχεται από τις σύγχρονες μορφές λειτουργίας του πολυδιάστατου κρατικού μηχανισμού. Οι τρεις αυτοί άξονες προτείνονται από το γάλλο κοινωνιολόγο Serge Paugam⁹, σε μία προσπάθεια σύνθεσης των διαφορετικών κλάδων και προσεγγίσεων της κοινωνικής επιστήμης πάνω στο θέμα του αποκλεισμού που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια. Τον πρώτο άξονα θα μπορούσαμε να τον ονομάσουμε “Αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων”, το δεύτερο “Απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων” και τον τρίτο “Χαλάρωση και διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού”. Οι άξονες αυτοί δεν λειτουργούν κατ’ανάγκη σωρευτικά, ούτε η ύπαρξη στοιχείων του ενός προϋποθέτει την ύπαρξη στοιχείων του άλλου. Έχουν δηλαδή μία σχετική αυτονομία στη λειτουργία τους και μπορεί να διαπιστωθεί η έντονη παρουσία αποκλεισμών μόνο στον ένα από τους τρεις άξονες. Στην πράξη όμως διαπιστώνουμε ότι, όταν εμφανίζονται στοιχεία αποκλεισμού σ’έναν από τους τρεις άξονες, πολύ σύντομα θα εκδηλωθούν και στους άλλους δύο. Τα θέματα όμως αυτά θα μας απασχολήσουν κυρίως στην αμέσως επόμενη ανάλυση, το μεγάλο και κεντρικό ζήτημα των κοινωνικών επιστημών, η “αναπαραγωγή των ανισοτήτων”.

9. Βλέπε οπ.π, Paugam S., 1996, οπ. αν.

1.4.2.1.1. Η αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων

Στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, η διατήρηση και η ανανέωση των μορφών της απόλυτης φτώχειας και του αποκλεισμού έρχονται σε αντίθεση με την αρχή της οικονομικής ανάπτυξης και την αρχή της ισότητας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη. Σήμερα γνωρίζουμε ότι οι μηχανισμοί ανάδειξης της ατομικότητας και της διαφορετικότητας ερμηνεύονται στη σύγχρονη πραγματικότητα ως μορφές ανισότητας και μόνιμων κοινωνικών διακρίσεων.

Στις κοινωνίες με παραδοσιακές δομές, η ιεραρχική αρχή είναι όχι μόνο καθολικά αποδεκτή, αλλά βοηθάει στην κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση του ατόμου αναγνωρίζοντας του μία καθορισμένη θέση μέσα στην κοινωνία, ανάλογα με τη λειτουργική του θέση στο σύνολο των ατόμων που συνιστούν μία συμβολική μονάδα και στα οποία ανήκει και ανάλογα με την ταυτότητά του. Στις σύγχρονες κοινωνίες όμως, η κοινωνική κατάπτωση είναι ακόμη παρούσα, αν και το κοινωνικό κράτος έθεσε σε λειτουργία τους μηχανισμούς αναδιανομής του εισοδήματος και της διευρυμένης κοινωνικής προστασίας και νομιμοποίησε το άνοιγμα των εκπαιδευτικών θεσμών και των προπαρασκευαστικών στην εργασία θεσμών (συνεχιζόμενη εκπαίδευση, κατάρτιση, επιμόρφωση). Αν και θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το φαινόμενο της απόλυτης φτώχειας έχει εξαλειφθεί λόγω της οικονομικής ανάπτυξης και της συνεχούς ανάπτυξης του επιπέδου ζωής, το φαινόμενο της σχετικής φτώχειας φαίνεται να έχει οξυνθεί κατά τρόπο ανησυχητικό ως προς τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Η αναφορά λοιπόν στο φαινόμενο του αποκλεισμού είναι μία κατ' αρχήν αναφορά στους δομικούς μηχανισμούς της κοινωνίας μας: οι σύγχρονες κοινωνίες, ανεξάρτητα από το επίπεδο ανάπτυξης τους, υφίστανται κάποιες διαδικασίες που καταλήγουν να παράγουν συνθήκες αποκλεισμού για ένα μέρος του πληθυσμού. Οι νέες μορφές ιεραρχίας που εγκαινιάζουν αυτές οι κοινωνίες οδηγούν κάποια άτομα ή ομάδες που έχουν κριθεί ως λιγότερο "ικανά/ες" ή "λιγότερο αξια/ες", να χάσουν την αξιοπρέπεια τους και την κοινωνική τους αναγνώριση. Δείξαμε πιο πάνω ότι η έννοια του "αποκλεισμού" είναι πολύ συχνή και καινούργια τα τελευταία χρόνια στο δημόσιο και κοινωνικό διάλογο. Αντίθετα, θα πρέπει να τονίσουμε ότι το θέμα των ανισοτήτων και των μηχανισμών των κοινωνικών διακρίσεων αποτελεί ένα παλιό και αγαπημένο θέμα

των κοινωνικών επιστημών. Οι κοινωνικές επιστήμες αναπτύχθηκαν πάνω στη μελέτη του φαινομένου των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι ιστορικοί έδειξαν ότι οι σημερινές μορφές αποκλεισμού δεν είναι τίποτε περισσότερο από τις μορφές διάκρισης και προστασίας που έχουν επινοήσει οι άρχουσες τάξεις όλων των εποχών για να απομακρύνουν τους λεγόμενους “επικίνδυνους για τη δημόσια τάξη πληθυσμούς”.

Η αστακική¹⁰ κοινωνιολογία με τη βοήθεια της ανθρωπολογίας, της κοινωνικής γεωγραφίας και των πολεοδομικών μελετών κατέδειξαν τις κυριότερες μορφές στεγαστικών ανισοτήτων. Η εγκατάσταση, για παράδειγμα, σε κάποιες περιοχές, τόσο στα μεγάλα όσο και στα μικρά αστικά κέντρα, δεν έγινε ποτέ τυχαία, αλλά τις περισσότερες φορές αποτελούσε μορφές οργανωμένης ή ανοργάνωτης αντίστασης στη φτώχεια και στην αρνητική ταυτότητα κάποιων πληθυσμιακών ομάδων. Την ίδια στιγμή, αποτελούσε ένα σοβαρό στοιχείο “κοινωνικού αποκλεισμού” αυτών των ομάδων, αφού προσδιόριζε ένα ουσιαστικό στοιχείο της ατομικής ταυτότητας κατασκευάζοντας “υποβαθμισμένες συλλογικές ταυτότητες” εξ’ αιτίας του “υποβαθμισμένου χαρακτήρα αυτών των περιοχών”.

Ακόμη πιο ξεκάθαρη φαίνεται να είναι η διαπίστωση της ανισότητας στη συμμετοχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Το κλασικό εκπαιδευτικό σύστημα, για παράδειγμα, “αποκλείει” από τη συμμετοχική διαδικασία της σχολικής τάξης, κατηγοριοποιώντας σε “καλό” και “κακό” μαθητή, κατασκευάζοντας το φαινόμενο της σχολικής αποτυχίας, προσανατολίζοντας το άτομο προς όλο και πιο διαφορετικές και ευέλικτες μορφές εργασίας που δεν έχουν οριστεί με σαφήνεια. Σε αυτούς τους θεσμοθετημένους μηχανισμούς διάκρισης των εκπαιδευτικών θεσμών, προστίθενται και οι κοινωνικές πρακτικές που φαίνονται όχι μόνο να αναπαράγουν, αλλά και να οξύνουν τις θεσμικές αντιθέσεις.

Και μήπως το φαινόμενο του αποκλεισμού δεν είναι μία αδυναμία συμμετοχής σε όλες τις σύγχρονες μορφές της κοινωνικής ζωής και πάνω από όλα, απουσία συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία; Πώς θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε επί της ου-

10. Ο όρος “αστακός” είναι μετάφραση του όρου *urban* και χρησιμοποιείται για να γίνει η διάκριση με τον όρο “αστικός” που παραπέμπει στη ταξική διάκριση, βλ. Τσαούσης Δ., 1991, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, Αθήνα. Εκδ. Gutenberg.

σίας το φαινόμενο της μακροχρόνιας ανεργίας, του συναισθήματος της ανασφάλειας και αστάθειας που κυριαρχεί στους εργασιακούς χώρους, της αποδυνάμωσης της επαγγελματικής ταυτότητας και της επαγγελματικής κοινωνικοποίησης γενικότερα, των άμεσων συνεπειών του τέλους της μισθωτής εργασίας και της πλήρους απασχόλησης; Πως διαγράφεται το μέλλον αυτών των ατόμων ή εκείνων των ομάδων, των οποίων στη σχολική αποτυχία προστίθεται η μακροχρόνια ανεργία, μία οικογενειακή ρήξη, μία έξωση από το χώρο κατοικίας και ολοκληρώνεται με ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας;

Όλα αυτά τα φαινόμενα που περιγράψαμε αποτελούν καταστάσεις που μπορεί κανείς σχετικά εύκολα να διακρίνει. Σ' αυτές τις καταστάσεις μπορούμε να προσθέσουμε τις ανισότητες με αφορμή το φύλο, την ηλικία, το χρώμα του δέρματος, τις ανισότητες στο χώρο της υγείας, τις ανισότητες στο χώρο του πολιτισμού και της ψυχαγωγίας, στον αθλητισμό, κλπ. Η δυσκολία όμως έγκειται κυρίως στο να απομονωθούν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας εκείνα τα στοιχεία που οδηγούν στις παραπάνω καταστάσεις. Με άλλα λόγια, είναι δύσκολο αλλά αναγκαίο να αναπτυχθούν εκείνα τα εργαλεία έρευνας και ανάλυσης που θα μας δείξουν ποιές είναι και πως κατασκευάζονται οι διαδικασίες του αποκλεισμού που χαρακτηρίζονται από την συσσώρευση πολλών κοινωνικών μειονεκτημάτων: ελλιπής μόρφωση, αποχή από τους εργασιακούς χώρους, ρήξη του οικογενειακού και του κοινωνικού δεσμού, έλλειψη χώρου κατοικίας, προβληματική υγεία, κοινωνικός στιγματισμός από τη συμμετοχή σε παράνομες και μη αναγνωρισμένες κοινωνικές συμπεριφορές και απώλεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ο κατάλογος είναι μακρύς, αλλά οδηγεί πάντα σ' ένα κοινό παρονομαστή: την εκδήλωση του φαινομένου του αποκλεισμού.

1.4.2.2. Η απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Οι πρώτες προσεγγίσεις για τον κοινωνικό αποκλεισμό ταύτιζαν το φαινόμενο με τη φτώχεια. Με άλλα λόγια, η βασική διάσταση που αναγνωρίζαμε στο φαινόμενο ήταν η οικονομική του διάσταση ή στην καλύτερη περίπτωση, η συστηματική προσέγγιση άλλων μορφών ανισοτήτων. Όπως είδαμε, ο αποκλεισμός ταυτί-

στηκε με τις ανισότητες. Το επόμενο βήμα στις έρευνες ήρθε με τις επίσημες έρευνες του Συμβουλίου της Ευρώπης και την επίσημη ερμηνεία των κατευθυντήριων γραμμών της Πράσινης και Λευκής Βίβλου, όπου ο αποκλεισμός ερμηνεύθηκε ως η απώλεια των κοινωνικών δικαιωμάτων και μάλιστα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή ως η παρεμπόδιση απορρόφησης κοινωνικών και δημοσίων αγαθών¹¹. Ο κοινωνικός αποκλεισμός στην πράξη εκδηλώνεται εκεί όπου δεν υπάρχουν δικαιώματα ή και όταν υπάρχουν είναι αδύνατη η πρόσβαση σ' αυτά. Προκαλεί και προκαλείται λοιπόν από μία καταστρατήγηση των βασικών δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έτσι όπως καταγράφηκαν από την Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που ψηφίστηκε από τα Ηνωμένα Έθνη το 1948 και αναφέρονταν στον κλασικό διαχωρισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ατομικά, πολιτικά και στα νεοσύστατα για εκείνη την εποχή κοινωνικά δικαιώματα. Η νομική θεωρία και πράξη για πολλές δεκαετίες ακολούθησε αυτή τη διάκριση αφού στη βάση της παρέπεμπε στη φιλοσοφία κατασκευής του μοντέρνου κράτους. Το φιλελεύθερο αστικό κράτος του XVIIIου αιώνα θεμελιώθηκε πάνω στα λεγόμενα αστικά δικαιώματα ή αλλιώς ατομικές ελευθερίες ή αλλιώς ατομικά δικαιώματα, αφού το κράτος καλείται να εγγυηθεί στον πολίτη ένα χώρο στο οποίο θα μπορούσε ο ίδιος να αναπτύξει ελεύθερος τη δημιουργική του δραστηριότητα και άρα για την επίτευξη του σκοπού αυτού, το κράτος καλείται να μην παρεμβαίνει. Στην κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων, ο πολίτης απολαμβάνει την άσκηση των ατομικών του ελευθεριών μέσα στα πλαίσια διαμόρφωσης και συμμετοχής δια της αντιπροσώπευσης στο δημοκρατικό πολίτευμα. Η τελευταία φάση ανάπτυξης του κράτους ενσαρκώνεται μέσα από το κοινωνικό κράτος και το κράτος- πρόνοιας. Εδώ, η λειτουργία του κράτους πραγματοποιεί την αντίστροφη ακριβώς διαδρομή: εδώ το κράτος καλείται να παρέμβει ενεργά για να διασφαλίσει και να κατοχυρώσει την άσκηση των βασικών του δικαιωμάτων, αφού αυτά μοιάζουν να έχουν καταστρατηγηθεί μέσα από την άκρατη και ανεξέλεγκτη άσκηση των αστικών ελευθεριών κατά τη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου. Τίθεται πια ανοιχτά και επίσημα το ζήτημα της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και

11. Βλ. Γιώργος Τσιάκαλος, στο Κούλα Κασσιμάτη (επ.), 1998, *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, εκ. Gutenberg.

συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση του φαινομένου του αποκλεισμού. Όπως πολύ εύστοχα γράφει ο γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Raymond Aron “οι τυπικές ελευθερίες, όπως είναι το δικαίωμα στην ψήφο και οι ατομικές ελευθερίες, δεν αρκούν για να εγγυηθούν μία αξιοπρεπή ύπαρξη σε όλους, δεν αναπτύσσονται παρά μόνο σ’ ένα κλίμα ουσιαστικών ελευθεριών, ή αλλιώς με τον όρο να εξασφαλιστεί για το μεγαλύτερο μέρος ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής και ασφάλειας”.

Θέτοντας το ζήτημα του αποκλεισμού, αναγνωρίζουμε αυτόματα ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν γίνονται σεβαστά για ένα μέρος του πληθυσμού και ότι πρώτιστος σκοπός της κάθε κοινωνίας είναι να αποκαταστήσει την ελεύθερη άσκηση τους. Όλες οι κοινωνίες δεν φαίνονται να είναι το ίδιο ευαίσθητες στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην οργάνωση μιας κοινωνικής πολιτικής γύρω από τα κοινωνικά δικαιώματα. Η κάθε κοινωνία ακολουθεί συνήθως τους δικούς της κανόνες ανάλογα με την ιστορική δομή των δημόσιων θεσμών και ιδιαίτερα των θεσμών του Κράτους-Πρόνοιας και της κοινωνικής πολιτικής. Για παράδειγμα, τα ζητήματα του αποκλεισμού, αλλιώς αντιμετωπίζονται στην Γαλλία, στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γερμανία. Το γαλλικό πρότυπο έχει ανάγει το θέμα του αποκλεισμού σε ζήτημα “εθνικής εμβέλειας” και “ζήτημα λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος”, οργανώνει και προγραμματίζει μία σειρά μέτρων για την κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση. Στο αγγλικό πρότυπο, αναζητούνται τα μέσα εκείνα που θα αναγεννήσουν στους φτωχούς το “πνεύμα της επιχείρησης”, έτσι ώστε να μην “πέσουν” στην παγίδα της παρατεταμένης κοινωνικής βοήθειας. Αντίθετα, το γερμανικό πρότυπο φαίνεται μέχρι πολύ πρόσφατα να μην έχει παραδεχτεί επισήμως την ύπαρξη του προβλήματος του αποκλεισμού και της φτώχειας. Μόνο τα τελευταία χρόνια, και με την αύξηση της ανεργίας ακολουθεί οργανωμένες πολιτικές για την καταπολέμηση του προβλήματος με τις οποίες είναι επιφορτισμένα τα Länder. Στη χώρα μας, το θέμα αντιμετωπίζεται επίσημα τα τελευταία πέντε χρόνια, με κύριο μοχλό τις πολιτικές και επιδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και για το λόγο αυτό οι πολιτικές καταπολέμησης του αποκλεισμού έχουν ένα χαρακτήρα επίκτητο, αποσπασματικό και πρόσκαιρο, αφού τις περισσότερες φορές σχεδιάζονται μακριά από τον πυρήνα του προβλήματος.

Παρά όμως τη διαφορετική στάση των κρατών-μελών, φαίνεται πως όλες οι κοινωνίες σχεδιάζουν διαφορετικές μορφές κοινωνι-

κής πολιτικής που στοχεύουν στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ενός ελάχιστου ορίου ανθρωπίνης αξιοπρέπειας με τα μέσα που η κάθε μία διαθέτει. Οι εθνικές κοινωνικές πολιτικές αποτελούν λοιπόν ουσιαστικά την εγχειρηματική αποκρυστάλλωση της συνεχούς ερμηνείας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτή κατασκευάζεται δυναμικά στα πλαίσια της κάθε κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει μία σύγκληση στη διαδικασία επεξεργασίας των κοινωνικών πολιτικών. Όλες έχουν ένα κοινό στόχο: την καταπολέμηση του αποκλεισμού. Διαφέρουν τα μέσα που χρησιμοποιεί η κάθε κοινωνία και ο τρόπος που ορίζει το πρόβλημα, ανάλογα με τα ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία συγκρότησης τους.

Τέλος, θα πρέπει να προστεθεί εδώ το μεγάλο μειονέκτημα που παρουσιάζουν από τη φύση τους όλες οι κοινωνικές πολιτικές καταπολέμησης του αποκλεισμού. Επειδή ακριβώς είναι προϊόντα του ίδιου πολιτικό-οικονομικού συστήματος, χρησιμοποιούν εργαλεία επίλυσης του προβλήματος που αναπαράγουν το πρόβλημα. Έχουν σαν κύριο στόχο την κοινωνική ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση, άρα όπου παρεμβαίνουν, στιγματίζουν τις ομάδες εκείνες στις οποίες απευθύνονται. Προσφέρουν βοήθεια και ταυτοχρόνως ονομάζουν και κατασκευάζουν εκ του μη όντως ομάδες με αρνητικές κοινωνικές ταυτότητες. Οι ατέλειωτες λίστες των κοινωνικά αποκλεισμένων για την Κοινότητα και τα Υπουργεία αποτελούν το πρώτο βήμα για το μελλοντικό αποκλεισμό τους. Από τη στιγμή που μιλούμε με όρους “ομάδων-στόχων”, τις καθιστούμε αυτόματα ευάλωτες και εύθραυστες ως προς τη διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης τους στο κοινωνικό σύνολο. Ο μέσος πολίτης εμφανίζεται “υποψιασμένος” ως προς αυτές τις ομάδες και ο επίσημος εκπρόσωπος των κρατικών φορέων τις αντιμετωπίζει ως “δεδομένα αποκλεισμένες”. Όλες οι έρευνες στη Γαλλία πάνω στους RMIstes, δηλ. στους επίσημα “φτωχούς” για το γαλλικό κράτος, αφού εισπράττουν το ελάχιστο εισόδημα ένταξης (Revenu Minimum d’Insertion), η διανομή του βοηθήματος αποτελεί ένα στιγματισμένο τίτλο που οξύνει το πρόβλημα της κοινωνικής τους ταυτότητας και άρα της ένταξης τους στη γαλλική κοινωνία.

1.4.2.3. Η χαλάρωση και η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού¹²

Το ζήτημα της απώλειας και της κατάστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει ικανοποιητικά μελετηθεί στη χώρα μας και στις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας και έχει αποτελέσει ένα από τα πιο αγαπημένα αντικείμενα στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών, γιατί όπως ήδη τονίσαμε προωθείται από τους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς και τους επίσημους φορείς των διακρατικών οργανισμών.

Ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής επιστήμης, εξαντλεί το θέμα του αποκλεισμού στην αναπαραγωγή των ανισοτήτων και στην κατάσταση που παρουσιάζουν τα δικαιώματα. Πολύ λίγες έρευνες, που προέρχονται κατά κανόνα από τη γαλλική κοινωνική επιστήμη, προχώρησαν στο λεπτό και ευαίσθητο θέμα της κατάστασης του κοινωνικού δεσμού και της συνοχής, που κατά τη γνώμη μας συνδέεται άμεσα με τα προβλήματα του κοινωνικού αποκλεισμού, αποτελώντας ταυτόχρονα μία ξεχωριστή θεματική ενότητα και άρα συνιστά τον τρίτο άξονα εκδήλωσης του φαινομένου.

Οι διαφορετικές μορφές του αποκλεισμού απειλούν κατά πρώτο λόγο την κοινωνική συνοχή και διασπούν τον κοινωνικό ιστό. Την ίδια στιγμή, ένας σοβαρός προληπτικός και θεραπευτικός μοχλός, που κινείται ενάντια στην εξάπλωση αυτού του φαινομένου είναι η σύσφιξη του κοινωνικού δεσμού και της κοινωνικής αλληλεγγύης της σύγχρονων κοινωνιών. Το ένα κινείται ενάντια στο άλλο, ο κοινωνικός δεσμός αποτελεί αντίδοτο στον αποκλεισμό και τα αποτελέσματα φαίνεται ότι είναι πολύ αρνητικά όταν δεν λειτουργεί αυτό το αντίδοτο: όσο αυξάνουν οι εύθραυστοι πληθυσμοί σε μία κοινωνία, τόσο χαλαρώνει η κοινωνική συνοχή και ο δεσμός και αντίστροφα ένας δυνατός κοινωνικός δεσμός προστατεύει ή κάνει ελεγχόμενες τις διαδικασίες του αποκλεισμού.

12. Ο όρος κοινωνικός δεσμός όπως χρησιμοποιείται εδώ αποτελεί ακριβή μετάφραση του γαλλικού όρου *lien social*. Ο γαλλικός όρος είναι ευρύτατα χρησιμοποιημένος από την κοινωνιολογική επιστήμη και αποτελεί βασικό αναλυτικό άξονα για κάθε εξέλιξη και μεταβολή των σύγχρονων κοινωνιών. Ζητούμενο συνήθως είναι η φύση του κοινωνικού δεσμού που συνδέει τα μέλη μιας κοινωνίας και παρεμβαίνει αναπόφευκτα σε όλες τις μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς και δράσης καθώς επίσης στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του κράτους και των επίσημων θεσμών.

Το θέμα χρήζει ιδιαίτερης προσοχής¹³. Για παράδειγμα, τι μπορεί να προσφέρει μία οικογένεια στο νέο ενήλικο άνεργο, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, χωρίς στέγη και όταν η ίδια η οικογένεια αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προβλήματα που την καθιστούν ανίκανη να κρατήσει το μέλος αυτό μέσα στους κόλπους της; Η απάντηση δεν είναι δεδομένη και το κυριότερο, διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία, από εποχή σε εποχή και από οικογένεια σε οικογένεια. Η άλλο παράδειγμα, ακόμα πιο ενδεικτικό της σοβαρότητας του προβλήματος: νεαρή άγαμη μητέρα, χωρίς προσωπικά εισοδήματα, αρνείται να προσφύγει σε κάθε μορφή οικογενειακής βοήθειας, γνωρίζοντας εκ των προτέρων ότι δεν θα της προσφερθεί “λόγω διαφορετικών αντιλήψεων” που επικρατούν στην οικογένεια της. Το αποτέλεσμα είναι να γλιστρήσει σε μία διαδικασία αποκλεισμού από την οποία πολύ δύσκολα θα μπορέσει να ξεφύγει στα επόμενα χρόνια της ζωής της.

Τα δύο αυτά παραδείγματα φέρνουν στην επιφάνεια τη σημασία που μπορεί να παίξει η κατάσταση των κοινωνικών σχέσεων για ένα άτομο σε μία κρίσιμη στιγμή. Το φαινόμενο του αποκλεισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την κρίση των κοινωνικών δεσμών και δη των οικογενειακών σχέσεων, με την ανεύρεση των παραγόντων που διαμορφώνουν την κοινωνική συνοχή, με τα ρήγματα στην κατασκευή των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων, με τις διαδικασίες που οδηγούν σε αποκοινωνικοποίηση των ατόμων και των ομάδων. Δεν είναι λίγες οι φορές που για να καταλάβει κανείς τη διαδικασία του αποκλεισμού, δεν αρκεί

13. Βλ. για την οικογένεια, Μουσουρού Λ., 1998, *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*, Αθήνα, Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg (1η εκ. 1989) · Μουσουρού Λ., “Κρίση της Οικογένειας και κρίση αξιών”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 98-99 Α·Β’ 1999 · Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, *Επιθυμητό και Πραγματικό Μέγεθος Οικογένειας. Γεγονότα του κύκλου ζωής. Μια διαχρονική προσέγγιση*, Αθήνα, ΕΚΚΕ · Caron Josiane, 1997, *Ανύπαντρες Μητέρες, Γυναίκειο κίνημα, Μετ. Από το Des mères célibataires*, εκδ. Gutenberg · François de Singly, 1996, *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, Εκδ. Σαββάλα · Ronald L. Simons & Associates, 1996, *Understanding Differences Between Divorced and Intact Families*, Sage Publications, London, New Delhi, Thousand Oaks · Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας, 1997, *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, εισηγήσεις ολομελειών και ομάδων εργασίας σε πανελλήνιο συνέδριο*, Αθήνα, 1-3 Δεκεμβρίου 1994, εκδόσεις Επτάλοφος · Michel, *Sociologie de la famille et du mariage...· Χτουρής Σωτήρης, “Σύνθετες Διαδικασίες του Κοινωνικού Αποκλεισμού και ο ρόλος της Οικογένειας στην Κοινωνική Προστασία”, σειρά Κοινωνικής Οικολογίας και Πολιτικής, Τεύχος 3, Αθήνα 1992.*

η προσέγγιση της οποιασδήποτε μορφής ανισότητας, πολύ λιγότερο ακόμη για να εξηγήσει το φαινόμενο μέσα από τα βιώματα της μακροχρόνιας ανεργίας, της φτώχειας ή της ανυπαρξίας οικονομικών πόρων. Οι έρευνες έδειξαν ότι άτομα που χαρακτηρίζονται από ολοκληρωτική απουσία οικονομικών πόρων και έλλειψη επαγγελματικής ταυτότητας, βρίσκονται πολύ πιο κοντά στην κοινωνία της οποίας ήταν μέλη, λόγω των ισχυρών κοινωνικών δεσμών που είχαν αναπτύξει, από άλλα άτομα που αν και είχαν επαφή με κάποιο επαγγελματικό περιβάλλον, βρίσκονται στην κυριολεξία στο περιθώριο και σε μία πορεία αποκλεισμού λόγω έλλειψης πλέγματος κοινωνικών σχέσεων να τους στηρίζουν.

Η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού εκφράζεται σε μία πληθώρα διαφορετικών σφαιρών της συλλογικής ζωής, όπως είναι ο χώρος της εργασίας με το τέλος της εργατικής τάξης, ο χώρος της οικογένειας με τη βαθιά αμφισβήτηση του θεσμού, ο χώρος της γειτονίας με το τέλος των εργατικών συνοικιών, ο χώρος του σχολείου με τη αναδιαμόρφωση του παραδοσιακού εκπαιδευτικού συστήματος, κλπ. Αυτό που κάποτε ονομάσαμε “κοινωνική αλληλεγγύη” και που αποτελούσε τον αόρατο ιστό που συνέδεε τα μέλη των κοινωνιών μεταξύ τους, φαίνεται τις τελευταίες δεκαετίες να έχει δεχτεί ανεπανόρθωτο χτύπημα: οι ατομοκεντρικές κοινωνίες στηρίζονται όλο και περισσότερο πάνω στην αξία και τη δόξα του ατόμου και μέσα από την κρίση που διανύουν οι βασικοί θεσμοί τους, διασπάται η κοινωνική συνοχή, διαρρηγνύεται ο κοινωνικός δεσμός και η διαδικασία της κοινωνικοποίησης υφίσταται διαβρώσεις. Αυτή τη νέα πραγματικότητα, οι κοινωνίες την αντιμετώπισαν και προς στιγμή φάνηκαν να τη θεραπεύουν μέσα από την ανάπτυξη του κράτους-πρόνοιας και της αρχής της αναδιανομής του πλούτου. Έτσι οδηγηθήκαμε στο φαινόμενο της ανάπτυξης των κοινωνικών υπηρεσιών που στις χώρες όπου τα οικογενειακά και κοινωνικά δίκτυα δεν “προστατεύουν”, οι κοινωνικές υπηρεσίες έχουν αναλάβει αυτό το ρόλο. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στις χώρες του αναπτυγμένου βορρά και του υπανάπτυκτου νότου παραπέμπει δικαίως στο παραπάνω σχήμα: εκεί όπου οι δημόσιοι θεσμοί εμφανίζονται αδύναμοι, η οικογένεια και ο ευρύτερος κοινωνικός χώρος παλεύουν να διατηρήσουν και να ενισχύσουν τον κοινωνικό δεσμό και αντίστοιχα, εκεί όπου το κράτος αναπτύσσει διευρυμένα δίκτυα παρέμβασης, ιδιαίτερα στο τοπικό επίπεδο, η αναγκαιότητα της οικογενειακής αλληλεγγύης υποχωρεί και διασπάται.

Όμως η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού έχει μία βαθύτερη διάσταση. Το πρόβλημα δεν είναι αυτό του κοινωνικού στιγματισμού εξ' αιτίας μίας παρέμβασης του κοινωνικού κράτους ή της οικογένειας ως ρυθμιστές της κοινωνικής ζωής και συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, δεν είναι η κρατική βοήθεια που φαίνεται να αποκλείει από την συμμετοχή στη διαμόρφωση των κοινωνικών θεσμών και σε κάθε μορφή άσκησης εξουσίας, αλλά τα ρήγματα που δημιουργούνται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας κοινωνικοποίησης του ατόμου, αλλιώς κατά την κατασκευή της κοινωνικής του ταυτότητας. Μήπως ο αποκλεισμός ως διαδικασία δεν αναφέρεται πριν απ' όλα στην ευθραυστοποίηση του ατόμου σαν μονάδα και σαν μέρος ενός συνόλου; Δεν είναι τα αρνητικά βιώματα του μακροχρόνια άνεργου, της διαζευγμένης γυναίκας, του εφήβου που απορρίπτεται από το σχολικό του περιβάλλον που υποχρεώνουν σε μία αναδίπλωση του ατόμου στον εαυτό του, σε μία κοινωνική απομόνωση ή σε μία αποχή από κάθε μορφή συμμετοχής στη ζωή και ανάληψης ευθύνης;

Το πρόβλημα φαίνεται να εντοπίζεται επιφανειακά σ' ένα φανταστικό επίπεδο, αφού μοιάζει να βιώνεται από τα υποκείμενα ως μία "υπέρτατη απειλή", να μη χάσουν τη θέση που κατέχουν στην κοινωνία. Αυτό όμως το πρόβλημα αποκτά μία αντικειμενική και μία πραγματική διάσταση, από τη στιγμή που "κάτι φαίνεται να μην πηγαίνει καλά" στη ζωή του ατόμου. Αν και επιφανειακά εμφανίζεται ως μία ατομική εμπειρία, στο βάθος πρόκειται για ένα πρόβλημα συλλογικής τάξης, αφού έχει άμεση σχέση με τη λειτουργία των θεσμών και του κοινωνικού συστήματος γενικότερα.

Το πρόβλημα της χαλάρωσης και διάρρηξης του κοινωνικού δεσμού εκφράζει άμεσα τη συνθετότητα των σύγχρονων κοινωνιών γιατί πρόκειται για τον κατ' εξοχήν χώρο έκφρασης της ατομικής ιδιαιτερότητας. Για να απαντηθούν ζητήματα πολύπλοκα και λεπτά που να αφορούν την κοινωνική συμπεριφορά λαμβανόμενη σε ατομικό επίπεδο, θα πρέπει κάνεις να γνωρίζει, έτσι ώστε να λάβει υπ' όψη του, στοιχεία που μόνο μία μικροκοινωνιολογική έρευνα πεδίου θα μπορούσε να συλλέξει. Αυτός είναι ο κυριότερος λόγος, που ο χώρος αποτελεί έναν από τους πιο απροσπέλαστους χώρους των κοινωνικών επιστημών.

1.4.3. Προσπάθειες προσέγγισης της έννοιας και του φαινομένου του αποκλεισμού στην Ελλάδα

Στη χώρα μας, από πολύ νωρίς εμφανίζονται αποσπασματικές προσπάθειες προσέγγισης του φαινομένου της φτώχειας, με το οποίο η κοινωνική επιστήμη στην Ελλάδα υπήρξε αρκετά εξοικειωμένη. Με αφορμή τις παρεμβάσεις και τις πρακτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο ελληνικός χώρος, επιστημονικός και εφαρμοσμένος ήδη από τη δεκαετία του '80, καταγράφει τη φτώχεια σε όλες της τις εκφάνσεις και τις διαδικασίες που την προκαλούν και την αντιμετωπίζει ως κοινωνικό φαινόμενο. Θα προσπαθήσουμε, ακολουθώντας τη λογική των αναλύσεων μας, να διερευνήσουμε τις εργασίες που έχουν ως κύριο αντικείμενο τον κοινωνικό αποκλεισμό. Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι τα θέματα της φτώχειας μεσουρανούν κατά τη δεκαετία του '80, ενώ από το '90 και μετά, το βάρος των αναλύσεων πέφτει στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Ως προς τη φτώχεια¹⁴, ενδεικτικά αναφέρονται εδώ, οι εργασίες του τότε Υπουργείου Συντονισμού και του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών και Ερευνών (ΕΚΕΜΕ) σε συνεργασία με την ΕΟΚ, το 1982 και το συστηματικό έργο για τη φτώχεια που εμφανίζεται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, "Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα", τόμοι Α και Β.

Ο τίτλος του "Κοινωνικού Αποκλεισμού" εμφανίζεται για πρώτη φορά επίσημα το 1990, στα πλαίσια των παρατηρητηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από το "Εθνικό Παρατηρητήριο καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού"¹⁵. Οι εργασίες του Παρατηρητηρίου αποτυπώνονται σε πέντε εκθέσεις, όπου γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, και περιγραφή των διαστάσεων που προσλαμβάνει μέσα

14. βλ. Κασμάτη Κ., στο ΚΕΚΜΟΚΟΠ, *οπ. αν.*, σ.22-23.

15. *ECObservatory on National Policies to Combat Social exclusion*. 1. Karantinos, Koniordos, Tinios (1990), "First National Report Greece". 2. Karantinos, Ioannou, Cavounidis, (1992), "The Social Services and Social Policies to Combat Social exclusion Greece". 3. Karantinos, Cavounidis, (1992), "Consolidated Report Greece". 4. Karantinos, Ioannou, Cavounidis, (1992), "Second National Report Greece". 5. Karantinos, Cavounidis, (1994), "Location and Social exclusion Greece".

στους χώρους της απασχόλησης, της υγείας, της κατοικίας και του γεωγραφικού χώρου, καθώς επίσης και των πολιτικών για ειδικές πληθυσμιακές κατηγορίες.

Το Παρατηρητήριο “Κοινωνικού Αποκλεισμού, Φτώχειας και Νέας Μετανάστευσης”¹⁶, του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τέσσερα χρόνια αργότερα, κυκλοφορεί, από τις εκδόσεις Παρατηρητής, ένα βιβλιογραφικό οδηγό με τίτλο “Φτώχεια-Κοινωνικός Αποκλεισμός, περίοδος 1970-1995”.

Στη συνέχεια, το Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, η Ομάδα Ανθρωπολογίας πραγματοποίησε μια Ημερίδα με θέμα “Μορφές Κοινωνικού Αποκλεισμού και Μηχανισμοί Παραγωγής του”, στις 30 Σεπτεμβρίου του 1995. Οι εργασίες της εκδόθηκαν δύο χρόνια αργότερα, από τις εκδόσεις Ιδεοκίνηση¹⁷. Οι βασικοί θεματικοί άξονες κινήθηκαν γύρω από τα επίπεδα της εργασίας και του ψυχισμού που διαμορφώνεται στην αντιμετώπιση ειδικών αρνητικών καταστάσεων, όπως είναι οι άνεργοι, οι φυλακισμένοι, οι μετανάστες, οι ψυχικά νοσούντες, κ.α.

Το 1995 το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών και Διαβίωσης Εργασίας ανέθεσε στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου την πραγματοποίηση έρευνας για το Ρόλο των Τοπικών Εταιρικών Σχέσεων στην Αντιμετώπιση του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα¹⁸. Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιήθηκε ταυτόχρονα σε 10 Ευρωπαϊκές χώρες και επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των επιπτώσεων των Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων κατά της Φτώχειας με ιδιαίτερη έμφαση στα οργανωτικά σχήματα αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού ως πολυδιάστατου φαινομένου. Στο πλαίσιο της εντοπίστηκαν εταιρικά σχήματα που δημιουργήθηκαν για την αντιμετώπιση προβλημάτων κοινωνικού αποκλεισμού στο τοπικό επίπεδο και πραγματοποιήθηκαν τρεις μελέ-

16. Δ.Κογκίδου, Ε.Τρέσσου και Γ.Τσιακάλος (1997), *Φτώχεια – Κοινωνικός Αποκλεισμός*, βιβλιογραφικός οδηγός 1970-1995, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

17. Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Ομάδα Ανθρωπολογίας, (1997), *Μορφές Κοινωνικού Αποκλεισμού και Μηχανισμοί Παραγωγής του*, Εκδόσεις Ιδεοκίνησης, Αθήνα.

18. Ρομπόλης Σ., Δημουλάς Κ., Παπαδόγαμβρος Β., Σιδηρά Π., 1995, *The role of local partnerships in promoting social cohesion*, National report for Greece, Δουβλίνο, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions,

τες περιπτώσεων προκειμένου να διερευνηθεί ο ρόλος των διαφορετικών τοπικών εταιρικών σχημάτων στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής.

Το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης¹⁹ και το International Social Science Council, το 1996, οργανώνει συνέδριο στο Ρέθυμνο, με τίτλο “Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στις χώρες της Μεσογείου” και αναφέρεται στα αίτια, τα χαρακτηριστικά και τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής κατά της φτώχειας, στις διάφορες μεσογειακές χώρες, καθώς επίσης και στον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστευτικών πληθυσμών στα πλαίσια της Μεσογείου.

Το Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, το 1996, οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη, το 6ο συνέδριο του με θέμα “Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός”²⁰, όπου περιέλαβε ένα πλούσιο κατάλογο θεματικών εννοιτήτων και αποτελεί την πρώτη προσπάθεια προσέγγισης και σύνθεσης του φαινομένου του αποκλεισμού σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης.

Από τις πιο πρόσφατες προσπάθειες, πραγματοποίησε ο τομέας της Κοινωνικής Πολιτικής του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Διοργάνωσε κατά τη διάρκεια του χειμερινού εξαμήνου του ακαδ. έτους 1996-97, μια σειρά από διαλέξεις, με τίτλο “Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία”²¹, που εκδόθηκαν δύο χρόνια αργότερα από τον εκδοτικό οίκο Gutenberg και το Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής. Οι διαλέξεις περιλάμβαναν τόσο θέματα ορισμών, πλαισίου και πολιτικών ελεύθερου χρόνου, αγροτικού χώρου, εταιρικών σχέσεων και κοινωνικής προστασίας, όσο και ειδικά θέματα: κοινωνικού αποκλεισμού των Σιγγάνων, Ποντίων, Μεταναστών, κλπ.

Την πιο οργανωμένη και συστηματική προσπάθεια προσέγγισης του θέματος πραγματοποίησε το ΕΚΚΕ, στο δίτομο έργο του “Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα”²² (1996).

19. *International Science Council, (Korayen and Petmesidou) (1997), Poverty and Social Exclusion in the Mediterranean Area, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.*

20. *Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, (1998), Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Αθήνα.*

21. *ΚΕΚΜΟΚΟΠ, οπ.αν.*

22. *ΕΚΚΕ (1996), Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα, τόμοι Α' και Β', Αθήνα.*

Και αυτό το έργο ακολουθεί τη λογική των γενικών και ειδικών θεματικών ενοτήτων: χαρακτηριστικά, όψεις, πολιτικές, ειδικές κατηγορίες πληθυσμού, και ειδικά θέματα κοινωνικού αποκλεισμού.

Το Υπουργείο Εργασίας, το 1996 προκηρύσσει το λεγόμενο “Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Καταπολέμησης του κοινωνικού Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας”²³ στα πλαίσια του Β! ΚΠΣ 1994-1999, όπου απλά επιβεβαιώνει το πρόβλημα της έλλειψης ορισμού και της ανάγκης καθορισμού ενός πλαισίου, μέσα στο οποίο θα λαμβάνεται το φαινόμενο του αποκλεισμού συγκεκριμένα από την αγορά εργασίας.

Τέλος, την πιο πρόσφατη παρουσία, μας την προσφέρει το Ίδρυμα Νίκου Πουλαντζά σε συνεργασία με το Συμβούλιο της Ευρώπης, στο έργο “Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη”²⁴ (1999). Κύριος στόχος του έργου είναι η ανάλυση του φαινομένου του αποκλεισμού σε σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία και τους σύγχρονους παράγοντες που ωθούν το παιδί σε κοινωνικό αποκλεισμό, η παρουσίαση των ομάδων των παιδιών που κινδυνεύουν περισσότερο, η αντιμετώπιση του αποκλεισμού μέσα από μορφές τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης και η δράση ιδρυμάτων και μη κυβερνητικών οργανώσεων για την καταπολέμηση του.

Όλες αυτές οι προσπάθειες έχουν, κατά κανόνα, ένα χαρακτήρα αποσπασματικό και δηλώνουν την έλλειψη συστηματικής προσπάθειας προσέγγισης του φαινομένου, βασισμένης σε έρευνες πεδίου και σε εμπειρικά δεδομένα γενικότερα. Αποτελούν, στις περισσότερες των περιπτώσεων, αποτελέσματα ερευνών κατ’ ανάθεση και γι’ αυτό προβάλλουν πολύ έντονα αυτό το χαρακτηριστικό. Οπωσδήποτε όμως, όλες οι προσπάθειες έχουν έναν αναγκαίο και θεμιτό χαρακτήρα, αφού στοχεύουν στο να διαφωτίσουν και να εμπλουτίσουν την κοινωνική επιστήμη, προτείνοντας λύσεις στην εφαρμοσμένη πραγματικότητα. Ελπίζουμε ότι με το παρόν κείμενο προσφέρουμε ένα ρίνισμα σκέψης που θα ανοίξει το δρόμο για έρευνες πεδίου, για μια βαθύτερη γνώση και κατανόηση της ελληνικής κοινωνίας.

23. Υπουργείο Εργασίας (1996), *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Καταπολέμησης του κοινωνικού Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας, ΚΠΣ 1994-1999.*

24. Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργά, (1999), *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.*

1.5. Οι ομάδες στόχου : Προσδιορισμός των ιδιαίτερων πληθυσμιακών ομάδων

Η έρευνα έχει ως αντικείμενο την καταγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών ευπαθών και κοινωνικά αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων που βρίσκονται στο Νομό Κυκλάδων. Πιο συγκεκριμένα έχουν επιλεγεί ως χώρος της έρευνας πεδίου τα παρακάτω νησιά:

- Νάξος
- Σύρος
- Σίφνος-Σέριφος
- Κύθνος
- Σαντορίνη
- Τήνος
- Άνδρος
- Μήλος
- Πάρος
- Μύκονος

Η οριοθέτηση των ευπαθών και κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων δεν είναι εύκολη γιατί ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή, αλλά και λόγω έλλειψης επαρκούς στατιστικής πληροφόρησης. Έτσι αναγκάζομαστε “να καταφεύγουμε στην κατασκευή προσωρινών καταλόγων που στηρίζονται σε δεδομένα ή υποθέσεις για την πραγματικότητα σε συγγενείς τομείς όπως εκείνον της φτώχειας, για τις σημερινές εξελίξεις και διαδικασίες μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, για τη δυνατότητα άσκησης από διάφορες ομάδες των κοινωνικών δικαιωμάτων σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η απασχόληση, η υγεία, η στέγαση κλπ. ή για τις σχέσεις διαφόρων ομάδων με μηχανισμούς παραγωγής και διανομής των πόρων όπως εκείνοι της αγοράς εργασίας, του κράτους και των άτυπων διαπροσωπικών δικτύων” (Καβουνίδη Τζ., 1996). Η έρευνα αυτή θα επιχειρήσει να ορίσει την έκταση και την ένταση των “ευπαθών και κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων” στα πλαίσια του Νομού Κυκλάδων, δηλ. εκείνων των πληθυσμιακών ομάδων που σε υψηλό ποσοστό εμφανί-

ζουν χαμηλή ή μηδενική συμμετοχή στους βασικούς κοινωνικούς θεσμούς (εργασία, εκπαίδευση, οικογένεια, άτυπα δίκτυα κλπ). Ως τώρα έχουν δει το φως της δημοσιότητας σχετικοί κατάλογοι (Παρατηρητήριο Κοινωνικού Αποκλεισμού, Υπουργείο Εργασίας κλπ.) που περιλαμβάνουν τέτοιες ομάδες όπως:

- Άνεργοι μακράς διαρκείας
- Νέοι Άνεργοι
- Άποροι
- Ηλικιωμένοι
- Ηλικιωμένοι άνεργοι
- Μονογονεϊκές Οικογένειες
- Άτομα με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις
- Χρήστες Ουσιών
- Περιθωριακοί και ελαφριά παραβατικότητα
- Αποφυλακισμένοι
- Μετανάστες
- Παλιννοστούντες
- Πρόσφυγες
- Τσιγγάνοι
- Κάτοικοι παραμεθωρίων περιοχών
- Θρησκευτικές και εθνοτικές μειονότητες

Θα πρέπει να δώσουμε κάποιες διευκρινίσεις για ορισμένες από αυτές τις ομάδες που έχουν ή αποκτούν ένα πολύ ιδιαίτερο περιεχόμενο μέσα στα πλαίσια του νομού Κυκλάδων.

Ως προς τους άνεργους μακράς διαρκείας, η έρευνα ορίζει αυτήν την κατηγορία στους άνεργους που βρίσκονται σε συνεχή ανεργία από ένα έτος και πάνω.

Ως προς τους νέους άνεργους, η έρευνα λαμβάνει αυτήν την κατηγορία με το κριτήριο του πρωτοεμφανιζόμενου στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με το κριτήριο της επικινδυνότητας να ακολουθήσουν αργότερα μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού. Με την έννοια αυτή, η έρευνα υιοθετεί μία προληπτική στρατηγική ως προς τις πορείες και τις διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ως προς τους άπορους, η έρευνα λαμβάνει υπόψη της το επίσημο κριτήριο της απορίας που υιοθετείται από τους ελληνικούς κρατικούς προνοιακούς οργανισμούς (ΕΟΠ, Υπουργείο Πρόνοιας, κοινότητες, δήμοι, κλπ).

Ως προς τα άτομα της τρίτης ηλικίας, η έρευνα λαμβάνει υπόψη της το επίσημο κριτήριο της ηλικίας που ορίζεται στο 65ο έτος, καθώς επίσης και για τους ηλικιωμένους άνεργους, η έρευνα λαμβάνει υπόψη της εκείνη την κατηγορία ενεργού πληθυσμού που εμφανίζεται ευάλωτη στην ανεύρεση εργασίας λόγω ηλικίας.

Ως προς τις μονογονεϊκές οικογένειες, η έρευνα λαμβάνει υπόψη της το διερευνημένο κριτήριο που αναγνωρίζει ως μονογονεϊκή οικογένεια την οικογένεια που στηρίζεται στη συνεχή παρουσία του ενός και μόνο γονέα.

Ως προς τα άτομα με αναπηρίες και με χρόνιες παθήσεις, η έρευνα λαμβάνει υπόψη της το επίσημο κριτήριο των ατόμων με αναπηρίες και των χρόνιων παθήσεων που υιοθετεί το Υπουργείο Πρόνοιας.

Ως προς τους χρήστες ουσιών, λαμβάνονται υπόψη σ' αυτήν την κατηγορία, οι αναγνωρισμένοι χρήστες βαρέων ναρκωτικών. Οι περιπτώσεις των περιστασιακών χρηστών θα απασχολήσουν την έρευνα στο μέτρο που εμφανίζουν στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού. Επίσης εδώ θα πρέπει να τονισθεί το ενδεχόμενο γεγονός της συσσώρευσης ενός ή περισσότερων χαρακτηριστικών στο ίδιο άτομο, γεγονός που σημαίνει ότι μπορεί να το συναντάμε σε περισσότερες από μία κατηγορίες.

Ως προς τους περιθωριακούς και τους παραβάτες, η έρευνα τους περικλείει με το κριτήριο της στάσης ζωής που υιοθετούν και του συστήματος αξιών με βάση το οποίο κινητοποιούνται.

Οι φυλακισμένοι αποτελούν μία πολύ ιδιαίτερη κατηγορία που δεν συμπεριλαμβάνονται άμεσα στην έρευνα και στο συνολικό πρόγραμμα στο οποίο εντάσσεται η εν λόγω έρευνα. Δεν έχουν άμεση πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες αλλά σε κάποιες περιπτώσεις παρακολουθούν εξειδικευμένα προγράμματα που απευθύνονται μόνο σε αυτούς. Για το λόγο αυτό δεν θα ληφθούν υπόψη. Οι αποφυλακισμένοι αποτελούν ξεκάθαρη ερωτώμενη κατηγορία που εκλαμβάνεται επισήμως από την έρευνα ως τέτοια.

Οι μετανάστες, οι πρόσφυγες και οι παλιννοστούντες προσεγγίζονται τόσο μέσα από την επίσημη θέση τους όσο και μέσα από την άτυπη ιδιότητά τους ως τέτοιοι στην έρευνα πεδίου και στην προσέγγιση των άτυπων δικτύων.

Οι τσιγγάνοι αποτελούν μία κατηγορία με βάση την πολιτισμική τους ταυτότητα και καταγωγή που η έρευνα την λαμβάνει η υπόψη στο μέτρο που υφίσταται.

Ως κατοίκους παραμεθόριων περιοχών, η έρευνα δε λαμβάνει την κατηγορία αυτή με βάση τα επίσημα δεδομένα, γιατί αυτή συμπίπτει με το σύνολο του υπό διερεύνηση πληθυσμού, αλλά μόνο τους κατοίκους απομονωμένων και ερημωμένων ορεινών χωριών ή ευρύτερων περιοχών.

Τέλος, οι θρησκευτικές και εθνοτικές μειονότητες αποτελούν πολύ σημαντική κατηγορία που μάλιστα στα πλαίσια των νησιών των Κυκλάδων αποτελούν ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού (π.χ. η καθολική μειονότητα). Ωστόσο, επειδή η ομάδα αυτή χρήζει πολύ ιδιαίτερης και προσεκτικής προσέγγισης λόγω της σημαντικότητας και της λεπτότητας του θέματος, αποτελεί κατά την άποψη μας από μόνη της αντικείμενο μιας αυτόνομης έρευνας. Για το λόγο αυτό αποφασίσαμε να μην την εντάξουμε στην παρούσα έρευνα με την προοπτική να αποτελέσει μία αυτόνομη ερευνητική ενότητα.

Η παρουσία του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού στα όρια του νομού αντιμετωπίζεται με την πολυδιάστατη και πολυεπίπεδη μορφή της, δηλ. με άλλα λόγια αναζητούμε τα κοινωνικά συμπτώματα που παρουσιάζουν τα άτομα προς εκείνες τις μορφές αποκλεισμού που δεν περιορίζονται μόνο στον οικονομικό τομέα, αλλά και στον ευρύτερο κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό χώρο. Με την έννοια αυτή, η επικινδυνότητα για αποκλεισμό προέρχεται από ένα πλέγμα ποικίλων παραγόντων που εντοπίζονται σε όλες τις εκφάνσεις της σύγχρονης καθημερινής ζωής και για αυτό το λόγο πρέπει να αναζητηθούν στους αντίστοιχους χώρους. Τέτοιοι χώροι μπορεί να είναι η εκπαίδευση, η απασχόληση, η κατοικία, η οικογένεια, ο πολιτισμός ως ευρύτερος αλλά και συγκεκριμένος χώρος (π.χ. απουσία αθλητικής δραστηριότητας λόγω προβλημάτων υγείας), κλπ.

Ο Νομός, ως φορέας αυτοδιοίκησης, συγκροτείται από τους κατοίκους του Νομού, δηλαδή από τα άτομα που είναι εγγεγραμμένα στους εκλογικούς κατάλογους. Η ιδιότητα του εκλογέα είναι ιδιαίτερα σημαντική γιατί καθορίζει την έννοια του πολίτη. Από την άλλη μεριά οι εκλογείς δεν ταυτίζονται με τους κατοίκους του ίδιου Νομού. Ορισμένοι από τους εκλογείς έχουν μετακινηθεί και δεν κατοικούν πλέον στο Νομό και αντίστροφα στα όρια ενός Νομού κατοικούν και εκλογείς άλλων Νομών (ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου πληθυσμού). Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο πληθυσμών φαίνεται καθαρά στις απογραφές (πραγματικός

και νόμιμος πληθυσμός) και στις εκλογές (ετεροδημότες). Αν λάβουμε υπόψη μας και τις συνεχείς μετακινήσεις ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων όπως οι μετανάστες, λαθρομετανάστες, τσιγγάνοι κλπ. διαπιστώνουμε ότι η διαχρονική σύνθεση του πληθυσμού υπόκειται σε σημαντικές αλλοιώσεις.

Ο Νομός δεν είναι ένα απλό και κλειστό σύστημα, αλλά ένα σύνθετο, με περισσότερη ή λιγότερη κατά περίπτωση πληθυσμιακή ρευστότητα και με συνεχή επικοινωνία με τον γύρω κόσμο. Είναι με άλλα λόγια ένα ανοικτό οικονομικό και κοινωνικό σύστημα με συνεχείς εισροές και εκροές πληθυσμών και δραστηριοτήτων και έτσι εκλαμβάνεται από την έρευνα αυτή. Η αντίληψη αυτή, ως “ανοικτού κοινωνικού συστήματος”, συνεπάγεται την πραγματοποίηση μιας έρευνας που θα λαμβάνει κατ’ αρχήν υπόψη της τους ευπαθείς και κοινωνικά αποκλεισμένους πληθυσμούς μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή (αυτή της πραγματοποίησης της έρευνας), αλλά επιτάσσει επαναλαμβανόμενες προσεγγίσεις στο πεδίο (follow up) έτσι ώστε να καταγράφει τη συνεχή αυτή πληθυσμιακή ρευστότητα, άρα και τη συνεχή εναλλαγή της σύνθεσης και του μεγέθους των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων ή ατόμων²⁵.

Έτσι η παρούσα έρευνα:

- αφορά** το σύνολο του πληθυσμού και περιλαμβάνει, τόσο αυτούς που είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους, όσο και αυτούς που διαμένουν στην περιοχή.
- επιδιώκει** να απαντήσει στο ερώτημα: ποιες είναι οι ευπαθείς και κοινωνικά αποκλεισμένες κατηγορίες του πληθυσμού και ποια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους;
- επιδιώκει** να βοηθήσει στην επίλυση του εξής προβλήματος: με ποιο τρόπο και με ποια μέσα θα πρέπει να απευθύνεται η Νομαρχία με τα κοινωνικά της προγράμματα στους κατοίκους του Νομού, έτσι ώστε να καταπολεμούνται έγκαιρα και δραστικά εκείνες οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού που υιοθετούνται από τους κατοίκους του νομού Κυκλάδων;

Έτσι οι ιδιαίτεροι σκοποί της έρευνας διαμορφώνονται ακόλουθα:

- 1) Πρώτος και βασικός σκοπός της έρευνας μας είναι να καταγραφούν οι ευπαθείς και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες μαζί

με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και να εντοπιστούν γεωγραφικά. Με άλλα λόγια ο σκοπός της έρευνας περιλαμβάνει εδώ τρία σκέλη:

Το πρώτο αποτελεί μια ποιοτική καταγραφή αυτών των ομάδων, δηλ. ποιες είναι αυτές μέσα στο Νομό (ηλικιωμένοι, άποροι, άνεργοι, μονογονεϊκές οικογένειες, άτομα με ειδικές ανάγκες, άτομα εξαρτημένα από ουσίες, λαθρομετανάστες, κλπ).

Το δεύτερο αποτελεί μια ποσοτική προσέγγιση του προβλήματος, δηλ. ποιο είναι το μέγεθος της κάθε μιας από αυτές τις ομάδες, έτσι ώστε να γνωρίζει ο Νομός απ' ενός προς ποια ομάδα θα πρέπει να προσανατολίσει τις προτεραιότητές του για τη λήψη μέτρων και πόσο μεγάλο είναι το πρόβλημα για την κάθε μια περίπτωση.

Το τρίτο σκέλος απαντάει στο ερώτημα των ιδιαίτερων κοινωνικών και ευρύτερων χαρακτηριστικών που ενδεχομένως παρουσιάζουν αυτές οι ομάδες (του φύλου, της ηλικίας, της κοινωνικής καταγωγής, της γεωγραφικής τους εγκατάστασης, των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τους, κλπ.)

- 2) Ο δεύτερος σκοπός είναι η καταγραφή των διαδικασιών μετατροπής της κοινωνικής ευπάθειας σε κοινωνικό αποκλεισμό και η βαθύτερη κατανόηση του βιώματος του κοινωνικού αποκλεισμού από τα υποκείμενα που δοκιμάζονται από αυτόν.
- 3) Ο τρίτος σκοπός εντοπίζεται στην καταγραφή και την κατανόηση της στάσης των κύριων φορέων κοινωνικής προστασίας που δρουν και διαμορφώνουν μία πραγματικότητα στα πλαίσια του νομού των Κυκλάδων.

Οι μεθοδολογικές δυσκολίες αυτής της έρευνας ως προς τον προσδιορισμό των ομάδων ήταν πολλές και εντοπίζονται σύντομα στα ακόλουθα σημεία:

- Ο γενικός προσδιορισμός του δείγματος με βάση το σύνολο του πληθυσμού.
- Ο προσδιορισμός του στρωματοποιημένου δείγματος με πρώτο στόχο τον εντοπισμό των ευπαθών ομάδων.

25. Βλ. για το Δήμο ως κλειστό και ανοικτό σύστημα τη διδακτορική διατριβή του Ανδρέα Φερώνα, 2001, *Η καταπολέμηση του Κοινωνικού Αποκλεισμού στο τοπικό επίπεδο, Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Πάντειον Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα.*

- Ο προσδιορισμός των ιδιαίτερων προβλημάτων και χαρακτηριστικών των ομάδων-στόχου στις Κυκλάδες.
- Και τέλος, ο εντοπισμός των ιδιαίτερων και βαρέων περιπτώσεων κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων ή ομάδων.

Τα μεθοδολογικά αυτά προβλήματα ξεπεράστηκαν με τις επίμονες προσπάθειες της ομάδας να επιτευχθούν οι στόχοι της έρευνας. Στα επόμενα κεφάλαια θα παρουσιαστούν αναλυτικά οι μεθολογικές επιλογές της κάθε φάσης και θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα που έδωσαν αυτές οι επιλογές.

Μέρος Δεύτερο:
Γενικά χαρακτηριστικά του Νομού Κυκλάδων:
Μια ποσοτική καταγραφή

2.1. Εισαγωγή και Μεθοδολογία της Ποσοτικής Έρευνας

Η πρώτη φάση της έρευνας πεδίου αναφέρεται στην έρευνα με ποσοτικό χαρακτήρα και απευθύνεται στο σύνολο του πληθυσμού των νησιών των Κυκλάδων. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι σχεδιάστηκε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο μοιράστηκε στο επιλεγμένο δείγμα από το σύνολο των κατοίκων των νησιών που κατασκευάστηκε με συγκεκριμένους και αυστηρούς κανόνες στους οποίους θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω.

Κύριος στόχος της φάσης αυτής είναι η καταγραφή των ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Για το λόγο αυτό, συντάχθηκε στο τέλος του ερωτηματολογίου της πρώτης φάσης ένας κατάλογος από ευπαθείς κοινωνικές ομάδες όπως τις έχουμε ορίσει στην εισαγωγή (βλ. γενική μεθοδολογία της έρευνας). Η αναζήτηση και η καταγραφή αυτών των ομάδων αντιστοιχεί σε έξι παραμέτρους:

- ◆ Ποιες είναι αυτές οι πληθυσμιακές ομάδες που συναντάμε στα νησιά των Κυκλάδων.
- ◆ Ποιο είναι το μέγεθος που έχουν αυτές οι πληθυσμιακές ομάδες (ομάδες-στόχου) σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού.
- ◆ Ποια η γεωγραφική τους κατανομή ανά νησί.
- ◆ Ποια τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά, χαρακτηριστικά διαμονής και προέλευσης, όπως έχουν καταγραφεί από το ερωτηματολόγιο της έρευνας.
- ◆ Ποια χαρακτηριστικά εμφανίζουν ως προς τους παράγοντες της εκπαίδευσης και της απασχόλησης.
- ◆ Ποια είναι η κατάσταση της υγείας τους, του εισοδήματός τους και των επιδομάτων που λαμβάνουν.

Τα στοιχεία αυτά μας βοήθησαν να οργανώσουμε τη δεύτερη φάση της έρευνας που εστιάζει στις ομάδες-στόχου για να διαγνώσει εκείνες τις διαδικασίες που οδηγούν από την κοινωνική ευπάθεια στον κοινωνικό αποκλεισμό και φυσικά να φέρει στην επιφάνεια τα χαρακτηριστικά αυτών των διαδικασιών (βλ. παρακάτω, εισαγωγή και μεθοδολογία δεύτερης φάσης).

2.1.1. Το δείγμα και ο τρόπος επιλογής του

Σκοπός των ενοτήτων που ακολουθούν είναι η σύντομη αλλά περιεκτική περιγραφή της στατιστικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή και ανάλυση των στοιχείων της πρώτης φάσης της έρευνας.

Το βασικότερο και το δυσκολότερο στοιχείο αυτής της φάσης εντοπίζεται στον προσδιορισμό του δείγματος. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το δείγμα επιλέχθηκε από το σύνολο του μόνιμου πληθυσμού των Κυκλάδων.

2.1.1.1. Δειγματοληπτική μέθοδος

Ο πληθυσμός που έπρεπε να διερευνηθεί αποτελείτο από όλους τους μόνιμους κατοίκους, ηλικίας άνω των 18 ετών, των ακόλουθων έντεκα νησιών του νομού Κυκλάδων: Κέα, Κύθνος, Σέριφος, Σίφνος, Μήλος, Άνδρος, Τήνος, Πάρος, Νάξος, Σύρος και Σαντορίνη. Προκειμένου να επιτύχουμε μία αντιπροσώπευση των νησιών στο δείγμα, ανάλογη του αριθμού κατοίκων του καθενός, ως μέθοδο δειγματοληψίας επιλέξαμε τη στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία. Αυτό σημαίνει ότι κάθε νησί συνεισέφερε τόσα άτομα στο δείγμα ώστε το ποσοστό τους επί του συνόλου του δείγματος να είναι ίσο με το ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας άνω των 18 ετών του νησιού επί του συνολικού πληθυσμού αυτής της ηλικίας των νησιών της έρευνας. Οι υπολογισμοί των αναλογιών έγιναν με βάση τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού του 1991.

Το συνολικό μέγεθος του δείγματος είχε οριστεί να είναι 800 άτομα. Η στρωματοποιημένη κατανομή του στα νησιά οδήγησε, λόγω αναπόφευκτων στρογγυλοποιήσεων προς τα πάνω, σε συνολικό δείγμα 805 ατόμων που κατανεμήθηκε στα νησιά ως εξής:

ΝΗΣΙ	ΔΕΙΓΜΑ
Άνδρος	88
Κέα	18
Κύθνος	17
Μήλος	45
Νάξος	143
Πάρος	93
Σαντορίνη	87
Σέριφος	12
Σίφνος	20
Σύρος	204
Τήνος	78

2.1.1.2. Επιλογή του δείγματος

Η επόμενη φάση της έρευνας ήταν η επιλογή των ατόμων από κάθε νησί που θα μετείχαν στο δείγμα. Επειδή δεν υπήρχε κάποιος κατάλογος που να μας δίνει έναν-έναν όλους τους κατοίκους των νησιών, ηλικίας άνω των 18 ετών, αποφασίστηκε η επιλογή να γίνει κατά νοικοκυριό. Αυτό σημαίνει ότι από κάθε νησί επιλέχθηκαν τυχαία ορισμένα νοικοκυριά και όλα τα μέλη τους συμπεριλήφθηκαν στο δείγμα. Η μέθοδος δειγματοληψίας δηλαδή μπορεί τελικά να περιγραφεί ως στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία κατά ομάδες μιας και κάθε νοικοκυριό αποτελεί μια ομάδα ατόμων. Η απόφαση να συμπεριλαμβάνονται όλα τα μέλη κάθε επιλεγμένου νοικοκυριού στο δείγμα και όχι μόνο ένα από αυτά, ελήφθη με γνώμονα την αποφυγή μεροληψιών κατά την επιλογή ενός μέλους του κάθε νοικοκυριού.

Η επιλογή των νοικοκυριών έγινε με τυχαία παραγωγή τηλεφωνικών αριθμών. Με βάση τον τηλεφωνικό κατάλογο του ΟΤΕ γνωρίζαμε πόσες τηλεφωνικές συνδέσεις έχει το κάθε νησί, από ποιο διψήφιο αριθμό ξεκινά ο κάθε αριθμός και πόσες συνδέσεις αναλογούν σε κάθε εναρκτήριο διψήφιο. Τηρώντας την αναλογία εναρκτήριων διψήφιων (μια περαιτέρω μορφή στρωματοποίησης) δημιουργήσαμε με τυχαίο τρόπο, με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή, “τηλεφωνικούς αριθμούς” για κάθε νησί. Επιλέξαμε την τυχαία παραγωγή αριθμών και όχι την τυχαία επι-

λογή τους από τον τηλεφωνικό κατάλογο για να είναι δυνατή η επιλογή απόρρητων αριθμών.

Τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού μας έδωσαν, κατά προσέγγιση, το μέσο αριθμό ατόμων ηλικίας άνω των 18 ετών ανά νοικοκυριό για κάθε νησί. Με βάση αυτά τα στοιχεία δημιουργήσαμε το κατάλληλο πλήθος τηλεφωνικών αριθμών ώστε να αποδώσουν το απαραίτητο μέγεθος δείγματος. Λόγω του τρόπου δημιουργίας τους, ένα μεγάλο πλήθος των τηλεφωνικών αριθμών αναλογούσαν σε μη ενεργές συνδέσεις, σε μη κατοικίες ή σε ακατάλληλες για την έρευνα κατοικίες (π.χ. εξοχικά). Γι' αυτόν το λόγο είχαμε δημιουργήσει κι ένα υπερδεκαπλάσιο πλήθος "αναπληρωματικών" τυχαίων τηλεφωνικών αριθμών, τηρώντας την αναλογία εναρκτήριων διψήφιων.

Οι κατάλογοι των αριθμών δόθηκαν στους ερευνητές κάθε νησιού. Η πρώτη εργασία αυτών ήταν να καλέσουν όλους τους αριθμούς του δείγματος και να διαπιστώσουν αν αντιστοιχούσαν σε κατάλληλα νοικοκυριά και αν αυτά ήταν πρόθυμα να συμμετάσχουν στην έρευνα. Με τα νοικοκυριά που δέχονταν να συμμετάσχουν κανονιζόταν μία συνάντηση για τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Όλοι οι υπόλοιποι αριθμοί αντικαθίσταντο από αναπληρωματικούς του ίδιου εναρκτήριου διψήφιου.

Επειδή δεν ήταν γνωστό εκ των προτέρων πόσα μέλη θα είχε κάθε νοικοκυριό που επιλεγόταν στο δείγμα το τελικό μέγεθος του δείγματος παρουσίασε μία πολύ μικρή αύξηση και διαμορφώθηκε στα 810 άτομα. Επιπλέον, εκ των υστέρων, αποφασίστηκε η συμμετοχή της Μυκόνου για την οποία το δείγμα καθορίστηκε να είναι 70 άτομα. Η επιλογή των ατόμων αυτών έγινε με τον ίδιο τρόπο όπως και για τα υπόλοιπα νησιά. Άρα, το σύνολο των συνεντεύξεων της πρώτης φάσης της έρευνας έφτασε τις 880 συνεντεύξεις.

2.1.1.3. Διεξαγωγή συνεντεύξεων

Για το σκοπό αυτής της διεξαγωγής, μέλη κάθε νοικοκυριού θεωρήθηκαν όσα άτομα κατοικούσαν το χρόνο της έρευνας μόνιμα στο χώρο κατοικίας του νοικοκυριού. Ως προς αυτό είχαν δοθεί σαφείς οδηγίες στους ερευνητές. Για κάθε μέλος του νοικοκυριού συμπληρώθηκε με προσωπική συνέντευξη ένα ερωτηματολόγιο. Όπου αυτό ήταν δυνατό η συνέντευξη λήφθηκε από το άτομο στο

οποίο αντιστοιχούσε το ερωτηματολόγιο. Σε άλλη περίπτωση τη συνέντευξη έδωσε κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού.

Λόγω του τρόπου επιλογής αυτός, νοικοκυριά με περισσότερες από μία τηλεφωνικές συνδέσεις είχαν και μεγαλύτερη πιθανότητα επιλογής στο δείγμα. Οι ερευνητές κατέγραφαν τον αριθμό συνδέσεων κάθε νοικοκυριού ώστε αυτός να ληφθεί υπόψη κατά τη στατιστική ανάλυση των στοιχείων.

2.1.1.4. Στατιστική ανάλυση

Τα στοιχεία καταχωρήθηκαν σε αρχείο SPSS για να γίνει η ανάλυση τους. Αυτή συνίστατο στον υπολογισμό των ποσοστών εμφάνισης κάποιων ομάδων ενδιαφέροντος στα νησιά. Επιπλέον υπολογίστηκε, τόσο για το σύνολο του πληθυσμού όσο και για κάθε νησί χωριστά, η διάρθρωση των ομάδων ενδιαφέροντος με βάση χαρακτηριστικά όπως οικογενειακή κατάσταση, μορφωτικό επίπεδο, κατάσταση υγείας και εργασιακή κατάσταση.

Όλα τα αποτελέσματα παρουσιάζονται σε μορφή ποσοστών και για κάθε τιμή έχει υπολογιστεί, με τη χρησιμοποίηση του κατάλληλου για κάθε περίπτωση μαθηματικού τύπου, και το στατιστικό σφάλμα, δηλαδή τα περιθώρια κύμανσης της πραγματική τιμής γύρω από αυτήν που δίνει το δείγμα.

Κάθε πίνακας δίνει τα ποσοστά εμφάνισης των διαφόρων χαρακτηριστικών. Με κόκκινο χρώμα σημειώνονται τα ποσοστά που δεν είναι στατιστικά σημαντικά. Με λευκό χρώμα είναι τα στατιστικά σημαντικά ποσοστά στα οποία μπορούμε να βασιστούμε για συμπεράσματα. Για κάθε ποσοστό, από κάτω δίνεται με κίτρινο χρώμα το στατιστικό σφάλμα του.

Στατιστικά σημαντικό θεωρείται κάθε ποσοστό που έχει μικρότερη από 5% πιθανότητα να είναι εξαιρετικά κοντά στο μηδέν (0). Τα στατιστικά σημαντικά ποσοστά είναι αυτά που αν αφαιρεθεί το στατιστικό σφάλμα τους προκύπτει αριθμός μεγαλύτερος του 0. Το στατιστικό σφάλμα έχει και μια άλλη σημασία. Μας δείχνει το εύρος τιμών όπου κινείται το πραγματικό ποσοστό. Αυτό το εύρος ορίζεται από τιμές που προκύπτουν αν αφαιρέσουμε και προσθέσουμε το σφάλμα από το ποσοστό που έχει προκύψει στο δείγμα μας.

Όταν το ποσοστό είναι 0 ή 1 δεν υπολογίζεται στατιστικό σφάλμα. Ποσοστό 0 για ένα δείγμα που δεν είναι μικρό σημαίνει το πραγματικό ποσοστό είναι πολύ μικρό, ενώ ποσοστό 1 σημαίνει ότι το πραγματικό ποσοστό είναι μεγάλο.

Όλα τα ποσοστά που βασίζονται σε δείγμα μεγέθους 1 ή 2 θεωρούνται μη σημαντικά. Για δείγμα μεγέθους 3 ή 4 μόνο ποσοστά ίσα με 1 μας λένε “κάτι”, ότι το πραγματικό ποσοστό είναι μεγάλο.

2.2. Τα Βασικά Κοινωνικά Χαρακτηριστικά του Πληθυσμού

2.2.1. Τα Δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων των Κυκλάδων

2.2.1.1. Οι συνεντεύξεις ανά νησί και το Φύλο.

Πίνακας 1: Συνεντεύξεις ανά νησί.

Νησί	Περιπτώσεις
Κύθνος	17
Κέα	18
Σίφνος	20
Σέριφος	13
Μήλος	45
Τήνος	79
Πάρος	94
Νάξος	144
Σαντορίνη	87
Σύρος	205
Άνδρος	88
Μύκονος	70
Σύνολο	880

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η κατανομή του δείγματος ανά νησί και κατά φύλο. Όπως εξηγήσαμε στο μεθοδολογικό μέρος, η κατανομή των συνεντεύξεων ανά νησί έγινε με κριτήριο τον πληθυσμό των νησιών των Κυκλάδων όπως καταγράφεται από την ΕΣΥΕ. Με αυτή τη λογική, πραγματοποιήθηκαν συνολικά 880 συνεντεύξεις από τις οποίες οι 205 πραγματοποιήθηκαν στη Σύρο, οι 144 στη Νάξο, 94 στην Πάρο, 88 στην Άνδρο, 87 στη Σαντορίνη, 79 στην Τήνο, 70 στη Μύκονο, 45 στη Μήλο, 20 στη Σίφνο, 18 στην Κέα, 17 στην Κύθνο και 13 στη Σέριφο.

Η κατανομή του δείγματος της έρευνας μεταξύ των δύο φύλων είναι περίπου ίδια, με μία μικρή υπεροχή των ανδρών. Οι άντρες αντιστοιχούν στο 52,66% στο σύνολο του δείγματος και οι γυναίκες στο 47,34%. Όσον αφορά στην κατανομή των δύο φύλων στα νησιά τα οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα, στην Κύθνο, την Κέα, τη Σίφνο, τη Μήλο, την Τήνο, την Πάρο, τη Νάξο, τη Σαντορίνη, τη Σύρο και τη Μύκονο, εμφανίζονται περισσότεροι άνδρες και λιγότερες γυναίκες. Στα περισσότερα από τα παραπάνω νησιά, η κατανομή των δύο φύλων είναι ανάλογη με το σύνολο του Νομού, εκτός από τη Σίφνο, όπου η διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι σημαντική. Σ' αυτή την περίπτωση όμως, το πιθανό εύρος τιμών είναι πολύ μεγάλο και ως εκ τούτου το πραγματικό ποσοστό είναι πιθανό να βρίσκεται κοντά στο ποσοστό του συνόλου. Αντίθετα στα νησιά της Άνδρου και της Σεριφου οι γυναίκες εμφανίζονται ελάχιστα περισσότερες από τους άνδρες.

Πίνακας 2: Κατανομή δείγματος κατά φύλο και κατά νησί.

Νησί	Φύλο		Περιπτώσεις
	Άνδρας	Γυναίκα	
Κύθνος	58,82	41,18	17
	24,12	24,12	
Κέα	44,44	55,56	18
	23,62	23,62	
Σίφνος	40,00	60,00	20
	22,03	22,03	
Σέριφος	53,85	46,15	13
	28,21	28,21	
Μήλος	47,73	52,27	45
	14,76	14,76	
Τήνος	45,57	54,43	79
	11,05	11,05	
Πάρος	49,47	50,53	94
	10,16	10,16	
Νάξος	43,06	56,94	144
	8,12	8,12	
Σαντορίνη	45,45	54,55	87
	10,52	10,52	
Σύρος	47,32	52,68	205
	6,85	6,85	
Άνδρος	51,14	48,86	88
	10,50	10,50	
Μύκονος	47,14	52,86	70
	11,78	11,78	
Σύνολο	47,34	52,66	880
	3,30	3,30	

Η κατανομή του δείγματος κατά ηλικία είναι περίπου ίδια σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες με εξαίρεση τους ηλικιωμένους (άνω των 65 ετών), των οποίων το ποσοστό συμμετοχής (20,25%) είναι διπλάσιο και σε ορισμένες περιπτώσεις τρεις φορές μεγαλύτερο από το ποσοστό των άλλων ηλικιακών κατηγοριών. Πιο συγκεκριμένα, στην ηλικία των 18-24 ετών βρίσκεται το 11,63%, 25-28 ετών το 7,50%, 29-35 ετών το 12,13%, 36-40 ετών το 8,63%, 41-45 ετών το 8,50%, 46-50 ετών το 7,50%, 51-55 ετών το 7,88% 56-60 ετών το 6,88% και 61-65 ετών το 9,13%.

Με βάση τα προαναφερόμενα στοιχεία δεν παρατηρείται πρόβλημα δημογραφικής γήρανσης στο Νομό των Κυκλάδων. Αντίθετα, η ελαφρά υπεροχή των νεότερων και των μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων, φανερώνει ότι η παράταση των ορίων διαβίωσης του πληθυσμού εξαιτίας της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης, αντισταθμίζεται από τις νεότερες ηλικίες. Σε γενικές γραμμές, η ίδια κατάσταση επικρατεί και στα επιμέρους νησιά στα οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Πιθανή εξαίρεση αποτελεί η Κύθνος η οποία εμφανίζει στο δείγμα υψηλά ποσοστά στην ηλικία των 18-24 ετών (41,18 %) και η Κέα όπου τα ποσοστά όσων είναι πάνω από 65 ετών είναι 44,44%. Ωστόσο, και στα δύο προαναφερόμενα νησιά τα ποσοστά των άλλων ηλικιακών κατηγοριών δεν είναι στατιστικά σημαντικά. Ταυτόχρονα, το εύρος τιμών στις δύο προαναφερόμενες ηλικιακές κατηγορίες είναι πολύ μεγάλο και συνεπώς, η παραπάνω εξαίρεση αποτελεί απλά ένδειξη ως προς τις ηλικιακές τάσεις του πληθυσμού στην Κύθνο και την Κέα και όχι διαπίστωση.

Πίνακας 3: Κατανομή δείγματος κατά ηλικία και κατά νησί.

	Ηλικία													Περιπτώσεις
	18-24	25-28	29-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	άνω των 65				
Νησί	18-24	25-28	29-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	άνω των 65	Περιπτώσεις			
Κύθνος	41,18	0,00	5,88	11,76	5,88	5,88	11,76	0,00	0,00	17,65	17			
	24,12		11,53	15,79	11,53	11,53	15,79			18,68				
Κέα	0,00	16,67	5,56	0,00	5,56	5,56	5,56	5,56	11,11	44,44	18			
		17,72	10,89		10,89	10,89	10,89	10,89	14,94	23,62				
Σίφνος	10,00	10,00	5,00	20,00	0,00	5,00	5,00	0,00	25,00	20,00	20			
	13,49	13,49	9,80	17,99		9,80	9,80		19,47	17,99				
Σέρφρος	7,69	0,00	23,08	15,38	7,69	7,69	0,00	15,38	7,69	15,38	13			
	15,08		23,84	20,41	15,08	15,08		20,41	15,08	20,41				
Μήλος	9,09	4,55	9,09	6,82	9,09	4,55	9,09	4,55	18,18	25,00	45			
	8,49	6,15	8,49	7,45	8,49	6,15	8,49	6,15	11,40	12,79				
Τήνος	5,06	3,80	12,66	6,33	7,59	7,59	11,39	6,33	12,66	26,58	79			
	4,87	4,24	7,38	5,40	5,88	5,88	7,05	5,40	7,38	9,80				
Πάρος	13,68	10,53	10,53	3,16	6,32	6,32	12,63	9,47	7,37	20,00	94			
	6,99	6,24	6,24	3,55	4,94	4,94	6,75	5,95	5,31	8,13				
Νάξος	11,11	6,94	20,83	5,56	4,17	15,28	6,94	6,94	8,33	13,89	144			
	5,15	4,17	6,66	3,75	3,28	5,90	4,17	4,17	4,53	5,67				
Σαντορίνη	15,12	11,63	12,79	11,63	9,30	5,81	8,14	9,30	3,49	12,79	87			
	7,57	6,78	7,06	6,78	6,14	4,95	5,78	6,14	3,88	7,06				
Σύρος	11,27	8,33	13,24	9,80	9,31	7,84	6,86	5,88	7,35	20,10	205			
	4,34	3,79	4,65	4,08	3,99	3,69	3,47	3,23	3,58	5,50				
Άνδρος	10,34	4,60	12,64	8,05	5,75	3,45	1,15	9,20	13,79	31,03	88			
	6,40	4,40	6,98	5,72	4,89	3,83	2,24	6,07	7,25	9,72				
Μύκονος	13,85	6,15	4,62	13,85	21,54	10,77	10,77	4,62	6,15	7,69	70			
	8,15	5,67	4,95	8,15	9,70	7,31	7,31	4,95	5,67	6,29				
Σύνολο	11,63	7,50	12,13	8,63	8,50	7,50	7,88	6,88	9,13	20,25	880			
	2,12	1,74	2,16	1,86	1,84	1,74	1,78	1,67	1,90	2,66				

2.2.1.2. Η Οικογενειακή Κατάσταση

Πίνακας 4: Κατανομή δείγματος κατά οικογενειακή κατάσταση.

Νησί	Οικογενειακή κατάσταση					Περιπτώσεις
	Άγαμος/η	Ελεύθερη Συμβίωση	Παντρεμένος/η	Διαζευγμένος/η	Χήρος/α	
Κύθνος	47,06	0,00	47,06	0,00	5,88	17
	24,46		24,46		11,53	
Κέα	11,11	0,00	66,67	5,56	16,67	18
	14,94		22,41	10,89	17,72	
Σίφνος	20,00	0,00	60,00	5,00	15,00	20
	17,99		22,03	9,80	16,06	
Σέρι- φος	15,38	0,00	84,62	0,00	0,00	13
	20,41		20,41			
Μήλος	18,18	0,00	70,45	2,27	9,09	45
	11,40		13,48	4,40	8,49	
Τήνος	17,72	1,27	65,82	2,53	12,66	79
	8,47	2,48	10,53	3,49	7,38	
Πάρος	27,37	0,00	63,16	2,11	7,37	94
	9,06		9,80	2,92	5,31	
Νάξος	15,28	1,39	66,67	6,94	9,72	144
	5,90	1,92	7,73	4,17	4,86	
Σαντορίνη	15,91	0,00	72,73	4,55	6,82	87
	7,73		9,41	4,40	5,33	
Σύρος	19,02	0,49	74,63	2,93	2,93	205
	5,39	0,96	5,97	2,31	2,31	
Άνδρος	23,86	0,00	59,09	4,55	12,50	88
	8,96		10,33	4,38	6,95	
Μύκονος	18,57	8,57	64,29	5,71	2,86	70
	9,18	6,61	11,31	5,48	3,93	
Σύνολο	20,02	1,11	67,74	3,71	7,42	880
	2,65	0,69	3,09	1,25	1,73	

Η κατανομή του δείγματος κατά οικογενειακή κατάσταση δείχνει μεγάλη ετερογένεια. Επικρατέστερη ομάδα με μεγάλη απόσταση από τις υπόλοιπες εμφανίζονται οι παντρεμένοι/ες (ποσοστό 67,74% στο σύνολο των ερωτηθέντων), ενώ ακολουθούν με 20,02% οι άγαμοι. Με μικρότερα ποσοστά εμφανίζονται οι χήροι/ες (7,42%), οι διαζευγμένοι/ες (3,71%) και τέλος, η ελεύθερη συμβίωση παρουσιάζεται στο δείγμα με 1,11%. Η εικόνα αυτή διατηρείται στα περισσότερα από τα μεγάλα νησιά, όπου το ποσοστό των παντρεμένων αποτελεί την πλειοψηφία των ερωτώμενων (Σέριφος 84,62%, Σύρος 74,63%, Σαντορίνη 72,73%, Μήλος 70,45%, Νάξος

66,67%, Τήνος 65,82%). Ισάριθμα ανάμεσα στους παντρεμένους και τους άγαμους κατανέμεται το δείγμα στην περίπτωση της Κύθου (47,06% παντρεμένοι και 47,06% άγαμοι). Η κατάσταση της χηρείας εμφανίζεται αυξημένη στα νησιά της Άνδρου (ποσοστό 12,50%) και της Τήνου (ποσοστό 12,66%). Αντίθετα, οι περισσότεροι διαζευγμένοι του δείγματος συγκεντρώνονται στη Νάξο (6,94%) και στη Μύκονο (5,71%). Υψηλό ποσοστό ελεύθερων συμβιώσεων εμφανίζει η Μύκονος (8,57%), ενώ στα υπόλοιπα νησιά το στατιστικό σφάλμα απαγορεύει τη χρήση των εμφανιζόμενων δεικτών.

2.2.1.3. Ο αριθμός και η ηλικία των παιδιών

Ως προς τον αριθμό των παιδιών που εμφανίζει η κάθε οικογένεια παρατηρούμε ότι το σύνολο των νησιών παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό στην κατηγορία των δύο παιδιών (49,37% των περιπτώσεων οικογενειών που έχουν παιδιά). Ακολουθούν οι οικογένειες με ένα παιδί (20,09%), οι οικογένειες με τρία παιδιά (18,83%) και τέλος οι οικογένειες με τέσσερα παιδιά και άνω (5,70%).

Το μεγαλύτερο ποσοστό με δύο παιδιά παρουσιάζει η Μήλος (70,37%), ακολουθούν η Άνδρος (62,30%), η Σύρος (59,72%), η Σέριφος (54,55), η Τήνος (53,33) και η Πάρος (50,00%). Το μεγαλύτερο ποσοστό μ' ένα παιδί παρουσιάζει η Σαντορίνη (26,56%), ακολουθούν η Σίφνος και η Σέριφος (ποσοστά 27,27%), η Σύρος (25,69%) και η Μύκονος (23,91%). Στα τρία παιδιά, τα πρωτεία κρατάει η Νάξος με 31,15% και ακολουθούν η Άνδρος με 22,95%, η Πάρος, η Τήνος και η Κέα (ποσοστά 20,97%, 20% και 20% αντίστοιχα). (βλ. Πίνακα 5).

Το δείγμα μας ως προς τις μονογονεϊκές οικογένειες εμφανίζεται πολύ ασθενές στο σύνολο του (ποσοστό 2,20%). Η Πάρος είναι το μόνο νησί που εμφανίζει ένα αρκετά υψηλό ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών (6,90%) και ακολουθεί η Σαντορίνη με 4,55%. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις το στατιστικό λάθος μας υποχρεώνει να μη λάβουμε υπόψη μας τα εμφανιζόμενα στοιχεία. (βλ. Πίνακα 6).

Πίνακας 5: Αριθμός και Ηλικία των Παιδιών ανά νησί.

Νησί	Αριθμός Παιδιών												Περιπτώσεις	
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	10	12			
Κύθνος	0,00	22,22	44,44	0,00	22,22	11,11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	17
Κέα	0,00	20,37	24,35	20,00	0,00	13,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	18
Σίφνος	0,00	22,41	22,41	19,01	36,36	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	20
Σέρφρος	0,00	20,03	20,03	12,93	21,63	0,00	0,00	18,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	13
Μήλος	0,00	14,81	70,37	7,41	0,00	0,00	0,00	21,82	7,41	0,00	0,00	0,00	0,00	45
Τήνος	0,00	10,50	13,49	7,74	0,00	0,00	0,00	0,00	7,74	0,00	0,00	0,00	0,00	79
Πάρος	0,00	8,88	11,07	8,88	5,54	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	94
Νάξος	7,38	16,39	30,33	31,15	8,20	1,64	0,00	3,59	0,00	3,28	0,00	0,00	1,64	144
Σαντορίνη	0,00	6,07	7,53	7,59	4,50	2,08	0,00	2,92	0,00	2,92	0,00	1,56	0,00	87
Σύρος	0,00	26,56	43,75	17,19	1,56	9,38	0,00	6,16	0,00	0,00	0,00	2,62	0,00	205
Άνδρος	0,00	9,33	10,48	7,97	2,62	6,16	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	88
Μύκονος	0,00	25,69	59,72	12,50	2,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	70
Σύνολο	1,42	20,09	49,37	18,83	5,70	1,90	0,95	1,11	0,16	0,32	0,16	0,16	0,16	880
	0,78	2,65	3,31	2,58	1,53	0,90	0,64	0,69	0,26	0,37	0,26	0,26	0,26	

Πίνακας 6: Ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών.

Νησί		Περιπτώσεις
Κύθνος	10,00	17
	14,70	
Κέα	0,00	18
Σίφνος	0,00	20
Σέριφος	1,27	13
	6,33	
Μήλος	0,00	45
Τήνος	2,80	79
	3,66	
Πάρος	6,90	94
	5,15	
Νάξος	0,98	144
	1,61	
Σαντορίνη	4,55	87
	4,40	
Σύρος	0,00	205
Άνδρος	0,00	88
Μύκονος	0,00	70
Σύνολο	2,20	880
	0,97	

Οι πίνακες 7 και 8 έχουν ως σημείο αναφοράς τις κατηγορίες κινδύνου. Ο πίνακας 7 εμφανίζει τον αριθμό των παιδιών ανάλογα με την κατηγορία κινδύνου, ενώ ο πίνακας 8 εμφανίζει την ηλικία των παιδιών ανάλογα με την κατηγορία κινδύνου. Παρατηρώντας τους πίνακες θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- ♦ Το υψηλότερο ποσοστό των ατόμων που δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία κινδύνου έχει δύο παιδιά (37,16% των ερωτηθέντων). Ποσοστό σημαντικό εμφανίζουν αυτοί που δεν έχουν κανένα παιδί (30,88%). Ακολουθούν αυτοί που έχουν ένα παιδί (14,36%), αυτοί που έχουν τρία παιδιά (12,93%) και τέλος, αυτοί που έχουν τέσσερα ή και περισσότερα παιδιά (4,67%).

- ◆ Οι άνεργοι μακράς διάρκειας έχουν δύο παιδιά σε ποσοστό 45,45%, κανένα παιδί σε ποσοστό 27,27% και ένα παιδί σε ποσοστό 15,15%.
- ◆ Οι νέοι άνεργοι στην πλειοψηφία τους δεν έχουν παιδιά (ποσοστό 69,23%), έχουν δύο παιδιά σε ποσοστό 12,82% και ένα παιδί σε ποσοστό 10,26%.
- ◆ Οι ηλικιωμένοι εμφανίζονται στο 36,84% με δύο παιδιά, στο 18,42% με τέσσερα ή περισσότερα παιδιά, στο 16,45% με ένα παιδί, στο 15,79% με τρία παιδιά και τέλος στο 12,50% με κανένα παιδί.
- ◆ Οι ηλικιωμένοι άνεργοι εμφανίζονται με ποσοστό 25% με δύο παιδιά και 25% με τέσσερα ή και περισσότερα παιδιά.
- ◆ Οι μονογονεϊκές οικογένειες έχουν στο 47,37% ένα παιδί, στο 31,58% δύο παιδιά, και τέλος στο 21,05% τρία παιδιά.
- ◆ Τα άτομα με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις έχουν δύο παιδιά σε ποσοστό 32,89%, έχουν τέσσερα ή και περισσότερα σε ποσοστό 21,05%, δεν έχουν παιδιά σε ποσοστό 18,42%, έχουν τρία παιδιά σε ποσοστό 15,79%, και έχουν ένα παιδί σε ποσοστό 11,84%.
- ◆ Οι μετανάστες έχουν ένα παιδί στην πλειοψηφία τους (ποσοστό 66,67%).
- ◆ Οι παλιννοστούντες έχουν δύο παιδιά στην συντριπτική τους πλειοψηφία (ποσοστό 80%).
- ◆ Τέλος, οι κάτοικοι ορεινών περιοχών έχουν δύο παιδιά σε ποσοστό 27,03%, δεν έχουν παιδιά σε ποσοστό 22,97%, έχουν τέσσερα ή και περισσότερα παιδιά σε ποσοστό 18,92% και έχουν ένα παιδί σε ποσοστό 10,81%. (βλ. πίνακας 6).

Η ηλικία των παιδιών εμφανίζεται στον πίνακα 8 και δίνει τα ακόλουθα αποτελέσματα:

- ◆ Το υψηλότερο ποσοστό των ατόμων που δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία κινδύνου έχει παιδιά κάτω των 18 ετών (ποσοστό 44,17%). Το 33,12% έχει παιδιά σε ηλικίες από 19-30 ετών, το 21,71% έχει παιδιά σε ηλικίες 31-55 ετών και μόνο το 1% έχει παιδιά πάνω από 56 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 1,50.
- ◆ Οι άνεργοι μακράς διάρκειας έχουν στο 41,67% παιδιά ηλικίας 19-30 ετών, στο 37,50% παιδιά κάτω των 18 ετών, στο 20,83%

παιδιά από 31-55 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 1,52.

- ◆ Όσοι από τους νέους άνεργους έχουν παιδιά, τα παιδιά τους είναι στο σύνολο τους κάτω των 18 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 0,59.
- ◆ Οι ηλικιωμένοι έχουν παιδιά ηλικίας από 31-55 ετών σε ποσοστό 77,92%. Ακολουθούν με ποσοστό 12,93% αυτοί που έχουν παιδιά ηλικίας 19-30 ετών, με ποσοστό 6,94% αυτοί που έχουν παιδιά άνω των 56 ετών και τέλος σε ποσοστό 2,21% έχουν παιδιά κάτω των 18 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 2,39.
- ◆ Οι ηλικιωμένοι άνεργοι έχουν παιδιά ηλικίας από 31-55 ετών σε ποσοστό 73,08%. Ακολουθούν με ποσοστό 23,08% αυτοί που έχουν παιδιά ηλικίας 19-30 ετών, με ποσοστό 3,85% αυτοί που έχουν παιδιά κάτω των 18 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 2,17.
- ◆ Οι μονογονεϊκές οικογένειες έχουν παιδιά ηλικίας κάτω των 18 ετών σε ποσοστό 53,66%. Έχουν παιδιά από 19-30 ετών σε ποσοστό 21,95%, έχουν παιδιά από 31-55 ετών σε ποσοστό 19,51% και τέλος έχουν παιδιά άνω των 56 ετών σε ποσοστό 4,88%. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 1,80.
- ◆ Τα άτομα με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις έχουν παιδιά ηλικίας 31-55 ετών σε ποσοστό 61,64%, έχουν παιδιά ηλικίας 19-30 ετών σε ποσοστό 19,50%, έχουν παιδιά κάτω των 18 ετών σε ποσοστό 10,69% και παιδιά άνω των 56 ετών σε ποσοστό 8,18%. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 2,43.
- ◆ Οι μετανάστες στο ήμισυ του δείγματος που έχουν παιδιά, τα παιδιά αυτά είναι κάτω των 18 ετών. Ισομερώς κατανομονται τα ποσοστά (25% και 25%) στις περιπτώσεις των ηλικιών παιδιών από 19-30 ετών και από 31-55 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 0,89.
- ◆ Οι παλιννοστούντες στην συντριπτική τους πλειοψηφία (75%) έχουν παιδιά κάτω των 18 ετών. Το υπόλοιπο 25% κατανέμεται σε αυτούς που έχουν παιδιά από 31-55 ετών. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 1,60.
- ◆ Τέλος, οι κάτοικοι ορεινών περιοχών έχουν παιδιά από 31-55 ετών σε ποσοστό 40,94% του δείγματος. Κάτω των 18 ετών

έχουν παιδιά σε ποσοστό 36,24% και μεταξύ 19 και 30 ετών έχουν παιδιά στο ποσοστό του 22,82%. Ο δε μέσος όρος παιδιών στην ομάδα τους εμφανίζεται στο δείκτη 2,26. (βλ. πίνακας 8).

Πίνακας 7: Κατηγορία κινδύνου και αριθμός παιδιών.

Κατηγορία κινδύνου	Κανένα παιδί	Ένα παιδί	Δύο παιδιά	Τρία παιδιά	Τέσσερα ή περισσότερα παιδιά	Αριθμός περιπτώσεων
Καμία	30,88	14,36	37,16	12,93	4,67	562
	3,82	2,90	4,00	2,78	1,75	
Άνεργοι μακράς διάρκειας	27,27	15,15	45,45	9,09	3,03	34
	14,98	12,06	16,75	9,67	5,77	
Νέοι άνεργοι	69,23	10,26	12,82	7,69	0,00	39
	14,49	9,53	10,50	8,37		
Ηλικιωμένοι	12,50	16,45	36,84	15,79	18,42	152
	5,26	5,90	7,67	5,80	6,17	
Ηλικιωμένοι άνεργοι	16,67	16,67	25,00	16,67	25,00	12
	21,10	21,10	24,51	21,10	24,51	
Μονογονεϊκές οικογένειες	0,00	47,37	31,58	21,05	8,00	26
		19,20	17,88	15,68	10,43	
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. παθήσεις	18,42	11,84	32,89	15,79	21,05	77
	8,66	7,22	10,50	8,15	9,11	
Μετανάστες	22,22	66,67	11,11	0,00	0,00	9
	27,18	30,82	20,54			
Παλιννοστούτες	20,00	0,00	80,00	0,00	0,00	5
	35,08		35,08			
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	22,97	10,81	27,03	20,27	18,92	75
	9,53	7,03	10,06	9,10	8,87	

Πίνακας 8: Κατηγορία κινδύνου και ηλικία παιδιών.

Κατηγορία κινδύνου	Κάτω των 18	19-30 ετών	31-55 ετών	56 ετών και άνω	Μέσος αριθμός παιδιών	95% δ.ε. Μέσου αριθμού παιδιών		ΣΥ	ΣΥ2
Καμία	44,17	33,12	21,71	1,00	1,50	1,39	1,60	833	2161
Άνεργοι μακράς διάρκειάς	37,50	41,67	20,83	0,00	1,52	1,09	1,94	50	128
Νέοι άνεργοι	100,00	0,00	0,00	0,00	0,59	0,28	0,90	23	51
Ηλικιωμένοι	2,21	12,93	77,92	6,94	2,39	2,08	2,71	364	1454
Ηλικιωμένοι άνεργοι	3,85	23,08	73,08	0,00	2,17	1,37	2,96	26	80
Μονογονεϊκές οικογένειες	53,66	21,95	19,51	4,88	1,80	1,16	2,44	45	149
ΑΜΕΑ/Άτομα με Χρ. παθήσεις	10,69	19,50	61,64	8,18	2,43	1,95	2,92	185	813
Μετανάστες	50,00	25,00	25,00	0,00	0,89	0,52	1,26	8	10
Παλινοστούντες	75,00	0,00	25,00	0,00	1,60	0,90	2,30	8	16
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	36,24	22,82	40,94	0,00	2,26	1,83	2,68	167	637

2.3. Το Ιστορικό καταγωγής και της προγενέστερης διαμονής

2.3.1. Ο τόπος γέννησης των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 9: Τόπος γέννησης στο νησί.

Νησί	Ίδιο νησί	Άλλο νησί Κυκλάδων	Άλλος νομός	Άλλη χώρα	Περιπτώσεις
Κύθνος	100,00	0,00	0,00	0,00	17
	0,00				
Κέα	55,56	0,00	44,44	0,00	18
	23,62		23,62		
Σίφνος	60,00	0,00	30,00	10,00	20
	22,03		20,61	13,49	
Σέριφος	53,85	0,00	46,15	0,00	13
	28,21		28,21		
Μήλος	75,00	0,00	22,73	2,27	45
	12,79		12,38	4,40	
Τήνος	74,68	0,00	21,52	3,80	79
	9,65		9,12	4,24	
Πάρος	69,47	4,21	23,16	3,16	94
	9,36	4,08	8,57	3,55	
Νάξος	73,61	1,39	19,44	5,56	144
	7,22	1,92	6,49	3,75	
Σαντορίνη	62,50	0,00	35,23	2,27	87
	10,23		10,10	3,15	
Σύρος	75,12	1,46	21,46	1,95	205
	5,93	1,65	5,63	1,90	
Άνδρος	62,07	1,15	35,63	1,15	88
	10,20	2,24	10,06	2,24	
Μύκονος	41,43	1,43	42,86	14,29	70
	11,62	2,80	11,68	8,26	
Σύνολο	69,02	1,25	26,20	3,53	880
	3,06	0,74	2,91	1,22	

Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (69,02%) έχει γεννηθεί στον τόπο που διαμένει τη χρονική στιγμή της έρευνας. Ένα σημαντικό ποσοστό όμως (το 26,20%) προέρχεται από άλλο νομό της Ελλάδος, το 3,53% του δείγματος προέρχεται από άλλη χώρα και μόνο το 1,25% έχει γεννηθεί σε άλλο νησί των Κυκλάδων.

Η Σύρος έχει το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοχθόνων (75,12%), ακολουθούν η Μήλος (με ποσοστό 75%), η Τήνος (με 74,68%), η Νάξος (με 73,61%) και η Πάρος (με 69,47%). Το μικρότερο ποσοστό σε αυτόχθονες παρουσιάζει, όπως ίσως θα περίμενε κανείς, η Μύκονος (41,43%) που εμφανίζεται σχεδόν ισοδύναμο με αυτούς που προέρχονται από άλλο μέρος της Ελλάδος (ποσοστό 42,86%). Πρώτη σε κατοίκους που γεννήθηκαν εκτός των νησιών των Κυκλάδων εμφανίζεται η Σέριφος με 46,15% και ακολουθούν η Μύκονος με 42,86%, η Άνδρος με 35,63 και η Σαντορίνη με 35,23. Η Μύκονος έχει και τα πρωτεία του δείγματος σ' αυτούς που γεννήθηκαν εκτός Ελλάδος (ποσοστό 14%) και στην κατάταξη αυτή ακολουθεί η Νάξος με μεγάλη διαφορά (5,56%).

2.3.2. Ο τόπος γέννησης των γονέων των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 10: Τόπος γέννησης των γονέων.

Νησί	Τόπος γέννησης πατρός				Περιπτώσεις
	Ίδιο νησί	Άλλο νησί Κυκλάδων	Άλλος νομός	Άλλη χώρα	
Κύθνος	100,00	0,00	0,00	0,00	17
	0,00				
Κέα	66,67	5,56	27,78	0,00	18
	22,41	10,89	21,29		
Σίφνος	90,00	0,00	5,00	5,00	20
	13,49		9,80	9,80	
Σέριφος	76,92	0,00	23,08	0,00	13
	23,84		23,84		
Μήλος	84,09	0,00	13,64	2,27	45
	10,81		10,14	4,40	
Τήνος	84,62	2,56	8,97	3,85	79
	8,01	3,51	6,34	4,27	
Πάρος	66,32	5,26	23,16	5,26	94
	9,61	4,54	8,57	4,54	
Νάξος	84,72	0,00	8,33	6,94	144
	5,90		4,53	4,17	
Σαντορίνη	79,55	0,00	18,18	2,27	87
	8,53		8,15	3,15	
Σύρος	69,76	5,85	20,49	3,90	205
	6,30	3,22	5,54	2,66	
Άνδρος	85,06	2,30	11,49	1,15	88
	7,49	3,15	6,70	2,24	
Μύκονος	46,38	2,90	34,78	15,94	70
	11,77	3,96	11,24	8,64	
Σύνολο	76,26	2,85	16,55	4,34	880
	2,81	1,10	2,46	1,35	

Οι πατέρες των ερωτηθέντων γεννήθηκαν στο υπό έρευνα νησί σε ποσοστό 76,26%, ενώ μόλις το 16,55% έχει πατέρα που γεννήθηκε σε άλλο σημείο της Ελλάδος. Το νησί που έχει τους περισσότερους πατέρες να έχουν γεννηθεί στο ίδιο νησί είναι η Κύθνος (100%), ακολουθούν η Σίφνος (90%), η Άνδρος (85,06%), η Τήνος και η Νάξος με 84,62% και 84,72% αντίστοιχα. (βλ. πίνακας 10).

Αντίστοιχα, οι μητέρες των ερωτηθέντων γεννήθηκαν στο υπό έρευνα νησί σε ποσοστό 75,06% σε αντιπαράθεση με το 15,45% που έχουν γεννηθεί σε άλλο σημείο της Ελλάδος και μετανάστευσαν αργότερα στις Κυκλάδες. Το νησί που έχει τις περισσότερες μητέρες που γεννήθηκαν στο ίδιο νησί είναι και σ' αυτή την περίπτωση η Κύθνος (100%), ακολουθούν η Νάξος (88,73%), η Μήλος (84,09%), η Τήνος (78,95%), η Σαντορίνη και η Άνδρος (78,41%). Η Μύκονος είναι το νησί που τόσο ως προς τον τόπο γέννησης τόσο του πατρός όσο και της μητρός εμφανίζει σημαντικά ποσοστά τόσο για αυτούς που προέρχονται από άλλο νομό (πατέρες ποσοστό 34,78%, μητέρες 33,33%) όσο και για αυτούς που προέρχονται από άλλη χώρα (πατέρες 15,94%, μητέρες 18,84%). (βλ. πίνακες 10 και 11).

Πίνακας 11: Τόπος γέννησης της μητέρας.

Νησί	Τόπος γέννησης μητρός				Περιπτώσεις
	Ίδιο νησί	Άλλο νησί Κυκλάδων	Άλλος νομός	Άλλη χώρα	
Κύθνος	100,00	0,00	0,00	0,00	17
	0,00				
Κέα	66,67	5,56	16,67	11,11	18
	22,41	10,89	17,72	14,94	
Σίφνος	70,00	0,00	10,00	20,00	20
	20,61		13,49	17,99	
Σέριφος	76,92	0,00	15,38	7,69	13
	23,84		20,41	15,08	
Μήλος	84,09	0,00	11,36	4,55	45
	10,81		9,38	6,15	
Τήνος	78,95	3,95	10,53	6,58	79
	9,05	4,32	6,81	5,50	
Πάρος	73,68	6,32	17,89	2,11	94
	8,95	4,94	7,79	2,92	
Νάξος	88,73	0,00	4,23	7,04	144
	5,18		3,30	4,19	
Σαντορίνη	78,41	0,00	19,32	2,27	87
	8,70		8,34	3,15	
Σύρος	71,22	6,34	17,56	4,88	205
	6,21	3,34	5,22	2,96	
Άνδρος	78,41	2,27	15,91	3,41	88
	8,65	3,13	7,69	3,81	
Μύκονος	44,93	2,90	33,33	18,84	70
	11,74	3,96	11,12	9,23	
Σύνολο	75,06	3,55	15,45	5,95	880
	2,86	1,22	2,39	1,56	

2.3.3. Ο χρόνος παραμονής στην παρούσα οικία των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 12: Χρόνος παραμονής στην παρούσα κατοικία.

Νησί	Χρόνος παραμονής στην παρούσα οικία					Περιπτώσεις
	Κάτω του έτους	1-3 χρόνια	3-5 χρόνια	5-10 χρόνια	Πάνω από 10 χρόνια	
Κύθνος	0,00	0,00	0,00	12,50	87,50	17
				16,21	16,21	
Κέα	33,33	0,00	0,00	5,56	61,11	18
	22,41			10,89	23,17	
Σίφνος	10,00	5,00	15,00	5,00	65,00	20
	13,49	9,80	16,06	9,80	21,45	
Σέριφος	0,00	15,38	0,00	15,38	69,23	13
		20,41		20,41	26,11	
Μήλος	9,30	2,33	6,98	6,98	74,42	45
	8,58	4,45	7,53	7,53	12,89	
Τήνος	3,80	2,53	3,80	7,59	82,28	79
	4,24	3,49	4,24	5,88	8,47	
Πάρος	6,38	2,13	3,19	6,38	81,91	94
	4,97	2,93	3,57	4,97	7,82	
Νάξος	2,08	4,17	5,56	4,86	83,33	144
	2,34	3,28	3,75	3,52	6,11	
Σαντορίνη	5,81	16,28	12,79	16,28	48,84	87
	4,95	7,80	7,06	7,80	10,56	
Σύρος	11,82	3,94	4,43	12,32	67,49	205
	4,43	2,67	2,82	4,51	6,43	
Άνδρος	5,75	9,20	3,45	0,00	81,61	88
	4,89	6,07	3,83		8,14	
Μύκονος	14,29	11,43	4,29	5,71	64,29	70
	8,26	7,51	4,78	5,48	11,31	
Σύνολο	7,79	5,96	5,27	8,13	72,85	880
	1,77	1,56	1,48	1,81	2,94	

Ως προς τη γεωγραφική κινητικότητα των ερωτώμενων και το χρόνο παραμονής στην παρούσα οικία, τα αποτελέσματα δείχνουν

μία μεγάλη σταθερότητα στην μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος. Το 72,85% διαμένει πάνω από 10 χρόνια στην κατοικία που ζει σήμερα, ενώ μόνο το 8,13% διαμένει από 5-10 χρόνια, το 7,79% διαμένει κάτω από ένα έτος, το 5,96% από 1-3 έτη και τέλος το 5,27% παρουσιάζει μία μέση γεωγραφική κινητικότητα και διαμονής από 3-5 χρόνια. Τώρα ως προς τα νησιά, η εικόνα που δίνει η έρευνα είναι η ακόλουθη:

Τη μεγαλύτερη σταθερότητα στους κατοίκους της (χρόνος παραμονής πάνω από 10 χρόνια) εμφανίζει η Κύθνος (87,50%), αλλά πολύ κοντά ακολουθούν η Νάξος (83,33%), η Τήνος (82,28%), η Πάρος (81,91%) και η Άνδρος (81,61%).

Τη μικρότερη σταθερότητα ως προς τη γεωγραφική κινητικότητα των κατοίκων της (μετακινήσεις πάνω από 10 χρόνια) παρουσιάζει η Σαντορίνη με ποσοστό 48,84%. Ακολουθούν η Κέα με ποσοστό 61,11%, η Μύκονος με 64,29%, η Σύρος με 67,49% και η Σέριφος με 69,23%. Τη μεγαλύτερη γεωγραφική κινητικότητα ως προς τους κατοίκους της εμφανίζει η Κέα (ποσοστό 33,33%), η Μύκονος (ποσοστό 14,29%) και η Σύρος (11,82%). Η Σαντορίνη παρουσιάζει μία μέση κινητικότητα αφού έρχεται πρώτη στη διαμονή από 1-3 χρόνια (ποσοστό 16,28%) και στη διαμονή από 3-5 χρόνια (ποσοστό 12,79%) με δεύτερη ως προς τον πρώτο από τους δείκτες τη Μύκονο με ποσοστό 11,43%. (βλ. Πίνακα 12).

2.3.4. Ο τόπος προγενέστερης διαμονής των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 13: Τόπος προγενέστερης διαμονής.

Νησί	Ίδιο νησί	Τόπος προγενέστερης διαμονής			Περιπτώσεις	Πόσοι απάντησαν
		Άλλο νησί Κυκλάδων	Άλλος νομός	Άλλη χώρα		
Κύθνος	100,00	0,00	0,00	0,00	17	9
	0,00					
Κέα	0,00	0,00	100,00	0,00	18	10
			0,00			
Σίφνος	50,00	0,00	45,00	5,00	20	20
	22,48		22,37	9,80		
Σέριφος	58,33	0,00	41,67	0,00	13	12
	29,03		29,03			
Μήλος	29,17	0,00	66,67	4,17	45	24
	18,39		19,07	8,09		
Τήνος	17,07	2,44	68,29	12,20	79	41
	11,59	4,75	14,33	10,08		
Πάρος	5,36	3,57	82,14	8,93	94	56
	5,93	4,89	10,08	7,51		
Νάξος	15,22	4,35	71,74	8,70	144	46
	10,42	5,91	13,06	8,17		
Σαντορίνη	53,66	0,00	46,34	0,00	87	82
	10,86		10,86			
Σύρος	57,14	2,04	40,82	0,00	205	147
	8,02	2,29	7,96			
Άνδρος	47,22	2,78	41,67	8,33	88	36
	16,40	5,40	16,20	9,08		
Μύκονος	23,08	3,85	71,15	1,92	70	52
	11,53	5,26	12,40	3,76		
Σύνολο	38,69	2,06	55,51	3,74	880	535
	4,13	1,20	4,21	1,61		

Η πλειοψηφία των ερωτώμενων που απάντησαν διέμεναν πριν από την παρούσα κατοικία σ' άλλο νομό της Ελλάδος (ποσοστό 55,51%). Ένα σημαντικό ποσοστό (38,69%) διέμενε στο ίδιο νησί πριν από τον παρόντα τόπο κατοικίας. Μόνο το 3,74% προέρχεται από άλλη χώρα και ακόμη λιγότεροι (το 2,06%) από άλλο νησί των Κυκλάδων. Το σύνολο των ερωτηθέντων που απάντησαν στην

Κύθνο (100%) έχουν την Κύθνο ως προγενέστερο τόπο διαμονής. Αντίθετα, το σύνολο των ερωτηθέντων που απάντησαν στην Κέα έχουν έναν άλλο νομό της Ελλάδας ως προγενέστερο τόπο διαμονής. Η Πάρος στην συντριπτική της πλειοψηφία (82,14%) απ' αυτούς που απάντησαν προέρχεται από άλλο νομό της Ελλάδας. Ακολουθούν η Νάξος και η Μύκονος (71,74% και 71,15% αντίστοιχα), η Τήνος με 68,29% και η Μήλος με 66,67%. Αντίθετα, ως προγενέστερο τόπο διαμονής έχουν το ίδιο νησί πρώτη η Σέριφος με 58,33%, ακολουθεί η Σύρος με 57,14%, η Σαντορίνη με 53,66%, η Σίφνος με 50% και η Άνδρος με 47,22%. (βλ. Πίνακα 13).

2.3.5. Ο χρόνος παραμονής στην προγενέστερη οικία

Ως προς το χρόνο παραμονής στην προγενέστερη οικία, οι δείκτες που δίνουν ισχυρά ποσοστά αναφέρονται μόνο στην περίπτωση «πάνω από 10 χρόνια». Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που απάντησαν (ποσοστό 71,60%) παρέμεινε πάνω από 10 χρόνια στην προγενέστερη οικία και το 11,16% παρέμεινε από 5-10 χρόνια. Η Κύθνος είναι και σ' αυτή την περίπτωση το νησί που εμφανίζει στο σύνολό του (100%) διαμονή στην προηγούμενη κατοικία πάνω από 10 χρόνια. Ακολουθούν η Άνδρος, η Μήλος και η Σέριφος με ποσοστά 85,71%, 84% και 83,33% αντίστοιχα. (βλ. Πίνακα 14).

Αυτή η διαπίστωση σε συνδυασμό με τα προηγούμενα αποτελέσματα επιβεβαιώνει ότι οι κάτοικοι των Κυκλάδων εμφανίζουν μία σημαντική σταθερότητα ως προς τη διαμονή τους σ' ένα τόπο, αφού και ο χρόνος προγενέστερης παραμονής αλλά και χρόνος παραμονής στην παρούσα κατοικία καταγράφεται πάνω από 10 χρόνια.

Πίνακας 14: Χρόνος διαμονής στην προγενέστερη κατοικία.

Νησί	Χρόνος παραμονής στην προγενέστερη οικία					Περιπτώσεις	Πόσοι απάντησαν
	Κάτω του έτους	1-3 χρόνια	3-5 χρόνια	5-10 χρόνια	Πάνω από 10 χρόνια		
Κύθνος	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	17	9
					0,00		
Κέα	50,00	0,00	0,00	0,00	50,00	18	10
	31,89				31,89		
Σίφνος	7,69	7,69	0,00	30,77	53,85	20	13
	14,86	14,86		25,74	27,80		
Σέριφος	0,00	16,67	0,00	0,00	83,33	13	6
		31,04			31,04		
Μήλος	0,00	8,00	4,00	4,00	84,00	45	25
		10,75	7,77	7,77	14,53		
Τήνος	5,00	20,00	15,00	10,00	50,00	79	40
	6,80	12,48	11,14	9,36	15,59		
Πάρος	0,00	8,62	1,72	13,79	75,86	94	58
		7,26	3,37	8,92	11,07		
Νάξος	2,17	6,52	4,35	10,87	76,09	144	46
	4,23	7,16	5,91	9,03	12,37		
Σαντορίνη	0,00	6,85	4,11	10,96	78,08	87	73
		5,83	4,58	7,21	9,55		
Σύρος	4,76	10,32	2,38	15,87	66,67	205	126
	3,73	5,32	2,67	6,40	8,25		
Άνδρος	0,00	2,86	11,43	0,00	85,71	88	35
		5,55	10,60		11,66		
Μύκονος	5,77	13,46	1,92	9,62	69,23	70	52
	6,38	9,34	3,76	8,07	12,64		
Σύνολο	3,65	9,33	4,26	11,16	71,60	880	493
	1,66	2,57	1,78	2,78	3,98		

2.3.6. Τα προβλήματα μετακίνησης των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 15: Ποσοστό ατόμων με προβλήματα μετακίνησης ανά νησί.

Ποσοστό ατόμων με πρόβλημα μετακίνησης		
Νησί		Περιπτώσεις
Κύθνος	23,53	17
	20,78	
Κέα	64,71	18
	22,72	
Σίφνος	45,00	20
	22,37	
Σέριφος	84,62	13
	20,41	
Μήλος	20,45	45
	11,92	
Τήνος	36,71	79
	10,70	
Πάρος	52,63	94
	10,15	
Νάξος	27,78	144
	7,34	
Σαντορίνη	73,86	87
	9,29	
Σύρος	27,23	205
	6,11	
Άνδρος	25,88	88
	9,20	
Μύκονος	42,86	70
	11,68	
Σύνολο	40,70	880
	3,25	

Τα προβλήματα πάσης φύσης μετακίνησης απασχολούν ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό του ερωτώμενου πληθυσμού (ποσοστό επί του συνόλου των περιπτώσεων 40,70%). Η Σέριφος δηλώνει προβλήματα μετακίνησης σε ποσοστό 84,62%. Η Σαντορίνη ακολουθεί με επίσης υψηλό ποσοστό 73,86%, ενώ πιο μακριά εμφανίζονται η Κέα (64,71%), η Πάρος (52,63%) και η Μύκονος (42,86%).

Η φύση των προβλημάτων μετακίνησης ποικίλλει και αποτυπώνεται στον Πίνακα 16. Η πρώτη παρατήρηση που διατυπώνουμε αφορά στην ύπαρξη στατιστικού σφάλματος, τόσο σημαντικού που ακυρώνει τα ποσοστά που εμφανίζονται στον πίνακα. Ωστόσο, η χρησιμότητα του πίνακα έγκειται στην αποτύπωση της φύσης των προβλημάτων που εμφανίζονται σε κάθε νησί. Με την έννοια αυτή, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι εμφανίζονται στις ακόλουθες κατηγοριοποιήσεις:

- ◆ Προβλήματα που αφορούν στο κόστος μετακίνησης (υψηλό κόστος εισιτηρίων, κλπ)
- ◆ Προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα των μέσων μεταφοράς στο νησί (παλαιότητα των συγκοινωνιών, ανυπαρξία μέσων μεταφοράς, κλπ)
- ◆ Προβλήματα που αφορούν στη συχνότητα των δρομολογίων στο νησί (αραιά δρομολόγια λεωφορείων, κλπ.)
- ◆ Προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα των ακτοπλοϊκών μέσων (πλοία πεπαλαιωμένα, μη ασφαλή, κλπ.)
- ◆ Προβλήματα που αφορούν στη συχνότητα των ακτοπλοϊκών μέσων (μη συχνά δρομολόγια πλοίων το χειμώνα, κλπ.)
- ◆ Προβλήματα που αφορούν στις καιρικές συνθήκες (κακές καιρικές συνθήκες που προκαλούν πολλά απαγορευτικά, κλπ.)
- ◆ Προβλήματα λόγω κακής υγείας των κατοίκων (αδυναμία πρόσβασης στα ιατρικά κέντρα, στον αγροτικό ιατρό, κλπ).
- ◆ Τέλος, εμφανίζονται τα προβλήματα ποικίλης φύσης που μπορεί να αποδίδονται σε μικροπροβλήματα μετακινήσεων, όπως π.χ. έλλειψη ταξί για πρόσβαση στο λιμάνι, κλπ.

Πίνακας 16: Κατηγορία κινδύνου και προβλήματα κατοικίας.

Κατηγορία κινδύνου	Κανένα	Κόστος μετακίνησης	Ποιότητα μέσων στο νησί	Συχνότητα δραμολογιών στο νησί	Ποιότητα ακτοπλοϊκών μέσων	Συχνότητα ακτοπλοϊκών μέσων	Ακτοπλοία λόγω καιρού	Λόγω υγείας	Άλλο	Αριθμός περιπτώσεων
Άνεργοι μακράς διάρκειας	33,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	66,67	3
	53,73								53,73	
Νέοι άνεργοι	100,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3
Ηλικιωμένοι	60,00	0,00	40,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	40,00	5
	43,25		43,25						43,25	
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. Παθήσεις	50,00	0,00	25,00	8,33	0,00	0,00	0,00	0,00	41,67	12
	28,49		24,68	15,75					28,10	

2.4. Τα Χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

2.4.1. Το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του Ν. Κυκλάδων

Τα δεδομένα της δειγματοληπτικής έρευνας, σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο ανέδειξαν τα παρακάτω αποτελέσματα:

Το μορφωτικό επίπεδο του ενήλικου πληθυσμού του Νομού Κυκλάδων εμφανίζεται γενικά χαμηλότερο απ' ό,τι στο σύνολο της χώρας, αλλά και στην Περιφέρεια του Ν. Αιγαίου συνολικά²⁶. Πιο συγκεκριμένα στο σύνολο του δείγματος έχει ολοκληρώσει την Τριτοβάθμια εκπαίδευση το 7,42% (Σύνολο χώρας 16,9%, Περ. Ν. Αιγαίου 8,1%). Το 4,7% διαθέτει Πτυχίο Α.Ε.Ι. (Σύνολο χώρας 10%, Περ. Ν. Αιγαίου 4,2%) και το 2,72% κατέχει πτυχίο ΤΕΙ (Σύνολο χώρας 6,9%, Περ. Ν. Αιγαίου 3,9%). Μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών διαθέτει το 1,11% του συνόλου (Σύνολο χώρας 0,4%, Περ. Ν. Αιγαίου 0,3%) Σημαντικός είναι επίσης ο αριθμός όσων έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους σε Ιδιωτικό Κολέγιο (4,08%).

Τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση έχουν ακολουθήσει πολύ χαμηλά ποσοστά των κατοίκων του Ν. Κυκλάδων. Τεχνική Εκπαίδευση έχει ολοκληρώσει μόλις το 7,29% του ενήλικου πληθυσμού. Το 4,45% αποφοίτησε από Τεχνικό-Επαγγελματικό Λύκειο και το 2,84% από ΤΕΣ/ΤΕΕ. Δίπλωμα ΙΕΚ έχει μόλις το 1,36% του δείγματος.

Η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων έχει ολοκληρώσει τη Γενική εκπαίδευση, αν και σ' αυτήν την περίπτωση τα ποσοστά είναι υψηλά στις χαμηλές και όχι στις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες. Πιο συγκεκριμένα, απολυτήριο Λυκείου διαθέτει το 16,93%, Απολυτήριο Γυμνασίου το 11,00%, Ενδεικτικό Δημοτικού το 38,69%, χωρίς ενδεικτικό Δημοτικού είναι το 8,65% και αγράμματοι το 3,46%.

Συνεπώς διαπιστώνεται ότι οι κάτοικοι του Ν. Κυκλάδων είναι γενικά χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, προσανατολισμένοι προς τη γενική και ελάχιστα προς την Τεχνική και Επαγγελματική

26. Τα στοιχεία για το μορφωτικό επίπεδο στο σύνολο της χώρας και την Περιφέρεια του Ν. Αιγαίου συνολικά, προέρχονται από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του Β' Τριμήνου 1998.

Εκπαίδευση ή κατάρτιση. Αυτό το συμπέρασμα ενισχύεται περισσότερο από το ότι το εύρος των τιμών που λαμβάνουν οι προαναφερόμενες μορφωτικές κατηγορίες είναι χαμηλό και ως εκ τούτου το πραγματικό ποσοστό είναι κοντά στα ποσοστά που εμφανίζονται στο δείγμα.

Πίνακας 17: Κατανομή δείγματος κατά μορφωτικό επίπεδο στο σύνολο των Κυκλάδων και κατά επιμέρους νησί.

Νησί	Αγρά- μματος/η	Χωρίς ενδεικτικό Δημοτικού	Ενδεικτικό Δημοτικού	Απολυτήριο Γυμνασίου	Απολυτήριο Λυκείου	Διπλώμα IEK	Διπλώμα ΤΕΣ/ΓΕΕ	Τεχνικό / Πολυ- κλαδικό Λύκειο	Ιδιωτικό Λύκειο	ΤΕΙ	ΑΕΙ	Μετα- πτυχιακό	Άλλο	Περι- πτώσεις
Κύθνος	17,65	0,00	29,41	29,41	11,76	5,88	0,00	0,00	0,00	0,00	5,88	0,00	0,00	17
	18,68		22,33	22,33	15,79	11,53					11,53			
Κέα	0,00	16,67	44,44	11,11	11,11	0,00	0,00	0,00	11,11	5,56	0,00	0,00	0,00	18
		17,72	23,62	14,94	14,94				14,94	10,89				
Σίφνος	5,00	10,00	45,00	10,00	5,00	5,00	0,00	5,00	0,00	0,00	15,00	0,00	0,00	20
	9,80	13,49	22,37	13,49	9,80	9,80		9,80			16,06			
Σέρφιος	0,00	0,00	53,85	7,69	7,69	7,69	0,00	7,69	0,00	0,00	15,38	0,00	0,00	13
			28,21	15,08	15,08			15,08			20,41			
Μήλος	6,67	17,78	40,00	11,11	13,33	2,22	4,44	0,00	0,00	2,22	2,22	0,00	0,00	45
	7,37	11,30	14,48	9,29	10,04	4,36	6,09			4,36	4,36			
Τήνος	0,00	2,53	49,37	13,92	11,39	0,00	5,06	6,33	3,80	1,27	3,80	1,27	1,27	79
		3,49	11,10	7,68	7,05		4,87	5,40	4,24	2,48	4,24	2,48	2,48	
Πάρος	4,26	9,57	38,30	10,64	19,15	3,19	0,00	1,06	3,19	3,19	7,45	0,00	0,00	94
	4,10	5,98	9,88	6,27	8,00	3,57		2,09	3,57	3,57	5,34			
Νάξος	7,64	4,86	41,67	14,58	13,19	0,69	1,39	8,33	1,39	2,78	2,78	0,69	0,00	144
	4,35	3,52	8,08	5,78	5,55	1,36	1,92	4,53	1,92	2,69	2,69	1,36		
Σαντορίνη	5,75	9,20	26,44	20,69	25,29	0,00	1,15	2,30	4,60	3,45	0,00	1,15	0,00	87
	4,92	6,11	9,32	8,56	9,19		2,25	3,17	4,43	3,86		2,25		
Σύρος	0,49	10,73	41,46	7,32	15,12	1,46	3,41	5,37	6,34	3,41	3,41	1,46	0,00	205
	0,96	4,25	6,76	3,57	4,92	1,65	2,49	3,09	3,34	2,49	2,49	1,65		
Άνδρος	3,41	11,36	42,05	12,50	15,91	0,00	2,27	4,55	1,14	1,14	4,55	1,14	0,00	88
	3,81	6,67	10,37	6,95	7,69		3,13	4,38	2,23	2,23	4,38	2,23		
Μύκονος	2,86	1,43	24,29	8,57	30,00	0,00	7,14	5,71	8,57	0,00	8,57	2,86	0,00	70
	3,93	2,80	10,12	6,61	10,81		6,08	5,48	6,61		6,61	3,93		
Σύνολο	3,46	8,65	38,69	11,00	16,93	1,36	2,84	4,45	4,08	2,72	4,70	1,11	0,10	880
	1,21	1,86	3,22	2,07	2,48	0,77	1,10	1,36	1,31	1,08	1,40	0,69	0,21	

2.4.2. Συνεχιζόμενη κατάρτιση και άτυπη εκπαίδευση

Σε χαμηλά επίσης επίπεδα είναι η διείσδυση της άτυπης εκπαίδευσης ή επιμόρφωσης αφού μόλις το 0,91% δηλώνει ότι έχει παρακολουθήσει κάποια άλλη μορφή εκπαίδευση εκτός της τυπικής.

Πίνακας 18: Ποσοστό ατόμων που έχουν παρακολουθήσει άλλου είδους εκπαίδευση πέραν της τυπικής²⁷.

Άτομα με άλλου είδους εκπαίδευση			
Νησί	Αριθμός	Ποσοστό	Περιπτώσεις
Κύθνος	0	0,00	17
Κέα	1	5,56	18
		10,89	
Σίφνος	0	0,00	20
Σέριφος	0	0,00	13
Μήλος	0	0,00	45
Τήνος	1	1,28	79
		2,50	
Πάρος	2	2,13	94
		2,93	
Νάξος	0	0,00	144
Σαντορίνη	0	0,00	87
Σύρος	1	0,49	205
		0,96	
Άνδρος	3	3,41	88
		3,81	
Μύκονος	0	0,00	70
Σύνολο	8	0,91	880
		0,63	

27. Ως Περιπτώσεις περιγράφεται το μέγεθος του δείγματος ανά νησί. Αριθμός είναι το πλήθος των ατόμων ανά νησί που έχουν παρακολουθήσει άλλου είδους εκπαίδευση. Ποσοστό είναι η σχέση του αριθμού προς το μέγεθος του δείγματος ανά νησί.

Το ποσοστό όσων έχουν παρακολουθήσει προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης είναι αξιόλογο (7,39%). Ωστόσο, το ποσοστό αυτών που παρακολούθησαν κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης εμφανίζεται σημαντικό στη Νάξο, τη Σαντορίνη, τη Σύρο, την Τήνο και την Πάρο, ενώ στα υπόλοιπα Νησιά δεν παρατηρούνται αξιόπιστα στατιστικά δεδομένα. Επιπλέον, παρατηρείται ότι σε όσους έχουν παρακολουθήσει αντίστοιχα προγράμματα, στο 60,0% αυτό συνέβηκε μόλις μία φορά. Δύο προγράμματα παρακολούθησε το 20% και τρία ή επιπλέον των τριών προγράμματα το 6,16%. Συνεπώς, προκύπτει ότι η δια βίου μάθηση παρουσιάζει χαμηλή διείσδυση στο Ν. Κυκλάδων. Αυτό το γεγονός είναι κρίσιμης σημασίας καθώς οι Κυκλάδες στηρίζονται σχεδόν αποκλειστικά στον τριτογενή τομέα απασχόλησης και ειδικότερα στον τουρισμό· κλάδο εντάσεως εργασίας του οποίου το περιβάλλον είναι διεθνές και ανταγωνιστικό και η μεσομακροπρόθεσμη ανάπτυξη του στηρίζεται στην ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρει οι οποίες με τη σειρά τους σε σημαντικό βαθμό διαμορφώνονται από τις ικανότητες του ανθρώπινου δυναμικού.

Πίνακας 19: Παρακολούθηση προγραμμάτων κατάρτισης ανά νησί.

Άτομα που παρακολούθησαν προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης				
Νησί	Αριθμός	Ποσοστό	Περιπτώσεις	
Κύθνος	0	0,00	17	
Κέα	1	5,56	18	
		10,89		
Σίφνος	2	10,00	20	
		13,49		
Σέριφος	1	7,69	13	
		15,08		
Μήλος	0	0,00	45	
Τήνος	5	7,25	79	
		5,75		
Πάρος	5	5,38	94	
		4,58		
Νάξος	21	14,69	144	
		5,80		
Σαντορίνη	11	12,94	87	
		7,09		
Σύρος	16	7,80	205	
		3,68		
Άνδρος	3	3,41	88	
		3,81		
Μύκονος	0	0,00	70	
Σύνολο	65	7,39	880	
		1,73		

Πίνακας 20: Κατανομή αριθμού προγραμμάτων που παρακολούθησαν.

Αρ. Προγ.	1		2		3		5		15		Περιπτώσεις	Αριθμός αυτών που Παρακολούθησαν
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό		
Κύθνος	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	17	0
Κέα	1	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	18	1
Σίφνος	2	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	20	2
Σέριφος	1	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	13	1
Μηγλος	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	45	0
Τήνος	3	75,00	1	25,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	79	5
Πάρος	4	80,00	1	20,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	94	5
Νάξος	10	62,50	6	37,50	0	0,00	0	0,00	0	0,00	144	21
Σαντορίνη	5	55,56	2	22,22	1	11,11	0	0,00	1	11,11	87	11
Σύρος	12	75,00	3	18,75	1	6,25	0	0,00	0	0,00	205	16
Άνδρος	1	50,00	0	0,00	0	0,00	1	50,00	0	0,00	88	3
Μύκονος	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	70	0
Σύνολο	39	60,00	13	20,00	2	3,08	1	1,54	1	1,54	880	65
		11,92		9,73		4,20		2,99		2,99		

2.4.3. Γνώσεις ξένων γλωσσών

Το φαινόμενο της περιορισμένης διείσδυσης της δια βίου μάθησης είναι περισσότερο εμφανές στα ποσοστά όσων δηλώνουν ότι γνωρίζουν κάποια ξένη γλώσσα (35,58%), ποσοστό αρκετά χαμηλό για έναν νομό όπως είναι οι Κυκλάδες, του οποίου η κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα είναι ο τουρισμός. Τα υψηλότερα ποσοστά γνώσης μιας ξένης γλώσσας εμφανίζονται στη Μύκονο, τη Σαντορίνη, την Άνδρο την Πάρο, τη Νάξο και τη Σύρο, όπου είναι υψηλότερα του συνόλου. Στα υπόλοιπα νησιά (Κύθνος, Κέα, Σίφνος, Σέριφος, Μήλος, Τήνος) τα ποσοστά γνώσης μιας ξένης γλώσσας είναι χαμηλότερα απ' ό,τι στο σύνολο του πληθυσμού. Επιπλέον, οι διαφορές είναι πολύ μεγάλες μεταξύ των νησιών που είναι περισσότερο ανεπτυγμένα τουριστικά και αυτών που δεν είναι. Για παράδειγμα στη Μύκονο γνωρίζει μία ξένη γλώσσα το 57,97%, ενώ στην Κύθνο αυτό το ποσοστό βρίσκεται στο 23,53%.

Πίνακας 21: Ποσοστό γνώσης ξένης γλώσσας.

Νησί		Περιπτώσεις
Κύθνος	23,53	17
	20,78	
Κέα	27,78	18
	21,29	
Σίφνος	35,00	20
	21,45	
Σέριφος	23,08	13
	23,84	
Μήλος	20,93	45
	12,02	
Τήνος	32,00	79
	10,35	
Πάρος	38,95	94
	9,91	
Νάξος	36,11	144
	7,87	
Σαντορίνη	42,05	87
	10,43	
Σύρος	37,07	205
	6,63	
Άνδρος	40,91	88
	10,33	
Μύκονος	57,97	70
	11,65	
Σύνολο	35,58	880
	3,17	

2.5. Τα Χαρακτηριστικά Απασχόλησης

2.5.1. Εργασιακή κατάσταση

Η συμμετοχή του εργατικού δυναμικού στο σύνολο του ενήλικου πληθυσμού είναι υψηλή στο Νομό Κυκλάδων (64,98%). Το 17,27% δηλώνουν ότι είναι άνεργοι και το 47,61% εργαζόμενοι. Αντίστοιχα στο σύνολο της χώρας, με βάση τα στοιχεία της έρευνας εργατικού δυναμικού το Β' τρίμηνο του 1999, το εργατικό δυναμικό αντιστοιχούσε περίπου στο 54% του ενήλικου πληθυσμού και οι άνεργοι το 5,8% του ενήλικου πληθυσμού.

Αντίστοιχα, οι νοικοκυρές του δείγματος στις Κυκλάδες αντιστοιχούν στο 12,61% ενώ στο σύνολο της χώρας είναι περίπου 19,2% και οι συνταξιούχοι στις Κυκλάδες αντιστοιχούν στο 22,50% και στο σύνολο της χώρας είναι περίπου 21%. Παρατηρείται δηλαδή ότι ενώ η συμμετοχή του ενήλικου πληθυσμού των Κυκλάδων στην απασχόληση είναι υψηλότερη από το σύνολο της χώρας, αυτό το ποσοστό διογκώνεται από τα υψηλότερα σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας ποσοστά αυτών που αναζητούν εργασία και είναι άνεργοι και τα χαμηλά ποσοστά των νοικοκυρών. Βέβαια αυτό ενδέχεται να συνδέεται και με τον εποχιακό χαρακτήρα της απασχόλησης σημαντικού αριθμού των κατοίκων των Κυκλάδων εξαιτίας της επικράτησης του τουρισμού.

Επιπρόσθετα, στην Πάρο(26,32%), την Άνδρο (27,27%), τη Σέριφο (30,77%), την Σίφνο 40,00%) και την Κέα (44,44%) παρουσιάζονται ενδείξεις παρουσίας των συνταξιούχων σε πολύ υψηλά ποσοστά. Αντίθετα στην Τήνο (12,66%), τη Μύκονο (17,14%) και πιθανά στην Κύθνο, τα ποσοστά των συνταξιούχων είναι χαμηλά.

Οι νοικοκυρές, εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά στη Μήλο (22,73%) και την Άνδρο (20,45%) και τα μικρότερα στη Σαντορίνη, την Πάρο (9,47%) και τη Νάξο (6,94%).

Τέλος, τα ποσοστά των ανέργων ως προς τον ενήλικο πληθυσμό, διαπιστώνεται ότι αυτά είναι πολύ υψηλά στην Σαντορίνη (34,09%), την Τήνο (22,78%), και τη Νάξο (19,44%).

Πίνακας 22: Εργασιακή κατάσταση.

Νησί	Άνεργοι	Εργαζόμενοι	Νοικοκυρές	Συνταξιούχοι	Περιπτώσεις
Κύθνος	0,00	70,59	11,76	17,65	17
		22,33	15,79	18,68	
Κέα	5,56	38,89	11,11	44,44	18
	10,89	23,17	14,94	23,62	
Σίφνος	15,00	40,00	5,00	40,00	20
	16,06	22,03	9,80	22,03	
Σέριφος	15,38	53,85	0,00	30,77	13
	20,41	28,21		26,11	
Μήλος	4,55	52,27	22,73	20,45	45
	6,15	14,76	12,38	11,92	
Τήνος	22,78	45,57	18,99	12,66	79
	9,31	11,05	8,70	7,38	
Πάρος	16,84	47,37	9,47	26,32	94
	7,61	10,15	5,95	8,95	
Νάξος	19,44	52,78	6,94	20,83	144
	6,49	8,18	4,17	6,66	
Σαντορίνη	34,09	51,14	1,14	13,64	87
	10,02	10,56	2,24	7,25	
Σύρος	16,10	46,83	14,63	22,44	205
	5,04	6,85	4,85	5,72	
Άνδρος	10,23	42,05	20,45	27,27	88
	6,37	10,37	8,48	9,36	
Μύκονος	11,43	57,14	14,29	17,14	70
	7,51	11,68	8,26	8,89	
Σύνολο	17,27	47,61	12,61	22,50	880
	2,50	3,30	2,19	2,76	

2.5.2. Η Ανεργία στο Ν. Κυκλάδων

Διερευνώντας τη σχέση των ανέργων με το εργατικό δυναμικό, προέκυψαν πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας. Πιο συγκεκριμένα, στο σύνολο των Κυκλάδων οι άνεργοι αποτελούν το 26,62% του εργατικού δυναμικού. Ιδιαίτερα ψηλά εμφανίζονται τα ποσοστά ανεργίας στη Σαντορίνη (40,00%), την Τήνο (33,33%).

Πίνακας 23: Ποσοστό ανεργίας.

Νησί		Περιπτώσεις	Εργατικό δυναμικό
Κύθνος	0,00	17	12
	23,58		
Κέα	12,50	18	8
	23,58		
Σίφνος	27,27	20	11
	27,00		
Σέριφος	22,22	13	9
	28,27		
Μήλος	8,00	45	25
	10,75		
Τήνος	33,33	79	54
	12,65		
Πάρος	26,23	94	60
	11,19		
Νάξος	26,92	144	94
	9,00		
Σαντορίνη	40,00	87	75
	11,15		
Σύρος	25,58	205	129
	7,55		
Άνδρος	19,57	88	46
	11,53		
Μύκονος	16,67	70	48
	10,62		
Σύνολο	26,62	880	571
	3,63		

Εξαιτίας της εποχιακής απασχόλησης σε τουριστικές δραστηριότητες, η εμφάνιση υψηλών ποσοστών ανεργίας πιθανά οφείλεται στον συγκεκριμένο παράγοντα. Αυτή η διαπίστωση ενισχύεται και από τις τάσεις που παρατηρούνται στα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, όπου στην Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου τα ποσοστά ανεργίας το πρώτο και το τέταρτο τρίμηνο του χρόνου είναι υπερδιπλάσια απ' ό,τι το δεύτερο και το τρίτο τρίμηνο, εξαιτίας της εποχιακής απασχόλησης στον τουρισμό. Για παράδειγμα, στην Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου, σύμφωνα με τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, η ανεργία ήταν 14,1% το Α' τρίμηνο του 1998, 6,4% το Β' τρίμηνο, 5,0% το Γ' τρίμηνο, και 14,1% κατά το Δ' τρίμηνο του 1998. Επιπρόσθετα το Β' τρίμηνο του 1999, η ανεργία στο Νότιο Αιγαίο παρουσίαζε άνοδο και ήταν 7,3%. Συνεπώς το υψηλό ποσοστό ανεργίας που εμφανίζεται στις Κυκλάδες κατά τη δειγματοληπτική έρευνα, συνάδει με τη γενικότερη τάση αύξησης της ανεργίας στο σύνολο της χώρας και στην Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου καθώς και με τον εποχιακό χαρακτήρα της κυρίαρχης απασχόλησης στον τουρισμό. Πιθανά το εμφανιζόμενο ποσοστό ανεργίας να οφείλεται και στην αντίληψη των ερωτώμενων για την ανεργία αφού είναι πιθανό την μη –τυπική απασχόληση(μερική, περιστασιακή, ευκαιριακή, μη-εγγχρήματη απασχόληση) να την εκλαμβάνουν ως ανεργία. Απ' αυτή την άποψη η διερεύνηση της συμμετοχής των μακροχρόνια ανέργων στο σύνολο των ανέργων αποτυπώνει καλύτερα το πρόβλημα της ανεργίας στην περίπτωση των Κυκλάδων.

Έτσι, στη Σαντορίνη (80,00%) και στην Άνδρος(66,67%) εμφανίζονται πολύ υψηλά ποσοστά μακροχρόνια ανεργίας στο σύνολο των ανέργων συγκριτικά με το σύνολο των Κυκλάδων(45,39%) και με το σύνολο της χώρας(56%).

Η αναλυτικότερη διερεύνηση της διάρκειας της ανεργίας στο Ν. Κυκλάδων, έδειξε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων (57,01%) είναι άνεργοι πάνω από δύο χρόνια. Σημαντικό είναι επίσης το ποσοστό όσων είναι άνεργοι για λιγότερο από τρεις μήνες (17,76%). Διαπιστώνεται δηλαδή μία τάση επικράτησης δύο ακραίων καταστάσεων σχετικά με τη διάρκεια της ανεργίας. Αφενός η παρουσία πολύ υψηλών ποσοστών στους μακροχρόνιους ανέργους (πάνω από δύο χρόνια), σχετίζεται με τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού καθώς στην Ελλάδα, αυτή η κατηγορία ανέργων δεν απολαμβάνει κανενός δικαιώματος κοινωνικής προστασίας από την ανεργία, αφού η διάρκεια των επιδομά-

των ανεργίας δεν ξεπερνά τους 12 μήνες. Αφετέρου είναι αξιόλογη η παρουσία όσων είναι άνεργοι για λιγότερο από έξι μήνες (17,76% έως τρεις μήνες και έως έξι μήνες 29,91%) γεγονός που σχετίζεται με την εποχιακή ή / και περιστασιακή απασχόληση και φανερώνει την παρουσία ρευστών καταστάσεων μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας για σημαντικά τμήματα του εργατικού δυναμικού στο Νομό Κυκλάδων.

Ωστόσο, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις παραπάνω διαπιστώσεις στα επιμέρους νησιά του Νομού Κυκλάδων. Έτσι, στην Τήνο η πλειοψηφία των ανέργων (75%) είναι εκτός εργασίας για λιγότερο από τρεις μήνες. Αντίθετα, στη Σύρο, τη Μήλο και την Πάρο, επικρατεί το φαινόμενο της πολύ μεγάλης διάρκειας της ανεργίας για σημαντικό αριθμό ανέργων. Ειδικότερα στη Σύρο όσοι είναι άνεργοι πάνω από δύο χρόνια συνιστούν το 71,43% των ανέργων, στη Μήλο το 66,67% και στην Πάρο το 64,00%.

Πίνακας 24: Ποσοστό μακροχρόνια ανέργων.

Νησί		Περιπτώσεις	Άνεργοι
Κύθνος	0,00	17	0
Κέα	0,00	18	1
Σίφνος	33,33	20	3
	54,73		
Σέριφος	50,00	13	2
	72,13		
Μήλος	0,00	45	2
Τήνος	50,00	79	18
	23,25		
Πάρος	6,25	94	16
	11,92		
Νάξος	50,00	144	30
	17,95		
Σαντορίνη	80,00	87	30
	14,40		
Σύρος	24,24	205	33
	14,66		
Άνδρος	66,67	88	9
	30,97		
Μύκονος	37,50	70	8
	33,79		
Σύνολο	45,39	880	152
	7,92		

Πίνακας 25: Χρόνος χωρίς απασχόληση (για ανέργους).

Νησί	Κάτω των 3 μηνών	3-6 μήνες	6-12 μήνες	1-2 χρόνια	Άνω των 2 χρόνων	Περιπτώσεις	Άνεργοι
Κύθνος	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	17	0
Κέα	100,00	0,00	0,00	0,00	0,00	18	1
	0,00						
Σίφνος	0,00	50,00	0,00	0,00	50,00	20	3
		58,05			58,05		
Σέριφος	50,00	0,00	0,00	0,00	50,00	13	2
	72,13				72,13		
Μήλος	0,00	25,00	0,00	8,33	66,67	45	2
		60,69		38,74	66,07		
Τήνος	75,00	0,00	12,50	12,50	0,00	79	18
	20,13		15,38	15,38			
Πάρος	24,00	8,00	4,00	0,00	64,00	94	16
	21,04	13,36	9,65		23,65		
Νάξος	0,00	3,85	3,85	15,38	76,92	144	30
		6,91	6,91	12,96	15,13		
Σαντορίνη	23,53	17,65	11,76	5,88	41,18	87	30
	15,27	13,72	11,60	8,47	17,71		
Σύρος	14,29	0,00	0,00	14,29	71,43	205	33
	11,97			11,97	15,45		
Άνδρος	0,00	42,86	14,29	0,00	42,86	88	9
		32,52	22,99		32,52		
Μύκονος	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	70	8
Σύνολο	17,76	12,15	5,61	7,48	57,01	880	152
	6,08	5,20	3,66	4,18	7,87		

2.5.3. Οι Επαγγελματικές δραστηριότητες

Όσον αφορά την κατανομή του πληθυσμού κατά μονοψήφια κατηγορία επαγγελμάτων, η έρευνα ανέδειξε ως πολύ υψηλή (38,41%) την παρουσία των συνταξιούχων, τόσο στο σύνολο του Νομού Κυκλάδων, όσο και στα επιμέρους νησιά τα οποία αποτέλεσαν αντικείμενο της. Στο σύνολο όσων απάντησαν συγκεκριμένα σ' αυτή την ερώτηση (552 άτομα), ως σημαντικότερες επαγγελματικές κατηγορίες εμφανίζονται οι απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (13,95%), οι ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (11,41%), οι ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (9,96%), οι ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (7,43%), οι υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (6,70%) και τα πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (6,52%). Οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων, εξοπλισμού και συναρμολογητές (2,17%), οι τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (1,27%) και τα ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (0,54%), δεν παρουσιάζουν αξιόλογα ποσοστά απασχόλησης στο Νομό Κυκλάδων.

Πίνακας 26: Επάγγελμα των κατοίκων ανά νησί.

Νησί	Επαγγελματική κατηγορία ΕΣΥΕ												Περιπτώσεις	Κατηγορία Kathgor:ia	
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11			12
Κύθνος	0,00	0,00	0,00	0,00	14,29	0,00	0,00	0,00	0,00	64,29	0,00	21,43	0,00	17	14
Κέα	0,00	0,00	0,00	0,00	8,33	0,00	25,00	0,00	0,00	25,87	0,00	22,16	0,00	18	12
Σίφνος	0,00	0,00	5,88	11,76	0,00	5,88	0,00	5,88	0,00	23,53	0,00	47,06	0,00	20	17
Σέρφρος	0,00	0,00	18,18	0,00	0,00	0,00	9,09	9,09	0,00	20,69	0,00	24,34	0,00	13	11
Μήλος	0,00	0,00	0,00	0,00	6,90	20,69	3,45	13,79	3,45	17,24	0,00	34,48	0,00	45	29
Τήνος	0,00	0,00	3,92	1,96	9,33	14,91	6,72	12,69	6,72	13,90	0,00	17,50	0,00	79	51
Πάρος	0,00	1,54	12,31	0,00	7,69	12,31	9,23	13,85	1,54	4,62	0,00	36,92	0,00	94	65
Νάξος	5,83	0,83	5,83	0,00	5,00	18,33	10,00	6,67	2,50	13,33	0,83	30,83	0,00	144	120
Σαντορίνη	0,00	0,00	3,85	3,85	3,91	6,95	5,39	4,48	2,80	6,10	1,63	8,29	0,00	87	52
Σύρος	0,00	0,00	6,67	1,11	5,26	12,13	9,33	6,37	8,73	8,06	0,00	11,52	3,75	205	90
Άνδρος	0,00	2,00	2,00	0,00	2,00	10,00	16,00	2,00	4,00	4,27	5,89	10,35	0,00	88	50
Μύκονος	0,00	0,00	17,07	2,44	9,76	21,95	0,00	7,32	2,44	12,20	0,00	26,83	0,00	70	41
Σύνολο	1,27	0,54	6,52	1,27	6,70	13,95	7,43	9,96	2,17	11,41	0,18	38,41	0,18	880	552
	0,93	0,61	2,06	0,93	2,09	2,89	2,19	2,50	1,22	2,65	0,35	4,06	0,35		

2.6. Τα Στοιχεία υγείας μελών

2.6.1. Τα χρόνια προβλήματα υγείας των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 27: Χρόνια προβλήματα υγείας

Νησί	Χρόνιο πρόβλημα υγείας								
	Κανένα	Ορθοπεδικό	Καρδιαγγειακό	Καρκίνος	Οφθαλμολογικό	Ψυχολογικό	Παθολογικό	Άλλο	Περιπτώσεις
Κύθνος	94,12	0,00	5,88	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	17
	11,53		11,53						
Κέα	83,33	5,56	0,00	0,00	0,00	0,00	11,11	0,00	18
	17,72	10,89					14,94		
Σίφνος	70,00	5,00	10,00	0,00	10,00	0,00	5,00	0,00	20
	20,61	9,80	13,49		13,49		9,80		
Σέριφος	61,54	7,69	7,69	0,00	0,00	7,69	15,38	0,00	13
	27,53	15,08	15,08			15,08	20,41		
Μήλος	53,33	2,22	15,56	0,00	6,67	2,22	17,78	2,22	45
	14,74	4,36	10,71		7,37	4,36	11,30	4,36	
Τήνος	68,35	5,06	13,92	0,00	1,27	0,00	10,13	1,27	79
	10,32	4,87	7,68		2,48		6,70	2,48	
Πάρος	76,60	8,51	3,19	2,13	2,13	3,19	3,19	1,06	94
	8,61	5,67	3,57	2,93	2,93	3,57	3,57	2,09	
Νάξος	86,81	4,86	2,08	0,00	2,08	0,00	2,78	1,39	144
	5,55	3,52	2,34		2,34		2,69	1,92	
Σαντορίνη	72,41	8,05	6,90	1,15	0,00	2,30	6,90	2,30	87
	9,45	5,75	5,36	2,25		3,17	5,36	3,17	
Σύρος	78,05	2,93	6,83	0,49	0,49	0,98	9,76	0,49	205
	5,68	2,31	3,46	0,96	0,96	1,35	4,07	0,96	
Άνδρος	78,41	2,27	10,23	1,14	0,00	1,14	5,68	1,14	88
	8,65	3,13	6,37	2,23		2,23	4,86	2,23	
Μύκονος	82,86	1,43	10,00	0,00	1,43	0,00	4,29	0,00	70
	8,89	2,80	7,08		2,80		4,78		
Σύνολο	77,05	4,43	7,27	0,57	1,48	1,14	7,05	1,02	880
	2,78	1,36	1,72	0,50	0,80	0,70	1,69	0,67	

Ο πίνακας που αναφέρεται στην υγεία των ερωτώμενων παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα: Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε δεν εμφανίζει κανένα πρόβλημα υγείας (ποσοστό 77,05% επί του συνόλου των ερωτώμενων). Τα πιο «υγιή» νησιά ως προς τους κατοίκους τους εμφανίζονται η Κύθνος (94,12%) και η Νάξος (86,81%). Ακολουθούν η Κέα με ποσοστό 83,33%, η Μύκονος με ποσοστό 82,86%, η Άνδρος και η Σύρος με ποσοστά 78,41% και 78,05% αντίστοιχα. Επίσης υψηλό ποσοστό σε καρδιαγγειακά προβλήματα εμφανίζει πρώτη η Μήλος (15,56%), δεύτερη έρχεται η Τήνος (13,92%) και ακολουθούν η Άνδρος και η Μύκονος (ποσοστά 10,23% και 10% αντίστοιχα). Τέλος υψηλό ποσοστό παθολογικών παθήσεων εμφανίζει και πάλι η Μήλος με ποσοστό 17,78% και η Τήνος με ποσοστό 10,13%.

2.6.2. Τα προβλήματα υγείας των μελών των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 28: Ποσοστό ατόμων με μέλος της οικογένειας που αντιμετωπίζει πρόβλημα υγείας νησί.

Νησί		Περιπτώσεις
Κύθνος	0,00	17
Κέα	11,11	18
	14,94	
Σίφνος	40,00	20
	22,03	
Σέριφος	53,85	13
	28,21	
Μήλος	51,11	45
	14,77	
Τήνος	17,33	79
	8,40	
Πάρος	31,91	94
	9,47	
Νάξος	36,81	144
	7,90	
Σαντορίνη	33,33	87
	9,96	
Σύρος	20,98	205
	5,59	
Άνδρος	19,32	88
	8,30	
Μύκονος	7,14	70
	6,08	
Σύνολο	26,26	880
	2,91	

Ο Πίνακας 28 δείχνει ότι το 26,26% των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι τουλάχιστον ένα μέλος της οικογένειας αντιμετωπίζει πρόβλημα υγείας. Η Σέριφος και η Μήλος εμφανίζουν, όπως και στον παραπάνω πίνακα, υψηλά ποσοστά στα άτομα με μέλος της οικογένειας που αντιμετωπίζει πρόβλημα υγείας (ποσοστά 53,85% και 51,11% αντίστοιχα). Ακολουθούν η Σίφνος (40%), η Νάξος (36,81%), η Σαντορίνη (33,33%) και η Πάρος (31,91%).

2.7. Τα Στοιχεία εισοδήματος

2.7.1. Η επάρκεια των εισοδημάτων των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 29: Επάρκεια εισοδήματος ανά νησί.

Νησί	Μηδενικά	Ανεπαρκή	Μέτρια	Επαρκή	Πολύ επαρκή	Περιπτώσεις
Κύθνος	0,00	23,53	5,88	58,82	11,76	17
		20,78	11,53	24,12	15,79	
Κέα	0,00	41,18	47,06	11,76	0,00	18
		23,40	23,73	15,32		
Σίφνος	0,00	45,00	50,00	5,00	0,00	20
		22,37	22,48	9,80		
Σέριφος	0,00	38,46	61,54	0,00	0,00	13
		27,53	27,53			
Μήλος	0,00	13,33	66,67	20,00	0,00	45
		10,04	13,93	11,82		
Τήνος	1,27	17,72	50,63	26,58	3,80	79
	2,48	8,47	11,10	9,80	4,24	
Πάρος	0,00	32,98	47,87	17,02	2,13	94
		9,56	10,15	7,64	2,93	
Νάξος	3,50	32,17	43,36	20,28	0,70	144
	3,01	7,66	8,12	6,59	1,37	
Σαντορίνη	4,65	8,14	56,98	30,23	0,00	87
	4,45	5,78	10,46	9,71		
Σύρος	1,95	27,80	43,90	25,85	0,49	205
	1,90	6,15	6,81	6,01	0,96	
Άνδρος	0,00	37,50	42,05	18,18	2,27	88
		10,17	10,37	8,10	3,13	
Μύκονος	0,00	21,43	40,00	32,86	5,71	70
		9,68	11,56	11,08	5,48	
Σύνολο	1,60	26,68	46,52	23,49	1,71	880
	0,83	2,92	3,30	2,80	0,86	

Η επάρκεια των εισοδημάτων εξετάζεται στον Πίνακα 29. Σχεδόν οι μισοί (το 46,52%) των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι τα εισοδήματά τους είναι μέτρια ως προς την επιβίωσή τους. Το 26,68% δηλώνει ότι έχει ανεπαρκή εισοδήματα για να ζήσει, ενώ πολύ κοινά, μόλις το 23,49% δηλώνει ότι έχει επαρκή εισοδήματα. Πολύ επαρκή εισοδήματα δηλώνει ότι έχει το 1,71% και μόλις το 1,60% του δείγματος δηλώνει μηδενικά εισοδήματα.

Η Μήλος στην πλειοψηφία της δηλώνει (66,67%) ότι έχει μέτρια εισοδήματα. Στη δήλωση για μέτρια εισοδήματα ακολουθούν η Σέριφος (61,54%), η Σαντορίνη (56,98%) και η Σίφνος (50%). Ανεπαρκή εισοδήματα δηλώνουν η Σίφνος σε ποσοστό 45%, η Κέα σε ποσοστό 41,18%, η Σέριφος σε ποσοστό 38,46% και η Άνδρος 37,50%. Επαρκή εισοδήματα δηλώνουν η Κύθνος σε ποσοστό 58,82%, η Μύκονος σε ποσοστό 32,86%, η Σαντορίνη σε ποσοστό 30,23% και η Τήνος σε ποσοστό 26,58%. Υψηλά εισοδήματα δηλώνει ότι έχει μόνο η Μύκονος σε ποσοστό 5,48%.

2.7.2. Η λήψη κοινωνικών επιδομάτων των κατοίκων των Κυκλάδων

Πίνακας 30: Κοινωνικά επιδόματα ανά νησί.

Νησί		Περιπτώσεις
Κύθνος	0,00	17
Κέα	11,76	18
	15,32	
Σίφνος	15,00	20
	16,06	
Σέριφος	15,38	13
	20,41	
Μήλος	13,64	45
	10,14	
Τήνος	7,41	79
	5,81	
Πάρος	11,70	94
	6,53	
Νάξος	20,93	144
	6,67	
Σαντορίνη	0,00	87
Σύρος	2,94	205
	2,32	
Άνδρος	1,19	88
	2,28	
Μύκονος	5,71	70
	5,48	
Σύνολο	7,28	880
	1,72	

Τα επιδόματα στα νησιά των Κυκλάδων έχουν ανισομερή κατανομή αφού μόνο τα μεγάλα νησιά φαίνεται να επωφελούνται απ' αυτά. Το πρόβλημα της ενημέρωσης και της πληροφόρησης εξηγεί τη στάση των ληπτών, αφού οι διοικητικές υπηρεσίες φαίνονται να λειτουργούν επαρκώς στα μεγάλα νησιά. Έτσι, η Νάξος έχει το 20,93% του δείγματος που λαμβάνει επιδόματα, η Μήλος το 13,64%, η Πάρος το 11,70% και η Τήνος το 7,41% των ερωτηθέντων.

2.8. Η Κοινωνική Ευπάθεια στις Κυκλάδες

Η Κοινωνική Ευπάθεια είναι μία έννοια που έχει ήδη προσδιοριστεί από την έρευνά μας και που διαφοροποιείται σαφώς από την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού. Υπενθυμίζουμε ότι βασικός στόχος της πρώτης φάσης της έρευνας είναι η αποτύπωση των ομάδων-στόχων που ουσιαστικά ταυτίζονται με τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες. Με την έννοια αυτή, οι ομάδες που εμφανίζονται ως κοινωνικά ευπαθείς είναι αυτές που συναντήθηκαν σε κάθε νησί, μέσα στα πλαίσια του προκαθορισμένου δείγματος, έχουν προδιατυπωθεί και αποτελούν το προϊόν της καταγραφής της τελευταίας σελίδας του ερωτηματολογίου που μοιράστηκε στην πρώτη φάση της έρευνας.

Οι παρακάτω δύο πίνακες (βλ. πίνακες 31 και 32) εμφανίζουν τη συμμετοχή των ομάδων-στόχου ανά νησί σύμφωνα πάντα με το δείγμα. Από τις προεπιλεγμένες κατηγορίες καταγράφονται 9 κατηγορίες κινδύνου που συναντήσαμε στα νησιά. Ο πρώτος πίνακας εμφανίζει αριθμητικά τους κατοίκους που ερωτήθηκαν και ανήκουν σε μία από τις ομάδες στόχου. Ο δεύτερος πίνακας αναφέρεται στα ποσοστά που εμφανίζουν αυτές οι ομάδες ανά νησί.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (δηλ. 562 άτομα στα 880) δεν ανήκουν σε καμιά από τις ομάδες-στόχους. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί σε ποσοστό 63,86% του συνόλου των ερωτηθέντων. Οι ηλικιωμένοι είναι η πιο πολυπληθής ομάδα (152 άτομα, ποσοστό 17,27%). Ακολουθούν τα άτομα με ειδικές ανάγκες και τα άτομα με χρόνιες παθήσεις (77 περιπτώσεις και ποσοστό 8,75%), οι κάτοικοι ορεινών περιοχών (75 περιπτώσεις και ποσοστό 8,52%), οι νέοι άνεργοι (39 περιπτώσεις και ποσοστό 4,43%), οι μακροχρόνια άνεργοι (34 περιπτώσεις και ποσοστό 3,86%), οι μονογονεϊκές οικογένειες (26 περιπτώσεις και ποσοστό 2,95%), οι ηλικιωμένοι άνεργοι (12 περιπτώσεις και ποσοστό 1,36%), οι μετανάστες (9 περιπτώσεις και ποσοστό 1,02%) και τελευταίοι εμφανίζονται οι παλιννοστούντες (5 περιπτώσεις και ποσοστό 0,57%).

Η συμμετοχή των κατοίκων των νησιών στις ομάδες-στόχους παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η Κέα, η Σύρος, η Σαντορίνη και η Μύκονος δεν έχουν παρά ελάχιστη συμμετοχή στις ομάδες-στόχου

(ποσοστά συμμετοχής σε καμία ομάδα από το σύνολο των ερωτηθέντων 94,44%, 79,31%, 79,02%, και 74,29% αντίστοιχα).

Η ομάδα των ηλικιωμένων βρίσκεται στο μεγαλύτερο ποσοστό της στη Σίφνο (40% από το σύνολο των ηλικιωμένων που ερωτήθηκαν). Ακολουθούν η Σέριφος (38,46%), η Άνδρος (28,41%), και η Πάρος (23,40%). Οι λιγότεροι ηλικιωμένοι του δείγματος εμφανίζονται στη Μύκονο (7,14%).

Η ομάδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες και με χρόνιες παθήσεις βρίσκονται στο μεγαλύτερο ποσοστό στη Νάξο (19,44%) και στην Πάρο (19,15%). Αρκετά υψηλό ποσοστό σε ΑΜΕΑ εμφανίζουν η Μύκονος (17,14%) και η Μήλος (13,33%).

Η τρίτη πολυπληθής ομάδα είναι οι κάτοικοι ορεινών περιοχών που εμφανίζονται κυρίως στη Σέριφο (92,31% των περιπτώσεων που ερωτήθηκαν στη Νάξο, 12 στις 13 περιπτώσεις), στη Σίφνο (50% των περιπτώσεων που ερωτηθέντων στη Σίφνο, 10 στις 20 περιπτώσεις) και στη Νάξο (29,86% των περιπτώσεων, 43 στις 144).

Οι νέοι άνεργοι εμφανίζονται οι περισσότεροι στη Νάξο (9,03%), στην Πάρο (7,45%), στην Άνδρο (4,55%) και στη Σύρο (3,90%).

Οι άνεργοι μακράς διάρκειας εμφανίζονται οι περισσότεροι στην Τήνο (ποσοστό 22,78%). Οι μονογονεϊκές οικογένειες εμφανίζονται οι περισσότερες στη Σαντορίνη (6,90%) και στην Άνδρο (6,82%). Οι ηλικιωμένοι άνεργοι εμφανίζονται μόνο στην Τήνο (11,39%). Στα άλλα νησιά το στατιστικό σφάλμα δεν επιτρέπει υπολογισμούς και συμπεράσματα ως προς αυτή την κατηγορία κινδύνου. Τέλος, οι μετανάστες αποτελούν το 2,78% στη Νάξο και ομοίως το στατιστικό σφάλμα δεν επιτρέπει τη χρήση δεικτών στα άλλα νησιά.

Πίνακας 31: Η Κοινωνική Ευπάθεια στις Κυκλάδες.

Κατηγορία κινδύνου	Σύνολο	Κύθνος	Κέα	Σίφνος	Σέριφος	Μήλος	Τήνος	Πάρος	Νάξος	Σαντορίνη	Σύρος	Άνδρος	Μύκονος
Καμία	562	12	17	2	0	28	35	58	60	69	162	50	
Άνεργοι μακράς διάρκειας	34	0	0	0	3	0	18	1	5	2	5		
Νέοι άνεργοι	39	2	0	1	1	0	1	7	13	2	8	4	
Ηλικιωμένοι	152	3	1	8	5	12	13	22	28	11	24	25	
Ηλικιωμένοι άνεργοι	12	0	0	0	0	0	9	0	3	0	0	0	
Μονογονεϊκές οικογένειες	26	0	0	2	0	0	3	0	5	6	4	6	
ΑΜΕΑ/Ατομα με χρ. παθήσεις	77	0	0	3	3	6	3	18	28	2	4	10	
Μετανάστες	9	0	0	1	1	1	2	0	4	0	0	0	
Παλινοστούντες	5	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	2	
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	75	0	0	10	12	0	3	0	43	0	0	7	
Αριθμός περιπτώσεων	880	17	18	20	13	45	79	94	144	87	205	88	70

Πίνακας 32: Η Κοινωνική Ευπάθεια στις Κυκλάδες σε ποσοστά.

Κατηγορία κινδύνου	Σύνολο	Κύθνος	Κέα	Σίφνος	Σέριφος	Μήλος	Τήνος	Πάρος	Νάξος	Σαντορίνη	Σύρος	Άνδρος
Καμία	63,86	70,59	94,44	10,00	0,00	62,22	44,30	61,70	41,67	79,31	79,02	56,82
	2,86	22,33	10,89	13,49		14,33	11,02	9,88	8,08	8,56	5,59	10,41
Άνεργοι μακράς διάρκειας	3,86	0,00	0,00	0,00	23,08	0,00	22,78	1,06	3,47	2,30	2,44	0,00
	1,21				23,84		9,31	2,09	3,00	3,17	2,12	
Νέοι άνεργοι	4,43	11,76	0,00	5,00	7,69	0,00	1,27	7,45	9,03	2,30	3,90	4,55
	1,35	15,79		9,80	15,08		2,48	5,34	4,70	3,17	2,66	4,38
Ηλικιωμένοι	17,27	17,65	5,56	40,00	38,46	26,67	16,46	23,40	19,44	12,64	11,71	28,41
	2,45	18,68	10,89	22,03	27,53	13,07	8,23	8,61	6,49	7,02	4,41	9,48
Ηλικιωμένοι άνεργοι	1,36	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	11,39	0,00	2,08	0,00	0,00	0,00
	0,74						7,05		2,34			
Μονογονεϊκές οικογένειες	2,95	0,00	0,00	10,00	0,00	0,00	3,80	0,00	3,47	6,90	1,95	6,82
	1,11			13,49			4,24		3,00	5,36	1,90	5,30
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. παθήσεις	8,75	0,00	0,00	15,00	23,08	13,33	3,80	19,15	19,44	2,30	1,95	11,36
	1,81			16,06	23,84	10,04	4,24	8,00	6,49	3,17	1,90	6,67
Μετανάστες	1,02	0,00	0,00	5,00	7,69	2,22	2,53	0,00	2,78	0,00	0,00	0,00
	0,66			9,80	15,08	4,36	3,49		2,69			
Παλινοστούπτες	0,57	0,00	0,00	5,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,98	2,27
	0,50			9,80							1,35	3,13
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	8,52	0,00	0,00	50,00	92,31	0,00	3,80	0,00	29,86	0,00	0,00	7,95
	1,51			22,48	15,08		4,24		7,50			5,69

2.8.1. Η οικογενειακή κατάσταση των κοινωνικά ευπαθών ομάδων

Πίνακας 33: Οικογενειακή κατάσταση και Κοινωνική ευπάθεια.

Κατηγορία κινδύνου	Άγαμοι	Ελεύθερη Συμβίωση	Παντρεμένοι	Διαζευγμένοι	Χήροι/ες	Αριθμός περιπτώσεων
Καμία	21,71	1,42	72,42	2,49	1,96	562
	3,41	0,98	3,70	1,29	1,15	
Άνεργοι μακράς διαρκείας	20,59	2,94	70,59	5,88	0,00	34
	13,60	5,68	15,32	7,91		
Νέοι άνεργοι	61,54	0,00	30,77	7,69	0,00	39
	15,28		14,49	8,37		
Ηλικιωμένοι	0,66	0,00	67,76	2,63	28,95	152
	1,29		7,43	2,55	7,21	
Ηλικιωμένοι άνεργοι	16,67	0,00	58,33	8,33	16,67	12
	21,10		27,91	15,65	21,10	
Μονογονεϊκές οικογένειες	23,08	3,85	15,38	42,31	15,38	26
	16,20	7,40	13,88	19,00	13,88	
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. παθήσεις	10,39	0,00	66,23	3,90	19,48	77
	6,82		10,57	4,32	8,85	
Μετανάστες	11,11	0,00	77,78	11,11	0,00	9
	20,54		27,18	20,54		
Παλινοστούντες	0,00	0,00	60,00	0,00	40,00	5
			42,97		42,97	
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	20,00	0,00	72,00	5,33	2,67	75
	9,06		10,17	5,09	3,65	

Ο συνδυασμός κατηγορίας κινδύνου και οικογενειακής κατάστασης μας δίνει την ακόλουθη εικόνα:

- ♦ Αυτοί που δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία κινδύνου (562 περιπτώσεις στις 880) είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία τους παντρεμένοι/ες (ποσοστό 72,42%). Ακολουθούν σε μεγάλη απόσταση οι άγαμοι/ες με ποσοστό 21,71% οι διαζευγμένοι με ποσοστό 2,49%, οι χήροι/ες με ποσοστό 1,96% και τελευταίοι εμφανίζονται αυτοί που συμβιώνουν χωρίς γάμο (ποσοστό 1,42%).

- ◆ Στην ομάδα των ηλικιωμένων (152 περιπτώσεις), το 67,76% είναι παντρεμένοι/ες, το 28,95% είναι χήροι/ες και μόνο το 2,63% είναι διαζευγμένοι.
- ◆ Στην ομάδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες και με χρόνιες παθήσεις (σύνολο 77 περιπτώσεις), το 66,23% είναι παντρεμένοι, το 10,39% άγαμοι και το 19,48% είναι χήροι/ες.
- ◆ Στην ομάδα των κατοίκων ορεινών περιοχών (σύνολο 75 περιπτώσεις), το 72% είναι παντρεμένοι, το 20% άγαμοι και το 5,33% διαζευγμένοι.
- ◆ Από την ομάδα των νέων ανέργων (39 περιπτώσεις), το 61,54% είναι άγαμοι και μόνο το 30,77% είναι παντρεμένοι.
- ◆ Από τους μακροχρόνια άνεργους (34 περιπτώσεις στο σύνολο), το 70,59% είναι παντρεμένοι και το 20,59% είναι άγαμοι.
- ◆ Στις μονογονεϊκές οικογένειες (26 περιπτώσεις) εμφανίζεται το 42,31% ως διαζευγμένοι/ες. Ισάριθμα εμφανίζονται οι παντρεμένοι/ες²⁸ και οι χήροι/ες (ποσοστό 15,38%).
- ◆ Τέλος, οι μετανάστες και οι παλινοστούντες είναι παντρεμένοι στην πλειοψηφία τους (ποσοστό 77,78% και 60% αντίστοιχα).

28. Υπενθυμίζουμε ότι στον ορισμό των μονογονεϊκών οικογενειών για την έρευνα συμπεριλαμβά-
νουμε και εκείνες τις οικογένειες όπου δηλώνεται απλά η φυσική παρατεταμένη απου-
σία του ενός από τους δύο γονείς.

2.8.2. Χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης και κοινωνική ευπάθεια

Διερευνώντας την πιθανή επίδραση του μορφωτικού επιπέδου στην κοινωνική ευπάθεια στο νομό των Κυκλάδων, από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι αυτό επιδρά ανασταλτικά στον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού. Πιο συγκεκριμένα, δεν εντοπίστηκαν περιπτώσεις ατόμων που να ανήκουν σε κάποια από τις ομάδες κινδύνου σε στατιστικά αξιόπιστα ποσοστά και να διαθέτουν ταυτόχρονα μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών, να είναι απόφοιτοι ΤΕ.Ι. ή / και απόφοιτοι ιδιωτικού κολεγίου.

Από τους αποφοίτους Α.Ε.Ι., ως κοινωνικά ευπαθείς εμφανίζονται κυρίως ηλικιωμένοι, στους οποίους όμως το στατιστικό εύρος τιμών κυμαίνεται από 0,45% έως 6,13% και ως εκ τούτου δεν είναι τόσο υψηλό. Κάτι που υποθέτουμε ότι σχετίζεται με τις χαμηλότερες ευκαιρίες εκπαίδευσης που επικρατούσαν συνολικότερα κατά την ιστορική στιγμή που οι ηλικιωμένοι ήταν ενταγμένοι στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αντίθετα, τα ποσοστά των μεταναστών που είναι απόφοιτοι Α.Ε.Ι. είναι αρκετά υψηλά(33,33%).

Ανάλογη είναι η κατάσταση και σε σχέση με την τεχνική εκπαίδευση και την κατάρτιση. Στους αποφοίτους ΙΕΚ και ΤΕΣ/ΤΕΕ, δεν εμφανίζονται αξιόπιστα στατιστικά ποσοστά κάποιας ομάδας η οποία πιθανά αντιμετωπίζει τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού.

Αντίθετα, στους αποφοίτους Τεχνικού / Πολυκλαδικού Λυκείου, σημαντικό είναι το ποσοστό νέων ανέργων (15,38%) καθώς και των κατοίκων ορεινών περιοχών (6,67%).

Διερευνώντας αναλυτικότερα τη σχέση των ομάδων κοινωνικής ευπάθειας με το μορφωτικό επίπεδο, τα δεδομένα της στατιστικής επεξεργασίας ανέδειξαν τα παρακάτω αποτελέσματα:

- ♦ Άνεργοι μακράς διάρκειας: Εμφανίζουν αξιόπιστα και υψηλά ποσοστά οι απόφοιτοι Δημοτικού (52,94%) και οι απόφοιτοι Γυμνασίου (11,76%).
- ♦ Νέοι άνεργοι: Εμφανίζουν αξιόπιστα και υψηλά ποσοστά οι απόφοιτοι Δημοτικού (15,38%) οι απόφοιτοι Γυμνασίου (17,95%), οι απόφοιτοι Λυκείου (25,64%) και οι απόφοιτοι Τεχνικού ή / και Πολυκλαδικού Λυκείου (15,38%).
- ♦ Ηλικιωμένοι: Είναι αξιόλογη και στατιστικά αξιόπιστη η παρουσία των αγράμματων (12,50%) όσων είναι χωρίς ενδεικτι-

κό Δημοτικού (25, 66%), των αποφοίτων Δημοτικού (46,71%) των αποφοίτων Γυμνασίου (4,61%), των αποφοίτων Λυκείου (3,29%) και των αποφοίτων Α.Ε.Ι. (3,29%).

- ◆ Ηλικιωμένοι άνεργοι: Η πλειοψηφία τους είναι απόφοιτοι Δημοτικού(66,67%) και απόφοιτοι Λυκείου (25,00%).
- ◆ Μονογονεϊκές οικογένειες: Χωρίς ενδεικτικό Δημοτικού είναι το 11,54%, απόφοιτοι Δημοτικού το 34,62%, απόφοιτοι Γυμνασίου το 15,38% και απόφοιτοι Λυκείου το 19,23%.
- ◆ ΑΜΕΑ / άτομα με χρόνιες παθήσεις: Αγράμματοι είναι το 18,18%, χωρίς ενδεικτικό Δημοτικού το 18,18%, απόφοιτοι Δημοτικού το 46,75% απόφοιτοι Γυμνασίου το 6,49% και απόφοιτοι Λυκείου το 6,49%.
- ◆ Μετανάστες: Το 33,33% είναι απόφοιτοι Α.Ε.Ι..
- ◆ Παλιννοστούντες: Δεν εμφανίζονται στατιστικά αξιόπιστα ποσοστά σε καμία μορφωτική κατηγορία. Επιπλέον στο σύνολο του δείγματος τα ποσοστά τους είναι πολύ χαμηλά 0,07% έως 1,07% και συνεπώς δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί παραπέρα στατιστική ανάλυση.
- ◆ Κάτοικοι Ορεινών Περιοχών: Αγράμματοι είναι το 9,33%, χωρίς ενδεικτικό Δημοτικού το 6,67%, απόφοιτοι Δημοτικού το 48,00% απόφοιτοι Γυμνασίου το 14,67%, απόφοιτοι Λυκείου το 5,33% και απόφοιτοι Τεχνικού ή / και Πολυκλαδικού Λυκείου το 6,67%.

Πίνακας 34: Κατηγορία κινδύνου και μορφωτικό επίπεδο.

Κατηγορία κινδύνου	Αγράμματος	Χωρίς ενδεκτικό Δημοτικό	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	ΙΕΚ	ΤΕΣ/ΤΕΕ	Τεχνικό/ Πολυτεχνικό Λύκειο	Ιδιωτικό Κολέγιο	ΤΕΙ	ΑΕΙ	Μεταπτυχιακό	Αριθμός περιπτώσεων
Καμία	1,07	4,45	37,90	13,52	20,11	1,25	3,38	4,98	5,16	2,31	4,45	1,42	562
	0,85	1,71	4,01	2,83	3,32	0,92	1,50	1,80	1,83	1,24	1,71	0,98	
Άνεργοι μακράς διάρκειας	5,88	0,00	52,94	11,76	8,82	2,94	0,00	8,82	0,00	2,94	5,88	0,00	34
	7,91		16,79	10,84	9,54	5,68		9,54		5,68	7,91		
Νέοι άνεργοι	0,00	0,00	15,38	17,95	25,64	5,13	2,56	15,38	2,56	5,13	5,13	2,56	39
			11,33	12,05	13,71	6,93	4,96	11,33	4,96	6,93	6,93	4,96	
Ηλικιωμένοι	12,50	25,66	46,71	4,61	3,29	0,66	0,00	0,00	1,97	1,32	3,29	0,00	152
	5,26	6,95	7,94	3,33	2,84	1,29			2,21	1,81	2,84		
Ηλικιωμένοι άνεργοι	0,00	0,00	66,67	8,33	25,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	12
			26,69	15,65	24,51								
Μονογονεϊκές οικογένειες	0,00	11,54	34,62	15,38	19,23	3,85	3,85	3,85	0,00	0,00	3,85	3,85	26
		12,29	18,30	13,88	15,16	7,40	7,40	7,40			7,40	7,40	
ΑΜΕΑ/Άτομα με Χρ. Παθήσεις	18,18	18,18	46,75	6,49	6,49	0,00	1,30	0,00	1,30	1,30	0,00	0,00	77
	8,62	8,62	11,15	5,51	5,51		2,53		2,53	2,53			
Μετανάστες	0,00	0,00	0,00	11,11	22,22	11,11	0,00	0,00	11,11	11,11	33,33	0,00	9
				20,54	27,18	20,54			20,54	20,54	30,82		
Παλινοστούτες	0,00	0,00	0,00	20,00	20,00	0,00	0,00	0,00	0,00	40,00	20,00	0,00	5
				35,08	35,08					42,97	35,08		
Κάτοικοι ορεινών Περιοχών	9,33	6,67	48,00	14,67	5,33	1,33	1,33	6,67	2,67	0,00	4,00	0,00	75
	6,59	5,65	11,31	8,01	5,09	2,60	2,60	5,65	3,65		4,44		

2.8.3. Χαρακτηριστικά απασχόλησης και κοινωνική ευπάθεια

Απ' όσους δεν ανήκουν σε καμία ομάδα κοινωνικής ευπάθειας εργαζόμενοι είναι το 62,10%, στους παλιννοστούντες εργαζόμενοι είναι το 60% και στους μετανάστες το 55,56%.

Χαμηλά εμφανίζονται τα ποσοστά απασχόλησης στους κατοίκους ορεινών περιοχών (41,33%), στις μονογονεϊκές οικογένειες (38,46%) στα άτομα με ειδικές ανάγκες ή χρόνιες παθήσεις (19,48%) και στους ηλικιωμένους (5,26%).

- ♦ Η συντριπτική πλειοψηφία των ηλικιωμένων είναι συνταξιούχοι (78,95%). Αξιόλογα είναι ωστόσο τα ποσοστά των ηλικιωμένων που δηλώνουν νοικοκυρές (9,21%). Εργαζόμενοι είναι το 5,26% των ηλικιωμένων και άνεργοι το 6,58%).
- ♦ Οι αρχηγοί των μονογονεϊκών οικογενειών εμφανίζουν πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας (30,77%) και χαμηλά ποσοστά απασχόλησης (38,46%). Σημαντικό είναι επίσης το ποσοστό των μόνων συνταξιούχων (19,23%).
- ♦ Στα ΑΜΕΑ/άτομα με χρόνιες παθήσεις, η πλειοψηφία τους είναι συνταξιούχοι (54,55%). Αξιόλογο είναι επίσης το ποσοστό των ανέργων (14,29%) και των νοικοκυρών (11,69%), παρόλο που αυτά δεν ξεπερνούν τα ποσοστά όσων δεν εντάσσονται σε κάποια ιδιαίτερη ομάδα κοινωνικής ευπάθειας. Ωστόσο η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα εμφανίζει πολύ χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στην απασχόληση αφού μόλις το 19,48% αυτών δηλώνει ότι είναι εργαζόμενοι.
- ♦ Οι μετανάστες εμφανίζουν ποσοστά απασχόλησης (55,56%), τα οποία είναι ελάχιστα χαμηλότερα απ' αυτά όσων δεν ανήκουν σε καμία ομάδα (62,10%). Δεν εντοπίστηκαν αξιόπιστα στατιστικά ποσοστά μεταναστών που να είναι νοικοκυρές, συνταξιούχοι ή άνεργοι.
- ♦ Ανάλογη με τους μετανάστες είναι η εικόνα και στους παλιννοστούντες στους οποίους τα μόνα αξιόπιστα ποσοστά είναι αυτά των εργαζομένων.
- ♦ Τέλος οι κάτοικοι ορεινών περιοχών εμφανίζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας (17,33%) και χαμηλά ποσοστά απασχόλησης (41,33%), συγκριτικά με όσους δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία. Επίσης τα ποσοστά νοικοκυρών είναι 10,67% και των συνταξιούχων (30,67%).

Πίνακας 35: Κατηγορία κινδύνου και κατάσταση απασχόλησης.

Κατηγορία κινδύνου	Άνεργοι	Εργαζόμενοι	Νοικοκυρές	Συνταξιούχοι	Αριθμός περιπτώσεων
Καμία	13,88	62,10	12,63	11,39	562
	2,86	4,01	2,75	2,63	
Ηλικιωμένοι	6,58	5,26	9,21	78,95	152
	3,94	3,55	4,60	6,48	
Μονογονεϊκές οικογένειες	30,77	38,46	11,54	19,23	26
	17,75	18,71	12,29	15,16	
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. παθήσεις	14,29	19,48	11,69	54,55	77
	7,82	8,85	7,18	11,13	
Μετανάστες	22,22	55,56	0,00	22,22	9
	27,18	32,48		27,18	
Παλινοστούντες	0,00	60,00	20,00	20,00	5
		42,97	35,08	35,08	
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	17,33	41,33	10,67	30,67	75
	8,57	11,15	6,99	10,44	

Όσον αφορά στα ποσοστά ανεργίας των κοινωνικά ευπαθών ομάδων στο νομό Κυκλάδων, σε σχέση με το εργατικό δυναμικό, αυτά εμφανίζονται αρκετά υψηλά στις μονογονεϊκές οικογένειες (44,44%) στα ΑΜΕΑ/άτομα με χρόνιες παθήσεις (42,31%) και στους κατοίκους ορεινών περιοχών (29,55%).

Πίνακας 36: Κατηγορία κινδύνου και ανεργία.

Κατηγορία κινδύνου	Ποσοστό ανεργίας	Αριθμός περιπτώσεων
Καμία	18,30	427
	3,67	
Μονογονεϊκές οικογένειες	44,44	18
	22,97	
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. παθήσεις	42,31	26
	19,00	
Μετανάστες	28,57	7
	33,49	
Παλινοστούντες	0,00	3
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	29,55	44
	13,49	

Ωστόσο, τείνουν περισσότερο προς τη μακροχρόνια ανεργία οι ηλικιωμένοι (100%), οι μονογονεϊκές οικογένειες (62,50%), τα ΑΜΕΑ/ άτομα με χρόνιες παθήσεις (45,45%) και οι νέοι άνεργοι (38,71%).

Πίνακας 37: Κατηγορία κινδύνου και μακροχρόνια ανεργία.

Κατηγορία κινδύνου	Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας	Αριθμός περιπτώσεων
Νέοι άνεργοι	38,71	31
	17,16	
Ηλικιωμένοι άνεργοι	100,00	6
Μονογονεϊκές οικογένειες	62,50	8
	33,57	
ΑΜΕΑ/Άτομα με χρ. παθήσεις	45,45	11
	29,44	
Μετανάστες	100,00	2
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	46,15	13
	27,12	

2.8.4. Κοινωνική ευπάθεια και υγεία στις Κυκλάδες

Πίνακας 38: Κοινωνική ευπάθεια και υγεία στις Κυκλάδες.

Κατηγορία κινδύνου	Κανένα	Ορθοπεδικό	Καρδιαγγειακό	Καρκίνος	Οφθαλμολογικό	Ψυχολογικό	Παθολογικό	Άλλο	Αριθμός περιπτώσεων
Καμία	87,37	2,14	4,63	0,00	0,36	0,18	4,80	0,53	562
	2,75	1,20	1,74		0,49	0,35	1,77	0,60	
Άνεργοι μακράς διάρκειας	67,65	5,88	2,94	2,94	0,00	0,00	20,59	0,00	34
	15,73	7,91	5,68	5,68			13,60		
Νέοι άνεργοι	89,74	0,00	2,56	0,00	0,00	0,00	5,13	2,56	39
	9,53		4,96				6,93	4,96	
Ηλικιωμένοι	43,42	11,84	19,74	2,63	5,26	3,29	11,18	2,63	152
	7,88	5,14	6,33	2,55	3,55	2,84	5,01	2,55	
Ηλικιωμένοι άνεργοι	50,00	8,33	33,33	0,00	0,00	0,00	0,00	8,33	12
	28,31	15,65	26,69				0,00	15,65	
Μονογονεϊκές οικογένειες	69,23	3,85	7,69	0,00	3,85	0,00	15,38	0,00	26
	17,75	7,40	10,25		7,40		13,88		
ΑΜΕΙΑ/Άτομα με Χρ. Παθήσεις	27,27	16,88	12,99	3,90	9,09	7,79	15,58	6,49	77
	9,95	8,37	7,51	4,32	6,42	5,99	8,11	5,51	
Μετανάστες	88,89	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	11,11	0,00	9
	20,54						20,54		
Πολινοστούντες	100,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5
Κάτοικοι ορεινών περιοχών	84,00	2,67	2,67	1,33	1,33	1,33	6,67	0,00	75
	8,30	3,65	3,65	2,60	2,60	2,60	5,65		

Ο παραπάνω πίνακας αποτυπώνει την υγεία για κάθε ομάδα-στόχου. Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, ο πίνακας αυτός παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα ως προς τα στατιστικά λάθη, τα οποία όπως εμφανίζονται στον πίνακα αναιρούν τα ποσοστά που καταγράφει η έρευνα από το δείγμα της. Για το λόγο αυτό συμπεράσματα μπορούμε να εξαγάγουμε μόνο στις εξής περιπτώσεις:

- ◆ Το 87,37% (562 περιπτώσεις) που δεν ανήκουν σε καμία ομάδα κινδύνου δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα υγείας.
- ◆ Ομοίως, δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα υγείας το σύνολο των παλινοστούντων που ερωτήθηκαν, το 89,74% των νέων ανέργων που ερωτήθηκαν, το 88,89% των μεταναστών, το 84% των κατοίκων ορεινών περιοχών, το 69,23% των μονογονεϊκών οικογενειών και το 67,65% των μακροχρόνια άνεργων.
- ◆ Καρδιαγγειακά προβλήματα αντιμετωπίζει το 33,33% των ηλικιωμένων άνεργων.
- ◆ Τα άτομα με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις που είναι η κατεξοχήν κατηγορία με προβλήματα υγείας, αντιμετωπίζουν στο 16,88% ορθοπεδικό πρόβλημα, στο 12,99% καρδιαγγειακό πρόβλημα, στο 9,09% οφθαλμολογικό πρόβλημα και στο 7,79% προβλήματα ψυχολογικής φύσης. Βέβαια, εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι το 27,27% της ομάδας δεν δηλώνει κανένα πρόβλημα υγείας.

2.9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Κοινωνική Ευπάθεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Μία διαφορετική πραγματικότητα

Η έρευνα με τίτλο «Τα Ιδιαίτερα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά των Κατοίκων του Νομού Κυκλάδων» στην πρώτη της φάση εκπλήρωσε τους κυρίους στόχους που επικεντρώνονταν στην καταγραφή των ομάδων-στόχων, όπως έχουν προσδιοριστεί στο εισαγωγικό κομμάτι της έρευνας. Στο πέρας της πρώτης φάσης που αντιστοιχεί στην ποσοτική έρευνα, τα βασικά συμπεράσματα συνοψίζονται στις ακόλουθες διαπιστώσεις που κατά κανόνα αφορούν το σύνολο του πληθυσμού που κατοικούν μόνιμα στις Κυκλάδες:

- ◆ Η παρουσία του ανδρικού πληθυσμού στο δείγμα εμφανίζει ελαφριά υπεροχή σε σχέση με το γυναικείο πληθυσμό στις Κυκλάδες.
- ◆ Στα νησιά των Κυκλάδων δεν παρατηρείται πρόβλημα δημογραφικής γήρανσης.
- ◆ Η πλειοψηφία των κατοίκων που ερωτήθηκαν είναι παντρεμένοι με πολύ μικρό εύρος στατιστικού λάθους, γεγονός που επιβεβαιώνει αυτή την πραγματικότητα για το σύνολο των ενήλικων πληθυσμιακών ομάδων των Κυκλάδων.
- ◆ Οι οικογένειες που υπάρχουν στις Κυκλάδες έχουν κατά το ήμισυ περίπου δύο παιδιά. Το δε ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών εμφανίζεται χαμηλό (ποσοστό 2,20%). Επίσης, το υψηλότερο ποσοστό των ατόμων που δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία κινδύνου έχει δύο παιδιά (37,16% των ερωτηθέντων).
- ◆ Το υψηλότερο ποσοστό των ατόμων που δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία κινδύνου έχει παιδιά κάτω των 18 ετών (ποσοστό 44,17%).
- ◆ Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (69,02%) έχει γεννηθεί στον τόπο που διαμένει τη χρονική στιγμή της έρευνας.
- ◆ Ως προς το χρόνο παραμονής στην παρούσα οικία, τα αποτελέσματα δείχνουν μία μεγάλη σταθερότητα στην μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος. Το 72,85% διαμένει πάνω από 10 χρόνια στην κατοικία που ζει σήμερα.
- ◆ Η πλειοψηφία των ερωτώμενων που απάντησαν διέμεναν πριν από την παρούσα κατοικία σ' άλλο νομό της Ελλάδος (ποσο-

στό 55,51%), αλλά και ένα σημαντικό ποσοστό (38,69%) διέμενε στο ίδιο νησί πριν από τον παρόντα τόπο κατοικίας.

- ♦ Ως προς το χρόνο παραμονής στην προγενέστερη οικία, οι δείκτες που δίνουν ισχυρά ποσοστά αναφέρονται μόνο στην περίπτωση «πάνω από 10 χρόνια». Η πλειοψηφία αυτών που απάντησαν (ποσοστό 71,60%) παρέμεινε πάνω από 10 χρόνια στην προγενέστερη οικία.
- ♦ Ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού (ποσοστό επί του συνόλου των περιπτώσεων 40,70%) δηλώνει ότι αντιμετωπίζει προβλήματα μετακίνησης τα οποία εμφανίζονται ποικίλα και πολυεπίπεδα.

Το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του νομού Κυκλάδων, συγκριτικά με την Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου και το σύνολο της χώρας εμφανίζεται χαμηλό. Ειδικότερα η τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση είναι αμελητέας σημασίας. Αν και κάτι τέτοιο δεν οδηγεί άμεσα σε συγκεκριμένα προβλήματα κοινωνικο-οικονομικής ένταξης, εξαιτίας της ραγδαίας τουριστικής ανάπτυξης, μεσομακροπρόθεσμα ενδέχεται να προκαλέσει αξιόλογα προβλήματα, καθώς το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο περιορίζει τις δυνατότητες, ανάπτυξης και παροχής αναβαθμισμένων τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών. Στην κατεύθυνση βελτίωσης των τουριστικών υπηρεσιών, θα μπορούσε να διαδραματίσει ιδιαίτερο ρόλο η ανάπτυξη της ανάλογης τεχνικο-επαγγελματικής Τουριστικής κατάρτισης ή και εναλλακτικών μορφών επιμόρφωσης του ενήλικου πληθυσμού. Οι τελευταίες εναλλακτικές μορφές εκπαίδευσης ενδέχεται να λειτουργήσουν αντισταθμιστικά απέναντι στον κίνδυνο υποβάθμισης του μορφωτικού κεφαλαίου του Νομού Κυκλάδων. Σ' αυτή την κατεύθυνση, είναι αναγκαίο να διερευνηθεί, εκτός των άλλων, και ο γεωγραφικός προσανατολισμός των προγραμμαμάτων συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς τα ως τώρα διαθέσιμα δεδομένα δείχνουν ότι αυτά συγκεντρώνονται προνομιακά στα μεγαλύτερα και οικονομικά περισσότερο ανεπτυγμένα νησιά (Νάξος, Σαντορίνη, Σύρο, Τήνο, Πάρο) όπου, η οικονομική ανάπτυξη και το διαθέσιμο μορφωτικό κεφάλαιο είναι περισσότερο ανεπτυγμένα.

Η συμμετοχή του ενήλικου πληθυσμού στα συνολικά επίπεδα του εργατικού δυναμικού των Κυκλάδων είναι ικανοποιητική και ανταποκρίνεται στα μέσα Ευρωπαϊκά επίπεδα. Σ' αυτό το γεγονός σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει και ο οικοτεχνι-

κός χαρακτήρας της τουριστικής ανάπτυξης καθώς η παρουσία των νοικοκυρών στο σύνολο του ενήλικου πληθυσμού είναι ιδιαίτερα χαμηλή.

Ωστόσο, διερεύνηση του πραγματολογικού υλικού της έρευνας για την ανεργία, ανέδειξε την παρουσία ακραίων καταστάσεων. Αφενός εντοπίστηκε το φαινόμενο της πολύ μικρής διάρκειας της ανεργίας, κάτι που συνάδει με την επικράτηση της εποχιακής απασχόλησης στον τουρισμό. Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται ότι επικρατούν σημαντικά ποσοστά ανέργων ιδιαίτερα μεγάλης διάρκειας (πάνω από δύο χρόνια). Η παρουσία της τελευταίας κατηγορίας ανέργων είναι ιδιαίτερα έντονη στη Σύρο, τη Μήλο και την Πάρο, κάτι που ενδέχεται να σχετίζεται με την εμφάνιση έντονων κοινωνικών ανισοτήτων και τον ενδεχόμενο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού.

- ◆ Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων δεν εμφανίζει κανένα πρόβλημα υγείας (ποσοστό 77,05% επί του συνόλου των ερωτώμενων), ενώ ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό δηλώνει ότι έχει μέλος στην οικογένεια με πρόβλημα υγείας. (ποσοστό 26,26% των ερωτηθέντων).
- ◆ Σχεδόν οι μισοί (το 46,52%) των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι τα εισοδήματά τους είναι μέτρια ως προς την επιβίωσή τους. Κοινωνικά επιδόματα και βοηθήματα δηλώνουν ότι λαμβάνουν μόνο το 7,28% του δείγματος, αλλά η κατανομή είναι εντελώς ανισομερής λόγω της έλλειψης πληροφόρησης και κοινωνικών υπηρεσιών στα μικρά νησιά.
- ◆ Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (δηλ. 562 άτομα στα 880) δεν ανήκουν σε καμία από τις ομάδες-στόχους. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί σε ποσοστό 63,86% του συνόλου των ερωτηθέντων. Οι ηλικιωμένοι είναι η πιο πολυπληθής ομάδα. Ακολουθούν τα άτομα με ειδικές ανάγκες και τα άτομα με χρόνιες παθήσεις, οι κάτοικοι ορεινών περιοχών, οι νέοι άνεργοι, οι μακροχρόνια άνεργοι, οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι ηλικιωμένοι άνεργοι, οι μετανάστες και τελευταίοι εμφανίζονται οι παλιννοστούντες.
- ◆ Αυτοί που δεν ανήκουν σε καμία κατηγορία κινδύνου (562 περιπτώσεις στις 880) αποτελούν στη μεγάλη τους πλειοψηφία τους παντρεμένους/ες (ποσοστό 72,42%).
- ◆ Το 87,37% (562 περιπτώσεις) που δεν ανήκουν σε καμία ομάδα κινδύνου δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα υγείας.

- ◆ Η δειγματοληπτική έρευνα έδειξε ότι στις κοινωνικές ομάδες, οι οποίες ενδέχεται να βιώνουν τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού, το μορφωτικό επίπεδο είναι ιδιαίτερα χαμηλό συγκριτικά με όσους δεν εντάσσονται σε καμία κατηγορία κοινωνικής ευπάθειας. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι μετανάστες, στους οποίους είναι αξιόλογα τα ποσοστά των αποφοίτων Α.Ε.Ι. Οι κοινωνικές ομάδες που εμφανίζουν συμπτώματα κοινωνικής ευπάθειας και ενδέχεται να βρίσκονται σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού, αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες πρόσβασης στην απασχόληση. Στη βάση των αποτελεσμάτων της δειγματοληπτικής έρευνας παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας και ταυτόχρονα πολύ χαμηλά επίπεδα απασχόλησης. Οι δυσκολίες συμμετοχής στην απασχόληση είναι περισσότερο έντονες στις μονογονεϊκές οικογένειες, τα άτομα με ειδικές ανάγκες (ΑΜΕΑ) και τους κατοίκους ορεινών περιοχών. Αντίθετα δεν παρατηρούνται ιδιαίτερες δυσκολίες πρόσβασης στην απασχόληση στους μετανάστες και τους παλιννοστούντες.
- ◆ Τέλος, το βασικότερο συμπέρασμα που εξαγάγουμε από αυτή τη φάση είναι ότι οι κοινωνικά ευπαθείς ομάδες δεν φαίνονται να αποτελούν σημαντικό μέρος του πληθυσμού των κατοίκων των Κυκλάδων, ωστόσο στις περιπτώσεις που εμφανίζεται πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού φαίνεται να είναι έντονο, ιδιαίτερο και σημαντικό, γεγονός που επιβεβαιώνει τη βασική μας υπόθεση εργασίας: ότι δηλ. η κοινωνική ευπάθεια σαφώς διαφοροποιείται από τον κοινωνικό αποκλεισμό και άρα χρειάζεται άλλα εργαλεία για να αντιμετωπιστεί, τόσο ερευνητικά (βλέπε δεύτερο μέρος της έρευνας), όσο και σε επίπεδο κοινωνικής παρέμβασης (βλέπε τέταρτο μέρος της έρευνας).

Μέρος Τρίτο:
Από την Κοινωνική Ευπάθεια
στον Κοινωνικό Αποκλεισμό

3.1. Εισαγωγή και Μεθοδολογία της Ποιοτικής Έρευνας

Η δεύτερη φάση της έρευνας επικεντρώνεται στη διεξαγωγή διακοσίων περίπου (200) ποιοτικών συνεντεύξεων με αντικείμενο τις βιωματικές διαδικασίες ευπάθειας και αποκλεισμού ως προς τις ομάδες που επιλέξαμε να προσεγγίσουμε. Θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτή η επιλογή δεν αποτελεί επιλογή της ερευνητικής ομάδας, αλλά σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό της έρευνας η επιλογή αυτή αποτελούσε τον στόχο της πρώτης φάσης. Κατά τη διάρκεια δηλαδή της πρώτης φάσης της έρευνας ανιχνεύτηκαν οι πληθυσμιακές εκείνες ομάδες που αντιπροσωπεύονται στα νησιά των Κυκλάδων. Τα αποτελέσματα κατέγραψαν αυτές τις ομάδες τις οποίες προσεγγίσαμε κατά τη δεύτερη φάση. Το ερωτηματολόγιο Νο2 απευθύνεται στις ειδικές πληθυσμιακές ομάδες, έτσι όπως αυτές έχουν οριστεί από την έρευνα (βλέπε εισαγωγικό κείμενο).

Μεθοδολογικά, διαμορφώθηκαν τόσα ερωτηματολόγια όσες ήταν οι ομάδες που έπρεπε να ερωτηθούν. Όλα τα ερωτηματολόγια ονομάστηκαν Νο2 (επί των ειδικών πληθυσμιακών ομάδων) και συνοδεύονταν από την ονομασία της ομάδας στην οποία απευθύνονταν. Για το ερωτηματολόγιο Νο2 έχουμε να κάνουμε τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

Ως προς τη δομή του ερωτηματολογίου Νο 2:

Το ερωτηματολόγιο Νο2 διακρίνεται σε δύο μέρη:

- I) Το πρώτο μέρος αποτελείται από το κυρίως σώμα, είναι κοινό και απευθύνεται σε όλες τις ομάδες ανεξαιρέτως.
- II) Το δεύτερο μέρος προσαρμόζεται στις ιδιαίτερες ανάγκες και προβλήματα της κάθε ομάδας και άρα, προέκυψαν τόσα ερωτηματολόγια όσες είναι και οι επιλεγμένες ομάδες. Σε ορισμένες περιπτώσεις βεβαίως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το συγγενές αιτιατό στοιχείο που χαρακτηρίζει κάποιες ομάδες και τις καθιστά «ομοειδείς» όχι ως κατηγορίες αλλά αναλυτικά (π.χ. οι μετανάστες και οι παλιννοστούντες αποτελούν μία ομάδα κατηγοριών, ενώ τα άτομα με ειδικές ανάγκες και οι χρονίως άρρωστοι αποτελούν μία ακόμη τέτοια ομάδα). Άρα, στις περιπτώσεις αυτές μπορεί να φτιαχτεί ένα ερωτηματολόγιο για κάθε ομάδα κατηγοριών με κάποιες ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις ως προς τις ιδιαίτερες πληθυσμιακές κατηγορίες.

Ως προς το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου Νο2:

Το ερωτηματολόγιο Νο 2 είναι προσανατολισμένο στο να απαντήσει στις παρακάτω ερωτήσεις:

- Ποια είναι τα ακριβή κοινωνικά χαρακτηριστικά των ειδικών πληθυσμιακών ομάδων;
- Τι συμπτώματα Κοινωνικού Αποκλεισμού εμφανίζουν οι ειδικές πληθυσμιακές ομάδες (ευπαθείς κοινωνικές ομάδες); Με άλλα λόγια, στην κλειστή κοινωνία των Κυκλάδων, κατά πόσο ένας ναρκομανής, ή ένας μακροχρόνια άνεργος είναι περισσότερο αποκλεισμένοι από ένα άτομο με ειδικές ανάγκες ή μία παντρεμένη μητέρα τριών παιδιών με σύζυγο ναυτικό, ο οποίος δεν βοηθάει όμως οικονομικά το νοικοκυριό; Το ερώτημα μετατίθεται στο εάν οι χαρακτηρισμένες ως «ευπαθείς κοινωνικές ομάδες» στις Κυκλάδες είναι και οι «αποκλεισμένες κοινωνικά ομάδες».
- Τα συμπτώματα Κοινωνικού Αποκλεισμού αναζητούνται ως «στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού» στα πλαίσια μίας διαδικασίας. Αυτό σημαίνει ότι δεν υφίσταται «Κοινωνικός Αποκλεισμός» γενικά και αόριστα, αλλά στα πλαίσια μίας πορείας, μίας διαδικασίας της οποίας τα στοιχεία αναδεικνύονται από την συνέντευξη. Σε μια πρώτη φάση, αναδεικνύονται από το ερωτηματολόγιο Νο2 και σε μια δεύτερη από τις βιογραφικές συνεντεύξεις. Αυτή η τεχνική βοηθάει στην ανάδειξη μίας τυπολογίας διαδικασιών που στόχο έχει να απεμπλακεί από τη λογική των κυρίαρχων κατηγοριών. Με άλλα λόγια, γιατί ένας μακροχρόνια άνεργος στα πέντε χρόνια ανεργίας έχει περιθωριοποιηθεί, ενώ κάποιος άλλος στα δέκα χρόνια ανεργίας φαίνεται να συμμετέχει περισσότερο στους βασικούς κοινωνικούς θεσμούς, να έχει οικογένεια, οργανωμένη καθημερινότητα, ενεργή κοινωνική ζωή; Η ένα άτομο με ειδικές ανάγκες εργάζεται, ενώ κάποιος άλλος δεν βγαίνει ούτε από τον οικογενειακό χώρο; Θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν η εμφανής αιτία του αποκλεισμού τους, που προσδιορίζεται κατά κανόνα από τη συμμετοχή τους στην συγκεκριμένη ομάδα και από τη στερεοτυπική κατηγοριοποίηση αυτής της ομάδας(ανεργία, χρήση ουσιών , μονογονεϊκότητα κ.λ.π.), αποτελεί και την πραγματική αιτία. Με τον τρόπο αυτό, είναι πολύ πιθανό να μην συμπίπτουν οι κατηγορίες των πληθυσμιακών ομάδων με τις διαδικασίες «αποκλεισμού» τους που αναδεικνύονται από την έρευνα.
- Τέλος, οι ομάδες των ερωτήσεων, ως προς τα αίτια του αποκλεισμού, προσαρμόζονται στην ακόλουθη αναλυτική διάκριση:

- Αίτια που εντοπίζονται στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων (ανεργία, κάτοικοι απομονωμένων περιοχών, στέγη, φυλετικές διακρίσεις, φτώχεια, ηλικία, φύλο, κλπ.)
- Αίτια που εντοπίζονται στην απουσία ή αδυναμία άσκησης ανθρωπίνων και πιο συγκεκριμένα κοινωνικών δικαιωμάτων (μετανάστευση, παλιννόστηση, αποφυλακισμένοι, όλες οι παραπάνω κατηγορίες σε συνδυασμό με την αδυναμία άσκησης κοινωνικού δικαιώματος, κλπ.)
- Αίτια που εντοπίζονται στη χαλάρωση ή τη διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού (μονογονεϊκές οικογένειες, άτομα με ειδικές ανάγκες, περιθωριακοί, χρήση ουσιών κ.λπ.)

Αυτές οι τρεις αναλυτικές κατηγορίες ερωτήσεων μπορούν να συνθέσουν τις διαφορετικές διαδικασίες «Κοινωνικού Αποκλεισμού», ανάλογα με τη διαφορετική φύση των αιτιών που παράγουν «αποκλεισμούς».

3.1.1. Οι άξονες ανάλυσης του ποιοτικού μέρους της έρευνας με εργαλείο το ερωτηματολόγιο Νο 2 επί των ειδικών πληθυσμιακών ομάδων

Άξονες ανάλυσης

Οι άξονες που ακολουθήσαμε ως προς την ανάλυση του περιεχομένου των ερωτηματολογίων Νο2 σε συνδυασμό με τον οδηγό συνέντευξης είναι οι ακόλουθοι:

Α' άξονας:

Ενδιαφερόμαστε για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, χαρακτηριστικά εκπαίδευσης, απασχόλησης, κλπ. των ατόμων των ομάδων που ερωτήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης της έρευνας. Για το λόγο αυτό απαιτείται μία καταγραφή των αποτελεσμάτων του πρώτου μέρους του ερωτηματολογίου που αποτελείται κυρίως από κλειστές ερωτήσεις και αποτελεί και το κυρίως μέρος των περισσότερων συνεντεύξεων.

Β' άξονας:

Στόχος αυτού του άξονα είναι η διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική ευπάθεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτό σημαίνει ότι αναζητήσαμε εκείνα τα στοιχεία που μετατρέπουν την κοινωνική ευπάθεια (που αποτυπώνεται κυρίως με τη συμμετοχή στις ομάδες-στόχου) σε κοινωνικό αποκλεισμό.

Όταν εντοπίζονται αυτά τα στοιχεία, προσπαθούμε να τα αποτυπώσουμε σε μία τυπολογία διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού που έχει συστηθεί ανά ομάδα. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ομάδες-στόχου ταυτίζονται με τους τύπους των διαδικασιών του κοινωνικού αποκλεισμού. Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να ανακαλύψουμε ότι ένας μακροχρόνια άνεργος γλιστράει στον αποκλεισμό για τον ίδιο λόγο και με τον ίδιο τρόπο που γλιστράει ένα άτομο με ειδικές ανάγκες (π.χ. κοινός λόγος εμφανίζεται το στενό οικογενειακό περιβάλλον που αντί να προστατεύει αποκλείει). Άρα, η τυπολογία κατασκευάζεται με κυρίαρχο κριτήριο τους παράγοντες που οδηγούν σε αποκλεισμό και άρα αυτούς που μετατρέπουν την απλή κοινωνική μειονεξία σε βαρύ κοινωνικό σιγματισμό.

Γ' άξονας:

Μέσα στην ίδια λογική ένας τέτοιος παράγοντας λαμβάνεται και η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες. Εδώ στόχος είναι να αναζητηθούν και να καταγραφούν στα πλαίσια της τυπολογίας των διαδικασιών του αποκλεισμού, οι σχέσεις με τις κοινωνικές υπηρεσίες. Αυτοί οι τύποι σχέσεων θα έχουν ως κυρίαρχο κριτήριο τους όρους συμμετοχής που θέτουν οι κοινωνικές υπηρεσίες από την πλευρά τους τόσο για την κοινωνική ευπάθεια, όσο και για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Και βεβαίως αντίστοιχα, καταγράφεται ο διαφορετικός τύπος σχέσης με τις κοινωνικές υπηρεσίες, ανάλογα με τη συμμετοχή στην ευπάθεια ή αντίστοιχα στον κοινωνικό αποκλεισμό. Κυρίαρχα στοιχεία και εδώ είναι η διαφορά μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τύπου παρέμβαση (βλέπε γ' φάση της έρευνας). Στη δημόσια τύπου παρέμβαση αναζητούμε τις παρεμβάσεις του κράτους-πρόνοιας και των κοινωνικών υπηρεσιών (όπου υπάρχει υποχρέωση παρέμβασης από τους δημόσιους θεσμούς), ενώ στην ιδιωτική τύπου παρέμβαση αναζητούμε τυχόν νέες μορφές όπως εμφανίζονται στα πρότυπα περί αποκλεισμού (υποχρέωση μη παρέμβασης).

3.2. Κοινωνικός Αποκλεισμός και η αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων

Όπως έχουμε παρουσιάσει στο κεφάλαιο των εννοιολογικών και μεθοδολογικών παρατηρήσεων καθώς και στο κεφάλαιο της εισαγωγής του τρίτου μέρους της παρούσας μελέτης, οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού αναγνωρίζονται και καταγράφονται μέσα στο τρίπτυχο των τριών αξόνων: αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων, αδυναμία άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων και διάρρηξη ή χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού. Με βάση αυτό το διαχωρισμό, αναλυτικά έχουμε διακρίνει τρεις μορφές ή τύπους κοινωνικού αποκλεισμού που ανάλογα με τον τομέα στον οποίο κυριαρχούν, έχουμε προβεί στους ακόλουθους χαρακτηρισμούς: ονομάσαμε οικονομικό αποκλεισμό την ανεπάρκεια των οικονομικών πόρων, βιοποριστικών πόρων, την έλλειψη απασχόλησης και γενικότερα κάθε μορφή έλλειψης κοινωνικού κεφαλαίου. Σε αυτόν τον τύπο, εντάσσονται οι ευπαθείς κοινωνικές ομάδες των ανέργων (νέων, ηλικιωμένων, μακροχρόνιων), των άπορων, των ηλικιωμένων, και των κατοίκων ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών. Στον δεύτερο τύπο αποκλεισμού, που τον ονομάσαμε νομικό αποκλεισμό, εντάσσονται οι ευπαθείς κοινωνικές ομάδες των μεταναστών, των παλιννοστούντων και των πολιτικών προσφύγων (εάν εντοπίζαμε αυτή την κατηγορία στο πεδίο των Κυκλάδων). Στον τρίτο τύπο αποκλεισμού, που τον ονομάσαμε κοινωνικό αποκλεισμό με την στενή έννοια, εντάσσονται οι ευπαθείς κοινωνικές ομάδες των μονογονεϊκών οικογενειών, των ατόμων με ειδικές ανάγκες, των χρηστών ουσιών και πρώην χρηστών. (βλέπε ανάλυση εισαγωγικού μέρους).

Όπως κανείς μπορεί εύκολα να διαπιστώσει, η ταξινόμηση αυτή των ευπαθών ομάδων στους τρεις τύπους αποκλεισμού υπακούει σε στοιχειώδεις διακρίσεις που συνδέονται με την κυρίαρχη και εμφανή αιτιώδη σχέση μεταξύ αποκλεισμού και κοινωνικής κατηγορίας. Στην πράξη αυτές οι διακρίσεις και οι ταξινομήσεις λειτουργούν συμπληρωματικά και συσσωρευτικά εάν πρόκειται για διαδικασίες αποκλεισμού και όχι μόνο κοινωνικής ευπάθειας. Για λόγους όμως αναλυτικούς εδώ προσεγγίζουμε την κάθε κατηγορία ομάδων ταξινομημένη σε έναν τύπο αποκλεισμού, εξετάζοντας φυσικά σε κάθε περίπτωση όλη την κλίμακα των κοινωνικών αιτιών

και συμπεριφορών. Για παράδειγμα η ομάδα των ανέργων, αντιμετωπίζει τυπικά τουλάχιστον το πρόβλημα της αποχής από την αγορά εργασίας. Όμως το πρόβλημα αυτό μπορεί να δημιουργήσει μια πληθώρα άλλων προβλημάτων όπως αυτών της απώλειας των βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων (ασφάλιση, υγεία, στέγη, κλπ), όπως και να ευθραυστοποιήσει τον κοινωνικό δεσμό (σχέσεις, οικογένεια κλπ.) μέχρι διάρρηξης του. Αντίθετα, η κατάταξη κάποιας οικογένειας σε μονογονεϊκή ακολουθεί την επίσημη και τυπική κατηγοριοποίηση της απουσίας του ενός από τους δύο γονείς. Αλλά, η ρήξη του οικογενειακού δεσμού που καταγράφεται *de facto* στην περίπτωση των μονογονεϊκών οικογενειών, οδηγεί στην πράξη σε πάρα πολλές καθημερινές κοινωνικές μειονεξίες, όπως αδυναμία εύρεσης εργασίας, στέγης, κλπ. Με όλες τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, μπορούμε να διαπιστώσουμε αναλογίες στην προσέγγιση της κατασκευής της κοινωνικής τους συμπεριφοράς. Θα αναλύσουμε όμως καλύτερα στις επιμέρους ομάδες αυτή την κατηγοριοποίηση.

Παραμένοντας στην ίδια λογική, στο κεφάλαιο που ακολουθεί κατασκευάστηκε η τυπολογία των επιμέρους ομάδων. Οι ιδεότυποι που ιχνηλατούνται στις επιμέρους ομάδες έχουν ένα κοινό άξονα γύρω από τον οποίο πλέκονται. Ο άξονας αυτός αποτελεί την εμφανή και κυρίαρχη αιτία κατηγοριοποίησής τους και εκφράζεται συνήθως σχεσιακά: σχέση με την αγορά εργασίας (άνεργοι, άποροι, ηλικιωμένοι), σχέση με τον οικογενειακό κύκλο (μονογονεϊκές οικογένειες, άτομα με ειδικές ανάγκες, ηλικιωμένοι), σχέση με την εκδηλωμένη φυσική ή ψυχική ασθένεια (άτομα με ειδικές ανάγκες, ηλικιωμένοι), σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες (όλες οι ομάδες), κλπ. Έτσι, καταλήξαμε σε δύο ή τρεις τύπους ανάλογα με την περίπτωση της ομάδας και ανάλογα με τον αριθμό και την συνθετότητα των περιπτώσεων που ρωτήσαμε: δύο ιδεότυπους για τις μονογονεϊκές οικογένειες και τους ηλικιωμένους, τρεις τύπους για τους άνεργους και τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Θεωρούμε όμως ότι μόνο η παρουσία και των τριών τύπων (πρώτος τύπος, δεύτερος τύπος, τρίτος τύπος), καταγράφει όλη την κλίμακα των φάσεων και μορφών που προσλαμβάνουν οι διαδικασίες ευπάθειας και αποκλεισμού. Σε κάποιες όμως περιπτώσεις ομάδων, είτε δεν έχουμε τον ανάλογο αριθμό συνεντεύξεων (2 για τους χρήστες, 4 για τους άπορους, κλπ.), οπότε δεν έχουμε τύπους, είτε οι περιπτώσεις όπως έχουν καταγραφεί στην έρευνα πεδίου αντιστοιχούν μόνο στον πρώτο και δεύτερο τύπο (π.χ. η ομάδα των μονο-

γονεικών οικογενειών), ή στον δεύτερο και τρίτο τύπο (π.χ. η ομάδα των ηλικιωμένων).

Οι ονομασίες τώρα των ιδεότυπων που κατασκευάσαμε έχουν ως στόχο να καταγράψουν όσο γίνεται πιο πιστά, πραγματικά και συμβολικά, το περιεχόμενο του βιώματος της κάθε φάσης. Ανάλογα με την ομάδα στην οποία απευθύνονται, προσλαμβάνουν διαφορετικές ονομασίες, αλλά οπωσδήποτε υπάρχει πάντα αναφορά σε μία κοινή ονομασία (π.χ. «οι εύθραυστοι», ή οι «αποκλεισμένοι»).

Τέλος, μετά από αυτή την σύντομη εισαγωγή, θα παρουσιάσουμε την κάθε ομάδα ανάλογα με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, τις διαδικασίες ευπάθειας και αποκλεισμού και τη σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες.

3.2.1. Η τρίτη ηλικία

3.2.1.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά

♦ Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Η ομάδα της τρίτης ηλικίας που ερωτήθηκε κατά τη δεύτερη φάση στην έρευνα μας εμφανίζει τα ακόλουθα κοινωνικά χαρακτηριστικά:

Το σύνολο των ηλικιωμένων που ερωτήθηκαν είναι 15 άτομα. Ως προς το φύλο οι ερωτώμενες είναι στην πλειοψηφία γυναίκες. Συγκεκριμένα, ερωτήθηκαν 9 γυναίκες και 6 άνδρες. Η ηλικία των ερωτώμενων είναι η ακόλουθη: 5 άτομα ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα από 60-65, 4 άτομα στις ηλικιακές ομάδες από 66-70, 2 άτομα είναι από 71-75 ετών, 2 άτομα μεταξύ 76-80 και 2 άτομα είναι πάνω από 81 ετών.

Η οικογενειακή κατάσταση των ηλικιωμένων που ερωτήθηκαν είναι η ακόλουθη: 5 περιπτώσεις είναι παντρεμένες/οι με παιδιά, 5 περιπτώσεις είναι χήρες/οι με παιδιά, 2 περιπτώσεις είναι διαζευγμένες/οι με παιδιά και από μία περίπτωση έχουμε στους άγαμους, μία στους διαζευγμένους χωρίς παιδιά και μία στους χήρους χωρίς παιδιά.

Ο αριθμός των παιδιών για τους ηλικιωμένους είναι τα τρία παιδιά για 5 περιπτώσεις, πάνω από τέσσερα παιδιά για 5 περιπτώσεις, δυο παιδιά για 2 περιπτώσεις. Η ηλικία των παιδιών κυμαίνεται μεταξύ των 18-63 ετών.

♦ Το ιστορικό καταγωγής και προγενέστερης διαμονής

Ο τόπος γέννησης και για τους 15 ερωτώμενους είναι κάποιο νησί των Κυκλάδων (5 στην Νάξο, 2 στην Κύθνο, 2 στη Μύκονο, 2 στην Πάρο, 2 στην Άνδρο και 2 στη Μήλο).

Το χρονικό διάστημα διαμονής στην παρούσα κατοικία είναι για το σύνολο των ερωτώμενων πάνω από 10 έτη, γεγονός που προδίδει μία μεγάλη γεωγραφική σταθερότητα του πληθυσμού που ερωτήθηκε.

Στην ερώτηση πόσους τόπους αλλάξατε τα τελευταία δέκα χρόνια, το σύνολο των ηλικιωμένων ερωτώμενων απάντησε κατέναν τόπο.

Στα προβλήματα μετακινήσεων, οι 9 στους 15 απάντησαν ότι αντιμετωπίζουν πρόβλημα μετακίνησης, ενώ οι υπόλοιποι 6 απάντησαν ότι δεν αντιμετωπίζουν. Οι 5 από τους 9 που αντιμετωπίζουν έχουν πρόβλημα εξαιτίας της κατάστασης της υγείας τους, ενώ οι υπόλοιποι 4 με την συχνότητα των συγκοινωνιών που είναι σπάνια.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των ηλικιωμένων είναι πολύ χαμηλό. 7 περιπτώσεις έχουν ενδεικτικό δημοτικό, 5 περιπτώσεις δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση και 3 γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, αλλά δεν τελείωσαν το δημοτικό.

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Στην επαγγελματική κατάσταση των ηλικιωμένων επικρατούν οι συνταξιούχοι αγρότες, 13 από τους 15 δηλώνουν συνταξιούχοι, ενώ οι 2 δηλώνουν ότι δεν λαμβάνουν καμία σύνταξη. Στην ερώτηση ποια ήταν τα κυριότερα επαγγελματικά σας ενδιαφέροντα, οι απαντήσεις ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό: 5 δηλώνουν αγρότες/τισσες, 2 οικιακοί βοηθοί, 3 εργάτες, μία μαγείρισσα και μία βοηθός ψαρά.

Ως προς τη θέση που κατείχαν στο συγκεκριμένο επάγγελμα, οι 5 ήταν υπάλληλοι και οι 2 αυτοαπασχολούμενοι. Οι υπόλοιποι δεν απάντησαν.

Στην ερώτηση εάν εργαζόσασταν συνέχεια πριν από την σύνταξή σας, οι 11 απαντούν ναι και 3 απαντούν όχι.

Στην ερώτηση εάν εργάζεστε περιστασιακά σήμερα προκειμένου να συμπληρώσετε το εισόδημά σας, οι 8 απάντησαν όχι και μόνο ένας απάντησε ναι.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Η υγεία των ατόμων των ηλικιωμένων που ερωτήθηκαν φαίνεται να μην είναι σε καλή κατάσταση. Οι 14 δηλώνουν ότι έχουν χρόνια προβλήματα υγείας, ενώ μόνο 1 περίπτωση δηλώνει χωρίς πρόβλημα υγείας. Τα προβλήματα που φαίνεται ότι έχουν είναι παθολογικής φύσης (11 περιπτώσεις), ορθοπεδικής φύσης (6 περιπτώσεις), και καρκίνοι (3 περιπτώσεις). Επισημαίνουμε ότι υπάρχουν περιπτώσεις με διπλές παθήσεις.

Επίσης, οι 9 στους 15 δεν έχουν μέλος της οικογένειάς τους με πρόβλημα υγείας. Αυτοί που δηλώνουν ότι έχουν τέτοιο μέλος είναι 6 περιπτώσεις με 3 περιπτώσεις συζύγων, 2 περιπτώσεις παιδιών και μία περίπτωση γονέα. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα μέλη είναι ψυχολογικά, νεφρική ανεπάρκεια, όραση, τύφλωση και παραπληγία.

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Τα ετήσια εισοδήματα είναι ανεπαρκή για τους 8 από τους 15 ερωτώμενους. Μέτρια εισοδήματα έχουν οι 5 περιπτώσεις, η μία περίπτωση δηλώνει μηδενικά εισοδήματα και μία περίπτωση επαρκή εισοδήματα.

Οι 13 περιπτώσεις δεν λαμβάνουν κανένα προνοιακό επίδομα ή κοινωνικό βοήθημα, ενώ οι 2 περιπτώσεις λαμβάνουν κοινωνικά και προνοιακά επιδόματα.

3.2.1.2. Οι διαδικασίες αποκλεισμού και η κοινωνική επικινδυνότητα. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες

Η ομάδα της τρίτης ηλικίας αποτελεί την περισσότερο κοινωνικά αποκλεισμένη ομάδα που συναντήσαμε στα νησιά των Κυκλάδων. Με άλλα λόγια, το μεγαλύτερο μέρος των ηλικιωμένων που ερωτήθηκαν έχουν πολλαπλά προβλήματα διαφορετικών επιπέδων που όχι μόνο τους δυσχεραίνουν στην καθημερινότητα τους, αλλά πολλές φορές τους καθιστούν ανύπαρκτους κοινωνικά και κάτω από το όριο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Τα προ-

βλήματα αυτά δεν εντοπίζονται στην προχωρημένη ηλικίας τους, ούτε φυσικά στην μη συμμετοχή στην αγορά εργασίας. εάν και δηλώνουν σχεδόν όλοι συνταξιούχοι, η εικόνα που αποκομίσαμε δεν έχει να κάνει σε τίποτα με αυτήν των συνταξιούχων των αστικών κέντρων. Ένας σημαντικός αριθμός συνεντεύξεων αναδεικνύει περιπτώσεις ακραίας απομόνωσης και κοινωνικού αποκλεισμού με προβλήματα που συνδέονται με εξαιρετικά χαμηλά εισοδήματα, πολλές φορές μηδενικά, με σοβαρές και χρόνιες παθήσεις που δεν αντιμετωπίζονται ή δεν αντιμετωπίστηκαν στο παρελθόν, πολλές φορές και λόγω των αποστάσεων από την Αθήνα, αλλά επιπλέον με μία κοινωνική απομόνωση που δεν συναντήθηκε σε καμία άλλη πληθυσμιακή ομάδα που ερωτήθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας μας. Έχουμε δηλαδή ανεπίτρεπτα πολλές περιπτώσεις όπου υπάρχουν όλα τα παραπάνω κοινωνικά μειονεκτήματα συσσωρευμένα στο ίδιο πρόσωπο: ηλικιωμένη γυναίκα, χήρα, τυφλή και παράλυτη, με μηδενικά εισοδήματα που ζει μόνη της σε ένα σπίτι που είναι έτοιμο να γκρεμιστεί.

Η τυπολογία για τους ηλικιωμένους εντοπίζεται σε δύο τύπους:

Ο πρώτος τύπος, στον οποίο εντάσσονται οι λιγότερες συνεντεύξεις, είναι «οι εύθραυστοι», αυτοί δηλαδή που ζουν σε μια παρατεταμένη «κοινωνική ευθραυστότητα», αλλά δεν παρουσιάζουν έντονα στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού. Τα βγάζουν πέρα με έναν δικό τους τρόπο. Πρέπει βέβαια να επισημάνουμε εδώ ότι όλοι οι ηλικιωμένοι στις Κυκλάδες, τουλάχιστον αυτοί που ερωτήθηκαν, βρίσκονται σε δυσκολότερη κοινωνική θέση από ότι οι άλλες ομάδες που συναντήσαμε. Κινδυνεύουν πολύ περισσότερο και ευκολότερα να γλιστρήσουν σε διαδικασίες αποκλεισμού από ό,τι οι άλλες ομάδες που συναντήσαμε. Άρα, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι ακόμη και αυτοί που εντάσσονται στον πρώτο τύπο έχουν πολύ σοβαρότερες ανάγκες και πολύ μεγαλύτερο κίνδυνο για αποκλεισμό από αυτούς που εντάσσονται στον πρώτο τύπο των άλλων πληθυσμιακών ομάδων. Για τους ανθρώπους του τύπου αυτού τα προβλήματα εντοπίζονται στην ηλικία σε συνδυασμό με κάποιο άλλο πρόβλημα, συνήθως υγείας. Έχουν επαρκή ή μέτρια εισοδήματα, σε κάθε περίπτωση έχουν μία σύνταξη που τους επιτρέπει να ζουν αξιοπρεπώς. Δεν υπάρχει όμως σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες. Συνήθως, η σχέση αυτή μεταφράζεται μέσα από την επαφή με τα νοσοκομεία και τους γιατρούς.

Οι γυναίκες αποτελούν τους πρωταγωνιστές αυτής της ομάδας.

Η κυρία Μάρω είναι 62 ετών, γεννημένη στην Πάρο, από γονείς που κατάγονται επίσης από την Πάρο. Παντρεμένη με 4 παιδιά, 41, 37, 33 ετών, και έχει χάσει πρόσφατα το τέταρτο παιδί της. Γνωρίζει να γράφει και να διαβάζει αλλά δεν έχει τελειώσει το Δημοτικό, δούλευε για χρόνια ως καμαριέρα σε σπίτια και σήμερα είναι συνταξιούχος. Έχει εμφανίσει όμως καρκίνο των οστών και είναι παράλυτη από τη μέση και κάτω. Τα εισοδήματα της είναι μέτρια, τους φτάνουν για να ζουν αξιοπρεπώς μαζί με το σύζυγό της ο οποίος, δεν έχει φίλους, «ούτε πολλά πολλά με τη γειτονιά, αλλά έχει πολλές καλές σχέσεις με την οικογένειά της και αυτό της είναι αρκετό». Συζεί με τον άνδρα της και την κοπέλα που την προσέχει. Τα παιδιά της ζουν τα δύο στην Αθήνα και το τρίτο στην Πάρο, έχει πολύ καλές σχέσεις με τα παιδιά της και τα βλέπει συχνά. Το μεγάλο της πρόβλημα είναι «το πως δεν πήγε έγκαιρα στην Αθήνα για να προλάβει την παραλυσία της, γιατί ο όγκος στην αρχή ήταν μικρός και στην αρχή θα μπορούσε να εγχειριστεί». «Εκείνη όμως το άφησε, γιατί δεν πόνναγε και δεν είχε πρόβλημα, μέχρι που μετά από δύο χρόνια, τον Ιούνιο του 1999 άρχισαν να πονούν τα γόνατα της και μετά η μέση της και τέλος παρέλυσε τελείως από τη μέση και κάτω». Η κυρία Μάρω εκφράζει σοβαρά παράπονα για το ότι τα ασφαλιστικά ταμεία δεν την βοήθησαν οικονομικά, «ακόμη και το αναπηρικό καροτσάκι μόνη της το αγόρασε». Δεν έχει απευθυνθεί σε καμία κοινωνική υπηρεσία γιατί «κανένας δεν τους είπε ότι δικαιούνται κάποια επιδόματα».

Ο μπάρμπα Αντρέας είναι 95 ετών, χήρος με 3 παιδιά (63, 63 και το τρίτο πέθανε πριν από ένα χρόνο). Γεννήθηκε στη Μύκονο και ζει από πάντα στο νησί, «δεν έχει φύγει ποτέ από το νησί του». Δεν ξέρει να γράφει και να διαβάζει, είναι σήμερα συνταξιούχος οικοδόμος που εργάζονταν πριν με συνέχεια, «έχτισε όλο το νησί με τα χέρια του», όπως ο ίδιος δηλώνει. Δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα υγείας, ούτε άλλο μέλος της οικογένειάς του. Τα εισοδήματα του από την σύνταξη του είναι μέτρια, αλλά δεν παραπονιέται «τα καταφέρνει αρκετά καλά». Δεν λαμβάνει κανένα κοινωνικό επίδομα, «άλλωστε τι να το κάνει;» Συζεί με την κυρία Ανθούλα, η οποία μένει μαζί του για να τον προσέχει. Βλέπει καθημερινά τα παιδιά του τα οποία περνούν και τον βλέπουν.

Ο μπάρμπα Αντρέας αποτελεί την καλύτερη περίπτωση των ανθρώπων που συναντήσαμε κατά τη δεύτερη φάση της έρευνας, από την ομάδα των ηλικιωμένων. Οι υπόλοιπες περιπτώσεις που ακολουθούν έχουν πολύ σοβαρότερα προβλήματα.

Ο δεύτερος τύπος αντιστοιχεί στην ομάδα των «κοινωνικά αποκλεισμένων». Στην ομάδα αυτή έχουμε σχεδόν το σύνολο των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν με ηλικιωμένους, δηλαδή από τις 15 περιπτώσεις οι 13 ανήκουν στο δεύτερο τύπο των «κοινωνικά αποκλεισμένων». Οι άνθρωποι αυτοί, θα μπορούσαμε με λόγια απλά να τους σκιαγραφήσουμε, λέγοντας πως δεν έχουν καμία από τις μορφές κοινωνικού κεφαλαίου που αναγνωρίζει η σύγχρονη κοινωνία:

- Παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Είναι κατεστραμμένη λόγω έλλειψης υποδομής των νησιών και παιδείας γενικότερης γύρω από τα θέματα νοσοκομειακής περίθαλψης. Η υγεία για την ομάδα αυτή «κερδίζεται μέσα στο νοσοκομείο και τα νοσοκομεία είναι στην Αθήνα, δηλαδή πολύ μακριά από τα νησιά των Κυκλάδων». Τα αποτελέσματα είναι τραγικά: όλοι οι ερωτώμενοι έχουν σοβαρά και χρόνια προβλήματα υγείας που στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν μπορούν πλέον να αντιμετωπιστούν.
- Δεν έχουν εισοδήματα. Πολλοί από αυτούς ζουν από τη φιλανθρωπία των συγχωριανών τους. Εάν δεν τους φέρουν τροφή, υπάρχει πιθανότητα να πεθάνουν από την πείνα. Κάποιοι άλλοι τα βγάζουν πέρα με 30000 και 35000/μήνα. Αυτές είναι οι συντάξεις που τους αναγνωρίζονται ως αγρότες. Και εδώ η πλειοψηφία είναι γυναίκες που δεν μπορούν να διεκδικήσουν ολοκληρωμένη σύνταξη.
- Δεν έχουν οικογένειες να τους στηρίξουν. Έχει πεθάνει ο σύζυγος, ή έχουν χωρίσει και όπου υπάρχουν παιδιά, τις περισσότερες φορές απουσιάζουν είτε στην Αθήνα, είτε στο εξωτερικό. Πρόκειται για οικογένειες πολύ φτωχές, οι οποίες για να επιβιώσουν έχουν διώξει τα παιδιά τους για να βρουν αλλού δουλειά. Όσο ζούσε ο σύζυγος υπήρχε μία πηγή τόσο οικονομική όσο και συναισθηματική. Τώρα, αυτή η πηγή έχει εκλείψει με αποτέλεσμα σε κάποιες περιπτώσεις την πλήρη κοινωνική απομόνωση αυτών των ανθρώπων.

- Τέλος, οι χώροι που ζουν και διαμένουν μοιάζουν να είναι υπό πλήρη εγκατάλειψη. Σπίτια παλιά, γεμάτα υγρασία, πολλές φορές έτοιμα να καταρρεύσουν, που στο όνομα της ιδιοκατοίκησης αποτελούν τις μοναδικές εφικτές λύσεις για τα άτομα αυτά.

Η κυρία Μέλπω είναι μια γριούλα 80 ετών, χήρα με 3 παιδιά, 53, 57 και 62 ετών που γεννήθηκε και έζησε όλη της τη ζωή στην Κύθνο. Αντιμετωπίζει πολύ σοβαρά προβλήματα με τις συγκοινωνίες του νησιού, «το νησί το χειμώνα είναι τελείως απομονωμένο». Δεν γνωρίζει να γράφει και να διαβάσει, ήταν βοηθός στη βάρκα του συζύγου της που ήταν ψαράς. Δεν εργαζόταν συνέχεια, αλλά οπότε τη χρειάζονταν ο σύζυγός της. Σήμερα έχει μία πενιχρή σύνταξη που όμως δεν της επιτρέπει να ζει. Έχει επιπλέον περάσει ένα βαρύ εγκεφαλικό επεισόδιο που την έχει καθηλώσει στο κρεβάτι και δεν μπορεί να αυτοεξυπηρετηθεί. Δεν λαμβάνει κανένα προνοιακό επίδομα, ζει μόνη της, τα 2 παιδιά της απουσιάζουν στην Αμερική και τον Καναδά. Μόνο η μία κόρη της έρχεται και την βλέπει τα καλοκαίρια γιατί και αυτή ζει στην Αθήνα. Η κυρία Μέλπω ζει πολύ άσχημες στιγμές γιατί δεν έχει κανέναν, νιώθει τελείως μόνη της και επιπλέον δεν έχει σχέσεις με τη γειτονιά της αφού ζει απομονωμένη σε ένα σπιτάκι που δεν είναι σε καλή κατάσταση.

Η κυρία Ευτυχούλα είναι μία γυναίκα 70 ετών, διαζευγμένη χωρίς παιδιά που γεννήθηκε και ζει στη Μήλο από γονείς που κατ'άγονται από το ίδιο νησί. Δεν γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Δούλευε όλη της τη ζωή ως καθαρίστρια και μαγείρισσα και σήμερα είναι συνταξιούχος (αλλά χωρίς εισοδήματα). Έχει όμως σοβαρά προβλήματα υγείας (πρόβλημα ορθοπεδικό ισχύου και μέσης που την καθιστά ανάπηρη και καρκίνο του θυρεοειδούς. Η κυρία Ευτυχούλα δεν έχει από πουθενά εισοδήματα γιατί τη σύνταξη του συζύγου την παίρνουν τα αδέρφια του μετά από δικαστική απόφαση που τον καθιστά ψυχικά διαταραγμένο και αλκοολικό. Η απόφαση ήρθε μετά το διαζύγιο τους και έτσι αναγνωρίστηκε το δικαίωμα της σύνταξης στην οικογένεια του και όχι στην πρώην σύζυγό του. Η κυρία Ευτυχούλα ζει μόνη της και απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο, «δεν έχει διάθεση να βλέπει κανέναν». Μόνο τα αδέρφια της έρχονται και τη βλέπουν που και που. Ζει από τη φιλανθρωπία των συγχωριανών της ή από

την εκκλησία που της δίνουν λίγο λάδι ή λίγο ψωμί για να μπορέι να ζει. Είναι όμως απομονωμένη γιατί επιπλέον δεν διατηρεί καλές σχέσεις με την υπόλοιπη οικογένεια, ούτε έχει την παραμικρή επαφή με τους κοινωνικούς λειτουργούς και τις υπηρεσίες. Αποτελεί μία από τις πιο δύσκολες και ακραίες καταστάσεις, ίσως η δυσκολότερη κατάσταση αποκλεισμού που συναντήσαμε στην έρευνα μας.

Στην Άνδρο γεννήθηκε και ζει η κυρία Μαρία. Η γυναίκα αυτή είναι 75 ετών, έχει 12 παιδιά και είναι χήρα. Η ηλικία των παιδιών της είναι 52, 50, 48, 46, 43, ετών κλπ. Η κυρία Μαρία δεν γνωρίζει γραφή και ανάγνωση, είναι συνταξιούχος αγρότισσα που εργάζονταν όλη της τη ζωή στα χωράφια και στις ελιές. Η σύνταξη όμως που παίρνει είναι πενιχρή και δεν της φτάνει για να ζει αξιοπρεπώς. Επιπλέον, έχει σοβαρό πρόβλημα με τα νεφρά της και υποβάλλεται σε αιμοκάθαρση πολύ συχνά. Το ίδιο πρόβλημα εμφανίζει και ένας από τους γιους της. Δεν παίρνει κανένα προνοιακό επίδομα, εκτός από την σύνταξη των πολυτέκνων και δεν έχει επαφή με τις κοινωνικούς λειτουργούς. Η κυρία Μαρία για να τα βγάλει πέρα «δανείζεται λίγο λάδι και λίγο ρύζι από τους συγγενείς», αλλά και αυτοί τώρα τελευταία έχουν εκλείψει. «Ζει πολύ δύσκολα, είναι μόνη της και μερικές φορές βρίσκεται σε απόγνωση».

Η περίπτωση της κυρίας Μαρίας είναι μία από τις δυσκολότερες περιπτώσεις «κοινωνικά αποκλεισμένων» που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας για τους λόγους που αναπτύξαμε παραπάνω.

3.2.2. Η ανεργία

3.2.2.1. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά

♦ Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Κατά τη δεύτερη φάση της έρευνας ερωτήθηκαν συνολικά 64 άνεργοι από τους οποίους οι 21 ήταν μακροχρόνια άνεργοι, οι 41 νέοι άνεργοι και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι.

Στους μακροχρόνια άνεργους επικρατούν οι γυναίκες (20 άτομα) και ερωτήθηκε μόνο ένας άνδρας.

Στους νέους άνεργους οι γυναίκες (27 άτομα) είναι σχεδόν διπλάσιες από τους άνδρες (14 άτομα) και στους ηλικιωμένους άνεργους ερωτήθηκαν ένας άνδρας και μία γυναίκα.

Το γεγονός ότι οι γυναίκες που ερωτήθηκαν είναι πολύ περισσότερες από τους άνδρες, ενδέχεται να σχετίζεται με τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών τα οποία στη χώρα μας εμφανίζονται διπλάσια απ' αυτά των ανδρών και απ' αυτή την άποψη, τουλάχιστον στην περίπτωση των νέων ανέργων η κατανομή των συνεντεύξεων μεταξύ των δύο φύλων ανταποκρίνεται στη γενική κατανομή της ανεργίας. Ωστόσο, στην περίπτωση των μακροχρόνια ανέργων, η απόλυτη παρουσία γυναικών θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε τυχαίους παράγοντες οι οποίοι συνδέονται με την κοινωνική κατανομή των ρόλων μεταξύ των δύο φύλων. Τέτοιοι παράγοντες είναι παρουσία των γυναικών στο σπίτι (κάτι που διευκόλυνε τους συνεντευκτές) ή / και στην καταγραφή ως ανέργων, γυναικών οι οποίες κατ' ουσία είναι άεργες²⁹.

29. Με βάση τη βιβλιογραφία και τις στατιστικές ανεργίας ως άνεργος ορίζεται αυτός/η, δεν έχει εργαστεί την τελευταία βδομάδα και αναζητά εργασία, ενώ άεργος είναι αυτός που δεν εργάζεται και δεν αναζητά εργασία. Ωστόσο, είναι πιθανό μεταξύ αυτών των δύο άκρων (άνεργος - άεργος), στην πραγματικότητα να υφίσταται ενδιάμεσες καταστάσεις όπου κάποιος/κάποια, δεν μπορεί να ταξινομηθεί ούτε ως άνεργος ούτε ως άεργος. Για παράδειγμα η ένταση αναζήτησης εργασίας δεν είναι ίδια για κάποιον που το κάνει συστηματικά, σε καθημερινή βάση και με τη χρησιμοποίηση όλων των διαθέσιμων πηγών πληροφόρησης σε σχέση με κάποιον που κάνει κάτι τέτοιο περιστασιακά και χωρίς την αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων πηγών πληροφόρησης. Βέβαια εδώ υπεισέρχονται διάφοροι υποκειμενικοί και αντικειμενικοί παράγοντες όπως είναι ο βαθμός εξάρτησης του ατόμου από την εργασία του προκειμένου να επιβιώσει ή/και η πρόσβαση και αποτελεσματικότητα των διαφορετικών πηγών πληροφόρησης στην εξεύρεση απασχόλησης. Η συζήτηση για τη διάκριση αεργίας και ανεργίας ωστόσο, ξεφεύγει των ορίων της παρούσας έρευνας και δεν εξαντλείται στην προαναφερόμενη επισήμανση.

Η ηλικία των μακροχρόνια ανέργων κατανέμεται σε δύο άκρα καθώς οι 12 είναι κάτω των 40 ετών και οι 9 πάνω από την ηλικία των 45 ετών.

Στους νέους ανέργους η ηλικιακή κατανομή των ερωτηθέντων είναι περίπου ισόμερης καθώς οι 3 είναι μεταξύ 15-19 ετών, οι 18 μεταξύ 20-24, οι 16 από 25-29 ετών και οι 4 πάνω των 30 ετών.

Τέλος στους ηλικιωμένους ανέργους ο ένας είναι μεταξύ 51 και 55 ετών και ο άλλος 61-65 ετών.

Όσον αφορά στην οικογενειακή κατάσταση, στους μακροχρόνια ανέργους είναι κυρίαρχη η παρουσία των παντρεμένων με παιδιά (15 άτομα). Οι άγαμοι είναι 5 άτομα και οι διαζευγμένοι με παιδιά ένα άτομο. Από όσους έχουν παιδιά, ένας έχει μόνο ένα παιδί, 12 έχουν 2 παιδιά και 2 έχουν 4 παιδιά και πάνω, δηλαδή η παρουσία πολυμελών οικογενειών είναι περιορισμένη.

Στους νέους ανέργους, πάνω από τους μισούς (25 άτομα) είναι άγαμοι, ένα άτομο είναι άγαμη μητέρα με ένα παιδί, τρία άτομα είναι παντρεμένοι χωρίς παιδιά και 12 παντρεμένοι με παιδιά. Σε όσους έχουν παιδιά, τα 6 άτομα έχουν ένα παιδί, τα 3 έχουν δύο παιδιά και τα 3 από τρία παιδιά. Παρατηρείται δηλαδή ότι και στους νέους ανέργους δεν έχουμε την παρουσία πολυμελών οικογενειών, ενώ είναι ισχυρή η παρουσία των αγάμων χωρίς παιδιά.

Στους ηλικιωμένους ανέργους, το ένα άτομο είναι χήρος με δύο ενήλικα παιδιά και το άλλο για διαζευγμένη γυναίκα με τρία ενήλικα παιδιά.

♦ Το ιστορικό καταγωγής και μεταγενέστερης διαμονής

Ο τόπος γέννησης των ερωτώμενων ανέργων είναι κατά κανόνα ίδιος με τον τόπο κατοικίας τους. Στους μακροχρόνια ανέργους 3 άτομα έχουν γεννηθεί στην Αθήνα, στους νέους ανέργους 7 άτομα γεννήθηκαν στην Αθήνα-Πειραιά και στους ηλικιωμένους ανέργους το ένα άτομο έχει γεννηθεί στην Αθήνα. Συνολικά δεν παρατηρείται έντονη γεωγραφική κινητικότητα των ανέργων. Στους μακροχρόνια ανέργους οι 18 μένουν στην παρούσα οικία πάνω από 10 χρόνια και οι τρεις 5-10 έτη, ενώ τα τελευταία 10 χρόνια δεν έχουν αλλάξει τόπο κατοικίας οι 20 και έχει αλλάξει μόνο ένας μακροχρόνια άνεργος τόπο κατοικίας.

Στους νέους ανέργους εμφανίζεται αξιόλογη κινητικότητα ως προς την οικία διαμονής τους. Οι 4 μένουν στην παρούσα οικία 0-12 μήνες, οι 5 από 1-3 έτη, οι 3 από 3-5 έτη ο ένας από 5-10 έτη και 28 νέοι άνεργοι μένουν στην ίδια κατοικία δέκα και πάνω έτη. Ωστόσο οι μεταβολές στον τόπο κατοικίας δεν είναι ιδιαίτερα συχνές καθώς οι 28 δεν έχουν αλλάξει τόπο κατοικίας τα τελευταία δέκα χρόνια, οι 6 έχουν αλλάξει μία φορά, οι 5 δύο φορές και μόλις ένα άτομο έχει αλλάξει τόπο κατοικίας τρεις ή περισσότερες φορές. Ένας νέος άνεργος δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Στους ηλικιωμένους ανέργους, ο ένας μένει στην παρούσα κατοικία από 1-3 έτη και ο άλλος 5-10 έτη. Επιπλέον, ο ένας έχει αλλάξει μία φορά τόπο κατοικίας τα τελευταία δέκα χρόνια και ο άλλος δύο φορές.

Οι μακροχρόνια άνεργοι της έρευνάς μας δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα μετακινήσεων καθώς μόνο οι τρεις δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν αυτής της μορφής το πρόβλημα ενώ οι 18 δήλωσαν ότι δεν αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα μετακινήσεων. Αντίθετα, στους νέους ανέργους οι απαντήσεις μοιράζονται καθώς οι 17 δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα με τις συγκοινωνίες και κατά τις μετακινήσεις τους και οι 24 ότι δεν αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα. Τέλος και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα με τις συγκοινωνίες και τις μετακινήσεις τους. Όσον αφορά το είδος των προβλημάτων μετακίνησης, αυτά αφορούν κυρίως στα αραιά δρομολόγια των λεωφορείων από τη χώρα του νησιού -προς και από- τα χωριά καθώς επίσης και στις αραιές ακτοπολικές συγκοινωνίες κατά τους χειμερινούς μήνες. Παρόλο που αυτά τα προβλήματα μετακινήσεων εμφανίζονται από πρώτη άποψη ως συνηθισμένα και γενικά προβλήματα των νησιών, στην περίπτωση των ανέργων κάτι τέτοιο ενδέχεται να αποτελεί εμπόδιο για την πρόσβαση στην απασχόληση όταν προσφέρονται κενές θέσεις εργασίας, οι οποίες βρίσκονται είτε σε άλλο κοντινό νησί, είτε σε άλλη περιοχή του ίδιου νησιού και τα δρομολόγια των μέσων μαζικής μεταφοράς δεν είναι συμβατά με τα ωράρια εργασίας.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το μορφωτικό επίπεδο των ανέργων της έρευνάς μας είναι γενικά χαμηλό. Στους μακροχρόνια ανέργους ο 1 δεν γνωρίζει ανάγνωση και γραφή, οι 10 έχουν Ενδεικτικό Δημοτικού, οι 6 είναι απόφοιτοι Λυκείου και ο ένας απόφοιτος Α.Ε.Ι. Επιπλέον τρία άτομα δηλώνουν άλλο τίτλο σπουδών στον οποίο περιλαμβάνονται τα Κέντρα Ελευθέρων Σπουδών και οι Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές.

Χαμηλό είναι και το επίπεδο γνώσης των ξένων γλωσσών στους μακροχρόνια ανέργους καθώς μόνο οι 7 δηλώνουν ότι γνωρίζουν κάποια ξένη γλώσσα (Αγγλικά εκτός από ένα άτομο που μιλάει και Γαλλικά) απ' τους οποίους οι τρεις μπορούν μόνο να επικοινωνούν, οι τρεις μιλάνε και γράφουν άνετα, ο ένας μιλάει και γράφει πολύ καλά.

Στους νέους ανέργους οι 9 είναι απόφοιτοι Δημοτικού, οι 16 έχουν Απολυτήριο Λυκείου, ο ένας είναι απόφοιτος Τ.Ε.Ι. και οι τρεις απόφοιτοι Α.Ε.Ι. Ένας άνεργος δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση και 11 απάντησαν ότι έχουν άλλο εκπαιδευτικό υπόβαθρο στο οποίο περιλαμβάνονται οι απόφοιτοι Τεχνικών - Επαγγελματικών Λυκείων και οι απόφοιτοι Κέντρων Ελευθέρων Σπουδών.

Κάποια ξένη γλώσσα μιλάνε οι 27 και δεν μιλάνε οι 14 νέοι άνεργοι. Σε όσους μιλάνε μία ξένη γλώσσα (Αγγλικά και ένα άτομο δηλώνει ότι μιλάει και Γαλλικά), οι 8 μπορούν μόνο να επικοινωνούν, οι 4 μιλάνε άνετα, οι 8 μιλάνε και γράφουν άνετα και οι 6 μιλάνε και γράφουν πολύ καλά ενώ ένα άτομο δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι είναι απόφοιτοι Δημοτικού. Ο ένας δηλώνει ότι μπορεί να επικοινωνεί στα Αγγλικά και ο άλλος δεν γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα.

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Η σχέση των ανέργων του δείγματός μας με την απασχόληση, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους στα ερωτήματα που τους υποβλήθηκαν, διαμορφώνονται ως εξής:

Οι περισσότεροι μακροχρόνια άνεργοι έχουν εργαστεί ξανά στο παρελθόν (17 άτομα) και δεν έχουν εργαστεί μόλις 4 άτομα. Σε

όσους έχουν εργαστεί στο παρελθόν οι 11 ήταν σε μόνιμη θέση εργασίας και οι 6 με διακεκομμένη απασχόληση. Ωστόσο η σταθερότητα της προηγούμενης απασχόλησής τους είναι αμφίβολη καθώς οι 6 δεν είχαν αλλάξει ούτε μία φορά εργασία, οι 4 είχαν αλλάξει μία φορά, ο ένας δύο φορές, οι 4 τρεις φορές, ο ένας τέσσερις και ένας πέντε φορές και πάνω. Με μερική απασχόληση έχουν εργαστεί δύο άτομα, σε εποχιακή εργασία 8, με σύμβαση ορισμένου χρόνου 6 και με σύμβαση έργου ένας. Παρατηρείται δηλαδή ότι οι μισοί μακροχρόνια άνεργοι της έρευνάς μας έχουν εργαστεί ξανά στο παρελθόν με μόνιμη σχέση εργασίας. Αξιόλογη είναι επίσης η εποχιακή ή / και ορισμένου χρόνου απασχόληση καθώς και η κινητικότητα ως προς την απασχόλησή τους αφού τουλάχιστον οι μισοί έχουν αλλάξει τουλάχιστον μία φορά εργασία κατά το παρελθόν.

Σχεδόν το σύνολο των νέων ανέργων έχει εργαστεί στο παρελθόν (37 άτομα) και δεν έχουν εργαστεί ξανά μόλις 4 άτομα. Ωστόσο οι περισσότεροι έχουν εργαστεί διακεκομμένα (23 άτομα). Με μόνιμη σχέση εργασίας εργάστηκαν 13 άτομα και δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση 5 νέοι άνεργοι. Σημαντική είναι επίσης η κινητικότητα που παρατηρείται στους νέους ανέργους καθώς οι 13 δεν έχουν αλλάξει εργασία κατά το παρελθόν, οι 7 έχουν αλλάξει μία φορά, οι 12 δύο, τρία άτομα έχουν αλλάξει 3 φορές, ένας 4 φορές και τρία άτομα πέντε φορές και πάνω.

Με μερική απασχόληση έχουν εργαστεί 10 άτομα, με σύμβαση ορισμένου χρόνου 8 και με σύμβαση έργου κανένας.

Και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι έχουν εργαστεί στο παρελθόν ο ένας εκ των οποίων με μόνιμη σχέση εργασίας και ο άλλος διακεκομμένα. Επιπλέον, ο ένας έχει αλλάξει 4 φορές εργασία και ο άλλος πέντε και πάνω και ο ένας έχει εργαστεί με διάφορες μορφές απασχόλησης (μερική απασχόληση, εποχιακά, για ορισμένο χρόνο και με σύμβαση έργου).

Πάνω από τους μισούς ανέργους απολαμβάνουν κάποιου είδους κοινωνικής προστασίας καθώς είναι ασφαλισμένοι.

Ειδικότερα, οι 11 από τους 21 μακροχρόνια ανέργους έχουν Ι.Κ.Α., ο ένας Τ.Ε.Β.Ε. και οι 6 κάποια άλλη ασφάλεια (Ο.Γ.Α., Ειδικά Ασφαλιστικά Ταμεία, Ιδιωτική ασφάλιση).

Στους νέους ανέργους, οι 32 από τους 41 έχουν κάποια ασφάλεια, από τους οποίους οι 25 Ι.Κ.Α., οι 2 Τ.Ε.Β.Ε. και οι 9 άλλη ασφάλεια.

Ωστόσο οι περισσότεροι είναι έμμεσα ασφαλισμένοι (μόνο υγειονομική κάλυψη) από κάποιο μέλος της οικογένειάς τους που εργάζεται (σύζυγος ή γονέας).

Μόνο ο ένας από τους δύο ηλικιωμένους ανέργους έχει ασφάλεια στο ΙΚΑ, ενώ ο άλλος είναι ανασφάλιστος.

Στους περισσότερους μακροχρόνια ανέργους η διάρκεια της ανεργίας είναι πολύ μεγάλη και ξεπερνά τα πέντε χρόνια (12 άτομα). Ένας είναι άνεργος 3-5 χρόνια, τρεις 1-2 χρόνια, ένας 6 μήνες έως ένα χρόνο και 4 έως έξι μήνες. Ένα άτομο δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Στους νέους ανέργους οι 20 είναι άνεργοι έως 6 μήνες, οι επτά 6 μήνες έως ένα χρόνο, οι τρεις 1-2 χρόνια και οι έντεκα 2 χρόνια και πάνω.

Και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι είναι εκτός εργασίας 6 μήνες έως 1 χρόνο.

Έχουν μείνει ξανά άνεργοι στο παρελθόν οι 11 μακροχρόνια άνεργοι, δεν έχουν μείνει οι 7 και δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση οι τρεις.

Στους νέους ανέργους ήταν ξανά άνεργοι οι 28, δεν ήταν ξανά άνεργοι οι 12 και δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση ο ένας.

Ο ένας ηλικιωμένος άνεργος ήταν και στο παρελθόν άνεργος ενώ ο άλλος δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Κάρτα ανεργίας έχουν οι 7 από τους 21 μακροχρόνια ανέργους, οι 22 από τους 41 νέους ανέργους και κανένας από τους δύο ηλικιωμένους ανέργους.

Επίδομα ανεργίας λαμβάνουν μόλις 2 μακροχρόνια άνεργοι, 9 νέοι άνεργοι και κανένας ηλικιωμένος άνεργος. Συνολικά μόλις 11 από τους 62 ανέργους της έρευνας λαμβάνουν επίδομα ανεργίας.

Σε άλλα επιδοτούμενα προγράμματα συμμετείχαν ή συμμετέχουν μόλις 4 μακροχρόνια άνεργοι και κανένας νέος ή ηλικιωμένος άνεργος.

Σε ξένες προς το επάγγελμά τους εργασίες έχουν απασχοληθεί 7 από τους 21 μακροχρόνια ανέργους, 19 από τους 41 νέους ανέργους και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι.

Αναζητούν εργασία τώρα οι 14 από τους 21 μακροχρόνια ανέργους, οι 34 από τους 41 νέους ανέργους και οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι.

Η αναζήτηση εργασίας επιδιώκεται δια μέσου των παρακάτω τρόπων:

Μακροχρόνια άνεργοι: Τρεις μέσω του Ο.Α.Ε.Δ., 4 μέσω συγγενών, 11 μέσω γνωστών και φίλων, 4 μέσω αγγελιών και ένας με άλλο τρόπο (ρωτώντας όπου μπορεί) ενώ οι 9 δεν απάντησαν.

Νέοι άνεργοι: 13 μέσω του Ο.Α.Ε.Δ., 22 μέσω συγγενών, 33 μέσω γνωστών και φίλων, 15 μέσω αγγελιών και δύο με άλλο τρόπο (ρωτώντας όπου μπορεί και μέσω του internet) ενώ οι 5 δεν απάντησαν.

Ηλικιωμένοι άνεργοι: Και οι δύο αναζητούν απασχόληση αποκλειστικά μέσω συγγενών ή / και γνωστών και φίλων.

Προκύπτει δηλαδή η κυριαρχία των άτυπων δικτύων και ειδικότερα των γνωστών και φίλων στην αναζήτηση απασχόλησης από τους ανέργους.

Μόλις τρεις από τους 21 μακροχρόνια ανέργους θεωρούν ότι τους βοηθάει ο Ο.Α.Ε.Δ. ή κάποια άλλη υπηρεσία στην αναζήτηση απασχόλησης, πέντε από τους 41 νέους ανέργους και κανένας από τους δύο ηλικιωμένους ανέργους.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Σημαντικός αριθμός των μακροχρόνια ανέργων (6 άτομα) δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν χρόνια προβλήματα υγείας. Σ' αυτά περιλαμβάνονται παθολογικής (π.χ. χρόνιαι πονοκέφαλοι) ή ορθοπεδικής (π.χ. πόνοι στη μέση, οστεοπόρωση) φύσης προβλήματα καθώς και προβλήματα με το κυκλοφοριακό σύστημα (π.χ. υπέρταση, καρδιοπάθειες). Οι 15 μακροχρόνια άνεργοι της έρευνας δεν δηλώνουν κάποιο χρόνιο πρόβλημα υγείας. Επιπλέον οι μισοί μακροχρόνια άνεργοι δηλώνουν ότι κάποιο άλλο μέλος της οικογένειάς τους αντιμετωπίζει κάποιο χρόνιο πρόβλημα υγείας.

Στους νέους ανέργους μόλις 4 δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα υγείας τα οποία αναφέρονται σε ψυχολογικού χαρακτήρα προβλήματα (π.χ. κατάθλιψη) και σε παθολογικά προβλήματα (π.χ. επιληψία). Δεν αντιμετωπίζουν κάποιο χρόνιο πρόβλημα υγείας 37 νέοι άνεργοι.

Ωστόσο, οι μισοί περίπου (18 άτομα) δηλώνουν ότι κάποιο μέλος της οικογένειάς τους αντιμετωπίζει χρόνιο πρόβλημα υγείας τα οποία είναι ανάλογα με αυτά των μακροχρόνια ανέργων.

Από τους δύο ηλικιωμένους ανέργους ο ένας δηλώνει ότι αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας παθολογικής και ορθοπεδικής φύσης.

Από τις απαντήσεις των ανέργων στα ερωτήματα σχετικά με τα προβλήματα υγείας των άλλων μελών της οικογένειάς τους προκύπτει ότι επικρατεί η αντίληψη της διευρυμένης οικογένειας (θεσμός που εμφανίζεται αρκετά ισχυρός) αφού ακόμα και στις περιπτώσεις των ανέργων που είναι παντρεμένοι και έχουν το δικό τους νοικοκυριό (βλ. πυρηνική οικογένεια), αντιλαμβάνονται και αναφέρουν προβλήματα υγείας των γονέων ή και των παππούδων-γιαγιάδων ακόμα και όταν αυτοί δεν μένουν στην ίδια κατοικία ή τον ίδιο τόπο.

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Τα εισοδήματα των μακροχρόνια ανέργων της δεύτερης φάσης της έρευνας κρίνονται από τους ίδιους κυρίως ως μέτρια ή ανεπαρκή για την επιβίωσή τους. Πιο συγκεκριμένα 3 άτομα δήλωσαν ότι τα εισοδήματά τους είναι επαρκή, 8 ότι είναι μέτρια, 9 άτομα ότι είναι ανεπαρκή και ένα άτομο ότι τα εισοδήματά του είναι μηδενικά. Παρόλα αυτά μόλις 2 από τους 21 μακροχρόνια ανέργους δηλώνουν ότι λαμβάνουν κάποιο προνοιακό επίδομα ή κοινωνικό βοήθημα εκτός του ταμείου ανεργίας.

Στους νέους ανέργους θεωρούν ότι τα εισοδήματά τους είναι επαρκή 10 άτομα, ότι είναι μέτρια 9 άτομα, ανεπαρκή 4 και μηδενικά 18 άτομα. Προνοιακό επίδομα ή κάποιο κοινωνικό βοήθημα εκτός του ταμείου ανεργίας, λαμβάνουν μόλις 4 νέοι άνεργοι και δεν λαμβάνουν 33, ενώ 4 άτομα δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση. Επισημαίνεται, ωστόσο το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις που οι νέοι άνεργοι δηλώνουν μηδενικά εισοδήματα, αναφέρονται στο ατομικό τους εισόδημα, παρόλο που είναι άγαμοι και συμβιώνουν με τους γονείς τους.

Οι δύο ηλικιωμένοι άνεργοι που ερωτήθηκαν δεν λαμβάνουν κανένα προνοιακό επίδομα ή κοινωνικό βοήθημα. Ο ένας δηλώνει ότι τα εισοδήματά του είναι ανεπαρκή για την επιβίωσή του ενώ ο δεύτερος απάντησε ότι τα εισοδήματά του είναι μηδενικά.

3.2.2.2. Κοινωνική επικινδυνότητα και διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Στο πλαίσιο των ευρύτερων θεωρητικών παραδοχών και μεθοδολογικών επιλογών της έρευνας και στη βάση των αποτελεσμάτων που ανέδειξε η διερεύνηση των χαρακτηριστικών των ανέργων με αυξημένη πιθανότητα κοινωνικού αποκλεισμού στο Νομό των Κυκλάδων (νέοι άνεργοι, μακροχρόνια άνεργοι, ηλικιωμένοι άνεργοι), επιδιώχθηκε η ανάδειξη συγκεκριμένης τυπολογίας με απώτερη επιδίωξη τον προσδιορισμό εκείνων των παραγόντων που ενδέχεται να αποδυναμώνουν ή να ενισχύουν τη μετάβαση του ανέργου από την κοινωνική ευπάθεια στον κοινωνικό αποκλεισμό και τανάπαλιν.

Ως κριτήρια για τη διαμόρφωση της συγκεκριμένης τυπολογίας, καθορίστηκαν αφενός η σχέση του ανέργου με την απασχόληση και αφετέρου η σχέση του με τους μηχανισμούς κοινωνικής αλληλεγγύης και υποστήριξης (οικογένεια, κοινωνικές υπηρεσίες- υποστηρικτικά δίκτυα). Αυτό επειδή η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού δεν αντιμετωπίζεται ως ανεπίστρεπτη κατάσταση, αλλά ως πολυδιάστατη σχέση παραγόντων και επιδράσεων, η οποία συνιστά ένα σύνολο που με τη σειρά του προσδιορίζει την κοινωνική κατάσταση του ατόμου καθώς και την κατεύθυνσή της προς τον κοινωνικό αποκλεισμό ή αντίστροφα, την κοινωνική ένταξη. Από την ανάλυση του πραγματολογικού υλικού στην περίπτωση των Κυκλάδων, ως καθοριστικοί παράγοντες προσδιορισμού της θέσης του ανέργου στη σχέση συνέχειας / ασυνέχειας, μεταξύ κοινωνικής ευπάθειας και κοινωνικού αποκλεισμού, ανέκυψαν η κανονικότητα ή αστάθεια στην εργασία και η οικογενειακή συνοχή ή η διάρρηξη της οικογενειακής σχέσης. Στη βάση αυτών των δύο αξόνων προσδιορίστηκαν τρεις τύποι ανέργων, οι οποίοι στο αναλυτικό επίπεδο καλύπτουν όλο το φάσμα μεταξύ της περιοδικής- εποχιακής απασχόλησης και της παρατεταμένης ανεργίας / αεργίας.

Με τη σειρά της, η διατύπωση της συγκεκριμένης αναλυτικής τυπολογίας και η κατάταξη των ανέργων σε μία απ' αυτές διευκολύνει το σχεδιασμό και την εξειδίκευση των αναγκαίων παρεμβάσεων από τις κοινωνικές υπηρεσίες και τις υπηρεσίες απασχόλησης και συνεπώς την ενίσχυση της αποτελεσματικότητάς τους.

Η σχέση του ατόμου με την ανεργία ή την απασχόληση, δεν προσδιορίζει αυτόματα την κοινωνική του θέση ως κοινωνικά ενταγμένου, ευπαθή ή αποκλεισμένου. Για να υφίσταται η μία ή η άλλη κατάσταση, είναι αναγκαίο να ληφθεί υπόψη η επίδραση και άλλων σωρευτικών ή αντισταθμιστικών παραγόντων όπως είναι η οικογένεια ή τα υποστηρικτικά δίκτυα. Για παράδειγμα, η άεργη νοικοκυρά που συμβιώνει με τον εργαζόμενο σύζυγο ή τα παιδιά των οποίων τα εισοδήματα είναι ικανοποιητικά δεν είναι κοινωνικά αποκλεισμένη αλλά είναι η άεργη νοικοκυρά της οποίας ο σύζυγος είναι μακροχρόνια άνεργος και η οικογένεια δεν απολαμβάνει άλλων παροχών ούτε από τις κοινωνικές υπηρεσίες ούτε από τους γείτονες και τους συγγενείς. Φυσικά εδώ επιδρούν και άλλοι παράγοντες όπως είναι το μορφωτικό επίπεδο και η διάθεση / δυνατότητα του ατόμου να μετακινηθεί προκειμένου να βελτιώσει την κοινωνική του θέση.

Ωστόσο, η επίδραση της σχέσης με την απασχόληση καθώς και της οικογενειακής σχέσης αναδεικνύονται ως τα βασικότερα κριτήρια για την κατανόηση των μεταπτώσεων του ατόμου από την ευπάθεια στον αποκλεισμό και αντίστροφα.

Στη συνέχεια περιγράφονται τα χαρακτηριστικά του κάθε τύπου ανέργου που αναδείχθηκε από το πραγματολογικό υλικό της έρευνας και ταυτόχρονα παρατίθενται τυπικές περιπτώσεις του κάθε τύπου προκειμένου να διευκολυνθεί η κατανόηση των διαφορετικών κοινωνικών συνθηκών στις οποίες αναφέρεται ο κάθε τύπος.

3.2.2.2.1. Πρώτος Τύπος: Εντός/εκτός περιοδική Απασχόληση (ευπάθεια).

Σ' αυτό τον τύπο εντάσσονται κυρίως οι άγαμοι άνεργοι οι οποίοι απασχολούνται στον τουριστικό τομέα της οικονομίας, σε θέσεις μεσαίων και χαμηλών δεξιοτήτων. Κατά κανόνα είναι ανασφάλιστοι και δεν λαμβάνουν επίδομα ανεργίας κατά το διάστημα που είναι άνεργοι, χωρίς ωστόσο να αντιμετωπίζουν ιδιαίτερο πρόβλημα επιβίωσης χάρη στην οικογενειακή υποστήριξη. Η οικογένεια παρέχει στέγη και καλύπτει τα βασικά έξοδα επιβίωσης του εποχικά ανέργου, κάτι που βέβαια προϋποθέτει ένα ελάχιστο επίπεδο επιβίωσης των γονέων του. Από την ανάλυση του πραγματολογικού υλικού προέκυψαν δύο βασικές κατηγορίες σ' αυτόν τον τύπο ανέργου.

Η πρώτη κατηγορία αφορά όσους είναι μεσαίου (Λύκειο) ή χαμηλού (Γυμνάσιο - Δημοτικό) μορφωτικού επιπέδου και χωρίς ιδιαίτερη επαγγελματική εξειδίκευση. Οι προοπτικές τους στην αγορά εργασίας είναι περιορισμένες και ανακυκλώνονται μεταξύ της αδήλωτης απασχόλησης κατά την τουριστική περίοδο και της ανεργίας κατά τους χειμερινούς μήνες. Αυτή η κατάσταση εμφανίζεται ως γενικό χαρακτηριστικό της οικονομίας των Κυκλάδων και ο άνεργος αυτής της κατηγορίας δεν στιγματίζεται ούτε και αντιμετωπίζεται μειονεκτικά από τον περίγυρό του. Οι κοινωνικές επαφές και οι γειτονικές, φιλικές και συγγενικές σχέσεις εμφανίζονται ομαλές και δεν αναδεικνύονται περιπτώσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις η εποχιακή ανεργία αντιμετωπίζεται θετικά καθώς συνδέεται με τη δυνατότητα ελεύθερου χρόνου και ξεκούρασης από την ένταση της τουριστικής περιόδου. Η προοπτική της μόνιμης απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα δεν αντιμετωπίζεται ως σοβαρή εναλλακτική επιλογή απασχόλησης, καθώς οι ετήσιες αμοιβές της θεωρούνται ίσες ή και χαμηλότερες από τα εισοδήματα που αποκτούνται με την απασχόληση στον Τουριστικό Τομέα. Κάτι τέτοιο ωστόσο, επηρεάζεται και από τη διάρκεια της απασχόλησης κατά την τουριστική περίοδο, η οποία κυμαίνεται από 6-7 μήνες το χρόνο ως και 2-3 μήνες σε ορισμένα μικρά απομακρυσμένα χωριά (όπου το συνολικό οικογενειακό εισόδημα υποστηρίζεται και από τις αγροτικές εκμεταλλεύσεις). Στην τελευταία περίπτωση η προοπτική της μόνιμης απασχόλησης δεν υφίσταται και όταν ισχύει κάτι τέτοιο προϋποθέτει τη διάθεση μεταφορικού μέσου για μετάβαση στη χώρα του νησιού, καθώς τα δρομολόγια των λεωφορείων κατά κανόνα δε συμβιβάζονται με τα ωράρια εργασίας.

Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, η εποχιακή απασχόληση συνδυάζεται με τη λήψη επιδομάτων ανεργίας ή και την απόκτηση πρόσθετων εισοδημάτων από οικογενειακές τουριστικές επιχειρήσεις.

Όπου τα συνολικά οικογενειακά εισοδήματα είναι περιορισμένα, στους άνδρες επιδιώκεται η παράταση του χρόνου απασχόλησης με την άσκηση ευκαιριακών ή / και περιστασιακών εργασιών μετά τη λήξη της τουριστικής περιόδου (οικοδομές, βοηθητικές εργασίες). Στις γυναίκες, η προοπτική της μονιμότερης απασχόλησης συνδέεται με το δημόσιο ή με το καθεστώς του υπαλλήλου σε γραφείο; προοπτική από την οποία θεωρούν ότι αποκλείονται εξαιτίας της επικράτησης πελατειακών πρακτικών. Επίσης συνδέεται με την προοπτική του γάμου και την ανατροφή των παι-

διών, κάτι που οδηγεί σε αποχή από την εργασία για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι κοινωνικές υπηρεσίες και ειδικότερα οι υπηρεσίες υποστήριξης της απασχόλησης, προκύπτει ότι δε διαδραματίζουν κάποιο ρόλο γι' αυτή την κατηγορία ανέργων. Επιπλέον, είναι εμφανής η απουσία στοχευμένων πολιτικών και παρεμβάσεων για την αναβάθμιση των επαγγελματικών γνώσεων και τη μείωση της διάρκειας της εποχιακής ανεργίας (π.χ. εκμάθηση ξένων γλωσσών, συμπληρωματική βασική εκπαίδευση), καθώς και η έλλειψη συστηματικής πληροφόρησης για τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες μονιμότερης απασχόλησης ή και παράτασης του χρόνου απασχόλησης ή αυτοαπασχόλησης. Σ' αυτή την κατάσταση σημαντική είναι η επίδραση των δομικών χαρακτηριστικών της οικονομίας των Κυκλάδων. Το προαναφερόμενο πρόβλημα εμφανίζεται εντονότερο στα μικρά νησιά και τα απομακρυσμένα χωριά.

Ως σημαντικότερο πρόβλημα σ' αυτή την κατηγορία ανέργων (όχι σε όλες τις περιπτώσεις) αναδεικνύεται η αβεβαιότητα ως προς το σχεδιασμό της ζωής και της επαγγελματικής πορείας του ατόμου. Στη συνέχεια παρουσιάζονται ορισμένες ενδεικτικές περιπτώσεις, οι οποίες αποσπάρθηκαν από το πραγματολογικό υλικό της έρευνας.

Η Μαρία είναι μεταξύ 25-30 ετών και άγαμη. Μένει διαρκώς στον ίδιο τόπο κατοικίας. Είναι απόφοιτη Τεχνικού Λυκείου και μπορεί να επικοινωνεί άνετα στην αγγλική γλώσσα. Έχει εργαστεί ως πωλήτρια για πέντε συνεχή χρόνια και τώρα είναι άνεργη έξι μήνες έως ένα χρόνο. Στο παρελθόν έχει εργαστεί σε διάφορες τρίμηνης διάρκειας εργασίες. Είναι ασφαλισμένη στο ΙΚΑ και έχει κάρτα ανεργίας αλλά δεν λαμβάνει επίδομα ανεργίας καθώς δεν ανταποκρίνεται στις ελάχιστες ασφαλιστικές προϋποθέσεις. Ψάχνει για κάποια εποχιακή απασχόληση αφού «δεν υπάρχουν μόνιμες θέσεις εργασίας στο νησί», αποκλειστικά μέσω γνωστών και φίλων. Θεωρεί ότι ο Ο.Α.Ε.Δ. δεν την βοηθάει στην αναζήτηση εργασίας και συμβιώνει με τους γονείς της σε ιδιόκτητο σπίτι. Θεωρεί ότι τα ατομικά της εισοδήματα είναι μέτρια και οι οικογενειακές, φιλικές και κοινωνικές της σχέσεις είναι καλές.

Η Ελένη είναι 25-30 ετών και άγαμη. Γεννήθηκε στην Αθήνα και ζει στην παρούσα οικία 5-10 χρόνια. Είναι απόφοιτη Γενικού Λυκείου

και δεν γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Τα τελευταία τέσσερα χρόνια εργάζεται κάθε καλοκαίρι για τέσσερις μήνες σε καφετέρια. Είναι ασφαλισμένη στο ΙΚΑ και έχει κάρτα ανεργίας αλλά δε λαμβάνει επίδομα ανεργίας καθώς δε συμπληρώνει τις απαιτούμενες προϋποθέσεις. Ψάχνει για δουλειά σχετική με το επάγγελμά της (μπουφές, καφετέρια) αποκλειστικά μέσω γνωστών και φίλων. Θεωρεί ότι ο Ο.Α.Ε.Δ. την βοηθάει στην αναζήτηση εργασίας ενημερώνοντάς την για τυχόν διαθέσιμες θέσεις εργασίας και μέσω της παροχής προγραμμάτων εξειδίκευσης. Η ίδια συμμετείχε σε ένα πρόγραμμα NOW, καθώς και σε ένα πρόγραμμα κατάρτισης ανέργων. Το εισόδημά της το κρίνει ως ανεπαρκές για τη διαβίωσή της και τα καθημερινά της έξοδα τα καλύπτει χάρη σε “ένα μικρό οικογενειακό εισόδημα”.

Συμβιώνει με τους γονείς και τ’ αδέρφια της και οι σχέσεις της με τους γνωστούς, συγγενείς, φίλους και γείτονες είναι καλές.

Ο Πέτρος είναι 21 χρόνων και άγαμος. Μένει στην παρούσα οικία πάνω από 10 χρόνια και δεν αντιμετωπίζει προβλήματα μετακινήσεων, παρόλο που ζει σε απομακρυσμένο χωριό. Είναι απόφοιτος Λυκείου και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Εργάζεται ως σερβιτόρος ή μπάρμαν για έξι μήνες κάθε χρόνο. Έχει ασφαλεία ΙΚΑ αλλά δεν έχει κάρτα ανεργίας ούτε λαμβάνει επίδομα ανεργίας το διάστημα που είναι άνεργος. Ψάχνει δουλειά αποκλειστικά μέσω συγγενών και γνωστών και φίλων και θεωρεί ότι δεν τον βοηθάει κάποια υπηρεσία στην αναζήτηση εργασίας. Συμβιώνει με τους γονείς του και οι φιλικές και κοινωνικές του σχέσεις είναι καλές.

Η Καίτη είναι μεταξύ 20-24 ετών, άγαμη. Μένει στην ίδια οικία πάνω από 10 χρόνια και δεν αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα με τις μετακινήσεις της. Είναι απόφοιτη Λυκείου και γνωρίζει καλά Αγγλικά. Τέσσερα χρόνια τώρα εργάζεται για τέσσερις μήνες κάθε καλοκαίρι. Είναι ασφαλισμένη στο ΙΚΑ, έχει κάρτα ανεργίας και παίρνει επίδομα ανεργίας το διάστημα που είναι άνεργη. Δεν έχει κάποια ιδιαίτερη ειδίκευση και ψάχνει εργασία μέσω γνωστών και φίλων. Τα εισοδήματά της τα θεωρεί επαρκή και εργάζεται εποχιακά επειδή δε γίνονται διαγωνισμοί για προσλήψεις στο δημόσιο, ή όταν γίνονται δεν ενημερώνεται. Η απασχόληση στο Δημόσιο αποτελεί το βασικό επαγγελματικό της προσανατο-

λισμό. Την εποχιακή εργασία την αντιλαμβάνεται ως περισσότερο κουραστική, αλλά έχει τη δυνατότητα ξεκούρασης στη διάρκεια του χειμώνα, ενώ η μόνιμη εργασία “έχει περισσότερες ευθύνες καθημερινά”. Συμβιώνει με τους γονείς και τ’ αδέρφια της και οι φιλικές και κοινωνικές της σχέσεις είναι καλές. Δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα ανασφάλειας εξαιτίας της εποχιακής απασχόλησης, αλλά “αισθάνεται μειονεκτικά και “κατώτερη” από τους φίλους της που εργάζονται στο δημόσιο”. Τέλος δεν προσβλέπει σε κάποια ιδιαίτερη υποστήριξη από τις κοινωνικές υπηρεσίες, εκτός από την καλύτερη ενημέρωση για τις προσλήψεις προσωπικού στο δημόσιο.

Η Βιβή, είναι μεταξύ 25-30 χρονών, άγαμη. Μένει πάνω από 10 χρόνια στην ίδια οικία και δεν αντιμετωπίζει προβλήματα μετακινήσεων. Είναι απόφοιτη Λυκείου και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Εργαζόταν μόνιμα ως γραμματέας για 10 χρόνια αλλά χωρίς σύμβαση εργασίας και ασφάλισης και τα τελευταία 2 χρόνια εργάζεται εποχιακά. Δεν έχει κάρτα ανεργίας ούτε λαμβάνει επίδομα ανεργίας. Κατά τους χειμερινούς μήνες δεν ψάχνει εργασία επειδή θέλει να ξεκουραστεί. Δηλώνει ανεπαρκή εισοδήματα και συμβιώνει με τους γονείς της οι οποίοι την πιέζουν να παντρευτεί. Η οικονομική κατάσταση των γονιών της είναι καλή και η ίδια έχει ιδιόκτητο σπίτι στην Αθήνα. Οι σχέσεις με τους συγγενείς της είναι τυπικές ενώ οι φιλικές και κοινωνικές σχέσεις της είναι πολύ καλές.

Η Αδμαντία είναι μεταξύ 25-29 ετών, άγαμη, Γεννήθηκε στην Αθήνα αλλά μεγάλωσε και μένει στο χωριό της, το οποίο απέχει ελάχιστα από τη χώρα του νησιού. Είναι απόφοιτη Δημοτικού και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Εργάζεται εποχιακά κατά τους θερινούς μήνες σε βοηθητικές εργασίες (κουζίνα-καθάρισμα εξοχικών κ.α.). Ταυτόχρονα κατά τους χειμερινούς μήνες βοηθάει στην οικογενειακή επιχείρηση. Έχει ασφάλεια ΟΓΑ. Δεν έχει κάρτα ανεργίας ούτε λαμβάνει επίδομα ανεργίας. Ανταποκρίνεται στα καθημερινά έξοδα με τις οικονομίες της και συμβιώνει με τους γονείς της. Δε θέλει να φύγει από το χωριό για να βρει μόνιμη απασχόληση και επιδιώκει το γάμο. Ταυτόχρονα προσβλέπει στην παροχή περιουσιακών στοιχείων από οικογένεια.

Ο Κώστας είναι 33 ετών και άγαμος. Είναι απόφοιτος Τεχνικού Λυκείου και μιλάει μέτρια Αγγλικά Τα τελευταία 10 χρόνια εργάζεται εποχιακά καθώς επίσης και σε τεχνικού χαρακτήρα εργασίες με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Έχει ασφάλεια ΙΚΑ, κάρτα ανεργίας και λαμβάνει επίδομα ανεργίας. Του έχουν αρνηθεί εργασία κατά το παρελθόν επειδή τα προσόντα του δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της θέσης. Ψάχνει απασχόληση σε συγκεκριμένου τύπου εργασίες, μέσω γνωστών και φίλων και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο καλό εργασιακό περιβάλλον. Θεωρεί ότι οι επαγγελματικές επιλογές στο νησί είναι περιορισμένες αλλά δεν επιδιώκει να μετακινηθεί σε άλλο μέρος. Ενώ στην αρχή έκανε οποιαδήποτε εργασία για λόγους επιβίωσης, τώρα είναι αρκετά επιλεκτικός και δεν επιδιώκει οποιαδήποτε απασχόληση. Συμβιώνει με τους γονείς του και έχει καλές συγγενικές, φιλικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Δε θεωρεί ότι κάποια υπηρεσία τον βοηθάει στην αναζήτηση απασχόλησης και κρίνει τις κοινωνικές υπηρεσίες ως γραφειοκρατικές που ταλαιπωρούν τους πολίτες.

Η δεύτερη κατηγορία αυτού του τύπου των ανέργων, αποτελείται από άγαμους ανώτερου ή ανώτατου μορφωτικού επιπέδου ή ανέργων με επαγγελματική ειδίκευση, οι οποίοι εργάζονται εποχιακά προκειμένου να έχουν κάποιο ατομικό εισόδημα αλλά η εποχιακή απασχόληση αντιμετωπίζεται και από τους ίδιους και από την οικογένειά τους ως προσωρινή κατάσταση, μέχρι να αποκατασταθούν επαγγελματικά σε μονιμότερες θέσεις εργασίας στην ειδικότητά τους και κατά προτίμηση στο δημόσιο τομέα. Και αυτή η κατηγορία ανέργου συνήθως συμβιώνει με την οικογένεια, η οποία καλύπτει τις βασικές βιοτικές του ανάγκες και του παρέχει τη δυνατότητα επιλεκτικής απασχόλησης. Αυτή η κατηγορία ανέργων, αν και εργάζεται εποχιακά για την απόκτηση πρόσθετων ατομικών εισοδημάτων μέχρι να ενταχθούν «ομαλά» στο σύστημα απασχόλησης, δεν αναζητά οποιαδήποτε εργασία αλλά λειτουργεί επιλεκτικά και ανάλογα με τα επαγγελματικά της πρότυπα. Αντιμετωπίζει όμως εντονότερα το πρόβλημα της εργασιακής ανασφάλειας, καθώς είναι συνήθως μεγαλύτερης ηλικίας από την προηγούμενη κατηγορία, εξαιτίας του απαιτούμενου χρόνου σπουδών, και θεωρεί ότι καθυστερεί ο χρόνος απογαλακτισμού του από τη γονική προστασία και η προοπτική αυτόνομου επαγγελματικού βίου και εφαρμογής των σχεδίων ζωής.

Ο Γιώργος είναι μεταξύ 25-29 ετών, γεννήθηκε στην Αθήνα και μένει έως ένα χρόνο στην παρούσα οικία, όπου συμβιώνει με τη γιαγιά του. Τα τελευταία 10 χρόνια έχει αλλάξει δύο φορές τόπο κατοικίας και οι γονείς του δε ζουν. Ο ίδιος είναι απόφοιτος Α.Ε.Ι. και γνωρίζει καλά Αγγλικά. Για δύο χρόνια εργαζόταν σε μόνιμη θέση εργασίας και τώρα εργάζεται περιστασιακά ή / και εποχιακά. Δεν έχει κάρτα ανεργίας ούτε λαμβάνει επίδομα ανεργίας. Τα εισοδήματά του τα θεωρεί ανεπαρκή για την επιβίωσή του και τα καθημερινά του έξοδα τα καλύπτει με τη σύνταξη της γιαγιάς του. Επιδιώκει να εργαστεί στο Δημόσιο ή στην Τοπική Αυτοδιοίκηση σε εργασία σχετικά με την ειδικότητά του. Ως τώρα δεν έτυχε να του αρνηθούν κάποια εργασία αν και θεωρεί ότι δεν τον υποστηρίζει κάποια υπηρεσία στην αναζήτηση απασχόλησης. Οι κοινωνικές και οι φιλικές του σχέσεις είναι καλές και συμμετέχει σε ομαδικές αθλητικές δραστηριότητες.

Ο Χρήστος είναι μεταξύ 25-29 ετών και άγαμος. Μένει στην παρούσα οικία 1-3 έτη και έχει αλλάξει τόπο κατοικίας 2 φορές τα τελευταία 10 χρόνια εξαιτίας των σπουδών του. Είναι απόφοιτος Α.Ε.Ι. και γνωρίζει καλά Αγγλικά. Έχει εργαστεί κατά διαστήματα σε εργασίες δίμηνης-τρίμηνης διάρκειας και δεν έχει κάποια ασφάλεια. Δε λαμβάνει επίδομα ανεργίας και τις καθημερινές του ανάγκες τις καλύπτει η οικογένεια. Ψάχνει εργασία σχετικά με το επάγγελμά του, αποκλειστικά μέσω γνωστών και φίλων αφού θεωρεί ότι δεν τον βοηθάει κάποια υπηρεσία στην εξεύρεση απασχόλησης. Προσανατολίζεται κυρίως προς το Δημόσιο ή την Τ.Α. αλλά αν δεν ενταχθεί σε ένα διάστημα δύο- τριών χρόνων θα επιδιώξει να δημιουργήσει δική του επιχείρηση. Έχει καλές οικογενειακές, συγγενικές, φιλικές και κοινωνικές σχέσεις και ασχολείται με τον αθλητισμό. Το βασικό πρόβλημα που του δημιουργεί η ανεργία είναι η εξάρτησή του από την οικογένεια και η αδυναμία χάραξης της προσωπικής του διαδρομής.

3.2.2.2.2. Δεύτερος Τύπος: Από την εποχιακή απασχόληση μετάπτωση στην ανεργία/αεργία (εκδηλωμένη μειονεξία).

Αυτός ο τύπος ανέργου αποτελείται συνήθως από έγγαμες γυναίκες, μεσαίου ή χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και με χαμηλές επαγγελματικές και κοινωνικές δεξιότητες. Κατά κανόνα απασχολούνται σε εποχιακές ή / και περιστασιακές εργασίες συνεισφέροντας συμπληρωματικά στο οικογενειακό εισόδημα. Με το δικό τους αυτόνομο νοικοκυριό, εκ των πραγμάτων η υποστήριξη των γονέων περιορίζεται, καθώς παρόλο που αποτελεί τμήμα της ευρύτερης οικογένειας, ως χωριστό νοικοκυριό θα πρέπει να ανταποκριθεί αυτοδύναμα στις βιοτικές τους ανάγκες. Σε κάποιες περιπτώσεις όταν το νοικοκυριό δεν είναι πολυπληθές και είναι άνεργος και ο σύζυγος ενδέχεται η επιστροφή στη «πατρική οικία» και η συμβίωση με άλλα άτομα προκειμένου να ανταποκριθούν στις ανάγκες επιβίωσης.

Ο χαρακτήρας της απασχόλησης του/της συζύγου (συνήθως του άνδρα) και η ομαλή συμβίωση του ζευγαριού, όπως επίσης και οι σχέσεις με τους γονείς, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη θέση της μητέρας-νοικοκυράς στην αγορά εργασίας.

Η απουσία υπηρεσιών φροντίδας και φύλαξης παιδιών, ηλικιωμένων γονιών ή και Α.Μ.Ε.Α., ωθεί την εποχιακά απασχολούμενη γυναίκα σε αποχή από την εργασία για μεγάλα χρονικά διαστήματα και περιορίζει τις δυνατότητες αναβάθμισης των επαγγελματικών και κοινωνικών ικανοτήτων της διαμέσου της αξιοποίησης πιθανών στοχευμένων πολιτικών και προγραμμάτων. Από την περιστασιακή απασχόληση σε δραστηριότητες που επιτρέπουν τη φροντίδα ή φύλαξη άλλων μελών της οικογένειας στις νεαρότερες ηλικίες εκπίπτει σε μία κατάσταση μεταξύ αεργίας και ανεργίας στις μεγαλύτερες ηλικίες και έπειτα από αρκετό διάστημα αποχής από την απασχόληση, ως συνέπεια του γάμου. Όταν εκλείψουν οι λόγοι απουσίας της από την κυκλική εποχιακή απασχόληση (λόγω ενηλικίωσης παιδιών, ή εξαιτίας της όξυνσης των οικονομικών προβλημάτων από πιθανή ανεργία ή υποαπασχόληση συζύγου) αντιμετωπίζει επιπρόσθετες δυσκολίες απασχόλησης καθώς έχουν απαξιωθεί οι επαγγελματικές της γνώσεις και έχουν περιοριστεί οι δυνατότητες σχεδιασμού στρατηγικών απασχόλησης με την αξιοποίηση των ανάλογων δικτύων. Κατά κανόνα αναζητά απα-

σχόληση γενικά διαμέσου συγγενών και γνωστών ή φίλων, χωρίς συγκεκριμένο επαγγελματικό προσανατολισμό.

Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες και ειδικότερα τις υπηρεσίες απασχόλησης σχεδόν δεν υφίσταται και οι προοπτικές απασχόλησης περιορίζονται σε βοηθητικού τύπου εργασίες (π.χ. καθαρίστριες, καμαριέρες, κουζίνα, λάντζα).

Η ισχυρή παρουσία του οικογενειακού δεσμού και η αλληλεγγύη των μελών της λειτουργεί διττά στον συγκεκριμένο τύπο υποαπασχολούμενου. Αφενός επιβάλλει πρότυπα και συμπεριφορές που ασκούν κοινωνικό έλεγχο και περιορίζουν τη γυναίκα πρωταρχικά στο ρόλο της μητέρας- νοικοκυράς ή / και του βοηθητικού οικογενειακού εισοδήματος και δευτερευόντως σ' αυτό της εργαζόμενης που συμβάλλει ισότιμα στην οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού. Αφετέρου, ο εξαναγκασμός της σε υποδεέστερη - υποβαθμισμένη σχέση με την απασχόληση απαξιώνει τις εργασιακές της ικανότητες και περιορίζει τις δυνατότητες επανένταξης στην αγορά εργασίας, όταν αυτό «επιτρέπεται» ή επιβάλλεται για λόγους επιβίωσης.

Ενώ οι συγγενικές και οι φιλικές σχέσεις των συγκεκριμένου τύπου ανέργου είναι ομαλές οι σχέσεις του με τις κοινωνικές υπηρεσίες και ειδικότερα με τις υπηρεσίες απασχόλησης είναι πολύ υποβαθμισμένες.

Η Θάλεια είναι μεταξύ 25-29 ετών, παντρεμένη με ένα παιδί. Μένει μόνιμα στο χωριό της και αντιμετωπίζει προβλήματα μετακινήσεων εξαιτίας των αραιών δρομολογίων των λεωφορείων. Είναι απόφοιτη Λυκείου και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Εργαζόταν μόνιμα για δύο χρόνια, σταμάτησε να εργάζεται όταν γεννήθηκε το παιδί και τώρα είναι άνεργη πάνω από δύο χρόνια. Είναι ασφαλισμένη έμμεσα από το σύζυγό της, δεν έχει κάρτα ανεργίας και δεν λαμβάνει κάποιο επίδομα. Δηλώνει ανειδίκευτη και ψάχνει εργασία μέσω του Ο.Α.Ε.Δ., και των συγγενών, γνωστών και φίλων. Συμμετείχε επίσης σε ένα επιδοτούμενο πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης, αλλά δηλώνει ανειδίκευτη. Έχει καλές οικογενειακές, συγγενικές και φιλικές σχέσεις και θεωρεί ότι απουσιάζει η ενημέρωση από τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Η Κρυστάλλια είναι μεταξύ 25-30 και παντρεμένη με δύο ανήλικα παιδιά. Γεννήθηκε σε άλλο νησί αλλά μένει στην παρούσα οικία

πάνω από 10 χρόνια. Είναι απόφοιτη Λυκείου και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Απασχολείται εποχιακά το καλοκαίρι και δεν έχει ασφάλεια και κάρτα ανεργίας ούτε λαμβάνει κάποιο επίδομα. Δηλώνει πάνω από πέντε χρόνια άνεργη και η οικογένεια συντηρείται από την εργασία του συζύγου. Ψάχνει για μόνιμη πρωινή εργασία σε γραφείο, χωρίς να απευθύνεται σε συγκεκριμένες πηγές πληροφόρησης. Τα εισοδήματά της τα θεωρεί μέτρια και επιδιώκει να εργαστεί “για να ξεφύγει απ’ το σπίτι” και λιγότερο για οικονομικούς λόγους. Οι οικογενειακές και οι συγγενικές σχέσεις είναι πολύ καλές ενώ οι φιλικές και οι κοινωνικές εκ των πραγμάτων περιορισμένες εξαιτίας των μικρών παιδιών. Δεν έχει ιδιαίτερες επαφές με κοινωνικές υπηρεσίες.

Η Νίκη είναι 25-29 ετών, παντρεμένη με τρία παιδιά. Γεννήθηκε στην Αθήνα και ζει στην παρούσα οικία 3-5 έτη. Τα τελευταία δέκα χρόνια έχει αλλάξει μια φορά τόπο κατοικίας. Αντιμετωπίζει προβλήματα με τις μετακινήσεις, αφού δε διαθέτει “μέσο μεταφοράς”. Είναι απόφοιτη Εργαστηρίου Ελευθέρων Σπουδών και γνωρίζει μέτρια Αγγλικά. Εργάστηκε μία φορά για τρία συνεχόμενα χρόνια και τώρα είναι άνεργη πάνω από δύο χρόνια. Δεν έχει κάρτα ανεργίας και δε λαμβάνει επίδομα ανεργίας. Οι ανάγκες της οικογένειας καλύπτονται από την εργασία του συζύγου και το επίδομα τρίτου παιδιού. Θεωρεί ότι δεν την βοηθάει κάποια υπηρεσία στην εύρεση απασχόλησης και η ίδια αδυνατεί να εργαστεί εξαιτίας της “απουσίας κάποιου παιδικού σταθμού”, όπου θα μπορούσαν να είναι τα παιδιά της.

Η Αριάδνη, είναι 36-40 ετών, παντρεμένη με δύο ανήλικα παιδιά. Ζει σε μικρό χωριό και δεν έχει αλλάξει ποτέ τόπο κατοικίας. Είναι απόφοιτη Λυκείου και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Εργαζόταν εποχιακά στα κτήματα προτού αποκτήσει παιδιά αλλά με τη γέννησή τους σταμάτησε να εργάζεται. Έχει ασφάλεια ΟΓΑ, και συντηρείται από την εργασία του συζύγου. Δε λαμβάνει κάποιο επίδομα και θεωρεί τα εισοδήματά της οικογένειας ανεπαρκή. Ψάχνει γενικά για δουλειά και θα επιθυμούσε να εργαστεί ως βοηθητικό προσωπικό στο Δημόσιο (π.χ. καθαρίστρια). Δεν έχει επαφές ούτε προβλήματα με τις κοινωνικές υπηρεσίες. Οι συγγενικές και οι γειτονικές σχέσεις είναι καλές.

Η Κατερίνα, είναι μεταξύ 25-29 ετών, παντρεμένη με τρία ανήλικα παιδιά. Μένει στην ίδια οικία πάνω από 10 χρόνια και δεν αντιμετωπίζει προβλήματα με τις μετακινήσεις καθώς διαθέτει αυτοκίνητο. Είναι απόφοιτη Δημοτικού και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Έχει εργαστεί μόνο για μερικούς μήνες και έχει ασφαλεία ΟΓΑ. Δηλώνει άνεργη πάνω από δύο χρόνια, δεν έχει πάρτα ανεργίας και δεν λαμβάνει κάποιο επίδομα.

3.2.2.3. Τρίτος Τύπος: Περιστασιακή ή / και υποδεέστερη σχέση με την απασχόληση (Κοινωνικός Αποκλεισμός)

Αυτός ο τύπος ανέργου είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και ανειδίκευτος. Άγαμος που ζει σε ορεινό ή απομακρυσμένο χωριό, ή έγγαμος με πολυμελή οικογένεια ανεξάρτητα από το αν ζει σε χωριό ή πόλη. Συνήθως απασχολείται σε περιστασιακές ή βοηθητικές εργασίες χαμηλών δεξιοτήτων, πολλές φορές χωρίς ασφαλιστική κάλυψη και το βιοτικό του επίπεδο είναι χαμηλό. Στους έγγαμους με παιδιά συνδυάζεται, είτε με τη διάρκεια του ευρύτερου οικογενειακού δεσμού (γονείς-πεθερικά, αδέρφια), είτε με προβλήματα ομαλής συμβίωσης του ζευγαριού. Αν και ο τύπος αυτός δεν συναντάται συχνά, προέκυψαν ενδιαφέρουσες περιπτώσεις. Το επίδομα ανεργίας απουσιάζει και η ενδεχόμενη παροχή προνοιακών βοηθημάτων (π.χ. πολυτέκνων, τρίτου παιδιού) δεν επαρκεί για την κάλυψη των στοιχειωδών βιοτικών αναγκών της οικογένειας. Η ρόλος των συγγενικών σχέσεων ή / και της γειτονιάς είναι σημαντικός για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του κοινωνικού αποκλεισμού, ενταγμένη στην ευρύτερη αντίληψη της φιλανθρωπικής αλληλεγγύης (προσφορά ρούχων και φαγητού ή φροντίδα και φύλαξη παιδιών όταν προκύπτει κάποιο πρόβλημα στην οικογένεια). Το υποκείμενο αντιμετωπίζεται ως ιδιαίτερων αναγκών που χρήζει της υποστήριξης των άτυπων δικτύων. Στις περιπτώσεις που είναι γυναίκα και ο σύζυγος εμφανίζει αποκλίνουσα συμπεριφορά (π.χ. αλκοολισμός, αδιαφορία για τα παιδιά), οι συγγενείς και οι γείτονες υποκαθιστούν μέρος των λειτουργιών του ρόλου του.

Η αναζήτηση εργασίας πραγματοποιείται διαμέσου των άτυπων δικτύων (γνωστοί-συγγενείς-γείτονες) και είναι προσανατολισμένη

σε ανασφαλείς και περιστασιακές εργασίες, οι οποίες ανακυκλώνουν το πρόβλημα του αποκλεισμού. Το υποκείμενο τείνει προς τον αυτό-στιγματισμό και την περιθωριοποίηση καθώς αυτο-προσδιορίζεται ως αποκλίνον από τα συμβατικά πρότυπα της κοινότητας. Εμφανίζονται επίσης ρατσιστικές αντιλήψεις απέναντι στους μετανάστες, οι οποίοι κατά την άποψη τους “τους παίρνουν τη δουλειά”. Αρνητική είναι η στάση τους και προς τις κοινωνικές υπηρεσίες οι οποίες παρουσιάζονται ως αδιάφορες για τις επιπτώσεις του προβλήματός τους, το οποίο επιδιώκεται να μη δημοσιοποιηθεί.

Η Ελπινίκη είναι 56-60 ετών, παντρεμένη με τέσσερα παιδιά, εκ των οποίων το ένα είναι άτομο με ειδικές ανάγκες (Α.Μ.Ε.Α.). Δεν έχει αλλάξει τόπο κατοικίας τα τελευταία δέκα χρόνια, γνωρίζει ανάγνωση και γραφή και δε γνωρίζει ξένες γλώσσες. Εργαζόταν σε ανασφάλιστη εργασία για 18 χρόνια και μετά το γάμο της δεν έχει ξαναεργαστεί. Είναι έμμεσα ασφαλισμένη από τον σύζυγο και η οικογένεια συντηρείται από το ενοίκιο ενός μικρού επαγγελματικού χώρου, το επίδομα της πρόνοιας για το παιδί που είναι Α.Μ.Ε.Α. καθώς και το επίδομα της πολύτεκνης μητέρας. Ο σύζυγος έπαιρνε τα τελευταία χρόνια αναπηρική σύνταξη, η οποία διακόπηκε και τώρα αναζητά η ίδια οποιαδήποτε εργασία. Θεωρεί όμως ότι δεν την βοηθάει κάποια υπηρεσία στην αναζήτηση εργασίας. Στο ίδιο σπίτι μένει το ζευγάρι, ο γιος που είναι ΑΜΕΑ και “τώρα τελευταία και η κόρη η οποία χώρισε πρόσφατα”. Έχει καλές συγγενικές και γειτονικές σχέσεις αλλά οι κοινωνικές επαφές είναι περιορισμένες. Στον ελεύθερο χρόνο της παρακολουθεί τηλεόραση και πλέκει. Η μόνη υπηρεσία με την οποία υπάρχουν επαφές είναι η πρόνοια απ’ όπου λαμβάνουν και τα διάφορα επιδόματα.

Η Βάνα είναι μεταξύ 20-24 ετών και άγαμη. Μένει στον ίδιο τόπο πάνω από 10 χρόνια και αντιμετωπίζει προβλήματα με τις μετακινήσεις καθώς δε “γνωρίζει πώς να κινηθεί στη χώρα”. Είναι απόφοιτη Δημοτικού και δεν γνωρίζει ξένες γλώσσες. Δεν έχει εργαστεί ποτέ και συντηρείται από τους γονείς και τους θείους της. Παρόλο που είναι ανειδίκευτη θα επιθυμούσε να εργαστεί ως υπάλληλος. Δεν έχει κοινωνικές επαφές και είναι έμμεσα ασφαλισμένη απ’ τον πατέρα της. Δεν έχει κάρτα ανεργίας ούτε λαμβάνει κάποιο επίδομα και δεν την υποστηρίζει κάποια υπηρεσία

για ένταξη στην απασχόληση. Δεν έχει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή χόμπι.

Ο Κώστας είναι μεταξύ 20-24 ετών, ζει σε απομακρυσμένο χωριό και δεν έχει αλλάξει ποτέ τόπο κατοικίας. Είναι απόφοιτος Δημοτικού και δεν μιλάει κάποια ξένη γλώσσα. Εργάζεται περιστασιακά σε οικοδομικές και αγροτικές εργασίες στο χωριό και ψάχνει οποιαδήποτε δουλειά μπορεί να κάνει μέσω γνωστών, συγγενών και φίλων. Θεωρεί ότι δεν τον βοηθάει κάποια υπηρεσία στην εύρεση απασχόλησης και αποδίδει το πρόβλημα της ανεργίας στις λίγες θέσεις εργασίας που υπάρχουν στο χωριό και στην παρουσία μεταναστών. Συμβιώνει με τους γονείς του και δεν έχει επαφές με τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Ο Λεωνίδας είναι μεταξύ 25-29 ετών και παντρεμένος με δύο ανήλικα παιδιά. Είναι απόφοιτος τριτάξιου Γυμνασίου, ζει στην παρούσα οικία 1-3 έτη και έχει αλλάξει τουλάχιστον τρεις φορές κατοικία τα τελευταία δέκα χρόνια. Καθώς ζει στη χώρα του νησιού δεν αντιμετωπίζει προβλήματα μετακινήσεων. Έχει εργαστεί σε διάφορες χειρωνακτικές και έκτακτου ή ορισμένου χρόνου εργασίες έχει ασφάλεια ΙΚΑ και κάρτα ανεργίας τρία χρόνια αλλά δεν λαμβάνει επίδομα ανεργίας. Στα καθημερινά έξοδα ανταποκρίνεται με τα έσοδα από τις περιστασιακές εργασίες και ψάχνει οποιαδήποτε δουλειά μέσω γνωστών και φίλων. Του έχουν αρνηθεί αρκετές φορές δουλειά εξαιτίας της έλλειψης θέσεων, κάτι που αποδίδει στην παρουσία μεταναστών. Η σύζυγος φροντίζει τα παιδιά και δεν εργάζεται και η ευρύτερη οικογένεια δε συνεισφέρει στην κάλυψη των αναγκών της οικογένειας. Η γειτονιά παρέχει βοήθεια σε είδος (ρούχα, φαγητό για τα παιδιά) και οι φιλικές και κοινωνικές σχέσεις είναι ελάχιστες. Αισθάνεται απομονωμένος και απογοητευμένος και θεωρεί ότι οι συγγενείς τον αντιμετωπίζουν ως κατώτερο και “άχρηστο” εξαιτίας των προβλημάτων απασχόλησης.

Η Ερμιόνη, είναι μεταξύ 36-40 ετών με πέντε ανήλικα παιδιά και δεν έχει αλλάξει ποτέ τόπο κατοικίας. Είναι απόφοιτη Δημοτικού και δε γνωρίζει κάποια ξένη γλώσσα. Έχει εργαστεί περιστασιακά σε διάφορες βοηθητικές εργασίες κατά το παρελθόν (π.χ. καθαρίστρια, καμαριέρα, φύλαξη παιδιών) και δηλώνει αγρότισ-

σα έχοντας ασφάλεια Ο.Γ.Α. Ψάχνει για οποιαδήποτε βοηθητική εργασία (π.χ. καθαρίστρια σε σχολείο) μέσω γνωστών και φίλων. Οι σχέσεις με το σύζυγο είναι τεταμένες καθώς αδιαφορεί σε σημαντικό βαθμό για την οικογένεια “και γυρνάει εδώ και κει” και για την αντιμετώπιση των οποιονδήποτε οικογενειακών ή οικονομικών προβλημάτων την υποστηρίζουν τα αδέρφια της. Θεωρεί ότι η οικογένειά της δεν ανταποκρίνεται στα τοπικά πρότυπα και τείνει στην αυτό-απομόνωση.

3.2.3. Η απορία

3.2.3.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά

♦ Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Η ομάδα των άπορων που ερωτήθηκαν κατά την δεύτερη φάση στην έρευνα μας εμφανίζει τα ακόλουθα κοινωνικά χαρακτηριστικά:

Η ομάδα των άπορων που ερωτήθηκαν είναι ολιγάριθμη και αποτελείται από 4 άτομα. Ως προς το φύλο οι ερωτώμενοι είναι 2 γυναίκες και 2 άνδρες. Η ηλικία τους είναι, ένα άτομο βρίσκεται στην ηλικία των 18-24 ετών, ένα άτομο στην ηλικία των 36-40, ένα άτομο στην ηλικία των 41-45, και τέλος ένα άτομο στην ηλικία των 66 και άνω.

Η οικογενειακή κατάσταση των 4 αυτών ατόμων που ερωτήθηκαν είναι για τις 3 περιπτώσεις παντρεμένοι/ες με παιδιά και ένας είναι άγαμος.

Ως προς τον αριθμό των παιδιών ο ένας άπορος έχει ένα παιδί, ο άλλος 3 παιδιά, και τέλος ο τρίτος άπορος έχει 7 παιδιά. Η ηλικία των παιδιών τώρα είναι 15, 13 και 7 ετών για τον έναν, 46 ετών για τον άλλον και 18, 16, 11, 10, 9, 6 και 4 για τον πολύτεκνο.

♦ Το ιστορικό καταγωγής και προγενέστερης διαμονής

Ο τόπος γέννησης για τους 4 άπορους είναι η Τήνος, η Μήλος, η Αθήνα και η Νάξος. Το χρονικό διάστημα διαμονής τους στην παρούσα κατοικία είναι για τους 3 ερωτώμενους πάνω από 10 έτη και για ένα άτομο από 1 έως 3 έτη. Στην ερώτηση, πόσους τόπους αλλάξατε τα τελευταία δέκα χρόνια, οι 3 απάντησαν κανέναν και ο ένας απάντησε έναν τόπο κατοικίας.

Στα προβλήματα μετακινήσεων, οι 2 απάντησαν ότι έχουν πρόβλημα μετακίνησης, ενώ οι άλλοι δυο απάντησαν ότι δεν έχουν. Τα προβλήματα οφείλονται στην συχνότητα των συγκοινωνιών.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι χαμηλό για τους 3 από τους 4 άπορους. Οι 3 έχουν ενδεικτικό δημοτικού και ο ένας απολυτήριο γυμνασίου. Και οι 4 από τους ερωτώμενους δεν έχουν ποτέ παρακολουθήσει προγράμματα κατάρτισης. Οι 3 δε γνωρίζουν καμία ξένη γλώσσα, ενώ ο ένας γνωρίζει. Ο ένας δηλώνει ότι διαθέτει μουσικές γνώσεις, ενώ ακόμη ένας δηλώνει ότι γνωρίζει καλά computer (H/Y).

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Οι 3 από τους 4 δεν εργάζονται κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας, ενώ μόνο ένας εργάζεται. Από τις απαντήσεις που έδωσαν φάνηκε ότι οι 2 στους 3 στο παρελθόν εργάζονταν, ο ένας για 10 συνεχή χρόνια και ο άλλος για 2 συνεχή χρόνια.

Το σύνολο των ερωτηθέντων έχει ασφάλεια, οι 3 στο ΙΚΑ και ο τέταρτος έχει στο Ταμείο Δημοτικών και Κοινοτικών Υπαλλήλων. Στη ερώτηση «εάν αναζητάτε απασχόληση τώρα», οι απαντήσεις είναι μοιρασμένες, 2 απάντησαν ναι και δυο όχι. Στην ερώτηση γιατί δεν αναζητάτε απασχόληση, οι απαντήσεις είναι ότι είναι ηλικιωμένη ή λόγω υγείας. Στην ερώτηση «τι είδους απασχόληση ψάχνετε», οι απαντήσεις λένε για τον πρώτο μόνιμη και για τον δεύτερο οτιδήποτε. Στην ερώτηση πως αναζητάτε εργασία, η ομάδα των απόρων ψάχνει εργασία μέσω γνωστών και φίλων.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Η υγεία των ατόμων που ερωτήθηκαν φαίνεται να μην είναι σε καλή κατάσταση για τους 3 και να είναι για τον έναν. Τα προβλήματα που φαίνεται ότι έχουν είναι τύφλωση, κινητικό πρόβλημα άκρων και κατάθλιψη. Επίσης οι 3 δηλώνουν ότι κάποιος άλλος μέλος της οικογένειάς τους αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας. Αυτά τα μέλη είναι ο σύζυγος με καρδιοπάθεια, η μητέρα με υπέρταση και ο υιός με αναπτυξιακή καθυστέρηση.

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Τα ετήσια εισοδήματα είναι ανεπαρκή για τους 2 και μηδενικά για τους άλλους 2. Οι 3 περιπτώσεις δεν λαμβάνουν κανένα προνοιακό επίδομα ή κοινωνικό βοήθημα, ενώ μόνο ένας λαμβάνει.

3.2.3.2. Οι διαδικασίες αποκλεισμού και η κοινωνική επικινδυνότητα. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες

Οι ποιοτικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με την ομάδα των άπορων είναι ελάχιστες στον αριθμό, όπως ήδη έχουμε επισημάνει, και για το λόγο αυτό δεν μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα. Μπορούμε όμως να προσεγγίσουμε τις περιπτώσεις που συναντήσαμε και να παρουσιάσουμε κάποια από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εμφανίζουν οι διαδικασίες ευπάθειας και αποκλεισμού που ακολουθούν.

Οι 3 άποροι που ερωτήθηκαν είναι παντρεμένοι/ες με παιδιά. Η Διονυσία π.χ. είναι μία γυναίκα 36-40 ετών, είναι παντρεμένη με 7 παιδιά, 18, 16, 11, 10, 9, 6, 4 χρονών. Γεννήθηκε στο χ νησί και ζει εκεί από πάντα. Τα τελευταία τρία χρόνια άλλαξε μία φορά τόπο κατοικίας, αλλά ποτέ το νησί της. Τελείωσε το Δημοτικό και εργάστηκε για δύο χρόνια, αλλά μετά το γάμο της με τη γέννηση των επτά παιδιών ήταν αδύνατο να εργασθεί. Ο άντρας της είναι αλκοολικός και εργάζεται στο λιμενικό Ταμείο, «σκουπίζει το λιμάνι». Η ίδια αναζητά εργασία, κατά προτίμηση μόνιμη, αλλά δεν είναι εύκολο να βρει. Δεν αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας, ούτε αυτή ούτε κάποιο μέλος της οικογένειάς της, αλλά τα εισοδήματα τους είναι ανεπαρκή για να ζήσουν αξιοπρεπώς και αυτό γιατί «ο σύζυγος εάν και παίρνει κανονικά το μισθό του δεν δίνει δεκάρα μέσα στο σπίτι». Εκείνη παίρνει το επίδομα πολυτέκνων, «αλλά και αυτό που να φτάσει για τόσα στόματα». Η Διονυσία σε μία μακροσκελή συνέντευξη διηγείται τα βάσανα της που φυσικά δεν είναι μόνον οικονομικά. Οι σχέσεις της με τον κοινωνικό περίγυρο είναι εξαιρετικά περιορισμένες και είναι στιγματισμένες από αυτή την κατάσταση που η ίδια περνάει. Συνήθως, οι άνθρω-

ποι της εκφράζουν το συναίσθημα του «οίκτου» παρά της φιλίας, και όσοι την συμπαθούν προσπαθούν να την βοηθήσουν είτε οικονομικά, είτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο μπορούν. Τις κοινωνικές λειτουργούς δεν τις γνωρίζει, ούτε ποτέ έχει απευθυνθεί σε κάποια υπηρεσία του νησιού, αλλά «εάν υπήρχε κάποια βοήθεια, ευχαρίστως θα τη δεχόταν».

Ο Αντώνης είναι 41-45 ετών και είναι και αυτός παντρεμένος με 3 παιδιά, 15, 13 και 7 ετών. Ο Αντώνης είναι από τη Νάξο και ζει στη Νάξο μαζί με την οικογένειά του. Έχει τελειώσει το Δημοτικό, δεν έχει ποτέ συμμετάσχει σε πρόγραμμα κατάρτισης και δεν γνωρίζει καμία ξένη γλώσσα. Κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας ήταν άνεργος, αλλά πριν εργάζονταν συνεχώς για 10 χρόνια ως οδηγός ενοικιαζόμενου φορτηγού. Από τότε που έχασε τη δουλειά του έχει τρομερή δυσκολία να βρει άλλη δουλειά και «πιέζεται τρομερά λόγω των οικογενειακών του υποχρεώσεων». Η αδράνεια αυτή στην οποία έχει περιπέσει του έχει δημιουργήσει κατάθλιψη και μία βαθιά απογοήτευση. «Πιστεύει ότι δε θα βρει ποτέ δουλειά» και αυτό κυριαρχεί σε κάθε του προσπάθεια.

3.2.4. Οι ορεινές και απομονωμένες περιοχές

3.2.4.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά

♦ Δημογραφικά Χαρακτηριστικά

Τα άτομα που διαβιούν σε ορεινές απομακρυσμένες περιοχές τα οποία ερωτήθηκαν είναι 27, εκ των οποίων 15 είναι άντρες και 12 γυναίκες. Η κατανομή τους σε ηλικιακές ομάδες είναι η ακόλουθη: 2 άτομα από 18 έως 24 ετών, 5 άτομα από 25 έως 35, 4 άτομα από 36 έως 40, 4 άτομα από 41 έως 45, 1 άτομο από 46 έως 50 ετών, 2 άτομα από 51 έως 55, 2 άτομα από 56 έως 60 και 7 άτομα άνω των 61 ετών. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρατηρείται σημαντική παρουσία ανδρών αλλά και μεγαλύτερων ηλικιακών ομάδων στο σύνολο των ερωτώμενων.

Η οικογενειακή κατάστασή τους έχει ως εξής: οι 6 είναι άγαμοι, οι 3 διαζευγμένοι με παιδιά, οι 2 χήροι με παιδιά και η μεγάλη πλειοψηφία (16 άτομα) είναι παντρεμένοι με παιδιά.

Ο αριθμός των παιδιών των ερωτώμενων είναι ένα για 1 περίπτωση, δύο για 6 περιπτώσεις, τρία για 7 περιπτώσεις και, τέλος, τέσσερα και περισσότερα παιδιά για 5 περιπτώσεις. Η ηλικία των παιδιών είναι μεταξύ 41 και 56 για 17 περιπτώσεις, μεταξύ 30 και 38 για 22 περιπτώσεις, μεταξύ 18 και 28 για 19 περιπτώσεις και από 5 έως 17 ετών για 16 περιπτώσεις.

♦ Το ιστορικό καταγωγής και προγενέστερης διαμονής

Ο τόπος γέννησης είναι η Αθήνα για 3 περιπτώσεις, η Άνδρος για 1, και η Νάξος για την συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, δηλαδή για τα 23 άτομα. Ο τόπος γέννησης του πατέρα είναι η Άνδρος για 1 περίπτωση, επίσης η Αθήνα για 1, και η Νάξος για τις 25 περιπτώσεις. Ανάλογα αποτελέσματα μας δίνει και η ερώτηση για τον τόπο γέννησης της μητέρας: για 2 άτομα η Άνδρος, για 1 η Αθήνα και για 24 η Νάξος.

Το χρονικό διάστημα διαμονής στην παρούσα κατοικία είναι 1-3 έτη για 1 άτομο, 3-5 έτη για 5 άτομα, 5-10 έτη για 1 άτομο, και

πάνω από 10 έτη για τα 20 άτομα. Το σύνολο των προηγούμενων ερωτήσεων αναδεικνύουν τη μεγάλη γεωγραφική σταθερότητα του πληθυσμού που ρωτήθηκε.

Στην ερώτηση πόσους τόπους κατοικίας έχετε αλλάξει τα τελευταία δέκα χρόνια, 1 μόνο άτομο απαντά ότι έχει αλλάξει δύο, 5 άτομα απαντούν ότι έχουν αλλάξει ένα, και οι 14 κανένα. Σχετικά με τον προηγούμενο τόπο κατοικίας, το 1 άτομο απαντά ότι ήταν η Πελοπόννησος ενώ τα 6 δηλώνουν την Αθήνα. Σχετικά με το χρόνο παραμονής τους στην προηγούμενη κατοικία, 8 άτομα δηλώνουν πάνω από 10 χρόνια. Σχετικά με τους λόγους αλλαγής της κατοικίας, 1 άτομο αναφέρει την ανεργία, 1 τις επαγγελματικές υποχρεώσεις, 1 τη συνταξιοδότηση, 1 τις καλύτερες συνθήκες ζωής, 1 άτομο το θάνατο συζύγου, και 2 άτομα την αγάπη για το νησί.

Στην ερώτηση που αφορά τα προβλήματα μετακινήσεων, τα 7 άτομα δηλώνουν πως δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα ενώ τα 20 απαντούν πως αντιμετωπίζουν. Ειδικότερα, 16 άτομα αναφέρουν προβλήματα σχετικά με τα λεωφορεία στα νησιά, 5 άτομα με τα πλοία, 3 άτομα με τα ταξί, και 4 άτομα αναφέρονται ευρύτερα στην έλλειψη μέσων μαζικής μεταφοράς.

Σχετικά με την ερώτηση πώς επιλύουν τα προαναφερθέντα προβλήματα, 1 άτομο δηλώνει ότι το μεταφέρει ο πατέρας του, 2 άτομα απαντούν πως τα μεταφέρει ο σύζυγός τους, 1 άτομο πως το μεταφέρει το παιδί του με το αυτοκίνητό του, 1 άτομο πως μετακινείται με αυτοκίνητο συγγενών, 6 άτομα δηλώνουν ότι μετακινούνται με ιδιωτικό μεταφορικό μέσο, ενώ ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι οι παρακάτω απαντήσεις:

2 άτομα δηλώνουν: “Δεν τα επιλύω, προσαρμόζω (περιορίζω) τις μετακινήσεις μου / Δεν μετακινούμαι συχνά”

6 άτομα δηλώνουν: “Δεν υπάρχει / μπορώ να βρω λύση”

1 άτομο δηλώνει: “δεν υπάρχει τρόπος παρά να πηγαίνουμε με τα πόδια στο πλησιέστερο χωριό που περνάει το λεωφορείο”.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το εκπαιδευτικό επίπεδο για την ομάδα των ερωτώμενων δεν είναι ιδιαίτερα υψηλό. Τα 3 άτομα δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, 2 άτομα δηλώνουν ότι γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, 7

άτομα έχουν ενδεικτικό δημοτικού, 9 έχουν απολυτήριο γυμνασίου και 6 άτομα έχουν απολυτήριο λυκείου.

Σχετικά με τα προγράμματα κατάρτισης, μόνο 2 άντρες δηλώνουν ότι έχουν συμμετάσχει, ενώ οι 25 δίνουν αρνητική απάντηση. Τα προγράμματα αυτά αναφέρεται ότι είχαν τρίμηνη διάρκεια.

Όσον αφορά τη γνώση ξένων γλωσσών, μόνο 2 άντρες δηλώνουν πως γνωρίζουν και οι υπόλοιπες 25 περιπτώσεις δεν ξέρουν καμία ξένη γλώσσα. Τέλος, δύο άτομα δηλώνουν επιπλέον δεξιότητες, 1 τη ζωγραφική και 1 το εργόχειρο.

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Από το σύνολο των ερωτώμενων, τα 10 άτομα δηλώνουν ότι εργάζονται κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας και τα 17 άτομα δηλώνουν ότι δεν εργάζονται. Από αυτούς, τα 7 είναι συνταξιούχοι.

Για όσους δεν εργάζονται, σχετικά με τον χρόνο παραμονής εκτός αγοράς εργασίας, 4 απαντούν πάνω από 5 χρόνια, 1 απαντά 2 με 3 χρόνια, 3 απαντούν τους τελευταίους 6 μήνες.

Οι 3 έχουν κάρτα ανεργίας ενώ οι υπόλοιποι 7 δεν έχουν. Σε σχέση με το χρόνο απόκτησης της κάρτας, 2 άτομα απαντούν για 6 μήνες και 1 άτομο για 9 χρόνια. Επίσης, μόνο 1 άτομο δηλώνει πως λαμβάνει επίδομα ανεργίας.

Για τους εργαζόμενους, στην ερώτηση για πόσο χρονικό διάστημα εργάζονται, 1 άτομο απαντά πως εργάζεται συνέχεια, 1 άτομο 35 χρόνια, 1 άτομο 30, 2 άτομα 20 χρόνια, 1 άτομο 15 χρόνια, 2 άτομα 10 χρόνια, 1 άτομο 4 χρόνια και 1 άτομο 5 χρόνια.

Στην ερώτηση εάν έχουν εργαστεί στο παρελθόν, οι 21 περιπτώσεις απαντούν θετικά, η 1 αρνητικά και 5 δεν απαντούν. Στην ερώτηση εάν η εργασία ήταν μόνιμη ή διακεκομμένη, οι 9 απαντούν σε μόνιμη, 1 απαντά σε διακεκομμένη, ενώ οι υπόλοιποι δεν απαντούν.

Στην ερώτηση εάν εργαζόταν στο παρελθόν, πόσες φορές έχουν αλλάξει εργασία, 5 άτομα απαντούν καμία φορά, 3 άτομα απαντούν μία φορά, 2 άτομα απαντούν δύο φορές, 1 άτομο απαντά 3 φορές και 16 άτομα δεν απαντούν.

Σχετικά με το αν αντιμετωπίζουν προβλήματα κατά την εξεύρεση εργασίας, 4 άτομα απαντούν θετικά και 3 αρνητικά, ενώ σχετι-

κά με τους λόγους αδυναμίας πρόσβασης στην αγορά εργασίας, δηλώνεται η ηλικία από 1 άτομο, η έλλειψη θέσεων εργασίας από 2 άτομα, τα προβλήματα υγείας από 1 άτομο και η διαβίωση σε απομονωμένο χωριό από 1 άτομο. Οι υπόλοιποι δεν απαντούν.

Στην ερώτηση εάν εργάζονται περιστασιακά για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους, οι 5 απαντούν αρνητικά και ο 1 θετικά.

Οι 25 ερωτώμενοι δηλώνουν ότι καλύπτονται από κάποιου είδους ασφάλεια και μόνο οι 2 δίνουν αρνητική απάντηση. 10 άτομα καλύπτονται από ασφάλεια του ΙΚΑ, 1 άτομο από ασφάλεια του ΤΕΒΕ, 6 άτομα από ασφάλεια του ΟΓΑ, και 8 άτομα δηλώνουν άλλη ασφάλεια (ΔΕΗ ή ΟΤΕ).

Στην ερώτηση εάν αναζητούν απασχόληση τώρα, οι 9 απαντούν θετικά και οι 3 αρνητικά. Σε σχέση με τους λόγους μη αναζήτησης απασχόλησης, 2 άτομα αναφέρουν την ηλικία και 1 άτομο την κακή υγεία.

Στους τρόπους αναζήτησης εργασίας, μόνο σε 1 περίπτωση αναφέρεται ο ΟΑΕΔ, σε 8 περιπτώσεις απαντούν μέσω συγγενών, σε 9 περιπτώσεις μέσω γνωστών και φίλων και σε 1 περίπτωση μέσω αγγελιών.

Τέλος, στην ερώτηση κατά πόσο εργάζονται περιστασιακά για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους μόνο 1 απαντά θετικά, 5 απαντούν αρνητικά, και οι υπόλοιποι δεν απαντούν.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Η υγεία της πλειοψηφίας των ερωτώμενων φαίνεται να είναι καλή. Ειδικότερα, τα 4 άτομα απαντούν ότι αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας, ενώ τα υπόλοιπα 24 απαντούν αρνητικά. Επίσης, μόνο οι 6 απαντούν πως κάποιο μέλος της οικογένειας έχει αντίστοιχα προβλήματα: 1 άτομο δηλώνει το ένα παιδί και τη σύζυγό του, 1 άτομο τη σύζυγο, 1 άτομο τον πατέρα, και 1 άτομο και τους δύο γονείς. Ωστόσο, σχετικά με τις περιπτώσεις που αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, παρατηρείται ο συνδυασμός σοβαρών χρόνιων παθήσεων.

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Η οικονομική κατάσταση των ατόμων που ερωτήθηκαν, σε γενικές γραμμές και για την πλειοψηφία αυτών, δε φαίνεται ιδιαίτερα αρνητική: οι 2 δηλώνουν πως έχουν επαρκή εισοδήματα, οι 19 μέτρια εισοδήματα, οι 4 ανεπαρκή και οι 2 μηδενικά εισοδήματα.

Στην ερώτηση εάν ασχολούνται με αγροτικές εργασίες, οι 14 απαντούν θετικά και οι 12 αρνητικά.

Σύμφωνα με τις αρνητικές απαντήσεις και σε σχέση με τους λόγους μη ενασχόλησης με αγροτικές εργασίες, 1 άτομο δηλώνει λόγω άλλης εργασίας, 1 άτομο λόγω μη κατοχής χωραφιών, 4 άτομα λόγω έλλειψης χρόνου, 4 άτομα λόγω κακής υγείας, 1 άτομο λόγω ηλικίας και 2 άτομα επειδή δεν γνωρίζουν τις αγροτικές εργασίες.

Σύμφωνα με τις θετικές απαντήσεις και σε σχέση με το είδος των αγροτικών εργασιών, η καλλιέργεια κτημάτων αναφέρεται σε 13 περιπτώσεις, η βοσκή ζώων σε 3 και η εκτροφή των ζώων σε 1. Τέλος, σε σχέση με το χρονικό διάστημα ενασχόλησης με αγροτικές εργασίες, 4 άτομα απαντούν για 2 μήνες το χρόνο, 6 άτομα για 3 - 4 μήνες το χρόνο, και 4 άτομα για το σύνολο των 12 μηνών.

Σχετικά με το αν λαμβάνουν προνοιακά επιδόματα, 1 άτομο απαντά θετικά, 6 άτομα δίνουν αρνητική απάντηση και οι υπόλοιποι δεν απαντούν.

♦ Οι κοινωνικές σχέσεις

Τέλος, αναφορικά με τις κοινωνικές σχέσεις των ερωτώμενων: στην ερώτηση εάν έχουν γείτονες, οι 26 περιπτώσεις απαντούν θετικά και η 1 αρνητικά και στην ερώτηση ποιες είναι οι σχέσεις τους μαζί τους, τα 24 άτομα απαντούν καλές / πολύ καλές / άριστες, και τα 3 άτομα τις θεωρούν τυπικές.

3.2.4.2. Η κοινωνική επικινδυνότητα και οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες

Για την ομάδα των κατοίκων ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών, η σχετική απομόνωση που συνεπάγεται η διαμονή τους σε αντίστοιχες περιοχές συνιστά οπωσδήποτε ένα κοινωνικό μειονέκτημα καθώς περιορίζει σημαντικά τις ευκαιρίες / δυνατότητες / κινητικότητα των ατόμων σε πολλαπλά επίπεδα. Ωστόσο, ο συγκεκριμένος παράγοντας δε συνεπάγεται από μόνος του σε καμία περίπτωση ισχυρή κοινωνική ευπάθεια για τους πληθυσμούς αυτούς. Το πραγματολογικό υλικό αναδεικνύει ότι παρά τους ανιστότιμους όρους που προκύπτουν από τη σχετική απομόνωση των νησιών, στο βαθμό που δεν υπάρχει συσσώρευση κοινωνικών μειονεκτημάτων για τα άτομα που ανήκουν στον τύπο αυτό, φαίνεται να αποτρέπεται το πέρασμα σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. Η παρουσία για παράδειγμα ισχυρού οικογενειακού – κοινωνικού δεσμού συνιστά έναν ισχυρό αποτρεπτικό παράγοντα. Ωστόσο, στην περίπτωση που είτε δεν είναι ισχυρός ο κοινωνικός δεσμός είτε συσσωρεύονται άλλα μειονεκτήματα όπως ιδιαίτερα αυτό της ασθένειας, της μεγάλης ηλικίας κ.λπ. υπάρχει μία εμφανής τάση τα άτομα να οδηγηθούν σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι τύποι οι οποίοι προκύπτουν περιορίζονται σε δύο:

Ο πρώτος τύπος, που αναδεικνύεται από την συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, περιλαμβάνει άτομα με χαρακτηριστικά κοινωνικής ευπάθειας αλλά όχι κοινωνικού αποκλεισμού. Πρόκειται τόσο για άντρες όσο και για γυναίκες διαφόρων ηλικιών στους οποίους δεν παρατηρούνται συσσωρευμένα κοινωνικά μειονεκτήματα. Το γεγονός ότι διαβιούν σε απομακρυσμένες περιοχές συνιστά ένα στοιχείο το οποίο δυσχεραίνει σημαντικά την πρόσβασή τους στην κοινωνική ζωή του ελληνικού αστικού χώρου, ωστόσο, στο βαθμό που δε συνδυάζεται με άλλα σοβαρά κοινωνικά μειονεκτήματα δε συνεπάγεται την μετάβαση των πληθυσμών αυτών σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού.

Στον τύπο αυτό, συναντάμε χαρακτηριστικά και προβλήματα τα οποία αποτελούν κοινό υπόστρωμα της ελληνικής κοινωνίας. Τα

προβλήματα αυτά ωστόσο αναδεικνύονται περισσότερο οξυμέ-
να ιδιαίτερα όσον αφορά κάποια ευαίσθητα πεδία της κοινωνικής
ζωής (π.χ. υγεία, παιδεία), όπου οι ανισότητες που πλήττουν τους
συγκεκριμένους πληθυσμούς είναι ορατές. Το ιδιαίτερο γεωγραφι-
κό, οικονομικό και πολιτισμικό προφίλ των νησιών των Κυκλάδων,
τα εμπόδια στην επικοινωνία μεταξύ κέντρου - περιφέρειας, των
νησιών μεταξύ τους αλλά ακόμη και η ελλιπής συγκοινωνιακή κά-
λυψη εντός των ίδιων των νησιών φαίνεται να οξύνουν τα προβλή-
ματα αυτά και να περιορίζουν σημαντικά την πολυμορφία στην κοι-
νωνική, οικονομική και πολιτισμική ζωή των σχετικών πληθυσμών.
Έτσι, σε κάποιες περιπτώσεις (ιδιαίτερα από τους νεώτερους και
από ένα τμήμα των γυναικών) παρατηρείται ένα αίσθημα κοινο-
νικής απομόνωσης. Ωστόσο, σημαντικός αναδεικνύεται ο ρόλος
των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης όπως η οικογένεια και
η κοινότητα οι οποίες αποτελούν ένα ισχυρό συνεκτικό δεσμό της
κοινωνικής ζωής.

Χαρακτηριστικό είναι από την άποψη αυτή το παράδειγμα των
ηλικιωμένων ή / και ατόμων με χρόνιες παθήσεις, όπου τα προ-
βλήματα πρόσβασης σε συγκεκριμένες υπηρεσίες (π.χ. υγεία, συ-
γκοινωνίες κλπ) παρουσιάζονται ανάγλυφα και δυσχεραίνουν ση-
μαντικά την καθημερινότητά τους. Ωστόσο, ακόμη και για αυτές
τις περιπτώσεις, ο ισχυρός κοινωνικός δεσμός παίζει σημαντικό
υποστηρικτικό ρόλο αποτρέποντας την ενεργοποίηση διαδικασι-
ών κοινωνικού αποκλεισμού³⁰.

Σημαντικό χαρακτηριστικό των ατόμων που ταξινομούνται στο
συγκεκριμένο τύπο είναι το μέτριο ή / και χαμηλό εκπαιδευτικό
τους επίπεδο και η έλλειψη επαγγελματικής εξειδίκευσης. Το γε-
γονός αυτό συνδέεται άμεσα με την έλλειψη ερεθισμάτων, με την
απουσία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, με την ύπαρξη περιορισμένων
ευκαιριών κ.λπ., στοιχείο το οποίο μάλιστα παρατηρείται και στις
νεότερες ηλικιακές ομάδες. Είναι ενδεικτικό ότι στο σύνολο των
ερωτώμενων μόνο δύο άντρες δηλώνουν ότι γνωρίζουν ξένη γλώσ-
σα, και μάλιστα στο νησιωτικό αυτό περιβάλλον όπου η ταχύρυθμη
ανάπτυξη του τουρισμού θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τεί-
νει πλέον να επιβάλει ως απαραίτητο κοινωνικό προσόν τη γνώση

30. Ενδεικτικό είναι ότι υπάρχουν περιπτώσεις συνταξιούχων οι οποίοι, στο βαθμό που δεν αντι-
μετωπίζουν οξυμένα προβλήματα υγείας, ασχολούνται συμπληρωματικά με αγροτικές ερ-
γασίες.

ξένων γλωσσών. Διαφαίνεται μάλιστα ότι άτομα με σχετικά υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο τείνουν να καταλαμβάνουν καλύτερες θέσεις εργασίας στις τοπικές κοινωνίες. Στο πλαίσιο αυτό, τα ερεθίσματα και οι δυνατότητες για ευρύτερη προσωπική ανάπτυξη και βελτίωση είναι προφανώς εξαιρετικά περιορισμένα στους μεγαλύτερους αστικούς χώρους και στα μεγαλύτερα νησιά.

Σημαντικό αναδεικνύεται και το πρόβλημα των περιορισμένων δυνατοτήτων των τοπικών αγορών εργασίας, γεγονός το οποίο εκφράζεται από την πλειοψηφία των ερωτώμενων. Περισσότερες ευκαιρίες για εργασία εμφανίζονται κυρίως σε συγκεκριμένους κλάδους, και ιδιαίτερα κατά τη θερινή περίοδο. Ευπαθείς κοινωνικά κατηγορίες όπως οι νέοι και οι γυναίκες προσανατολίζονται προς την εποχιακή απασχόληση συχνά με υποβαθμισμένους όρους εργασίας. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα φαίνεται η αδυναμία ανεύρεσης θέσεων εργασίας να συναρθρώνεται με αρνητικά κοινωνικά στερεότυπα για τους μετανάστες, οι οποίοι μπορεί να θεωρούνται ένοχοι για τις δυσκολίες ανεύρεσης απασχόλησης.

Παράλληλα, είναι εμφανείς οι διαφορές μεταξύ γυναικείας και ανδρικής απασχόλησης. Οι άνδρες, από μία ηλικία και πέρα, απασχολούνται σε μόνιμη βάση, σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες στην συντριπτική τους πλειοψηφία παραμένουν στην οικογένεια και απασχολούνται συνήθως συμπληρωματικά, εποχιακά, κατά τη θερινή σαιζόν στον τουρισμό ή / και –ειδικά για τις γηραιότερες- σε αγροτικές εργασίες. Η οικειοποίηση του κλασικού καταμερισμού των ρόλων των δύο φύλων σε συνδυασμό με την έλλειψη θέσεων εργασίας, ιδιαίτερα κατά τη χειμερινή περίοδο, οδηγεί την πλειοψηφία των γυναικών σε παρατεταμένη κατάσταση μεταξύ ανεργίας ή / και αεργίας, η οποία κάνει όλο και πιο δύσκολη την επιστροφή στην αγορά εργασίας. Το σύνολο μάλιστα των ερωτώμενων γυναικών είναι παντρεμένες, οι οποίες στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν εργάζονται και απολαμβάνουν μια σειρά κοινωνικών πόρων και παροχών από την εργασία του συζύγου.

Η σχέση των ατόμων αυτών με τις υπηρεσίες είναι φανερά υποβαθμισμένη. Τα γενικότερα προβλήματα έλλειψης επικοινωνίας, συγκοινωνιακής κάλυψης κ.λπ. που προκύπτουν από το ιδιαίτερο γεωγραφικό και κοινωνικοοικονομικό προφίλ των νησιών, οξύνουν σημαντικά τα ήδη υφιστάμενα προβλήματα του τομέα των υπηρεσιών στην Ελλάδα. Η συντριπτική πλειοψηφία των συγκεκριμένων ατόμων δεν έχει ιδιαίτερη επαφή με τις υπηρεσίες, ενώ παρα-

τηρούνται διαφαινόμενες διαφοροποιήσεις εντός του πληθυσμού ανάλογα με την ηλικία και το φύλο. Έτσι, την μεγαλύτερη επαφή με φορείς και υπηρεσίες φαίνεται να έχουν οι άντρες από τις μεσαιές ηλικιακές ομάδες, ενώ οι γυναίκες στο σύνολό τους έχουν ελάχιστη επαφή η οποία μάλιστα για τις ηλικιωμένες τείνει να είναι ανύπαρκτη³¹.

Ο Γιώργος είναι μεταξύ 25 και 28 ετών, άγαμος. Είναι απόφοιτος γυμνασίου και δε γνωρίζει ξένες γλώσσες. Δουλεύει εδώ και 4 χρόνια σε αγροτοκτηνοτροφικές εργασίες. Έχει συμμετάσχει σε ένα πρόγραμμα κατάρτισης διάρκειας 3 μηνών. Ζει με τους γονείς και δύο από τα αδέρφια του, έχει καλές σχέσεις με τους συγγενείς και τους λιγοστούς γείτονες, αλλά δεν μπορεί να συναντά συχνά τους φίλους του γιατί ζουν αρκετά χιλιόμετρα μακριά. Θεωρεί ότι υπάρχουν σημαντικά προβλήματα στις συγκοινωνίες του νησιού τα οποία επιλύονται μόνο με την απόκτηση ιδιωτικού μέσου. Δηλώνει ότι έχει μέτριο εισόδημα και ότι θα επιθυμούσε να είναι καλύτερα τα οικονομικά του αλλά στο χωριό που κατοικεί δεν υπάρχουν δυνατότητες για εύρεση εργασίας. Είναι πρόεδρος τοπικού διαμερίσματος και έχει στενή επαφή με τους τοπικούς φορείς. Με δική του πρωτοβουλία έχει έρθει σε επαφή με κοινωνικές υπηρεσίες και είναι αρκετά ευχαριστημένος με τις πληροφορίες που του πρόσφεραν.

Ο Αλέκος είναι συνταξιούχος σμιριδεργάτης μεταξύ 56 και 60 ετών, ο οποίος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του έχει παραμείνει στο συγκεκριμένο νησί. Γνωρίζει γραφή και ανάγνωση και είναι παντρεμένος με 7 παιδιά. Συμβιώνει με τη σύζυγο και τα τρία από τα παιδιά του. Τα υπόλοιπα τα συναντά ελάχιστες φορές το χρόνο. Δεν αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας και ασχολείται με κτηνοτροφικές εργασίες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η ενασχόλησή του με την κτηνοτροφία θεωρεί ότι δεν του προσφέρει οικονομικά οφέλη ανάλογα του κόπου που καταβάλλει. Συναντά λίγους φίλους και γείτονες σε σχεδόν καθημερινή βάση. Αναγνωρίζει ως

31. Πιθανώς δεν είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι οι μόνοι από τους ερωτώμενους οι οποίοι έχουν παρακολουθήσει προγράμματα κατάρτισης είναι δύο άντρες, ο ένας μεταξύ 25 και 28 ετών ο οποίος ασχολείται με αγροτικές εργασίες και ο δεύτερος μεταξύ 36 και 40 ετών, υπάλληλος ΔΕΗ.

σημαντικές τις ελλείψεις και τα προβλήματα στις τοπικές συγκοινωνίες τα οποία δηλώνει ότι δεν μπορεί να επιλύσει. Θεωρεί ότι έχει μέτριο ετήσιο εισόδημα και δηλώνει ότι δεν έχει επαφή με κοινωνικούς και άλλους φορείς.

Η Μαρίνα είναι μεταξύ 56 και 60 ετών, παντρεμένη με 3 παιδιά. Έχει απολυτήριο γυμνασίου. Ζει από τα εισοδήματα του συνταξιούχου συζύγου ο οποίος δούλευε στον ΟΤΕ. Ασχολείται βοηθητικά τα καλοκαίρια με αγροτικές εργασίες. Συμβιώνει με τον σύζυγό της, ενώ τα παιδιά της τα βλέπει μία με δύο φορές το χρόνο. Συγγενείς, φίλους και γείτονες συναντά αρκετά συχνά. Θεωρεί ότι έχει περιορισμένες δυνατότητες στο μικρό χωριό που κατοικεί. Δεν αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας. Θεωρεί τα προβλήματα στις τοπικές συγκοινωνίες σημαντικά. Αναφέρει χαρακτηριστικά: “Χρησιμοποιούμε δικό μας μεταφορικό μέσο, για τα πλοία όμως δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα”. Με τοπικούς φορείς και κοινωνικές υπηρεσίες δεν έχει καμία επαφή.

Η Άννα είναι 71 ετών, χήρα με τρία παιδιά (37, 44 & 46 ετών). Γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Δούλευε ως καθαρίστρια για 28 χρόνια και τώρα είναι συνταξιούχος. Συμβιώνει με τους δύο γιους της ενώ την κόρη της την βλέπει περίπου μία φορά τον μήνα. Δεν αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα υγείας ούτε η ίδια ούτε κάποιιο άλλο μέλος της οικογένειάς της. Ασχολείται με τις δουλειές του σπιτιού και δεν έχει ιδιαίτερες σχέσεις με τους συγχωριανούς. Αναφέρει χαρακτηριστικά: “Κοιτάω το σπίτι μου, τις δουλειές μου και τα παιδιά μου”. Θεωρεί ότι τα εισοδήματά τους καλύπτουν ίσα - ίσα τα αναγκαία. Δηλώνει ότι δεν έχει έρθει ποτέ σε επαφή με το δήμο ή άλλη υπηρεσία.

Ο δεύτερος τύπος αφορά σε άτομα τα οποία εμφανίζουν χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού: η σχετική απομόνωση των περιοχών αυτών και τα συνακόλουθα προβλήματα που δημιουργούνται στην περίπτωση που συναρθρώνονται με συσσωρευμένα κοινωνικά μειονεκτήματα φαίνεται να οξύνουν τις διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού.

Μειονεκτήματα όπως η έλλειψη ενός ισχυρού κοινωνικού δεσμού, η ασθένεια, η μεγάλη ηλικία κ.λπ. σε συνδυασμό με τους ανισότιμους όρους πρόσβασης σε ευαίσθητους τομείς της κοινωνικής ζωής λόγω της διαμονής σε απομακρυσμένες περιοχές

φαίνεται να εντείνουν σημαντικά την κοινωνική ευπάθεια για τους πληθυσμούς που αφορούν.

Τα γενικότερα προβλήματα όπως το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, η έλλειψη εξειδίκευσης, οι περιορισμένες θέσεις στην αγορά εργασίας, ο περιορισμός δυνατοτήτων και ευκαιριών βελτίωσης των συνθηκών ζωής κ.λπ., έτσι όπως περιγράφηκαν στον προηγούμενο τύπο, οξύνονται σημαντικά σε περιπτώσεις όπου συσσωρεύονται σοβαρά κοινωνικά μειονεκτήματα όπως οι χρόνιες παθήσεις κ.λπ.

Ιδιαίτερη διάσταση των προαναφερόμενων προβλημάτων φαίνεται να αποτελεί το κλειστό κοινωνικό – πολιτισμικό περιβάλλον των συγκεκριμένων κοινοτήτων και ο διαφαινόμενος διττός ρόλος της οικογένειας / κοινότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε περιπτώσεις υπέρβασης των κυρίαρχων αξιών και προτύπων είναι δυνατόν να λειτουργούν ως μηχανισμοί ελέγχου και κοινωνικής απομόνωσης. Στο περιορισμένο αυτό πλαίσιο κοινωνικών επαφών, η απομόνωση και η απαξία από το συγκεκριμένο δίκτυο ανθρώπων μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας ενίσχυσης διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού.

Η σχέση των ατόμων αυτών με τις υπηρεσίες είναι εξαιρετικά υποβαθμισμένη έως ανύπαρκτη, και περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε υπηρεσίες υγείας εφόσον αυτές είναι απολύτως απαραίτητες για τη ζωή του ατόμου.

Η Ελένη είναι μεταξύ 29 και 35 ετών, διαζευγμένη μητέρα 2 παιδιών 17 και 20 ετών. Είναι μόνιμος κάτοικος ορεινής περιοχής σε νησί των Κυκλάδων. Έχει απολυτήριο γυμνασίου και ασχολείται με το εργόχειρο. Είναι άνεργη τους τελευταίους 6 μήνες, έχει κάρτα ανεργίας την οποία έχει αποκτήσει την τελευταία περίοδο και δεν παίρνει επίδομα ανεργίας. Έχει ασφάλεια ΙΚΑ. Έχει εργαστεί στο παρελθόν ως εργάτρια για 6 μήνες. Τώρα αναζητά οποιαδήποτε είδους απασχόληση. Συμβιώνει με τα παιδιά και τους συνταξιούχους γονείς της, οι οποίοι συντηρούν τόσο την ίδια όσο και τα παιδιά της. Ο σύζυγος δεν δίνει την προκαθορισμένη διατροφή. Η αδυναμία της να βρει σταθερή εργασία αποδίδεται από την ίδια τόσο σε αντικειμενικά αίτια (την ανυπαρξία θέσεων εργασίας, την αδιαφορία του κράτους και την ύπαρξη ρουσφετιών) όσο και σε υποκειμενικά. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι “δεν είναι άξια για να ζησει ευτυχισμένη” και “δεν είναι τυχερή για να

βρει δουλειά”. Δεν αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας, ωστόσο η ψυχολογία της δε φαίνεται ιδιαίτερα θετική. Εκτός από ένα απολύτως στενό οικογενειακό περιβάλλον, οι σχέσεις της με τους γείτονες και τους συγχωριανούς είναι τυπικές. Θεωρεί ότι το διαζύγιο της αποτελεί στιγματισμό για την ίδια.

Ο Νίκος είναι πάνω από 66 ετών, παντρεμένος με τρία παιδιά (44, 41 & 36 ετών). Πάσχει από τύφλωση. Η ασθένειά του δεν είναι εκ γενετής πάθηση αλλά παρουσιάστηκε κατά τη διάρκεια της ζωής του. Δε γνωρίζει ούτε γραφή ούτε ανάγνωση και είναι συνταξιούχος αγρότης. Έχει δουλέψει για 50 χρόνια στο παρελθόν και καλύπτεται από τη σχετική ασφάλεια. Είναι εξαρτημένος από τους γύρω του για την εξυπηρέτηση των βασικών αναγκών του. Ζει μαζί με τη γυναίκα του η οποία και τον βοηθά να συντηρηθεί. Επίσης η γυναίκα του και το ένα του παιδί αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Φαίνεται να έχει ισχυρό οικογενειακό και φιλικό δίκτυο το οποίο τον στηρίζει ενεργά. Έχει απευθυνθεί σε υπηρεσίες σχετικά με το πρόβλημα υγείας του αλλά δεν έχει βρει σημαντική υποστήριξη. Δεν παίρνει κανένα επίδομα.

Η Ευανθία είναι 77 ετών, παντρεμένη με 8 παιδιά (56, 52, 50, 47, 44, 38, 36 & 32 ετών). Δε γνωρίζει γραφή και ανάγνωση, είναι συνταξιούχος αγρότισσα και αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα υγείας (βρογχίτιδα, καρδιολογικό) τα οποία καθώς επιδεινώνονται σταδιακά δεν της επιτρέπουν να αυτοεξυπηρετείται στις καθημερινές της ανάγκες. Συμβιώνει με το σύζυγό της, ο οποίος αντιμετωπίζει επίσης προβλήματα υγείας. Έχει εκτεταμένο συγγενικό και φιλικό δίκτυο. Δεν έχει επαφή με υπηρεσίες εκτός από τα νοσοκομεία των οποίων την υποστήριξη θεωρεί ικανοποιητική.

3.3. Κοινωνικός Αποκλεισμός και η αδυναμία άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων

3.3.1. Η Μετανάστευση / Παλιννόστηση

3.3.1.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά³²

♦ Δημογραφικά χαρακτηριστικά³³

Το σύνολο των ατόμων που ερωτήθηκαν είναι 14 άτομα (10Μ και 4Π), εκ των οποίων τα 12 είναι γυναίκες (9Μ και 3Π) και τα 2 άντρες (1Μ και 1Π). Τα άτομα ανήκουν στις ακόλουθες ηλικιακές ομάδες: 1 άτομο άνω των 61 (Π), 2 στην ηλικία των 41-45 (1Μ και 1Π), 4 άτομα μεταξύ 36 και 40 (2Μ και 2Π), 4 μεταξύ των 31 και 35 (4Μ), 2 μεταξύ 25 και 30 (2Μ) και 1 στην ηλικιακή ομάδα από 19 έως 24 χρονών (Μ).

Όσον αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, 10 άτομα είναι παντρεμένοι με παιδιά (7Μ και 3Π), 2 είναι παντρεμένοι χωρίς παιδιά (1Μ και 1Π), υπάρχει 1 περίπτωση χήρας με παιδιά (Μ) και 1 άγαμος (Μ). Σχετικά με τον αριθμό των παιδιών είναι ένα για τις 3 περιπτώσεις (3Μ), δύο για τις 5 (2Μ και 3Π) και τρία για τις 2 (2Μ). Τέλος, το σύνολο των παιδιών είναι από 0-18 χρονών.

32. Η ενιαία περιγραφή και ανάλυση των δύο ομάδων προέκυψε, αφενός, από τον μικρό αριθμό του δείγματος των παλιννοστώντων που ερωτήθηκαν (4 άτομα) αλλά και, κυρίως, από την αναγνώριση της σχετικής ομοιογένειας των παραγόντων ευπάθειας / αποκλεισμού οι οποίοι τείνουν να είναι κοινοί για τις δύο ομάδες, τουλάχιστον μέχρι το χρονικό σημείο της έρευνας και με βάση το συγκεκριμένο πραγματολογικό υλικό (βλ. την ανάλυση των διαδικασιών ευπάθειας / αποκλεισμού που ακολουθεί).

33. Με βάση το προαναφερθέν πλαίσιο, κατά την περιγραφή των κοινωνικών χαρακτηριστικών του δείγματος, θα αναφέρουμε στις παρενθέσεις ξεχωριστά τον πληθυσμό των παλιννοστώντων (Π) και των αλλοδαπών μεταναστών (Μ).

♦ Το ιστορικό καταγωγής και προγενέστερης διαμονής

Για τη συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων ο τόπος γέννησης είναι η Αλβανία (11 άτομα εκ των οποίων 8Μ και 3Π). 1 άτομο είναι από τη Ρωσία (Μ), 1 από τη Ρουμανία (Μ) και 1 από την Αίγυπτο (Π).

Ο χρόνος εγκατάστασης στην Ελλάδα είναι για 1 άτομο πριν το 1980 (Π), για 1 άτομο μεταξύ 1980-90 (Π), για 6 άτομα μεταξύ 1990-95 (4Μ και 2Π), και για 6 μεταξύ 1995-2000 (6Μ). Το χρονικό διάστημα διαμονής στην παρούσα κατοικία είναι 0-12 μήνες για 2 άτομα (2Μ), 1-3 χρόνια για 4 άτομα (3Μ και 1Π), 3-5 έτη για 3 (2Μ και 1Π) και 5-10 έτη για 5 (3Μ και 2Π). Στην ερώτηση πόσους τόπους κατοικίας έχετε αλλάξει τα τελευταία 10 χρόνια 1 άτομο απαντά κανένα (Μ), 9 άτομα απαντούν ένα (6Μ και 3Π), 3 άτομα απαντούν δύο (2Μ και 1Π), και 1 άτομο απαντά πάνω από τρεις (Μ).

Στην ερώτηση πριν από την παρούσα κατοικία ποιος ήταν ο τόπος διαμονής σας, 1 άτομο απαντά ότι ήταν τα Σπάτα Ανατολικής Αττικής (Μ), 4 άτομα δηλώνουν την Αθήνα (2Π), 1 άτομο την Άρτα (Π), 5 άτομα την Αλβανία, 1 άτομο τη Ρουμανία και 2 δεν απαντούν (1Μ και 1Π). Σχετικά με το χρονικό διάστημα παραμονής στον προγενέστερο τόπο κατοικίας, 8 άτομα απαντούν πάνω από 10 έτη (7Μ και 1Π), 1 άτομο 0-12 μήνες (Π), 3 άτομα 1-3 έτη (2Μ και 1Π), και 2 άτομα 3-5 έτη (1Μ και 1Π).

Όσον αφορά την ερώτηση αν έχουν σκοπό να μείνουν μόνιμα στην Ελλάδα, η οποία απευθύνεται αποκλειστικά στους μετανάστες, 3 άτομα απαντούν θετικά, 2 απαντούν αρνητικά και 4 απαντούν ότι δεν ξέρουν ακόμη.

Σε σχέση με τα προβλήματα μετακινήσεων, τα 2 άτομα απαντούν θετικά (1Μ και 1Π) ενώ τα υπόλοιπα 12 (9Μ και 3Π) απαντούν αρνητικά.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι σχετικά υψηλό καθώς, στο σύνολο των 14 ατόμων, τα 9 είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (6Μ και 3Π), ενώ 5 άτομα είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (4Μ και 1Π). Από τους αποφοίτους της τριτοβάθμιας, οι 8

περιπτώσεις δεν έχουν αναγνωρισμένο πτυχίο από το ΔΙΚΑΤΣΑ, ενώ 1 άτομο δεν απαντά στη σχετική ερώτηση.

Σε σχέση με τα προγράμματα κατάρτισης, η πλειοψηφία δεν έχει παρακολουθήσει (11 άτομα εκ των οποίων 7Μ και 4Π), 2 άτομα δεν απαντούν καθόλου (2Μ), ενώ θετική απάντηση συναντάται μόνο σε 1 περίπτωση (Μ). Το συγκεκριμένο άτομο έχει παρακολουθήσει 2 προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης.

Σχετικά με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, δηλώνονται 4 απαντήσεις στο επίπεδο “μπορώ να επικοινωνώ” (3Μ και 1Π), 4 απαντήσεις στο επίπεδο “μιλάω άνετα” (3Μ και 1Π), 5 απαντήσεις στο επίπεδο “μιλάω και γράφω άνετα” (4Μ και 1Π), και 1 στο επίπεδο “μιλάω και γράφω πολύ καλά” (Π).

Τα 7 άτομα δηλώνουν ότι γνωρίζουν ξένες γλώσσες και τα 6 δηλώνουν ότι δεν γνωρίζουν καμία ξένη γλώσσα. Ως ξένες γλώσσες αναφέρονται οι ακόλουθες: Αγγλικά, Γαλλικά, Ουγγαρέζικα, Ιταλικά, Ρωσικά. Τέλος, στην ερώτηση αν έχουν περαιτέρω δεξιότητες, οι ερωτώμενοι δηλώνουν το κέντημα με μηχανή (Μ), το κυνήγι (Μ), το διάβασμα (Μ), μουσικές δεξιότητες (2Μ και 1Π), αθλητικές δεξιότητες (Μ), κοινωνικές γνώσεις / δεξιότητες (Π).

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Στον τομέα της απασχόλησης, στην ερώτηση εάν έχουν εργαστεί στο παρελθόν, τα 13 άτομα απαντούν θετικά (9Μ και 4Π) και μόνο 1 αρνητικά (Μ).

Οι 9 περιπτώσεις δηλώνουν ότι ήταν σε μόνιμη εργασία (8Μ και 1Π) και οι 4 σε διακεκομμένη (1Μ και 3Π).

Στην ερώτηση πόσες φορές έχουν αλλάξει εργασία στο παρελθόν, 2 απαντούν καμία φορά (2Μ), 2 απαντούν μία φορά (2Μ), 1 απαντά δύο φορές (Μ), 3 απαντούν τρεις φορές (2Μ και 1Π), 1 απαντά τέσσερις φορές (Μ) και 5 άτομα απαντούν από πέντε φορές και πάνω (2Μ και 3Π).

Όσον αφορά τη σχέση εργασίας με την οποία είχαν εργαστεί στο παρελθόν, 2 άτομα απαντούν με “σύμβαση δημοσίου” (2Μ), 2 με ορισμένου χρόνου (2Μ), 1 με σύμβαση έργου (1Μ) και 5 χωρίς σύμβαση (1Μ και 4Π).

Σχετικά με τη μορφή απασχόλησης με την οποία έχουν εργαστεί, 2 άτομα απαντούν με μερική απασχόληση (1Μ και 1Π), 4 άτο-

μα με εποχιακή απασχόληση (3Μ και 1Π), 4 άτομα έχουν απασχοληθεί σε περιστασιακή εργασία (2Μ και 2Π).

Κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας 5 άτομα εργάζονται, ενώ τα υπόλοιπα 8 δεν εργάζονται. Στην ερώτηση εάν αναζητούν απασχόληση τώρα, οι 7 απαντούν θετικά, οι 5 αρνητικά και οι 2 δεν απαντούν.

10 άτομα απαντούν ότι έχουν ασφάλιση (8Μ και 2Π) και τα 4 (2Μ και 2Π) πως δεν έχουν, εκ των οποίων τα 8 καλύπτονται από το ΙΚΑ (7Μ και 1Π), 1 από το ΤΕΒΕ (Μ) και 1 έχει ιδιωτική ασφάλιση (Μ).

Στην ερώτηση εάν έχουν απασχοληθεί στο παρελθόν σε εργασίες σχετικές με το επάγγελμά τους κατά τη διάρκεια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, 3 απαντούν πως ναι (2Μ και 1Π), 10 απαντούν πως δεν έχουν (7Μ και 3Π), και 1 δεν απαντά καθόλου (Μ).

Μόνο 1 άτομο έχει κάρτα ανεργίας (Μ), 1 μόνο άτομο απαντά πως λαμβάνει επίδομα ανεργίας (Μ) και 1 άτομο συμμετείχε σε επιδοτούμενο πρόγραμμα απασχόλησης (Μ).

Από τους μετανάστες 1 άτομο έχει λευκή κάρτα, 5 πράσινη, 2 άτομα έχουν ελληνικό διαβατήριο, 1 άτομο βρίσκεται σε καθεστώς παρανομίας και 1 άτομο έχει βίζα. Από τους παλινοστούντες, 1 έχει άδεια παραμονής, 2 άτομα έχουν ταυτότητα ομογενούς και 1 άτομο έχει ελληνική ιθαγένεια.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Η υγεία των ατόμων που ερωτήθηκαν φαίνεται να είναι σε καλή κατάσταση. Οι 13 (12Μ και 1Π) δηλώνουν ότι δεν αντιμετωπίζουν χρόνια προβλήματα υγείας και μόνο 1 άτομο δηλώνει ότι έχει πρόβλημα το οποίο είναι παθολογικής φύσης (Μ).

Τέλος, το σύνολο των ατόμων δηλώνουν ότι κανένα μέλος της οικογένειάς τους δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα υγείας.

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Σε σχέση με τα ετήσια εισοδήματά τους, εκτός από 1 άτομο που δηλώνει ότι έχει επαρκή εισοδήματα (Μ), 8 άτομα δηλώνουν μέτρια (6Μ και 2Π) και 5 άτομα ανεπαρκή εισοδήματα (3Μ και 2Π).

Οι 11 στους 14 δε λαμβάνουν κανένα προνοιακό επίδομα (7Μ και 4Π), 1 άτομο απάντησε θετικά (Μ), ενώ οι 2 δεν απάντησαν καθόλου (2Μ).

Τέλος, στην ερώτηση εάν στέλνουν οικονομική βοήθεια σε άλλα μέλη της οικογένειάς τους, η οποία απευθυνόταν αποκλειστικά στους μετανάστες, οι 5 απάντησαν θετικά και οι 4 αρνητικά. Από αυτούς, οι συγγενείς των 4 διαμένουν εκτός Ελλάδος και μόνο οι συγγενείς του ενός διαμένουν εντός Ελλάδας.

3.3.1.2. Οι διαδικασίες αποκλεισμού και η κοινωνική επικινδυνότητα. Οι κοινωνικές υπηρεσίες

Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής, είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι το παρόν τμήμα της έρευνας υλοποιήθηκε με βάση δύο σχετικά διαφοροποιημένα ερωτηματολόγια για τις ομάδες των αλλοδαπών μεταναστών και παλινοστούτων. Η επιλογή αυτή στηρίχθηκε στην αναγνώριση της διαφοροποίησής τους σε επίπεδο θεσμικού πλαισίου από την πλευρά του ελληνικού κράτους, αντιμετώπιση η οποία δημιουργεί ευνοϊκότερες συνθήκες για την κοινωνικοοικονομική ένταξη των παλινοστούτων σε σύγκριση με αυτές των αλλοδαπών μεταναστών. Αν και η ερευνητική ομάδα είχε επίγνωση του γεγονότος ότι και για τις δύο κατηγορίες η ιδιότητα του μετανάστη αποτελεί κοινό ειδοποιό χαρακτηριστικό τους, ωστόσο, επιλέχθηκε η σε ένα πρώτο επίπεδο διάκρισή τους, με στόχο την ανίχνευση του βαθμού σημαντικότητας της διαφοροποίησης αυτής σε σχέση με τους όρους ένταξης των δύο ομάδων στην τοπική κοινωνία και για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (1985-2000).

Με βάση τον αρχικό αυτό προβληματισμό, το ίδιο το υλικό μας προσανατόλισε στην σχετική υπέρβαση της διαφοροποίησης των δύο ομάδων σε ξεχωριστές κατηγορίες, για τους πληθυσμούς οι οποίοι εισέρχονται στην ελληνική κοινωνία από το 1985 και μέχρι περίπου τα τέλη της δεκαετίας του '90. Η κατηγοριοποίηση αυτή

φαίνεται να ανταποκρίνεται πολύ περισσότερο σε μια προσπάθεια, από μέρους του ελληνικού κράτους να ευνοήσει την κατηγορία των παλινοστούτων συγκριτικά με την ευρύτερη ομάδα των μεταναστών. Η ειδική αυτή πολιτική, παρά τη θετικότερη μεταχείριση που κατοχυρώνει, φαίνεται να έχει πολύ περιορισμένα αποτελέσματα στον πληθυσμό που ερωτήθηκε. Ιδιαίτερα για την κοινωνία των Κυκλάδων, και τουλάχιστον μέχρι τη χρονική στιγμή της έρευνας, πολύ σημαντικότερο ρόλο φαίνεται να διαδραματίζουν παράγοντες, οι οποίοι τείνουν να είναι κοινοί και για τους δύο πληθυσμούς και σχετίζονται με τα ευρύτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας σε συνδυασμό με τις ιδιαιτερότητες του κοινωνικοοικονομικού τοπίου των Κυκλάδων³⁴.

Παράλληλα, πρέπει να αναφερθεί ότι η κατηγοριοποίηση και των δύο ομάδων στο συγκεκριμένο τύπο αποκλεισμού βασίστηκε στην αναγνώριση του γεγονότος ότι η σε πολλαπλά επίπεδα ανισότιμη ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία διαπερνάται / οξύνεται από την αδυναμία άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων τους. Μέσω της κυρίαρχης συνδρομής του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου, η παραμονή τους σε ένα ιδιότυπο καθεστώ ημινομιμότητας (παλινοστούντες) ή / και παρανομίας (μετανάστες) σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας, τους στέρησε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τη δυνατότητα ισότιμης ένταξης θέτοντας το πλαίσιο και τη βάση αναπαραγωγής - νομιμοποίησης των ανισοτήτων σε αλληλεξαρτώμενες σφαίρες της κοινωνικής ζωής.

Η καταστρατήγηση τόσο των εργασιακών, όσο και των ατομικών και των κοινωνικών τους δικαιωμάτων από την πλευρά των κρατικών μηχανισμών και της επίσημης πολιτικής με την ανοχή

34. Βεβαίως, η διαπίστωση αυτή δε σημαίνει, σε καμία περίπτωση, ότι παραγνωρίζεται η σημασία της θεσμικής διαφοροποίησής τους, αλλά περισσότερο ότι τα αποτελέσματά της δεν είναι ως το χρονικό σημείο της υλοποίησης της έρευνας ιδιαίτερα ορατά στην κοινωνία των Κυκλάδων. Το ευνοϊκότερο θεσμικό πλαίσιο το οποίο κατοχυρώνεται προς το τέλος της δεκαετίας, τόσο για τους μετανάστες όσο και ιδιαίτερα για τους παλινοστούντες οπωσδήποτε μπορεί να δίνει την προοπτική βελτίωσης της θέσης τους στο μέλλον. Ωστόσο, στο χρόνο διεξαγωγής της έρευνας και με βάση το συγκεκριμένο πληθυσμό των ερωτώμενων, δε γίνονται αντιληπτές σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο πληθυσμών, καθώς και οι παλινοστούντες, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αντιμετωπίζονται ως ξένοι από την τοπική κοινωνία ενώ διαφαίνεται αδυναμία αξιοποίησης των θεσμικά κατοχυρωμένων πλεονεκτημάτων τους στο πλαίσιο της κοινωνίας των Κυκλάδων. Στην κατεύθυνση αυτή πιθανώς να συντελεί το γεγονός ότι πρόκειται για βορειοηπειρώτες και όχι και για Πόντιους από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

αλλά και, σε ένα μεγάλο βαθμό, την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών, αποτέλεσε ουσιαστικά το πλαίσιο νομιμοποίησης των ανισοτήτων που υφίστανται οι πληθυσμοί αυτοί σε όλα τα επίπεδα. Η ένταξη και η εκμετάλλευσή τους στην λεγόμενη “μαύρη” αγορά εργασίας, η περιθωριοποίηση και ο στιγματισμός τους σε συνδυασμό με την παράλληλη αποδοχή και εκμετάλλευση της εργασίας τους από το σύνολο σχεδόν της ελληνικής κοινωνίας συνιστά ένα πλέγμα αλληλοεξαρτώμενων διακρίσεων³⁵ στο πλαίσιο των οποίων κυρίαρχο ρυθμιστικό παράγοντα αποτελεί η αδυναμία άσκησης των κοινωνικών τους δικαιωμάτων λόγω της παρατεταμένης αδράνειας του σχετικού νομοθετικού πλαισίου³⁶.

Με βάση το ευρύτερο αυτό θεωρητικό πλαίσιο, στην προσπάθειά μας να διερευνήσουμε τους παράγοντες που μπορούν να ενισχύσουν ή να αποτρέψουν τη μετάβαση από την κοινωνική ευπάθεια στον κοινωνικό αποκλεισμό στο νομό των Κυκλάδων, το πρωτογενές υλικό ανέδειξε την πολυπλοκότητα της διαδικασίας αυτής και τη σημασία της συσσώρευσης και αλληλεξάρτησης των παραγόντων που την εντείνουν ή αναστέλλουν όσον αφορά τον πληθυσμό των παλιννοστούντων και των αλλοδαπών μεταναστών³⁷. Ειδικότερα, η προσπάθεια διαμόρφωσης μιας τυπολογίας που ακολουθεί, έχοντας ως κεντρική αφετηρία τη δυνατότητα ή μη άσκησης των κοινωνικών τους δικαιωμάτων, αναγνωρίζει ως σημαντικό το συνδυασμό παραγόντων που αφορούν την ένταξη και την ποιότητα του κοινωνικού δεσμού με τον βαθμό ενσωμάτω-

35. “... η θέσπιση νόμων που ‘αποκλείουν’ δεν επαρκεί για να στηρίξει τα προνόμια της εθνικής ομάδας. Για να είναι έγκυρος και αποτελεσματικός ο έλεγχος τον οποίο ασκεί πρέπει να γίνουν αποδεκτές οι συνθήκες που παράγουν τη δυνατότητα ελέγχου: η ‘γλώσσα της εξουσίας’ δεν κυβερνά χωρίς τη βοήθεια μηχανισμών ικανών να οδηγήσουν σε αμοιβαία αναγνώριση αλληλεξαρτώμενων δομών αποκλεισμού και ένταξης”. Βλ. Πετρονιώτη Μ., 1998, *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης, Κρυσταλλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές (με τη συμμετοχή της Κορηγίας Ζαρκιά)*, Αθήνα, UNESCO / ΕΚΚΕ, Πλέθρον, σ. 274.

36. “Η ρατσιστική στάση απέναντι στον πληθυσμό των αλλοδαπών που βρίσκονται στην Ελλάδα, δεν επιδιώκει κατά κύριο λόγο την αποπομπή τους, αλλά επιδιώκει πολύ περισσότερο την διατήρησή τους σε μία μειονεκτική θέση από άποψη δικαιωμάτων, που δημιουργεί επιπλέον την ψευδαίσθηση ότι η εκδίωξη μέρους τουλάχιστον αυτού του πληθυσμού θα είναι περισσότερο εύκολη. Δεν είμαστε αντιμέτωποι με μια ξενοφοβία την οποία θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ‘δυτικο-ευρωπαϊκού’ τύπου, αλλά αντιθέτως με μια ιδιότυπη στρατηγική ένταξης των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία. Διότι δεν αντιμετωπίζουμε ένα ρεύμα αμφισβήτησης των δικαιωμάτων που έχουν οι αλλοδαποί στη χώρα μας αλλά ένα ρεύμα άρνησης να δοθούν δικαιώματα στους αλλοδαπούς”. Βλ. Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 2000, “Μετανάστες, απασχόληση και νομιμοποίηση” στο *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2000*, Αθήνα, σ. 152.

37. Αναφέρει χαρακτηριστικά η Μ. Πετρονιώτη για την περίπτωση των Ερυθραίων μεταναστών: “... Η πολυπλοκότητα μιας τέτοιας συνάρθρωσης παραπέμπει στην ασάφεια και τη ρευστό-

σης τους στην αγορά εργασίας στις διαδικασίες ένταξης ή αποκλεισμού των ομάδων αυτών³⁸.

Πρώτος Τύπος: Ισχυρός βαθμός έμμεσης ένταξης στην αγορά εργασίας με βάση τον οικογενειακό δεσμό (κοινωνική ευπάθεια)

Σ' αυτό τον τύπο εντάσσονται μετανάστριες³⁹ παντρεμένες με Έλληνες. Οι περιπτώσεις που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας έχουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και επαγγελματικές δεξιότητες. Είναι απόφοιτες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, κατά τη χρονική περίοδο της έρευνας δεν εργάζονται και φαίνεται να βρίσκονται σε μία κατάσταση μεταξύ ανεργίας και αεργίας. Ζουν από τα εισοδήματα του συζύγου και δε φαίνεται να αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οικονομικά προβλήματα. Παράλληλα έχουν πρόσβαση σε μια σειρά από υπηρεσίες διαμέσου της εργασίας του συζύγου (π.χ. ασφάλιση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη).

Στο βαθμό που αίρεται η ανισότητα σε επίπεδο κοινωνικών δικαιωμάτων και τελούν υπό καθεστώς πλήρους νομιμότητας (ελληνική υπηκοότητα μέσω του γάμου με Έλληνα), η θέση τους φαί-

τητα των κοινωνικών δομών ως θεμελιώδες γνώρισμα της ελληνικής κοινωνίας. Ενώ οι συλλογικές αναπαραστάσεις και οι ιδεολογίες απορρίπτουν ή υποτιμούν τη φυλετική, πολιτισμική και εθνοτική ετερότητα νομιμοποιώντας την εσωστρέφεια και την αναδίπλωση, αφήνουν άφθονο χώρο για μια σειρά χειραγωγήσεις και διαπραγματεύσεις στη σφαίρα της καθημερινής ζωής και των σχέσεων. Οι ίδιοι εκείνοι κανόνες που λειτουργούν καταναγκαστικά δίνουν ευκαιρίες στα δρώντα υποκείμενα να ελιχθούν και να πολλαπλασιάσουν τα περιθώρια αξιοποίησης περιοριστικών, κατά τα άλλα, επιταγών". Βλ. Πετρονώτη Μ., ό.π., σ. 289-290. Χωρίς, ωστόσο κάτι τέτοιο να σημαίνει ότι παραγνωρίζεται η άνιση κατανομή εξουσίας μεταξύ τους: "Η αυξανόμενη παρουσία πολλών ταυτόχρονα φυλετικών, εθνοτικών και πολιτισμικών ομάδων δεν δηλώνει ελεύθερο και ισότιμο παιχνίδι πλουραλισμών στο εσωτερικό της κοινότητας του έθνους: γεφυρώνει τη φυσική μόνο απόσταση ανάμεσα στον "εαυτό" και τον "άλλον", χωρίς να καταργεί τις ασύμμετρες σχέσεις που παράγονται στη σκηνή της πολιτικής εξουσίας και της διαπολιτισμικής διαπραγματεύσεως". Βλ. Πετρονώτη Μ., ό.π., σ. 298.

38. Για μια συνοπτική και συνεκτική περιγραφή των γενικότερων παραγόντων οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης βλ. Βεντούρα Λ., 1994, Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, Αθήνα, ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ.

39. Θα άξιζε τον κόπο να επισημάνουμε ότι πιθανώς δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περιπτώσεις γυναικών που ανήκουν σ' αυτό το συγκεκριμένο τύπο δεν κατάγονται από την Αλβανία. Χωρίς να μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το γεγονός αυτό σχετίζεται σε ένα βαθμό με τα αρνητικά στερεότυπα που απαξιώνουν τους ανθρώπους που κατάγονται από τη γειτονική χώρα.

νεται αισθητά βελτιωμένη σε σχέση με το σύνολο του αντίστοιχου πληθυσμού. Δηλώνουν ρητά την πρόθεσή τους για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα, στην οποία προφανώς ενδιαφέρονται να ενσωματωθούν υπό τους βέλτιστους δυνατούς όρους.

Στο πλαίσιο αυτό, κυρίαρχο στοιχείο σε σχέση με την ένταξή τους στην αγορά εργασίας φαίνεται να μην είναι τόσο η διαφορετική τους καταγωγή όσο το φύλο τους: η σχέση τους με την αγορά εργασίας διακατέχεται από τον κοινωνικό τους ρόλο, όπως φαίνεται να συμβαίνει και για την πλειοψηφία του γυναικείου πληθυσμού στο περιβάλλον των Κυκλάδων. Είναι εμφανής η οικειοποίηση του παραδοσιακού καταμερισμού των ρόλων των δύο φύλων, σύμφωνα με τον οποίο η πρωταρχική θέση της γυναίκας είναι μέσα στην οικογένεια και μόνο δευτερευόντως και υπό όρους μπορεί να κατέχει μία θέση στην αγορά εργασίας.

Τον προσανατολισμό αυτό προφανώς ενισχύει η ανυπαρξία σοβαρών οικονομικών δυσχερειών, και με δεδομένο ότι δε συντρέχουν άλλοι λόγοι κοινωνικής ευπάθειας, φαίνεται τα άτομα αυτά να έχουν υψηλότερες προσδοκίες από την εργασία τους και να αναζητούν εργασία περισσότερο επιλεκτικά σε σχέση με τον μέσο όρο του πληθυσμού των μεταναστών που αναζητά αδιακρίτως οποιαδήποτε απασχόληση. Στο πλαίσιο αυτό, η μη αναγνώριση του πτυχίου τους από το ΔΙΚΑΤΣΑ, η οποία μάλιστα συνιστά απόλυτα ανασταλτικό παράγοντα για την αξιοποίησή του, φαίνεται να συνδέεται πιθανόν με τις ευρύτερες δυσλειτουργίες των κοινωνικών υπηρεσιών στις Κυκλάδες, αλλά και με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της τοπικής αγοράς εργασίας η οποία αδυνατεί να δημιουργήσει νέες θέσεις απασχόλησης πέρα από συγκεκριμένους κλάδους (π.χ. εποχιακή απασχόληση στον τουρισμό).

Οι συγγενικές και οι φιλικές σχέσεις τους φαίνεται να είναι ομαλές, ωστόσο η πρόσβασή τους σε ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα μάλλον δεν αποδίδει σε σχέση με την ανεύρεση μίας θέσης στην αγορά εργασίας η οποία να ανταποκρίνεται στα επαγγελματικά τους πρότυπα. Παράλληλα, η παρατεταμένη αποχή από την αγορά εργασίας απαξιώνει τα επαγγελματικά τους προσόντα καθιστώντας μονιμότερη την αδυναμία πρόσβασής τους σε αυτήν και την παραμονή τους σε μια κατάσταση μεταξύ αεργίας και ανεργίας.

Τέλος, η σχέση τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες φαίνεται να είναι υποβαθμισμένη, όπως άλλωστε ισχύει για τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων των Κυκλάδων. Ωστόσο, οι δυσκολίες πρό-

σβασής τους σε αυτές δεν μπορούν να συγκριθούν με τις αντίστοιχες της πλειοψηφίας των αλλοδαπών μεταναστών και παλιννοστούτων. Τα προαναφερόμενα μειονεκτήματα συνδέονται μάλλον περισσότερο με την ευρύτερη αδυναμία ένταξής τους στο τμήμα της αγοράς εργασίας που επιθυμούν καθώς και με τις γενικότερες δυσλειτουργίες των κοινωνικών υπηρεσιών στο νομό των Κυκλάδων. Ωστόσο, στο βαθμό που υπάρχουν υπηρεσίες οι οποίες εν δυνάμει μπορεί να τους βοηθήσουν διαφαίνεται ότι έχουν πρόσβαση σε σχετική πληροφόρηση και παράλληλα είναι σε θέση να κινητοποιήσουν κοινωνικά δίκτυα και να τις αξιοποιήσουν⁴⁰.

Η Εντίτα είναι μεταξύ 31-35 ετών, παντρεμένη χωρίς παιδιά. Γεννήθηκε στη Ρουμανία και έχει εγκατασταθεί στο νησί μεταξύ 1990 - 1995 λόγω του γάμου της με Έλληνα. Είναι απόφοιτη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αλλά δεν έχει αναγνωρίσει το πτυχίο της από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Μιλάει άνετα ελληνικά και γνωρίζει ουγγαρέζικα και λίγα αγγλικά. Έχει συμμετάσχει σε δύο προγράμματα κατάρτισης, το ένα διάρκειας 8 μηνών και με αντικείμενο σχετικό με το χειρισμό Η/Υ και το δεύτερο διάρκειας 1 έτους σχετικό με την αισθητική. Ζει από τα εισοδήματα του συζύγου της, έχει ιδιωτική ασφάλιση, δεν έχει κάρτα ανεργίας και δε λαμβάνει σχετικό επίδομα. Έχει εργαστεί στο παρελθόν για τέσσερα χρόνια, και τώρα ενδιαφέρεται να βρει εργασία που θα έχει "κατά προτεραιότητα" σχέση με το επάγγελμά της, κυρίως μέσω συγγενών, γνωστών και φίλων. Διατηρεί επαφή με τους συγγενείς του συζύγου, κυρίως όμως έχει δημιουργήσει κοινωνικές σχέσεις με τους ντόπιους και έχει προσαρμοστεί στη ζωή της τοπικής κοινωνίας. Δεν έχει ιδιαίτερες επαφές με τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Η Σβετλάνα είναι μεταξύ 36-40 ετών, παντρεμένη με Έλληνα, έχει δύο ανήλικα παιδιά. Γεννήθηκε στη Ρωσία και έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα μεταξύ 1990-1995. Για ένα διάστημα μεταξύ 1-3 ετών έχει ζήσει στην Αθήνα, και τα τελευταία 3-5 έτη ζει

40. Είναι ενδεικτικό ότι τα άτομα αυτά δεν έχουν προχωρήσει σε αναγνώριση του πτυχίου τους από το ΔΙΚΑΤΣΑ, δεν έχουν κάρτα ανεργίας, δεν παίρνουν επίδομα ανεργίας, ωστόσο δηλώνουν συμμετοχή σε δύο προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και σε ένα επίδοσης απασχόλησης.

στο νησί. Είναι απόφοιτη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αλλά δεν έχει αναγνωρίσει το πτυχίο της από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Μπορεί να επικοινωνεί στα ελληνικά και γνωρίζει καλά την αγγλική γλώσσα. Δεν έχει συμμετάσχει σε κανένα πρόγραμμα κατάρτισης. Ζει από τα εισοδήματα του συζύγου της και έχει έμμεση ασφάλιση, δεν έχει κάρτα ανεργίας και δε λαμβάνει σχετικό επίδομα. Έχει εργαστεί σε μόνιμη εργασία για οκτώ χρόνια, και σε εποχιακή απασχόληση το καλοκαίρι με σύμβαση ορισμένου χρόνου. Έχει συμμετάσχει σε πρόγραμμα επιδότησης απασχόλησης εξαμηνιαίας φοίτησης απ' όπου έχει πάρει δίπλωμα μασέζ. Θεωρεί ότι αρχικά της είχαν αρνηθεί θέσεις εργασίας λόγω άγνοιας των ελληνικών και μη κατοχής άδειας παραμονής. Τώρα ενδιαφέρεται να βρει εργασία ως πωλήτρια.

Δεύτερος Τύπος: Ανισότιμη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και ισχυρός κοινωνικός δεσμός (εκδηλωμένη κοινωνική μειονεξία)

Στον τύπο αυτό ανήκουν γυναίκες και άντρες, οι οποίοι έχουν γεννηθεί στην Αλβανία και έχουν έρθει στην Ελλάδα λόγω έντονων οικονομικών προβλημάτων με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι έγγαμοι/ες με ανήλικα παιδιά. Οι περισσότεροι έχουν καταφέρει να νομιμοποιηθούν μέσω της απόκτησης λευκής / πράσινης κάρτας ή ταυτότητας ομογενούς. Ο χρόνος παραμονής τους στην Ελλάδα, αν και παρουσιάζει διακυμάνσεις, περιορίζεται στο πλαίσιο της τελευταίας δεκαετίας.

Παρά το σχετικά υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και την επαγγελματική εξειδίκευση⁴¹ της πλειοψηφίας των περιπτώσεων, οι κατηγορίες αυτές απασχολούνται σε επαγγέλματα τα οποία δεν αντιστοιχούν στα τυπικά τους προσόντα, είναι χαμηλότερου κοινωνικού κύρους σε σύγκριση με τα αντίστοιχα στη χώρα καταγωγής τους, και σε αρκετές περιπτώσεις υπόκεινται σε συνθήκες εκμετάλλευσης με μειωμένες απολαβές και ανασφάλιστη εργασία. Τα

41. Είναι χαρακτηριστική η διαφορά τους με άλλες ομάδες όπου, για παράδειγμα, το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο ή / και η επαγγελματική εξειδίκευση συνιστούν συνήθως σημαντικό πλεονέκτημα εισόδου με θετικότερους όρους στην αγορά εργασίας.

σημαντικότερα χαρακτηριστικά τα οποία καθορίζουν τις συνθήκες απασχόλησης των συγκεκριμένων ομάδων στο πλαίσιο της τοπικής αγοράς εργασίας είναι η ευελιξία και η διαθεσιμότητα, η αδυναμία ουσιαστικής επιλογής και ο προσανατολισμός τους σε οποιοδήποτε είδος απασχόλησης, στοιχεία τα οποία οδηγούν σε υποαπασχόληση, ετεροαπασχόληση, εποχιακή απασχόληση⁴².

Παράλληλα, φαίνεται να υπάρχουν διαφορετικοί όροι ένταξης για τα δύο φύλα στην αγορά εργασίας, διαφοροποίηση η οποία σε ένα βαθμό σχετίζεται με την ανάληψη διαφορετικών ρόλων των υποκειμένων σε σχέση με το φύλο τους. Οι άντρες απασχολούνται σε μια πιο μόνιμη βάση καθώς η εργασία για αυτούς γίνεται αντιληπτή ως αυτονόητο στοιχείο της κοινωνικής τους ύπαρξης. Αντίστροφα, η εργασία για τις γυναίκες φαίνεται να παίζει ένα σχετικά δευτερεύοντα ρόλο και η σχέση τους με αυτήν παρουσιάζει μια ευρεία διακύμανση: οι γυναίκες μπορεί να εργάζονται σε σχεδόν μόνιμη βάση, να απασχολούνται εποχιακά και να εκπίπτουν σε κατάσταση ανεργίας αλλά και να είναι άεργες. Η διακύμανση αυτή σχετίζεται τόσο με το ρόλο τους μέσα στην οικογένεια όπου αναλαμβάνουν την βασική ευθύνη της ανατροφής των παιδιών αλλά και ευρύτερα την καθημερινή «αναπαραγωγή» όλων των μελών της οικογένειας, όσο και με τον ευρύτερο καταμερισμό των ρόλων των δύο φύλων στην τοπική αγορά εργασίας: στο πλαίσιο της προσφοράς περιορισμένων δυνατοτήτων εύρεσης απασχόλησης κυρίως κατά τους θερινούς μήνες, οι γυναίκες κυρίαρχα απορροφούνται σε κατώτερες βοηθητικές θέσεις στον τομέα των τουριστικών υπηρεσιών.

Βεβαίως, στην περίπτωση των παντρεμένων ζευγαριών, ο καταμερισμός αυτός σημαίνει παράλληλα την υποχρεωτική απασχόληση του συζύγου, ο οποίος σε πολλές περιπτώσεις είναι ο μόνος εργαζόμενος προσφέροντας τη δυνατότητα της έμμεσης ασφάλισης αλλά και, ειδικά για την περίπτωση των αλλοδαπών μεταναστών, της ίδιας της νομιμότητας στην οικογένεια.

42. Για τη σχέση των μεταναστών με την ελληνική αγορά εργασίας βλ. ενδεικτικά: Ιωακείμογλου Ηλ., 2001, "Η Ευρώπη χρειάζεται τους μετανάστες και τους φοβάται", Δελτίο Θυέλης, Δίκτυο Κινήσεων για Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σ. 43-45. Κατσορίδας Δ., 1994, Ξένοι (;) Εργάτες στην Ελλάδα, Αθήνα, Ιαμός. Κατσορίδας Δ., 1999, "Αλλοδαποί εργαζόμενοι και οικονομική ανάπτυξη", Ενημέρωση, τ. 52, σ. 27-29. Λινάρδος - Ρυλμόν Π., 1993, Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ. Λινάρδος - Ρυλμόν Π., 2000, "Μεταναστευτική Πολιτική" στο Τετράδια, τ. 18-19, σ. 73-86.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των ομάδων ως προς τους όρους απασχόλησής τους είναι η δυσκολία ή / και αδυναμία ανεύρεσης εργασίας σε μόνιμη βάση, οι εκμεταλλευτικές συνθήκες από πλευράς των γηγενών, η επακόλουθη ανασφάλεια σε σχέση με τη δυνατότητα μόνιμης απασχόλησης και πρόσβασης σε συνακόλουθα δικαιώματα όπως αυτό της υγείας, της σύνταξης κ.λπ. Τα μειονεκτήματα αυτά εντείνονται στην περίπτωση των γυναικών οι οποίες μπορεί να μένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κατάσταση ανεργίας, γεγονός το οποίο τις καθιστά ανενεργές επαγγελματικά και δυσχεραίνει τις δυνατότητες επιστροφής τους στην αγορά εργασίας στο μέλλον. Στην κατεύθυνση αυτή, παρατηρείται επίσης ότι για το σύνολο των συγκεκριμένων κατηγοριών, και ιδιαίτερα για τις γυναίκες, δεν υπάρχουν προσδοκίες για καλύτερη εργασία, αντίθετα στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων δηλώνεται η διάθεση να εργαστούν σε οποιοδήποτε είδους απασχόληση⁴³.

Σημαντικό στοιχείο επίσης στην διαδικασία ένταξής τους στην αγορά εργασίας αποτελεί ο χρόνος παραμονής τους στην τοπική κοινωνία. Τουλάχιστον όσον αφορά τους ερωτώμενους, η αύξηση του χρόνου διαμονής τους σταθερά σε ένα τόπο φαίνεται να συναρτάται άμεσα με τη βελτίωση της θέσης τους καθώς διευρύνει παράλληλα τις κοινωνικές τους επαφές και διασυνδέσεις τόσο με ταξύ της ομάδας τους όσο και με την κοινωνία των ντόπιων⁴⁴.

43. "Οι γυναίκες μετανάστριες και στην Ελλάδα απασχολούνται κυρίως σε οικιακές εργασίες (καθαρίστριες, οικιακές βοηθοί), ή στη φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων. ... Αυτή η 'μη εργασία', η οποία είναι ωστόσο για τις μετανάστριες η μοναδική ευκαιρία επιβίωσης, έχει όλα τα χαρακτηριστικά της ευκαιριακής και εποχικής απασχόλησης ενώ συνήθως όχι μόνο δεν αμείβεται καλά αλλά και δεν ασφαλίζεται από την 'εργοδότη'. ... Η εξασφάλιση των αναγκών για τη νομιμοποίησή τους ενσήμων είναι ήδη για όλους μια πολύ δύσκολη και εξαιρετικά δαπανηρή υπόθεση, ιδιαίτερα δε για τις γυναίκες, είναι πολλές φορές αδύνατη... Έτσι, οι γυναίκες μετανάστριες υποχρεώνονται να επιλέγουν τη νομιμοποίησή τους ως σύζυγοι των μεταναστών στο πλαίσιο της οικογενειακής συνένωσης". Βλ. Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών, 2002, Μετανάστευση – Φύλο και Δικαιώματα, <http://users.hol.gr/~diktio/diotima.htm>, σ. 3.

44. Ενδεικτικά είναι κάποια σχετικά συμπεράσματα για τη σταδιακή βελτίωση της θέσης των μεταναστών από την έρευνα των Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., 2001, Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας, με τη συνεργασία των Πλ. Τήνιου, Π. Χατζηπροκοπίου, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής: "Αντίθετα με την ιδιαίτερα διαδεδομένη αντίληψη ότι οι Αλβανοί αμείβονται με πολύ χαμηλότερες αμοιβές από αυτές που απολαμβάνουν οι Έλληνες ομόλογοί τους, ακόμα και στον ίδιο εργοδότη, αυτό δε φαίνεται σήμερα να ισχύει πια με απόλυτο τρόπο", βλ. σ. 233. "Υπάρχει μια σταδιακή βελτίωση της επαγγελματικής κατάστασης των Αλβανίδων από τη στιγμή που ήρθαν στην Ελλάδα μέχρι σήμερα", βλ. σ. 236. "Το στερεότυπο ότι οι μετανάστες απασχολούνται μόνο σε κακά αμειβόμενες ανειδίκευτες εργασίες δεν επιβεβαιώνεται στην πράξη, όπως προκύπτει από συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε με οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων της Θεσσαλονίκης" βλ. σ. 237.

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία διαδραματίζει το ευρύτερο δίκτυο των κοινωνικών τους σχέσεων. Τα μειονεκτήματα που απορρέουν από την αδυναμία ισότιμης ένταξής τους στην τοπική κοινωνία αμβλύνονται, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, λόγω της ύπαρξης ισχυρών κοινωνικών δικτύων, τα οποία άλλοτε είναι συγγενικά και άλλοτε αποτελούνται από άτομα προερχόμενα από την ίδια ομάδα καταγωγής⁴⁵. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, δηλώνεται ότι υπάρχουν συχνές επαφές στο πλαίσιο των δικτύων αυτών, επαφές οι οποίες φαίνεται να στηρίζουν σημαντικά τα μέλη των αντίστοιχων ομάδων.

Εξαιρετικά σημαντικός αναδεικνύεται και ο στενός οικογενειακός δεσμός της νεοδημιουργηθείσας οικογένειας, στο πλαίσιο της οποίας ενεργοποιούνται ισχυρά κίνητρα και δημιουργείται δυναμική για την υποστήριξη ιδιαίτερα της ένταξης των νεότερων μελών με σχετικά πιο ανώδυνους όρους σε σύγκριση με αυτούς των γονέων στην ελληνική κοινωνία. Έτσι, οργανώνονται στρατηγικές ενίσχυσης της οικογενειακής συνοχής. Η οργάνωση των δραστηριοτήτων της οικογένειας με στόχο τη βελτίωση των όρων ένταξης των νεότερων μελών της στην ελληνική κοινωνία συνιστά ισχυρό παράγοντα πρόθεσης ενσωμάτωσης, και με αυτή την έννοια συνιστά στοιχείο συστηματικής άρνησης μετάπτωσης σε βαριά αρνητική ψυχολογία. Στοιχείο που μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο και στην προοπτική και στην απόφαση τελικής εγκατάστασης στην Ελλάδα⁴⁶.

45. "Η συγκρότηση κοινωνικών δικτύων και η συσπείρωση γύρω από οικείους χαρακτηρίζει γενικότερα την οργάνωση της ζωής μετατοπισμένων πληθυσμών που στερούνται πολιτική και οικονομική εξουσία. Οι εθνοτικοί, πολιτισμικοί και συγγενικοί δεσμοί, μέσω των οποίων διευθετούν σημαντικό μέρος των προβλημάτων τους, υποκαθιστούν την απουσία θεσμικής κάλυψης και ισορροπημένης αμοιβαιότητας και καθορίζουν τη διάρκεια και το περιεχόμενο των δεσμών αυτών (...). Σε συμβολικό επίπεδο γεφυρώνουν τον κατακερματισμό που ακολουθεί τη διασπορά, απαλύνουν τα οδυνηρά ίχνη της μνήμης γι' άλλους χρόνους και χαρτογραφούν καινούργιες προσδέσεις: δεν είναι μόνο η πατρίδα που αναπολούν και χρειάζονται οι πρόσφυγες, αλλά ένα πλήθος προσώπων και πραγμάτων με τα οποία έρχονται σε επαφή, καθώς περνούν από έναν τόπο σε έναν άλλο". Βλ. Πετρονιώτη Μ., ό.π., σ. 185. Αντίστοιχα, η Λ. Βεντούρα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι "Η εικόνα λοιπόν του ξεριζωμένου μοναχικού μετανάστη δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στην πραγματικότητα εφόσον, στην πλειοψηφία τους, οι μετανάστες εντάσσονται σε μεταναστευτικά δίκτυα", ό.π. σ. 52. Βλ. αντίστοιχα, Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., ό.π., σ. 186-189.

46. "Τα παιδιά παίζουν έναν καθοριστικό ρόλο στην αναθεώρηση του σχεδίου της μετανάστευσης. Επιφορτίζονται συχνά με το σχέδιο της κοινωνικής ανόδου σε περίπτωση που οι γονείς δεν το πραγματοποιήσαν". Βλ. Βεντούρα Λ., ό.π., σ. 60.

Βεβαίως το ευρύτερο πλαίσιο παραμένει αυτό μιας ιδιότυπα ανισότιμης σχέσης με την τοπική κοινωνία, σχέσης η οποία βασίζεται στη σιωπηρή αποδοχή τους αλλά και στην άρνηση αναγνώρισης της δυνατότητάς τους να αποτελούν ισότιμα μέλη της. Η σχέση με τους γηγενείς Έλληνες κινείται από τη συστηματική εκμετάλλευση, την άρνηση και την καχυποψία στην τυπικότητα, και μόνο σε κάποιες περιπτώσεις γίνονται και αναφορές σε σχέσεις ευνοϊκότερης μεταχείρισης. Οι ερωτώμενοι αναφέρονται σε αρκετές περιπτώσεις στις προκαταλήψεις, ιδιαίτερα απέναντι στους προερχόμενους από την Αλβανία. Τα αρνητικά στερεότυπα διαχέονται στο σύνολο της κοινωνίας (στο σχολείο, στην εκκλησία, στις κοινωνικές εκδηλώσεις κ.λπ.) και οδηγούν σε κοινωνικό στιγματισμό και στην υιοθέτηση από μέρους των πληγμένων υποκειμένων ιδιαίτερων στρατηγικών όπως αυτή της απόκρυψης της καταγωγής τους⁴⁷, της αποδοχής της χριστιανικής θρησκείας⁴⁸ κ.λπ.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τις συγκεκριμένες ομάδες ισχύει μία ιδιότυπη στρατηγική ένταξής τους στην τοπική κοινωνία και αγορά εργασίας η οποία στηρίζεται στην παραγωγή των ανισότιμων όρων πρόσβασής τους. Ωστόσο, η ανι-

47. Αναφέρεται χαρακτηριστικά από τρία διαφορετικά άτομα:

1η περίπτωση:

“Η αντιμετώπιση στο χώρο εργασίας δεν είναι καλή εκτός και σε ξέρουν ή αν δεν τους πεις ότι είσαι από την Αλβανία. Υπάρχει η προκατάληψη ότι όλοι είναι εγκληματίες”.

2η περίπτωση:

“Ερ. Δουλειά βρίσκεις;

Απ. Ναι, δεν έχω πρόβλημα. Κρύβω όμως ότι είμαι από την Αλβανία. Λέω ότι είμαι από την Αίγυπτο. Γιατί τους Αλβανούς δεν τους θέλουν. Έχουν άσχημη φήμη”.

3η περίπτωση:

“Ερ. Αν αναζητήσατε εργασία και σας την αρνήθηκαν γιατί πιστεύετε ότι σας την αρνήθηκαν;

Απ. Λόγω ρατσισμού”.

48. Ερ. Έχουν βαπτιστεί τα παιδιά;

Η σύζυγος: Ναι.

Ερ. Γιατί;

Ο σύζυγος: Ε, τα βαπτίσαμε, αφού γεννήθηκαν εδώ. Για τις κόρες θέλω να πάρουν την υπηκοότητα απ’ εδώ, αφού γεννήθηκαν στην Αθήνα.

Ερ. Μέχρι τότε θα είναι απαραίτητη η θρησκεία;

Ο σύζυγος: Γιατί να μην την πάρουνε

Ερ. Μα για την υπηκοότητα συμφωνώ. Για το θρήσκευμα αναρωτιέμαι, είναι άλλο...

Ο σύζυγος: Ε γιατί εδώ όλοι είναι βαπτισμένοι.

Η σύζυγος: Να σου πω την αλήθεια αυτός ήθελε. Εγώ δεν ήθελα να τα βαπτίσουμε.

Ιδιαίτερα για τις ‘στρατηγικές του “κρύπτεσθαι” βλ. Πετρονάκη Μ., ό.π., σ. 178-184 και Ψημμένος Ι., 2001, Μετανάστευση από τα Βαλκάνια, Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα, Αθήνα, Παπαζήση, σ. 188.

σότητα αυτή δεν σημαίνει τον απόλυτο αποκλεισμό τους. Στο βαθμό που λειτουργούν ευρύτερα υποστηρικτικά κοινωνικά δίκτυα και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου είναι ισχυρός ο οικογενειακός δεσμός και εφόσον τα υποκείμενα οδηγούνται τελικά σε θέσεις απασχόλησης⁴⁹, η συμμετοχή τους στην εργασία και η σχετική ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία συνιστά την αναστολή της απόλυτης φτώχειας και της εξαθλίωσής τους, επιτρέποντας τους παράλληλα να αναπτύσσουν εναλλακτικές στρατηγικές σταδιακής βελτίωσης της κατάστασής τους⁵⁰.

Σημαντικός παράγοντας από την άποψη αυτή, ο οποίος σε τελική ανάλυση δε λειτουργεί παρά ισχυρά συνδεδεμένος με όλους τους προαναφερόμενους, είναι και το ευρύτερο σχέδιο ζωής των πληθυσμών αυτών, με την έννοια της πρόθεσης μόνιμης εγκατάστασής τους ή όχι στην ελληνική κοινωνία. Εδώ, οι περιπτώσεις τείνουν να είναι μοιρασμένες, και αναδεικνύουν ότι όλοι οι προαναφερόμενοι παράγοντες λειτουργούν στη συνάρθρωσή τους και μπορούν να λειτουργήσουν προτρεπτικά ή αποτρεπτικά σε σχέση με το αρχικό σχέδιο. Υπάρχουν περιπτώσεις που δηλώνουν ότι δεν έχουν σκοπό να παραμείνουν στην Ελλάδα, περιπτώσεις που δηλώνουν ότι θα μείνουν και περιπτώσεις όπου δηλώνεται ότι δεν γνωρίζουν ακόμη. Η πρόθεση μόνιμης παραμονής τους σχετίζεται ουσιαστικά με τη δυνατότητα ενσωμάτωσής τους και την τοποθέτησή τους σε ένα στοιχειώδες πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων και θετικού συσχετισμού πρόσβασης σε βασικά κοινωνικά δικαιώματα. Η στάση των τοπικών κοινωνιών, το νομοθετικό πλαίσιο, τα κοινωνικά δίκτυα, ο οικογενειακός δεσμός, ο χρόνος παραμονής τους, ο βαθμός ένταξής τους στην αγορά εργασίας, οι αρνητικές

49. Αναφέρει χαρακτηριστικά η Μ. Πετρονιώτη για την περίπτωση των Ερυθραίων: "Η φύση της εργασίας και των σχέσεων που δημιουργούν οι ερυθραίοι πρόσφυγες στο χώρο δουλειάς αιτηθεί τη διαπλοκή πολλών παραγόντων, καθένας από τους οποίους συνυφαίνεται με την προσωπική και συλλογική τους πορεία, αλλά και με όσα επιτάσσουν οι θεσμοί και οι αξίες της ελληνικής κοινωνίας. Οι λόγοι και η χρονική στιγμή που έρχονται στην Αθήνα αλληλεπιδρούν με τον πολιτισμικό τους εξοπλισμό, επικαθορίζοντας τη διαπραγματευτική δύναμη και τους χειρισμούς με τους οποίους ισορροπούν ανάμεσα σε αντικρουόμενα αιτήματα, δεσμεύσεις και δυνατότητες", ό.π., σ. 153.

50. "Η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα επηρεάζει, αλλά δεν επικαθορίζει, όλες τις εκφάνσεις ή την εμφάνιση των ανθρώπινων σχέσεων: τα υποκείμενα και οι ομάδες δρουν υπό την επίδραση δεδομένων αιτημάτων, επιταγών και βλέψεων μάλλον παρά αφηρημένων ιδεών και στεροτύπων (...). Χρησιμοποιούν τις εθνικές διαφορές ή ομοιότητες ως κριτήρια ταύτισης ή απόκλισης, όσο και ως απαραίτητη στρατηγική δράσης και σύναψης διαφυλετικών ή διαπολιτισμικών σχέσεων, όταν θεωρήσουν κάτι τέτοιο σκόπιμο, ενδιαφέρον ή αναγκαίο". Βλ. Πετρονιώτη Μ., ό.π., σ. 31-32.

κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στη χώρα καταγωγής, το επίπεδο των προσδοκιών τους⁵¹ κ.λπ. αποτελούν επιμέρους παράγοντες οι οποίοι λειτουργούν αλληλεξαρτώμενοι και συγκροτούν το μεταναστευτικό σχέδιο στην κάθε περίπτωση. Η απόφαση οριστικής εγκατάστασης φαίνεται να εξαρτάται από τη δυνατότητα των ατόμων αυτών να ενσωματωθούν στην τοπική κοινωνία, από τον βαθμό στον οποίο έχουν καταφέρει να δημιουργήσουν θετικότερους ή αρνητικότερους όρους διαβίωσης.

Τέλος, η σχέση τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες είναι κακή έως ανύπαρκτη. Η παρατεταμένη παραμονή για τους περισσότερους σε καθεστώς ημινομιμότητας ή παρανομίας, τα έντονα αρνητικά στερεότυπα για τους μετανάστες - και ιδιαίτερα για τους προερχόμενους από την Αλβανία - η κοινωνική τους απομόνωση και σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ο στιγματισμός τους, καθιστά σχεδόν ανύπαρκτη τη σχέση τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες πέρα από - αρνητικές τις περισσότερες φορές - επαφές με υπηρεσίες όπως η αστυνομία κ.λπ.

Η Ελένη είναι βορειοηπειρώτισσα, 36-40 ετών, παντρεμένη, έχει δύο ανήλικα παιδιά. Είναι απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης χωρίς αναγνώριση πτυχίου από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1990-95 και δεν έχει ακόμη αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια ενώ έχει ξεκινήσει τη διαδικασία απόκτησής της εδώ και ένα χρόνο. Έχει μάθει ελληνικά κατά την παραμονή της στην Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της έχει αλλάξει εργασία 4 φορές, έχει εργαστεί χωρίς σύμβαση, περιστασιακά και με μερική απασχόληση. Τώρα εργάζεται ως καθαρίστρια και μόλις τον τελευταίο καιρό έχει καταθέσει τα ένσημά της για να μπορέσει να έχει ασφάλιση (ΙΚΑ). Δεν αντιμετωπίζει ούτε αυτή ούτε κάποιο μέλος της οικογένειάς της προβλήματα υγείας. Δε λαμβάνει κανένα επίδομα και θεωρεί τα εισοδήματά της μέτρια. Στην ερώτηση γιατί δε συμμετέχει σε κά-

51. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αρκετές περιπτώσεις μέλη των ομάδων αυτών δηλώνουν μέτρια εισοδήματα και όχι ανεπαρκή, γεγονός που φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με τις χαμηλές προσδοκίες τους παρά με το ίδιο το ύψος των εισοδημάτων τους. Είναι ενδεικτικό επίσης παράδειγμα όπου στο πλαίσιο παντρεμένου ζευγαριού αλβανών μεταναστών, ο σύζυγος εργάζεται ενώ η γυναίκα όχι, λόγω της ύπαρξης ανήλικων παιδιών, και ο σύζυγος δηλώνει επαρκή εισοδήματα ενώ η γυναίκα μέτρια.

ποιο πρόγραμμα επιδότησης (αυτο)απασχόλησης απαντά χαρακτηριστικά: “Ποιος μας ξέρει εμάς για να μας πει...”.

Ο Αλέξανδρος είναι βορειοηπειρώτης, 41-45 ετών, παντρεμένος, με δύο ανήλικα παιδιά. Έχει πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το οποίο δεν είναι αναγνωρισμένο από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Μιλάει και γράφει άνετα στα ελληνικά, τα οποία έχει μάθει βασικά από τους γονείς του και έχει βελτιώσει κατά την παραμονή του στην Ελλάδα. Έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και διέμενε στην αρχή σε άλλη πόλη πριν έρθει να εγκατασταθεί σε νησί των Κυκλάδων. Σε όλη τη διάρκεια της παραμονής του εδώ έχει εργασθεί περιστασιακά σε διάφορα επαγγέλματα ενώ τα τελευταία χρόνια είναι κυρίως ελαιοχρωματιστής. Δεν έχει ασφάλεια. Δεν έχει προβλήματα υγείας ο ίδιος ή κάποιο μέλος της οικογένειάς του. Έχει στενούς συγγενείς στο νησί ενώ οι σχέσεις του με τους ντόπιους δεν είναι ιδιαίτερα καλές ή στην καλύτερη των περιπτώσεων απλά τυπικές.

Η Άννα είναι αλβανίδα, 31-35 ετών, παντρεμένη, έχει ένα ανήλικο παιδί. Μαζί με το σύζυγό της ζουν σε ένα σπίτι περίπου 25 τ.μ. Είναι απόφοιτη δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, μιλάει και γράφει άνετα ελληνικά τα οποία έχει μάθει κατά την εδώ διαμονή της. Έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1995-2000, αρχικά στην Αθήνα και αργότερα σε νησί των Κυκλάδων. Έχει αλλάξει εργασία πάνω από 5 φορές, έχει εργασθεί χωρίς σύμβαση και σε εποχιακή απασχόληση. Τώρα έχει λευκή κάρτα, εργάζεται ως βοηθός σε κουζίνα, έχει ασφάλεια ΙΚΑ, και στην ερώτηση ποιο είναι το επάγγελμά της απαντά ανειδίκευτη. Θεωρεί ότι δουλειά για ανειδίκευτο εργάτη δεν είναι δύσκολο να βρεθεί αλλά η αμοιβή σε αυτή την περίπτωση δεν είναι επαρκής. Έχει αρκετούς συγγενείς στο νησί με τους οποίους διατηρεί επαφές σε καθημερινή βάση, έχει γείτονες από την Αλβανία με τους οποίους οι σχέσεις είναι τυπικές, ενώ στο εργασιακό της περιβάλλον δηλώνει ότι οι σχέσεις είναι καλές. Στην ερώτηση αν έχει σκοπό να μείνει μόλις στην Ελλάδα, δηλώνει πως δεν έχει αποφασίσει ακόμη, με μια διαφαινόμενη πρόθεση οριστικής εγκατάστασης.

Η Σούζι είναι αλβανίδα, 25-30 ετών, παντρεμένη, έχει δύο ανήλικα παιδιά. Είναι απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και δεν

έχει αναγνώριση του πτυχίου της από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Μιλάει και γράφει άνετα ελληνικά τα οποία δηλώνει ότι έχει μάθει από την τηλεόραση, τις συναναστροφές και τα σχολικά βιβλία των παιδιών. Επίσης μιλάει άνετα ιταλικά. Έχει έρθει στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1995-2000. Έχει αλλάξει μία φορά εργασία στο παρελθόν, δεν εργάζεται κατά την περίοδο διενέργειας της παρούσας μελέτης, δεν έχει κάρτα ανεργίας και δεν παίρνει σχετικό επίδομα. Έχει πράσινη κάρτα λόγω της εργασίας του συζύγου της και ασφάλεια ΙΚΑ. Δηλώνει ότι αναζητά οποιαδήποτε απασχόληση και στην ερώτηση αν έχει σκοπό να μείνει μόνιμα στην Ελλάδα απαντά αρνητικά.

Τρίτος Τύπος: Ανισότιμη ένταξη στην αγορά εργασίας και αδύναμος κοινωνικός δεσμός (κοινωνικός αποκλεισμός)

Στη τρίτο αυτό τύπο ανήκουν γυναίκες μόνες (π.χ. περίπτωση άγαμης γυναίκας ή αρχηγού μονογονεϊκής οικογένειας) οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα για ένα μικρό σχετικά χρονικό διάστημα. Έχουν μέτριο ή υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, δε γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα. Απασχολούνται σε χαμηλού κύρους εργασίες, οι οποίες δεν εξασφαλίζουν μονιμότητα, χωρίς ασφάλιση και με χαμηλές απολαβές. Δεν έχουν καταφέρει ακόμη να ενσωματωθούν σε ικανοποιητικό βαθμό στην τοπική κοινωνία. Δεν είναι νόμιμες, έχουν έντονη ανασφάλεια σχετικά με τη δυνατότητα παραμονής τους στην Ελλάδα και δεν είναι, προς το παρόν, σε θέση να αναπτύξουν αποτελεσματικές στρατηγικές για τη βελτίωση των συνθηκών της ύπαρξής τους.

Ο σχετικά μικρός χρόνος παραμονής τους στην τοπική κοινωνία συνδυάζεται με ανεπαρκή ένταξη στην αγορά εργασίας, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις, οδηγεί στην ενίσχυση και αναπαραγωγή έντονων κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων για τους πληθυσμούς αυτούς, όπως για παράδειγμα ο περιορισμός τους σε πολύ βασικά έξοδα και το ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο διαβίωσης⁵².

Πρόκειται για άτομα τα οποία είτε δεν έχουν επαρκή κοινωνικά δίκτυα είτε δεν καταφέρνουν να τα ενεργοποιήσουν αποτελεσματικά και τείνουν να βρεθούν σε σχετική απομόνωση. Σε αυτές τις περιπτώσεις ιδιαίτερα είναι εμφανής η εσωτερίκευση μιας κοινω-

52. Μητέρα: Αυτοί μένουν πάνω εγώ μένω κάτω, έχω ένα δωμάτιο, πληρώνω 30.000, είναι μόνο υγρασία.

νικής μειονεξίας από πλευράς των υποκειμένων, εσωτερίκευση η οποία οδηγεί στην αναδίπλωση σε σχέσεις που περιορίζονται σε ένα στενό κύκλο, κατά κανόνα στην ομάδα καταγωγής, γεγονός που ενισχύει παράλληλα την απομόνωση από την ευρύτερη κοινωνική ζωή της τοπικής κοινωνίας. Παράλληλα, αξίζει να επισημανθεί ο κυρίαρχα αρνητικός ρόλος που διαδραματίζει η παραμονή των ατόμων αυτών σε καθεστώς παρανομίας και η αδυναμία τους να ζήσουν σε ένα περιβάλλον ασφάλειας⁵³.

Το αρνητικά βεβαρημένο κοινωνικό πλαίσιο, έτσι όπως διεξοδικά αναλύθηκε παραπάνω, καθιστά ευάλωτους τους συγκεκριμένους πληθυσμούς. Και στην περίπτωση που οι προαναφερόμενοι παράγοντες τείνουν να συνδυάζονται αρνητικά οδηγούνται σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. Ωστόσο, ενδέχεται τα άτομα

Κόρη: Ναι, έχει πολλή υγρασία.

Μητέρα: Δεν έχω κουζίνα, μόνο ένα δωμάτιο και ένα μπάνιο μικρό έχω.

Ερώτηση: Δηλαδή μπορείτε να μαγειρέψετε εκεί μέσα;

Απάντηση: Μέσα εκεί τρώμε, εκεί κοιμόμαστε, εκεί μαγειρεύω, εκεί μαθαίνει, μόνο δύο κρεβάτια έχω...

Για τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των μεταναστών βλ. ενδεικτικά: Κατσορίδας Δ., 1994, Ξένοι (;) Εργάτες στην Ελλάδα, Αθήνα, Ιαμός. Κατσορίδας Δ., 1996, "Οι συνθήκες διαβίωσης των αλλοδαπών", Ενημέρωση, τ. 16, σ. 12-20. Κατσορίδας Δ., Κολλιάς Γ., 1999, "Αλλοδαποί εργαζόμενοι: Ένταξη ή καταστολή;", Ενημέρωση, τ. 48-49, σ. 21-25. Ψημμένος Ι., ό.π.

53. "Γενικότερα η απουσία τυπικού πλαισίου οργάνωσης των σχέσεων, η απουσία νομικής και πολιτικής κατοχύρωσης των μεταναστών και ο προσανατολισμός της πολιτικής αποκλειστικά προς την υιοθέτηση αυστηρών νόμων για την είσοδο των ξένων στην Ελλάδα ευνοεί την ανάπτυξη αυταρχικών συμπεριφορών και πρακτικών, ατομικά ή συλλογικά. Η επιλογή αυτής της πολιτικής, με το ρόλο και την ανάμειξη της αστυνομίας ως σχεδόν αποκλειστικού μηχανισμού του κράτους στη 'δημόσια επικοινωνία' με τους μετανάστες, διαμόρφωσε τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες η μετανάστευση συνδέθηκε τόσο με την 'εγκληματικότητα', όσο και με την ταύτιση της μετανάστευσης με μία εθνική ομάδα, κυρίως με τους Αλβανούς. Γεγονός που επέτρεψε να ενταθούν οι ανορθολογικές συμπεριφορές και να δημιουργηθεί κλίμα αβεβαιότητας και εχθρότητας". Βλ. Πετράκου Β. Ηλ., 2001, "Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία", στο Μαρβάκης Αθ., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), Μετανάστες στην Ελλάδα, Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 41.

Σε μια από τις συνεντεύξεις αναφέρεται συγκεκριμένα:

Ερώτηση: Δεν θέλετε να βγάλετε πράσινη κάρτα;

Μητέρα: Βεβαίως και θέλουμε, είναι τα παιδιά.

Κόρη: Καμιά φορά τους μαζεύουν...

Μητέρα: Είναι ησυχία εδώ.

[...]

Ερώτηση: Στην Αλβανία έχετε πάει καθόλου όλο αυτό το διάστημα;

Μητέρα: Όχι, όχι, όχι έχω τρία χρόνια.

Κόρη: Αν πάμε στην Αλβανία δεν θα ξανάρθουμε. Δεν θα μας αφήσουν.

αυτά να βρίσκονται σε μία μεταβατική φάση σε σχέση με το βαθμό ένταξής τους στην τοπική κοινωνία. Με αυτή την έννοια, δεν αποκλείεται η πιθανή σταδιακή μελλοντική βελτίωση της κατάστασής τους στο βαθμό που υπάρχουν διαφαινόμενες δυνατότητες σχετικής υπέρβασης των συσσωρευμένων μειονεκτημάτων και μετάβασης σε ευνοϊκότερες συνθήκες ζωής.

Σε αυτή την περίπτωση, η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες είναι απολύτως αρνητική καθώς τα άτομα αυτά τελούν υπό καθεστώς παρανομίας. Η αδυναμία εξασφάλισης της νόμιμης παραμονής εντείνει την ανασφάλεια, η οποία συνιστά καθοριστικό αποτρεπτικό παράγοντα για την επαφή με οποιαδήποτε υπηρεσία⁵⁴.

Η Κυριακή είναι αλβανίδα, 36-40 ετών, άγαμη. Είναι απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, έχει μουσικές γνώσεις, και έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα τους τελευταίους τρεις μήνες με στόχο να βελτιώσει την οικονομική της κατάσταση. Δηλώνει ότι μπορεί να επικοινωνεί στα ελληνικά τα οποία μαθαίνει κυρίως από την τηλεόραση. Εργάζεται χωρίς ασφάλιση ως οικιακή βοηθός εσωτερική σε σπίτι όπου προσέχει μία ηλικιωμένη άρρωστη κυρία και όπου της παρέχεται επιπλέον τροφή και στέγη. Δεν είναι νόμιμη και δηλώνει ότι τα βασικότερα της προβλήματα είναι η ανεπάρκεια της γνώσης των ελληνικών, η απομόνωσή της στο σπίτι λόγω του χαρακτήρα της εργασίας της, η ανασφάλειά της για την ανανέωση της βίζας. Οι συνθήκες εργασίας, ο περιορισμένος ελεύθερος χρόνος της, η άγνοια της γλώσσας, η απουσία φιλικού - κοινωνικού δικτύου την έχουν αποθαρρύνει: στην ερώτηση αν έχει σκοπό να μείνει μόνιμα στην Ελλάδα απαντά πως δεν ξέρει.

Η Αλεξάνδρα είναι αλβανίδα, 41-45 ετών, χήρα με δύο ανήλικα παιδιά. Είναι απόφοιτος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και δηλώνει ότι γνωρίζει επίσης κέντημα με μηχανή. Έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1995-2000. Μένουν σε ένα δωμάτιο το οποίο έχει ένα μπάνιο. Έχει βαπτίσει τα παιδιά της όταν ήρθαν στην Ελλάδα. Εργάζεται εποχιακά μόνο κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού που μαζεύει χρήματα για να επιβιώσει η οικογένεια.

54. Αναφέρεται περίπτωση που δεν γνώριζε τι σημαίνει "κοινωνική υπηρεσία" και δεν έχει ποτέ απευθυνθεί σε ή σχετιστεί με οποιοδήποτε φορέα. Γνώριζε μόνο την αστυνομία και το κέντρο υγείας του νησιού.

Όλο τον υπόλοιπο χρόνο ζει με δανεικά από συγγενείς τα οποία τους επιστρέφει και πάλι το καλοκαίρι. Είναι άνεργη και αναζητά οποιοδήποτε είδους απασχόληση. Στην ερώτηση ποιο είναι το επάγγελμά της δηλώνει πως είναι κεντήστρα. Δεν έχει ούτε λευκή ούτε πράσινη κάρτα και έχει ανασφάλεια ιδιαίτερα για τα παιδιά της τα οποία “καμιά φορά τους μαζεύουν”. Έχει προβλήματα ρευματισμών τα οποία της εμφανίστηκαν τα τελευταία δύο χρόνια λόγω των κακών συνθηκών διαβίωσης και εργασίας.

3.4. Κοινωνικός Αποκλεισμός και η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού

3.4.1. Οι χρόνιες παθήσεις και τα άτομα με ειδικές ανάγκες

Η ομάδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις που ερωτήθηκαν κατά την δεύτερη φάση στην έρευνα μας εμφανίζει τα ακόλουθα κοινωνικά χαρακτηριστικά:

3.4.1.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά

♦ Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Η ομάδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις είναι η πλέον πολυπληθής, ερωτήθηκαν δε 44 άτομα από αυτήν την ομάδα. Το φύλο των ερωτώμενων είναι μοιρασμένο. Ερωτήθηκαν 23 γυναίκες και 21 άνδρες. Η ηλικία των ερωτώμενων είναι η ακόλουθη: 15 άτομα ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα άνω των 66 ετών, 8 άτομα στην ηλικιακή ομάδα από 60-65 και 6 άτομα στην ηλικιακή ομάδα από 41-45. 4 άτομα είναι από 46-50 ετών, 3 περιπτώσεις ανήκουν στην ομάδα μεταξύ 29 και 35, από δύο περιπτώσεις έχουν οι ομάδες μεταξύ 51-55, 56-60 και 18-24 ετών. Τέλος μια περίπτωση συναντάμε στις ομάδες μεταξύ 0-17 και 25-28.

Η οικογενειακή κατάσταση των ατόμων που ερωτήθηκαν είναι η ακόλουθη: 15 περιπτώσεις δηλώνουν άγαμοι/ες, 21 περιπτώσεις δηλώνουν παντρεμένοι/ες με παιδιά, 3 περιπτώσεις είναι χήροι/ες με παιδιά, 2 περιπτώσεις είναι χήροι/ες χωρίς παιδιά. Τέλος, ερωτήθηκαν από ένα άτομο στις περιπτώσεις διαζευγμένος/η με παιδιά, παντρεμένος/η χωρίς παιδιά, απουσία του ενός γονέα για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Ο αριθμός των παιδιών για τα άτομα με ειδικές ανάγκες είναι τα δύο παιδιά για 14 περιπτώσεις, τρία παιδιά για 5 περιπτώσεις, ένα παιδί για 4 περιπτώσεις, και τέσσερα ή περισσότερα παιδιά για 4 περιπτώσεις. Οι υπόλοιποι ερωτηθέντες δεν έχουν παιδιά.

Από τις 27 περιπτώσεις που έχουν παιδιά, η ηλικία τους είναι από 0-18 ετών για 3 ερωτώμενους και από 18-50 ετών για 23 ερωτώμενους.

♦ Το ιστορικό καταγωγής και προγενέστερης διαμονής

Ο τόπος γέννησης για τους 4 από τους 44 ερωτώμενους είναι η Αθήνα, ενώ εμφανίζονται 39 περιπτώσεις που ο ερωτώμενος έχει γεννηθεί σε κάποιο νησί των Κυκλάδων (13 στην Νάξο, 9 στην Πάρο, 4 στην Τήνο, 4 στη Μήλο, 2 στη Σίφνο, 2 στην Σύρο, 3 στη Σέριφο, 1 στη Μύκονο και 1 στην Κύθνο). Τέλος, υπάρχει ένας ερωτώμενος που έχει γεννηθεί στην Κρήτη.

Το χρονικό διάστημα διαμονής στην παρούσα κατοικία είναι για το σύνολο σχεδόν των ερωτώμενων πάνω από 10 έτη (42/44) γεγονός που προδίδει μία μεγάλη γεωγραφική σταθερότητα του πληθυσμού που ερωτήθηκε. Για 2 μόνο περιπτώσεις το διάστημα αυτό είναι από 1-3 έτη.

Στην ερώτηση πόσους τόπους αλλάξατε τα τελευταία δέκα χρόνια, οι 38 απάντησαν κανένα, και οι 3 έναν. Οι υπόλοιποι 3 δεν έδωσαν καμία απάντηση σ' αυτή την ερώτηση.

Στα προβλήματα μετακινήσεων, οι απαντήσεις έρχονται ακριβώς μοιρασμένες. Οι 21 απάντησαν ότι δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα μετακίνησης, ενώ επίσης 21 απάντησαν ότι αντιμετωπίζουν. Οι 9 περιπτώσεις αναφέρουν ως βασικό πρόβλημα στις συγκοινωνίες την κατάσταση της υγείας τους. Οι υπόλοιποι 13 που απάντησαν αναφέρουν ως βασικό πρόβλημα τη συχνότητα και την ποιότητα των συγκοινωνιών, τόσο στο εσωτερικό του νησιού, όσο και στις ακτοπλοϊκές συγκοινωνίες.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι πολύ χαμηλό για την πλειοψηφία. 6 περιπτώσεις δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, 6 περιπτώσεις γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, αλλά δεν έχουν τελειώσει το δημοτικό, 24 περιπτώσεις έχουν ενδεικτικό δημοτικού, 2 έχουν απολυτήριο γυμνασίου και δύο έχουν απολυτήριο τεχνικού / πολυκλα-

δικού λυκείου. Τέλος, μία είναι απόφοιτη ιδιωτικού κολεγίου.

Ως προς τα προγράμματα κατάρτισης η συντριπτική πλειοψηφία (33/44) δεν έχει συμμετάσχει ποτέ σε πρόγραμμα κατάρτισης, 2 περιπτώσεις απάντησαν ότι έχουν συμμετάσχει και οι υπόλοιποι δεν έδωσαν καμία απάντηση. Στην ερώτηση εάν αντιμετωπίζετε πρόβλημα με την πρόσβαση σας στην εκπαίδευση και κατάρτιση, οι 21 απάντησαν ότι δεν αντιμετωπίζουν και οι 13 απάντησαν ότι αντιμετωπίζουν. Στα προβλήματα πρόσβασης στην εκπαίδευση, τα σημαντικότερα που εμφανίζονται είναι η απουσία ειδικών προγραμμάτων για τα ΑΜΕΑ και ότι δεν υπήρχε εκπαίδευση πέραν του δημοτικού.

Οι 35 στους 44 ερωτηθέντες δηλώνουν ότι δε γνωρίζουν ξένη γλώσσα και μόνο οι 5 δηλώνουν ότι γνωρίζουν. Κάποιοι, συνολικά 12 άτομα δηλώνουν ότι διαθέτουν δεξιότητες όπως αυτές της ζωγραφικής (4) και της μουσικής (2), ή ακόμη ενασχόληση με το κέντημα (3), την χρήση του πηλού (2), τις αγροτικές ενασχολήσεις (2), το διάβασμα (2) κλπ.

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Στον τομέα της απασχόλησης, η πλειοψηφία των ερωτώμενων ατόμων με ειδικές ανάγκες δεν εργάζονται τη χρονική στιγμή της έρευνας (32 περιπτώσεις στις 44) και μόνο οι 5 δηλώνουν ότι εργάζονται. Επίσης σχεδόν το σύνολο των ερωτηθέντων απαντά ότι είναι στην ανεργία πάνω από 5 χρόνια και μόνο μία περίπτωση δηλώνει άνεργη κάτω από 6 μήνες και μία άλλη από 1 έως 2 χρόνια. Στην ερώτηση εάν έχετε κάρτα ανεργίας η συντριπτική πλειοψηφία απαντά όχι (34 στους 44) και μόνο ένας απαντά ότι έχει κάρτα. Ο ίδιος ακριβώς αριθμός απαντά ότι δεν λαμβάνει επίδομα ανεργίας, ενώ 22 άτομα δηλώνουν ότι έχουν εργαστεί στο παρελθόν και 16 ότι δεν έχουν εργαστεί ποτέ. Στην ερώτηση «για πόσο χρονικό διάστημα εργαζόσασταν στο παρελθόν με συνέχεια», η απαντήσεις ποικίλλουν: 30-40 χρόνια για 8 περιπτώσεις, 1-20 χρόνια για 10 περιπτώσεις. Η εργασία ήταν μόνιμη για 16 περιπτώσεις και διακεκομμένη για 5 περιπτώσεις.

Στην ερώτηση «εάν αντιμετωπίζουν προβλήματα κατά τη διαδικασία εξεύρεσης εργασίας», οι 15 δηλώνουν όχι, ενώ οι 12 δηλώνουν πως αντιμετωπίζουν. Τα δε προβλήματα που αντιμετωπί-

ζουν είναι για τους περισσότερους λόγω χρόνιας ασθένειας, ή λόγω αντίστοιχων θέσεων για τα ΑΜΕΑ.

Στην ερώτηση «εάν τώρα εργάζεστε περιστασιακά για να συμπληρώσετε το εισόδημα σας» η πλειοψηφία απαντά όχι (17 περιπτώσεις), ενώ σε 2 περιπτώσεις εργάζονται.

Για τη συντριπτική πλειοψηφία υπάρχει η ασφάλεια (35/44), ενώ μόνο δύο δηλώνουν ότι δε διαθέτουν ασφάλεια. Την ασφάλεια του ΙΚΑ έχουν 18 άτομα, 3 του ΤΕΒΕ, 13 του ΟΓΑ, και 2 ιδιωτική.

Στην ερώτηση «εάν αναζητάτε απασχόληση τώρα», οι 34 ερωτώμενοι δηλώνουν ότι δεν αναζητούν και μόνο 5 δηλώνουν ότι ψάχνουν για δουλειά. Οι λόγοι μη αναζήτησης απασχόλησης στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι λόγοι υγείας ή ηλικίας (35/44). Ως προς αυτούς που αναζητούν εργασία, οι απαντήσεις ποικίλλουν (2 περιπτώσεις περίπτερο, μία στο δημόσιο, μία κομμωτήριο, μία μάγειρας). Το σύνολο όσων αναζητούν απασχόληση προσπαθούν να βρουν εργασία μέσω γνωστών και φίλων.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Η υγεία των ατόμων με ειδικές ανάγκες είναι κλονισμένη για το σύνολο των περιπτώσεων που εξετάστηκαν. Οι 43 στους 44 δηλώνουν ότι έχουν σοβαρό πρόβλημα υγείας, ενώ μόνο μία περίπτωση δηλώνει πως δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα υγείας. Τα προβλήματα αυτά είναι ποικίλης φύσης: παθολογικής φύσης (18 περιπτώσεις), ψυχονευρωτικής φύσης (8 περιπτώσεις), ορθοπεδικής φύσης (12 περιπτώσεις), καρκίνοι (3 περιπτώσεις), όραση, κώφωση (5 περιπτώσεις). Πρέπει να σημειώσουμε ότι σε κάποιες περιπτώσεις έχουμε διπλές παθήσεις στο ίδιο άτομο.

Στην ερώτηση «εάν χρειάζεστε βοήθεια κατά την μετακίνησή σας», οι περισσότεροι απαντούν ότι δεν χρειάζονται (25 άτομα), ενώ για 18 άτομα απαντούν ότι χρειάζονται βοήθεια. Στο «ποιος παρέχει βοήθεια σε αυτούς που την χρειάζονται», οι απαντήσεις εδώ κινούνται γύρω από το στενό οικογενειακό περιβάλλον: ο αδελφός/η για 6 περιπτώσεις, ο/η σύζυγος 6 για περιπτώσεις επίσης, τα παιδιά για 5 περιπτώσεις. Μόνο σε μία περίπτωση απαντάει «ο γιατρός» και σε άλλη μία «οι γείτονες». Η βοήθεια αυτή προσδιορίζεται από τους πάσχοντες με πολύ διαφορετικούς τρόπους: όλες τις μορφές βοήθειας για την πλειοψηφία των ερωτώ-

μενων, ψυχαγωγία για 5 περιπτώσεις και μεταφορά για 10 περιπτώσεις.

Οι 22 στους 44 δεν έχουν μέλος της οικογένειας τους με πρόβλημα υγείας. Οι 9 από αυτούς που ερωτήθηκαν έχουν άλλο μέλος της οικογένειας με πρόβλημα υγείας.

Στην ερώτηση «εάν έχουν απευθυνθεί σε διάφορες υπηρεσίες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σας», οι απαντήσεις είναι σχεδόν μοιρασμένες: 22 άτομα απάντησαν όχι και 19 απάντησαν ναι. Τα προβλήματα για τα οποία απευθύνθηκαν σε υπηρεσίες είναι ποικίλης φύσης: ψυχονευρωτικής φύσης για 6 περιπτώσεις, διάγνωση / θεραπεία για 12 περιπτώσεις και έκδοση αναπηρικής σύνταξης για 5 περιπτώσεις.

Στην ερώτηση «εάν δόθηκε η αναγκαία υποστήριξη» οι απαντήσεις είναι μοιρασμένες: 9 άτομα απάντησαν ναι και 9 απάντησαν όχι.

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Τα ετήσια εισοδήματα είναι ανεπαρκή για τους 25 από τους 44 ερωτώμενους. Μέτρια εισοδήματα έχουν οι 10 περιπτώσεις, 2 δηλώνουν μηδενικά εισοδήματα και 6 περιπτώσεις εμφανίζονται με επαρκή εισοδήματα.

Οι 30 περιπτώσεις στις 44 δηλώνουν ότι δε λαμβάνουν κανένα προνοιακό επίδομα ή κοινωνικό βοήθημα, ενώ οι 9 περιπτώσεις λαμβάνουν κοινωνικά και προνοιακά επιδόματα ποικίλης φύσης.

♦ Οι κοινωνικές σχέσεις

Το ζήτημα των κοινωνικών σχέσεων και γενικότερα της κατάστασης του κοινωνικού δεσμού για την ομάδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες αποτελεί το σημαντικότερο άξονα πάνω στον οποίο επικεντρώσαμε την ανάλυση μας. Οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν εμφανίζονται πολύ σημαντικές, ως αρχική υπόθεση εργασίας, για την αποφυγή διαδικασιών αποκλεισμού και για τη διατήρηση μιας αξιοπρεπούς στάσης απέναντι σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που έτσι και αλλιώς τους έχει στιγματίσει λόγω της ασθένειας.

Κάνοντας αυτή τη μικρή εισαγωγή, καταγράψαμε τις ανθρώπινες σχέσεις όπως δηλώθηκαν από τους ερωτώμενους και είχαμε ως αποτέλεσμα τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στην ερώτηση «εάν συμβιώνουν με άλλα άτομα», το απόλυτο σύνολο των απαντήσεων είναι θετικό (44 στους 44 απάντησαν ότι συμβιώνουν με κάποιο άλλο πρόσωπο). Στην ερώτηση με ποια πρόσωπα συμβιώνουν οι απαντήσεις ήταν οι εξής:

- με γονείς συνολικά 16 περιπτώσεις
- με σύζυγο 14 περιπτώσεις
- με παιδιά 3 περιπτώσεις
- με σύζυγο και παιδιά 5 περιπτώσεις
- με αδέρφια 5 περιπτώσεις
- με γιαγιά, παππού, 2 περιπτώσεις
- με οικιακή βοηθό 1 περίπτωση
- με φίλη 1 περίπτωση

Στην ερώτηση εάν έχετε φίλους, τα 31 άτομα απάντησαν ότι έχουν φίλους και μάλιστα πολύ καλούς, ενώ μόνο 11 άτομα απάντησαν ότι δεν έχουν φίλους. Από αυτούς που απάντησαν ότι έχουν φίλους, στην ερώτηση «που τους συναντάτε;» οι απαντήσεις ήταν οι εξής:

- κυρίως στο σπίτι για 21 περιπτώσεις
- στην εκκλησία για 3 περιπτώσεις
- στη βόλτα για 6 περιπτώσεις
- στη γειτονιά για 3 περιπτώσεις
- σε καφετέρια για 4 περιπτώσεις
- στο γήπεδο για 1 περίπτωση

Στην ερώτηση με τι συχνότητα τους βλέπετε, οι πλειοψηφία απάντησε καθημερινά (22 στους 44). Σπάνια, δηλαδή μία φορά το μήνα, απάντησαν 8 άτομα. Οι υπόλοιποι δεν απάντησαν σε αυτή την ερώτηση.

3.4.1.2. Οι διαδικασίες αποκλεισμού και η κοινωνική επικινδυνότητα. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες

Στο κεφάλαιο αυτό θελήσαμε να αναζητήσουμε μέσα από τις προσωπικές διαδικασίες και πορείες των υποκειμένων, τους παράγοντες εκείνους που «προστατεύουν» από διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού ή «ωθούν» προς αυτές. Ακολουθώντας πιστά τη λογική διαφοροποίησης μεταξύ κοινωνικής ευπάθειας και κοινωνικού αποκλεισμού, θελήσαμε να δούμε πως λειτουργούν κάποια βασικά στοιχεία στη δόμηση της κοινωνικής ταυτότητας, πέρα από αυτά που «νομιμοποιεί» το κράτος και ο πολιτικός κόσμος γενικότερα, αλλά τα στοιχεία εκείνα που φέρνει μέσα της η βαθύτερη όψη της ελληνικής κοινωνίας και που συνδέονται με την καθαρά ιδιωτική σφαίρα και τις αξίες που την κυβερνούν. Θεωρήσαμε ότι η κοινωνική ευπάθεια αντιστοιχεί σε μία επίσημη και δημόσια κατασκευή στην οποία συμμετέχουν λίγο πολύ όλοι οι θεσμοθετημένοι φορείς είτε ανήκουν στη δημόσια σφαίρα είτε στην ιδιωτική, είτε στην ημιδημόσια. Θεωρήσαμε επίσης, ότι όταν η κοινωνική ευπάθεια εμφανίζει συσσωρευμένα κοινωνικά μειονεκτήματα που εμφανώς επηρεάζουν το άτομο στην καθημερινή του συμμετοχή στον κοινωνικό χώρο, τότε η ευπάθεια αποκτάει επικίνδυνα για το άτομο και την κοινωνία χαρακτηριστικά και μετατρέπεται σε κοινωνικό αποκλεισμό. Τώρα, πρέπει να τονίσουμε ότι και αυτός ο κανόνας δεν αποτελεί συνταγή και όπως κάθε κανόνας έχει τις εξαιρέσεις του. Πρέπει να τονίσουμε ότι η έρευνα δεν αναγνωρίζει απόλυτες και ξεκάθαρες καταστάσεις αποκλεισμού με την έννοια ότι δε χωρούν βοηθητικές κοινωνικές παρεμβάσεις και με την έννοια ότι δεν υπάρχει επιστροφή. Αντίθετα, η έρευνα αναγνωρίζει διαδικασίες και ατομικές πορείες κοινωνικού αποκλεισμού που βρίσκονται σε εξέλιξη. Αυτό σημαίνει ότι η καταγραφή της διαδικασίας φέρνει στην επιφάνεια τους παράγοντες εκείνους που δυναμικά επηρεάζουν τον τρόπο και την κατεύθυνση της εξέλιξής της. Θα δούμε ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου η οικογένεια «προστατεύει» και περιπτώσεις που η οικογένεια «αποκλείει», δηλαδή τα ίδια ακριβώς στοιχεία λειτουργούν ως μηχανισμοί ένταξης και αποκλεισμού είτε στην ίδια περίπτωση, είτε σε άλλη περίπτωση.

Μία τέτοια ξεκάθαρη περίπτωση αποτελεί η ομάδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις. Εντάξαμε αυτή την ομά-

δα στον τύπο της διάρρηξης του κοινωνικού δεσμού γιατί πρόκειται μεν για μία θεσμοθετημένη ομάδα (αποτελεί μία από τις τέσσερις παραδοσιακές διευθύνσεις του Υπουργείου Πρόνοιας), αλλά ο κυρίαρχος παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει την πορεία του ατόμου είναι η οικογένεια και το πως αντιμετωπίζει την ιδιαιτερότητα του ατόμου με ειδικές ανάγκες. Κυρίως σε μία κοινωνία με έντονα παραδοσιακές δομές και ανυπαρξία παιδείας κοινωνικών παρεμβάσεων (βλέπε παρακάτω σχέση με κοινωνικές υπηρεσίες), ο οικογενειακός δεσμός παίζει όχι μόνο πρωτεύοντα και κυρίαρχο αλλά τις περισσότερες φορές μοναδικό ρόλο στην προσωπική «μοίρα» του ατόμου. Ο σκοτεινός και μυστικός παράγοντας τόσο των επιλογών όσο και της προσωπικής αντιμετώπισης του προβλήματος του ατόμου μετατοπίζεται σε κάποιο από τα πρόσωπα της οικογένειας και μάλιστα σε αυτό που βρίσκεται πιο κοντά και που συνήθως αναλαμβάνει το πάσχον άτομο. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου αυτό είναι αναπόφευκτο λόγω της εκ γενετής ασθένειας του ατόμου. Εδώ τα πράγματα δείχνουν πιο ξεκάθαρα, εάν και εδώ υπάρχουν διαφοροποιήσεις. Στις άλλες περιπτώσεις όμως, όπου η σοβαρή ασθένεια έρχεται καθ' οδόν, οι κοινωνικές συμπεριφορές είναι ποικίλες και πιο σύνθετες.

Μετά από αυτή τη σύντομη εισαγωγή, θα δούμε πως αναδεικνύουν οι συνεντεύξεις τις προσωπικές διαδικασίες και στάσεις απέναντι στο πρόβλημα. Προσπαθήσαμε να υιοθετήσουμε ένα κυρίαρχο κριτήριο που φαίνεται να λειτουργεί σε κάθε περίπτωση. Επειδή η κατάσταση που παρουσιάζει ο οικογενειακός δεσμός στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων φαίνεται πολύ ισχυρή, το διαφοροποιητικό κριτήριο που υιοθετήσαμε έγκειται στον τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος. Υπάρχουν δηλαδή περιπτώσεις όπου η όποια ασθένεια δε φαίνεται να έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τη στάση του ατόμου απέναντι στη ζωή και την κοινωνία και αντίθετα υπάρχουν περιπτώσεις που φαίνεται να έχει γκρεμιστεί το σύμπαν μετά από την εκδήλωση της ασθένειας ή το ατύχημα ή έστω την εμφάνιση χρόνιας πάθησης. Αυτός ο διαφοροποιητικός παράγοντας συνδέεται άμεσα με τη σοβαρότητα και το μέγεθος του προβλήματος. Άλλη σοβαρότητα και ένταση παρουσιάζει η περίπτωση ενός ατόμου 53 ετών που έχει τη νόσο του Φαρ (τύφλωση + κώφωση) και ζει απομονωμένο με τη μητέρα του και άλλη σοβαρότητα παρουσιάζει η περίπτωση ενός άνδρα 26 ετών, άγαμου με απολυτήριο λυκείου που εργάζεται στον αγροτικό χώρο, που πάσχει από σακχαροδιαβήτη και ζει με τους γονείς και τα αδέρφια του

Η σοβαρότητα αυτή εκτός από την σοβαρότητα της ασθένειας με τη οποία συνδέεται, συνδέεται και με μια μορφή ή έναν τύπο κοινωνικής σοβαρότητας που έχει να κάνει με τον τρόπο που τα δύο άτομα και οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν το πρόβλημα τους. Εδώ σαφώς παρεμβαίνει ο οικογενειακός παράγοντας και κατ' επέκταση ο ευρύτερος κοινωνικός.

Με βάση το κριτήριο αυτό, εμφανίζονται τρεις βασικοί τύποι δι-αδικασιών και στάσεων κοινωνικής παθολογίας και αποκλεισμού που θα μπορούσαμε να τους σκιαγραφήσουμε με τον παρακάτω τρόπο:

Ο πρώτος τύπος είναι ο λεγόμενος «κοινωνικά εύθραυστος» και ζει σε μία κατάσταση «κοινωνικής ευθραυστότητας». Ο τύπος αυτός ταυτίζεται με την κοινωνική ευπάθεια και δεν παρουσιάζει χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι οι περιπτώσεις όπου έχουμε μεσήλικες κυρίως άντρες, με προβλήματα υγείας που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου, σχετικά πρόσφατα σε σχέση με τη χρονική στιγμή της έρευνας και όχι στην αρχή της ζωής τους. Αυτοί συνεχίζουν να εργάζονται, και συνεχίζουν να ζουν με την οικογένεια τους που σαφώς τους στηρίζει. Συνεχίζουν επίσης να έχουν κοινωνική δραστηριότητα και η ασθένεια δεν τους εμποδίζει να συμμετέχουν με ενεργό τρόπο σε μία καθημερινότητα. Είναι αυτοί που έχουν τυπική σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες, ωστόσο θετική, τις χρησιμοποιούν μόνο για τα επιδόματα και για τις οικονομικής φύσης υπηρεσίες που προσφέρουν. Συνήθως δε ζητούν περισσότερα και δε θέλουν μία πιο στενή σχέση με αυτές γιατί πιστεύουν ότι έτσι στιγματίζονται παρά βοηθούνται.

Κάποιες από τις περιπτώσεις που συναντήσαμε και που εντάσσονται στον τύπο αυτό θα δούμε αμέσως πιο κάτω:

Ο Αντώνης είναι ένας άντρας, 25-28 ετών, που γεννήθηκε και ζει στην Πάρο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ο Αντώνης είναι άγαμος και έχει τελειώσει το πολυκλαδικό λύκειο. Ασχολείται με αγροτικές εργασίες, είναι ασφαλισμένος σε δυο ασφάλειες, η μία του ΙΚΑ και η άλλη ιδιωτική, έχει συμμετάσχει δύο μήνες σε προγράμματα κατάρτισης και ο ίδιος δηλώνει ότι έχει αθλητικές και ευρύτερες κοινωνικές ενασχολήσεις. Πάσχει όμως από σακχαροδιαβήτη και έχει και ο αδελφός του την ίδια πάθηση. Δηλώνει ότι τα εισοδήματα του είναι επαρκή για να ζει αξιοπρεπώς.. Ζει

με τους γονείς και τα αδέρφια του, έχει πολλούς φίλους και κοινωνική ζωή, «βγαίνει καθημερινά έξω για καφέ» όπως μας λέει ο ίδιος. Η ασθένεια του τον περιορίζει «στο να μην κάνει τρέλες. Όλα επιτρέπονται με το μέτρο» μας λέει. Έχει καλή αλλά τυπική σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες. «Περισσότερο εμπιστεύεται τους γιατρούς και τα νοσοκομεία. Για τις κοινωνικές υπηρεσίες δε γνωρίζει ακριβώς τι να πει. Μάλλον υποψιάζεται ότι δεν ξέρουν ακριβώς πως να βοηθήσουν». Για αυτόν εμφανίζονται λίγο «αδιάφορες» απέναντι σε ένα συγκεκριμένο πρόβλημα.

Ο Νικόλας είναι μία ακόμη περίπτωση των «εύθραυστων». Άντρας, 41-45 ετών, παντρεμένος με δυο παιδιά, 15 και 11 ετών, γεννήθηκε και ζει όλη του τη ζωή στη Μήλο. Έχει τελειώσει το δημοτικό και δεν έχει ποτέ συμμετάσχει σε προγράμματα κατάρτισης. Δε γνωρίζει ξένες γλώσσες ούτε δηλώνει κάποιες άλλες δεξιότητες. Εργάζεται τη χρονική στιγμή της έρευνας σε γεωργικές εργασίες και ο ίδιος λέει ότι «εργάζεται από 13 ετών στα χωράφια». Δηλώνει ότι τα εισοδήματά του είναι ανεπαρκή, αλλά πριν την ασθένεια ήταν αρκετά και του επέτρεπαν να ζει αξιοπρεπώς με την οικογένειά του. Έχει πρόσφατα εγχειριστεί από όγκο στο επινεφρίδιο (φαιοχρωμοκύττωμα) που τον ανακάλυψε πριν από τρεις μήνες. Ζει με την οικογένεια του, έχει πολλούς φίλους που συναντά καθημερινά και διευρυμένη κοινωνική ζωή. Ο Νικόλας είναι πολύ κριτικός απέναντι στα νοσοκομεία, το κράτος, τις κοινωνικές υπηρεσίες αλλά έχει στενή σχέση με αυτές. Πιστεύει ότι δεν τον έχουν εξυπηρετήσει και ότι δεν τον βοήθησαν επαρκώς τη στιγμή που τους χρειάζονταν.

Ο κυρ-Μήτσος είναι 85 ετών, παντρεμένος με 8 παιδιά, 56, 52, 50, 47, 44, 38, 36, 32 ετών. Γεννήθηκε και ζει στην Νάξο. Έχει τελειώσει το δημοτικό, δε γνωρίζει ξένες γλώσσες, και λόγω ηλικίας δεν εργάζεται τη στιγμή της έρευνας. Είναι συνταξιούχος του ΟΓΑ και «ζει με αρκετή δυσκολία, γιατί δεν τα βγάζει εύκολα πέρα». Επιπλέον, πάσχει από καρδιοπνευμονικό πρόβλημα, αρθρικά και ρευματισμούς. Συζεί με τη σύζυγο του, βλέπει πολύ συχνά τα παιδιά του, έχει φίλους που τους βλέπει συχνά και καλή κοινωνική ζωή. Έχει «μάλλον αδιάφορη» σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες, αλλά μεγάλη εμπιστοσύνη στα νοσοκομεία τα οποία τον έχουν βοηθήσει πάρα πολύ (ερ.9).

Οι περιπτώσεις που παρουσιάσαμε εδώ είναι ενδεικτικές και σκιαγραφούν το πορτρέτο του «εύθραυστου τύπου». Όπως κανείς διαπιστώνει, οι άνθρωποι αυτοί αντιμετωπίζουν κάποια προβλήματα αρκετά σοβαρά πολλές φορές, που όμως δεν αποτελούν συνειδητό κίνδυνο για την καθημερινή ζωή και οργάνωση, ούτε υπάρχει η αίσθηση του φόβου, της έντονης ανασφάλειας και της αγωνίας για το μέλλον. Τα χαρακτηριστικά αυτά τα συναντάμε στο δεύτερο τύπο που θα αναλύσουμε αμέσως μετά.

Ο δεύτερος τύπος αντιστοιχεί στην «εκδηλωμένη κοινωνική μειονεξία». Πρόκειται για την περίπτωση των περισσότερων γυναικών όπου έχει εκδηλωθεί ως ασθένεια κυρίως νευρο-ψυχολογικής φύσης, αλλά όχι μόνο. Οι γυναίκες αυτές έχουν συνειδητοποιήσει το πρόβλημά τους. Τις επηρεάζει στην καθημερινή τους ζωή. Επειδή ωστόσο είτε έχουν αναλάβει οικογενειακές ευθύνες είτε είναι καλά ενσωματωμένες στο οικογενειακό περιβάλλον και στα κοινωνικά δίκτυα διαθέτουν μία σχετική ανεξαρτησία και αντιστέκονται στην τέλεια απομόνωση. Βρίσκονται όμως σε σχετική ρήξη με το κοινωνικό περιβάλλον και αυτό το γεγονός τις εμποδίζει στο να κάνουν ενεργή προσπάθεια να συμμετέχουν. Για το λόγο αυτό συνήθως δε συμμετέχουν, εμφανίζουν στοιχεία παραίτησης και ασκούν σοβαρή κριτική στην κοινωνία, στο κράτος, στις κοινωνικές υπηρεσίες, κλπ. Η σχέση τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες είναι από ανύπαρκτη μέχρι τελείως αρνητική, παίρνουν επιδόματα τα οποία όμως έχουν αποσυνδέσει από τις κοινωνικές παροχές. Θεωρούν ότι τους τα οφείλει η κοινωνία για το κακό που τους βρήκε και λειτουργούν με βάση αυτό το συναίσθημα.

Κάποιες από τις περιπτώσεις που εντάσσονται εδώ είναι οι ακόλουθες:

Η κυρία Κατερίνα είναι μία γυναίκα, πάνω από 66 ετών, χήρα με 3 παιδιά 49, 45 και 32 ετών. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Πάρο όπου έζησε όλη της τη ζωή. Γνωρίζει να γράφει και να διαβάζει, αλλά δεν τελείωσε το δημοτικό. Εργάστηκε για τρία περίπου χρόνια ως υπάλληλος, αλλά εδώ και πολλά χρόνια έχει αποσυρθεί τελείως από την αγορά εργασίας. Πάσχει από ένα δερματολογικό πρόβλημα βαριάς μορφής που την υποχρεώνει να μένει σχεδόν παράλυτη στο σπίτι. Συμβιώνει με την κόρη της, και δηλώνει μέτρια εισοδήματα που εισπράττει από τη σύνταξη του

άντρα της. Διατηρεί αρνητική σχέση με κοινωνικές υπηρεσίες και το ιατρικό κέντρο. Υποστηρίζει δε ότι «δεν την έχουν βοηθήσει καθόλου». Δε συναντά φίλους εκτός οικογένειας και δε διατηρεί εντατικές κοινωνικές σχέσεις.

Η κυρία Ελένη είναι 46-50 ετών, παντρεμένη με δύο παιδιά, 20 και 15 ετών. Γεννήθηκε και ζει στην Τήνο, όπου έζησε όλη της τη ζωή. Έχει τελειώσει το δημοτικό. Η κυρία Ελένη δεν εργάζεται τη χρονική στιγμή της έρευνας, παλιότερα εργάζονταν για 6 συνεχή έτη στους αγρούς. Σήμερα, πάσχει από κατάθλιψη και νευρικό κλονισμό και γι αυτό δεν μπορεί πια να εργάζεται. Δηλώνει ανεπαρκή εισοδήματα για να ζουν όλοι μαζί αξιοπρεπώς. Συζεί με σύζυγο και δύο παιδιά, δεν έχει φίλους, δηλώνει ότι διατηρεί κακές οικογενειακές σχέσεις κυρίως από τότε που έχασε την αδελφή της. Έχει επίσης κακή και πολύ αρνητική σχέση και με τις κοινωνικές υπηρεσίες για τις οποίες «δε θέλει καν να ακούει» (ερ.015-ΤΗ01).

Η Σωτηρία είναι 48 ετών, διαζευγμένη με 1 παιδί, 29 ετών. Γεννήθηκε στη Σίφνο όπου μεγάλωσε και τελείωσε το δημοτικό. Έχει επιστρέψει στη Σίφνο εδώ και ένα χρόνο, πριν ζούσε στην Αθήνα. Έχει εργασθεί για περίπου ένα χρόνο, αλλά έχασε τη δουλειά της λόγω της αρρώστιας που έχει (απόλυση). Πάσχει επίσης από κατάθλιψη και νευρολογικά προβλήματα, δηλώνει ότι έχει μηδενικά εισοδήματα, περιμένει όμως να βγει η πρόωγη σύνταξη που έχει ζητήσει. Συζεί με την αδελφή της και τον άνδρα της αδελφής της, είναι όμως απομονωμένη από φίλους και γνωστούς και αρνείται η ίδια να αναπτύξει οποιαδήποτε κοινωνική σχέση. (ερ.004-Σι03).

Οι περιπτώσεις που αναφέραμε εδώ ενδεικτικά είναι κάποιες από αυτές που σκιαγραφούν το δεύτερο τύπο. Ακολουθεί η παρουσίαση του τρίτου τύπου που σαφώς βρίσκεται στη δυσμενέστερη θέση σε σχέση με τους άλλους δύο και παρουσιάζει ξεκάθαρα στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο τρίτος τύπος αντιστοιχεί στους «αποκλεισμένους» γιατί ζουν σε μία συνεχή κατάσταση «κοινωνικού αποκλεισμού». Στον τύπο αυτό έχουμε άντρες και γυναίκες οι οποίοι όμως κοινωνικά δεν υφίστανται. Η ύπαρξη τους, η κοινωνική τους υπόσταση είναι από-

λυτα ταυτισμένη με το άτομο που τους προσέχει και τους φροντίζει. Είναι συνήθως οι περιπτώσεις που η ασθένεια είναι εκ γενετής, όπου τα ίδια τα άτομα δεν αισθάνονται, δεν νιώθουν την κοινωνική ενοχή ούτε το στίγμα, ούτε φυσικά ότι έχουν πρόβλημα. Βιώνουν τις αντιδράσεις και τα συναισθήματα του ανθρώπου που τους προσέχει και τους φροντίζει. Δεν έχουν περιθώρια για καμίας μορφής ανεξαρτησία στις κινήσεις της καθημερινότητας και δεν έχουν καμία επαφή με τον έξω κόσμο. Οι περιπτώσεις αυτές σαφώς εσωτερικεύσαν τις πλέον προχωρημένες διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού και αποτελούν τις πιο δύσκολες περιπτώσεις παροχής κοινωνικής βοήθειας και υποστήριξης. Παρ' όλα αυτά είναι αυτές που έχουν ακριβώς τη μεγαλύτερη ανάγκη υποστηρικτικής βοήθειας και εάν όχι τα ίδια τα άτομα σίγουρα το περιβάλλον που τα υποστηρίζει. Εδώ το στενό οικογενειακό περιβάλλον, λειτουργώντας προστατευτικά και βοηθώντας στην επιβίωση τους έχει αποκλείσει τα άτομα αυτά από οποιαδήποτε μορφή κοινωνικής ανταλλαγής και ζύμωσης και άρα δρα με τρόπο αμφίδρομο. Τη στιγμή που προστατεύει, αποκλείει.

Εδώ οι περιπτώσεις είναι αριθμητικά λιγότερες από αυτές των δύο προηγούμενων τύπων, αλλά είναι πολύ δύσκολες στην έκθεσή τους γιατί τις περισσότερες φορές η συνέντευξη έγινε με κάποιο από τα συγγενικά πρόσωπα.

Ο Σάκης είναι 18-24 ετών, άγαμος. Γεννήθηκε στην Αθήνα και μεγάλωσε στη Πάρο, όπου ζει σήμερα. Δεν ξέρει να γράφει και να διαβάσει, έχει νοητική καθυστέρηση εκ γενετής, ζει απομονωμένος από τον κόσμο με την μητέρα του που τον συνοδεύει παντού και τον πατέρα του. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε με τους γονείς του παιδιού γιατί ο ίδιος δεν ήταν σε θέση να μιλήσει.

Η Μαρία είναι 29-35 ετών, άγαμη, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Νάξο. Είναι κωφάλαλη, έχει όμως τελειώσει το δημοτικό, και της αρέσει πολύ η ζωγραφική. Ζει με τους γονείς της και τον αδελφό της, δεν έχει επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο. Η συνέντευξη έγινε με τη μητέρα της (εφ. 2).

Ο Σταύρος είναι 51-55 ετών, είναι άγαμος, γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Νάξο. Πάσχει από τη νόσος του φαρ (τυφλός + παράλυτος) εκ γενετής, είναι εντελώς ανίκανος να αυτοεξυπηρετηθεί, για αυτό συζεί με τη μητέρα του που τον έχει αναλάβει ολο-

κληρωτικά, είναι απομονωμένος από τον υπόλοιπο κόσμο. Η συνέντευξη έγινε με τη μητέρα του (ερ. 4).

Ο Πρόδρομος είναι άντρας, 41-45 ετών, άγαμος, ανάπηρος εκ γενετής. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Νάξο. Δε γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Συζεί με τους γονείς του που τον έχουν αναλάβει ολοκληρωτικά, είναι απομονωμένος από τον υπόλοιπο κόσμο. Ζει επιπλέον σε ορεινή και απομονωμένη περιοχή. Η συνέντευξη έγινε με τη μητέρα του (ερ.6).

Η Γεωργία είναι γυναίκα, άνω των 66 ετών, άγαμη, γεννήθηκε και ζει στην Πάρο, έχει νοητική στέρωση από τη βρεφική ηλικία λόγω μηνιγγίτιδας. Δεν εργάστηκε ποτέ. Δεν ξέρει να γράφει και να διαβάζει. Συζεί με τον αδελφό και την αδελφή της που την έχουν αναλάβει ολοκληρωτικά, είναι όμως εντελώς απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο. Η συνέντευξη έγινε με την αδελφή της (ερ. 014-ΠΑ11).

Τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες και Χρόνιες Παθήσεις βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας γιατί παρουσιάζουν μία ετερογένεια και μία πολυεπίπεδη παρουσία, χαρακτηριστικά που ήδη έχουν τονιστεί σε αυτή την παρουσίαση. Πιστεύουμε ότι αποτελούν μία από τις πληθυσμιακές ομάδες με το πλέον πρόσφορο υλικό για παρέμβαση από την πλευρά των κοινωνικών υπηρεσιών. Ήταν εμφανές κατά τη διάρκεια της έρευνας ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί ελάχιστα γνωρίζουν τους ανθρώπους αυτούς και αυτό φυσικά δυσχεραίνει οποιαδήποτε «καλή διάθεση» για βοήθεια και οργανωμένη παρέμβαση. Πιστεύουμε ότι με τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες οι διαφορετικής φύσης παρεμβάσεις αποτελούν αναγκαϊότητα και όχι δυνατότητα ή διακριτική ευχέρεια για τις κοινωνικές υπηρεσίες. Από την άλλη όμως πλευρά, πρέπει να τονιστεί ότι οι παρεμβάσεις πρέπει να γίνουν από εξειδικευμένους επαγγελματίες και όχι από απλούς λειτουργούς, έτσι ώστε να υπάρξει αποτελεσματικότητα, γιατί οι περιπτώσεις που συναντήσαμε είναι αρκετές φορές πολύ δύσκολες και σοβαρές. Επίσης πρέπει να τονιστεί ότι απαιτείται ευελιξία και κινητικότητα από την πλευρά των κοινωνικών υπηρεσιών, όπως και συνεργασία έτσι ώστε να προσεγγιστούν αυτές οι περιπτώσεις στο χώρο τους. Είναι αδύνατη οποιαδήποτε παρέμβαση με τους παραδοσιακούς τρόπους της παροχής έργου και βοήθειας σε ένα κέντρο ή σε ένα γραφείο.

3.4.2. Η μονογονεϊκότητα

3.4.2.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά

♦ Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Η ομάδα των μονογονεϊκών οικογενειών που ερωτήθηκαν κατά την δεύτερη φάση στην έρευνα μας εμφανίζει τα ακόλουθα κοινωνικά χαρακτηριστικά:

Το σύνολο των μονογονεϊκών οικογενειών που ερωτήθηκαν είναι 20 περιπτώσεις. Ως προς το φύλο οι ερωτώμενοι είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία γυναίκα. Ερωτήθηκαν 17 γυναίκες και 3 άνδρες. Η ηλικία των ερωτώμενων είναι η ακόλουθη: 5 άτομα ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα από 29-35, 4 άτομα στις ηλικιακές ομάδες από 41-45 και από 45-50. 3 άτομα είναι από 36-40 ετών, ένα μεταξύ 18 και 24, ένα μεταξύ 51 και 55 και ένα μεταξύ 60 και 65.

Η οικογενειακή κατάσταση των ατόμων που ερωτήθηκαν είναι η ακόλουθη: 7 περιπτώσεις είναι διαζευγμένες/οι με παιδιά, 5 περιπτώσεις είναι χήρες/οι, σε 4 περιπτώσεις υπάρχει δεύτερος γονέας, αλλά λείπει για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα (περιπτώσεις ναυτικών), 3 περιπτώσεις είναι άγαμες μητέρες και μία περίπτωση δηλώνει με ελεύθερη συμβίωση και παιδί, αλλά ο σύντροφος απουσιάζει.

Ο αριθμός των παιδιών για τις μονογονεϊκές οικογένειες είναι δύο παιδιά για 8 περιπτώσεις, ένα παιδί για 4 περιπτώσεις, τρία παιδιά για δυο περιπτώσεις και τέσσερα ή περισσότερα παιδιά για 3 περιπτώσεις. Η ηλικία τους τώρα είναι από 0-18 ετών στις 15 περιπτώσεις και από 18-40 ετών στις 8.

♦ Το ιστορικό καταγωγής και προγενέστερης διαμονής

7 από τους 20 ερωτώμενους γεννήθηκαν στην Αθήνα, ένας στον Πειραιά, ενώ εμφανίζονται 9 περιπτώσεις που ο ερωτώμενος έχει γεννηθεί σε κάποιο νησί των Κυκλάδων (2 στην Νάξο, 2 στην Σύρο, 3 στην Τήνο, 1 στη Μήλο και 1 στην Κύθνο). Υπάρχει ένας ερωτώ-

μενος που έχει γεννηθεί στις ΗΠΑ, ένας που έχει γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη και ένας στη Δανία. Οι γονείς των ερωτώμενων έχουν γεννηθεί: ο δε πατέρας στις 14 περιπτώσεις έχει γεννηθεί σε νησί των Κυκλάδων (ένας στη Μύκονο, 4 στην Νάξο, 3 στην Τήνο, ένας στην Κύθνο, ένας στην Σύρο, 2 στη Σίφνο, 1 στη Μήλο, 1 στην Άνδρο), στις 4 περιπτώσεις έχει γεννηθεί στην Αθήνα, σε μία περίπτωση στην Κωνσταντινούπολη και σε μία στην Δανία. Η μητέρα των ερωτώμενων έχει γεννηθεί στις Κυκλάδες στις 16 από τις 20 περιπτώσεις (4 περιπτώσεις στην Νάξο, 2 στην Σύρο, μία στη Μύκονο, μία στην Κύθνο, μία στη Μήλο, δύο στην Άνδρο, 2 στη Σίφνο και 3 στην Τήνο). Σε 2 περιπτώσεις έχει γεννηθεί στην Αθήνα, στην Κωνσταντινούπολη σε μία περίπτωση και στη Δανία σε άλλη μία περίπτωση.

Το χρονικό διάστημα διαμονής στην παρούσα κατοικία είναι στην πλειοψηφία των ερωτώμενων πάνω από 10 έτη (14/20), γεγονός που προδίδει μία μεγάλη γεωγραφική σταθερότητα του πληθυσμού που ερωτήθηκε. Στις 3 περιπτώσεις το διάστημα αυτό είναι από 1-3 έτη και σε άλλες 2 είναι από 3-5 έτη. Σε μία περίπτωση είναι 5-10 έτη.

Το χρονικό διάστημα παραμονής στον προγενέστερο τόπο κατοικίας είναι στις 4 περιπτώσεις πάνω από 10 έτη, σε 3 περιπτώσεις είναι από 3-5 έτη, σε άλλες 3 περιπτώσεις είναι από 1-3 έτη, σε 2 περιπτώσεις είναι από 5-10 έτη και σε μία περίπτωση από 0-12 μήνες. Οι υπόλοιποι δεν απάντησαν σε αυτήν την ερώτηση.

Στην ερώτηση «πόσους τόπους αλλάξατε τα τελευταία δέκα χρόνια», οι 5 απάντησαν κανέναν, οι 4 έναν, ένας απάντησε δύο τόπους, ένας απάντησε τρεις τόπους και ένας απάντησε πάνω από τρεις.

Στα προβλήματα μετακινήσεων, οι 14 στους 20 απάντησαν ότι δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα μετακίνησης, ενώ οι υπόλοιποι 6 απάντησαν ότι αντιμετωπίζουν. Οι 5 από τους 6 εντοπίζουν το πρόβλημα στην συχνότητα των συγκοινωνιών, ενώ ένας θεωρεί ότι δεν υπάρχουν καθόλου συγκοινωνίες.

♦ Τα χαρακτηριστικά εκπαίδευσης

Το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι μέτριο για την πλειοψηφία και οπωσδήποτε πολύ υψηλότερο σε σχέση με τις άλλες πληθυσμιακές ομάδες. 8 περιπτώσεις έχουν απολυτήριο λυκείου, 6 έχουν ενδεικτικό δημοτικού, 3 τελείωσαν το γυμνάσιο, μία είναι απόφοιτη ΙΕΚ και μία περίπτωση έχει πτυχίο ΑΕΙ. Μια περίπτωση δεν απάντησε καθόλου σε αυτήν την ερώτηση.

Ως προς τα προγράμματα κατάρτισης η συντριπτική πλειοψηφία (15/20) δεν έχει συμμετάσχει ποτέ σε πρόγραμμα κατάρτισης, 2 περιπτώσεις απάντησαν ότι έχουν συμμετάσχει και οι υπόλοιποι δεν έδωσαν καμία απάντηση.

Οι 14 στους 20 ερωτηθέντες δηλώνουν ότι γνωρίζουν μία ξένη γλώσσα. Κάποιοι δηλώνουν ότι διαθέτουν δεξιότητες όπως αυτές της ζωγραφικής (4/20) και της μουσικής (2/20), ή ακόμη ενασχόληση με το κέντημα, τη χρήση του πηλού, την άθληση, κλπ.

♦ Τα χαρακτηριστικά απασχόλησης

Στην απασχόληση τα πράγματα δείχνουν μοιρασμένα για τις μονογονεϊκές οικογένειες. 10 άτομα εργάζονται κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας και άλλα 10 δεν εργάζονται. Στην ερώτηση «ποια είναι τα επαγγελματικά σας ενδιαφέροντα», οι απαντήσεις ποικίλλουν ανάλογα βέβαια και με τις θέσεις που κατείχαν στα επαγγέλματα που ασκούσαν. Μεγαλύτερη ζήτηση έχουν τα σταθερά επαγγέλματα στο δημόσιο ή επίσης και τα επαγγέλματα στον τουριστικό τομέα και τις πωλήσεις. Οι περισσότεροι δηλώνουν ότι υπήρξαν υπάλληλοι είτε μιας επιχείρησης είτε μιας εταιρείας (11/20), 2 δηλώνουν αυτοαπασχολούμενοι, ένας υπήρξε αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού και ένας ιδιοκτήτης ενοικιαζόμενων δωματίων. Ένας δηλώνει άεργος και οι υπόλοιπες περιπτώσεις δεν έχουν απαντήσει στην ερώτηση αυτή.

Ο πληθυσμός αυτός στην πλειοψηφία του δεν εργάστηκε ποτέ με συνέχεια στο παρελθόν. Οι 13 στους 20 εργάζονται εποχιακά, ενώ μόνο οι 7 δηλώνουν ότι εργάζονταν συνεχόμενα στο παρελθόν. Επίσης, κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας εργάζονται εποχιακά για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους οι 10 από τους 20 ερωτώμενους.

♦ Τα στοιχεία υγείας

Η υγεία των ατόμων που ερωτήθηκαν φαίνεται σε καλή κατάσταση. Οι 15 δηλώνουν ότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα υγείας, ενώ μόνο 3 περιπτώσεις δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν πρόβλημα υγείας. Τα προβλήματα που φαίνεται να έχουν είναι παθολογικής φύσης (μία περίπτωση), ψυχολογικής φύσης (μία περίπτωση δηλώνει ότι έχει κατάθλιψη) και ορθοπεδικής φύσης (μία περίπτωση). Επίσης οι 15 στους 20 δεν έχουν μέλος της οικογένειας τους με πρόβλημα υγείας. Αυτοί που δηλώνουν ότι έχουν τέτοιο μέλος είναι 4 περιπτώσεις με τη μητέρα με δυσκοπάθεια, η άλλη περίπτωση είναι με μητέρα με τύφλωση, η τρίτη περίπτωση είναι με παιδί με εγκεφαλική παράλυση και στην ίδια οικογένεια η μητέρα της τρίτης περίπτωσης (η γιαγιά δηλαδή) αναφέρεται πάλι στο εγγόνι επίσης με εγκεφαλική παράλυση (πρόκειται για το ίδιο νοικοκυριό).

♦ Τα στοιχεία εισοδήματος

Τα ετήσια εισοδήματα είναι ανεπαρκή για τους 10 από τους 20 ερωτώμενους. Μέτρια εισοδήματα δηλώνουν οι 8 περιπτώσεις, η μία περίπτωση δηλώνει μηδενικά εισοδήματα και μία περίπτωση επαρκή εισοδήματα.

Οι 14 περιπτώσεις δε λαμβάνουν κανένα προνοιακό επίδομα ή κοινωνικό βοήθημα, ενώ οι 5 περιπτώσεις λαμβάνουν κοινωνικά και προνοιακά επιδόματα ποικίλης φύσης. Ένας ερωτώμενος δεν απάντησε.

3.4.2.2. Οι διαδικασίες αποκλεισμού και η κοινωνική επικινδυνότητα. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες

Ερχόμαστε τώρα στο καθαρά ποιοτικό κομμάτι που σαφώς έχει να μας υποδείξει μερικές πολύ σημαντικές πληροφορίες. Η αλήθεια είναι ότι ούτε ο αριθμός των συνεντεύξεων είναι ικανοποιητικά μεγάλος (20 συνεντεύξεις με μονογονεϊκές οικογένειες, όπως

π.χ. στην περίπτωση των ΑΜΕΑ που έγιναν 44 συνεντεύξεις), ούτε αυτός ο αριθμός μπορεί να αξιοποιηθεί στο σύνολο γιατί σε πολλές περιπτώσεις έχουμε τη συμπλήρωση του πρώτου μέρους του ερωτηματολογίου, χωρίς όμως η συνεντεύκτρια να έχει προχωρήσει σε συνέντευξη σε βάθος (και εδώ σε αντίθεση με τα ΑΜΕΑ, όπου οι συνεντεύξεις ήταν πολύ πιο πλούσιες, πήγαιναν σε βάθος και αφορούσαν σχεδόν το σύνολο του υλικού). Με αυτές τις δυσκολίες και τα μειονεκτήματα προχωράμε στις ακόλουθες παρατηρήσεις:

Έχουμε λοιπόν ήδη υπογραμμίσει παραπάνω ότι ο πληθυσμός αυτός στην πλειοψηφία του δεν εργάστηκε ποτέ με συνέχεια στο παρελθόν. Είδαμε ότι οι 13 στους 20 εργάζονται εποχιακά. Επίσης, κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας⁵⁵ εργάζονται εποχιακά για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους οι 10 από τους 20 ερωτώμενους. Από την άλλη πλευρά, η υγεία των ατόμων που ερωτήθηκαν και η πλειοψηφία των οικογενειακών μελών είναι σε καλή κατάσταση. Οι 15 δηλώνουν ότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα υγείας, ενώ μόνο 3 περιπτώσεις δηλώνουν πρόβλημα υγείας. Τα ετήσια τους όμως εισοδήματα δηλώνουν ότι είναι ανεπαρκή για τους 10 από τους 20 ερωτώμενους. Μέτρια εισοδήματα έχουν οι 8 περιπτώσεις, η μία περίπτωση δηλώνει μηδενικά εισοδήματα και μία περίπτωση επαρκή εισοδήματα. Θα λέγαμε λοιπόν ότι, με μία ορθολογική προσέγγιση, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τους πιέζουν είναι το οικονομικό σε συνδυασμό με την έλλειψη σταθερής απασχόλησης όλο το χρόνο. Τόσο η κατάσταση της μονογονεϊκότητας, όσο και οι κοινωνικές – οικογενειακές σχέσεις φαίνονται να λειτουργούν «άριστα» κατά την προσφιλή έκφραση των περισσοτέρων από τους ερωτώμενους. Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι ο παράγοντας της μονογονεϊκότητας στο απόλυτο σύνολο των περιπτώσεων λειτουργεί θετικά και προς την κατεύθυνση της ένταξης τους στην τοπική κοινωνία. Η παρουσία των παιδιών με ότι αυτή συνεπάγεται δείχνει να προστατεύει και να βοηθάει το μοναδικό γονέα να ζει με την «υποστήριξη» και την «ηθική αποδοχή της τοπικής κοινότητας». Το γεγονός αυτό εκφράζεται όχι μόνο στις περιπτώσεις της χηρείας ή του διαζυγίου, αλλά και στις περιπτώσεις της άγαμης μητέρας που αποφασίζει να μεγαλώσει μόνη

55. Υπενθυμίζουμε ότι η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε τους μήνες Οκτώβριο, Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 2000, γεγονός που σημαίνει ότι πραγματοποιήθηκε εκτός καλοκαιρινής σεζόν και άρα η εποχιακή απασχόληση για τους περισσότερους είχε λάβει τέλος.

της ένα ή δύο παιδιά. Θεωρούμε το γεγονός αυτό πολύ σημαντικό για τη στάση των ατόμων στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας, διότι δείχνει να στηρίζει καθολικά την κοινωνική τους συμπεριφορά και συμμετοχή. Άρα, εδώ ο διαφοροποιητικός παράγοντας για το κριτήριο μιας τυπολογίας μετατοπίζεται στους οικονομικούς πόρους σε συνδυασμό με την ύπαρξη απασχόλησης.

Έχοντας αυτά υπόψη μας, δύο τύποι δείχνουν να συμμετέχουν στην κατηγορία των μονογονεϊκών οικογενειών. Πρέπει εξ' αρχής να πούμε ότι συγκριτικά προς τους τρεις τύπους που συναντήσαμε στην περίπτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, εδώ απουσιάζει καθολικά ο τρίτος τύπος, δηλαδή δεν έχουμε περιπτώσεις «κοινωνικά αποκλεισμένων» με τα χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στην κατηγορία των ΑΜΕΑ. Ο δύο πρώτοι τύποι που εμφανίζονται στην περίπτωση των μονογονεϊκών οικογενειών είναι οι ακόλουθοι:

Ο πρώτος τύπος αντιστοιχεί στους λεγόμενους «εύθραυστους» και τους ονομάζουμε έτσι γιατί ζουν σε μία παρατεταμένη κατάσταση «κοινωνικής ευθραυστότητας». Ο τύπος αυτός ταυτίζεται και εδώ με την κοινωνική ευπάθεια και δεν παρουσιάζει χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι οι περιπτώσεις αρχηγών μονογονεϊκών οικογενειών, άντρες και γυναίκες, που δεν εμφανίζουν ουσιαστικά καμίας μορφής κοινωνική μειονεξία εκτός από το γεγονός ότι πρέπει να μεγαλώσουν μόνοι τους τα παιδιά τους. Είναι εκείνες οι περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει οικονομικό πρόβλημα, όπου ο ένας γονέας εργάζεται είτε σε μόνιμη εργασία είτε σε εποχιακή, συχνότερα σε εποχιακή, είτε είναι αρκετά ηλικιωμένος και ζει με τη σύνταξή του. Είναι απόλυτα ενσωματωμένος στο κοινωνικό περιβάλλον το οποίο και χρησιμοποιεί ως εφελτήριο για οποιαδήποτε κοινωνική δραστηριότητα. Οι συγγενείς και φίλοι που γίνονται αναφορά είναι πάντα παρόντες και οι σχέσεις, προφανώς μετά από τα σοβαρά γεγονότα ενός θανάτου ή ενός διαζυγίου, εμφανίζονται εξαιρετικά στενές και ισχυρές.

Οι κοινωνικές υπηρεσίες δεν υφίστανται για αυτό τον τύπο. Τα άτομα αρνούνται οποιαδήποτε βοήθεια, εκτός από την προσφορά εργασίας, ή αρνούνται συνειδητά οποιαδήποτε συναλλαγή. Είναι χαρακτηριστική η έντονη αμηχανία στις συνεντεύξεις τη στιγμή που γίνεται λόγος για τις κοινωνικές υπηρεσίες και ζητείται η γνώμη του ερωτώμενου. Συνήθως οι απαντήσεις περιορίζονται στο «δεν ξέρω», «δεν γνωρίζω», «δεν έχω άποψη». Χαρακτηριστική είναι μία περίπτωση που στην ερώτηση της συνεντεύκτρια «εάν θα

ήθελε να ζητήσει κάτι από τις κοινωνικές υπηρεσίες ποιο θα ήταν αυτό;», η απάντηση που έλαβε ήταν «από τις κοινωνικές υπηρεσίες τίποτα, μόνο από τον ΟΑΕΔ θα ζητούσα μία μόνιμη δουλειά». Αυτό είναι το σημαντικότερο ίσως χαρακτηριστικό των ατόμων που εντάσσονται σ' αυτό τον τύπο, ότι δηλαδή στέκεται στα πόδια του και ότι θεωρεί ότι όλη η κοινωνία τον στηρίζει προς αυτή την κατεύθυνση.

Η Αφροδίτη είναι μία γυναίκα 30 ετών, διαζευγμένη με 2 παιδιά, 10 και 6 ετών. Γεννήθηκε στην Αθήνα τόσο η ίδια όσο και οι γονείς της. Ο πατέρας της κατάγεται από τη Νάξο και η μητέρα της από την Αθήνα επίσης. Ζει στη Νάξο εδώ και 5 χρόνια, ενώ πριν κατοικούσε άλλα 5 χρόνια στην Αθήνα. Έχει τελειώσει το λύκειο και αργότερα, το 1999 έχει συμμετάσχει σε προγράμματα κατάρτισης (300 ώρες σε προγράμματα Τουριστικής κατάρτισης). Η Αφροδίτη γνωρίζει την αγγλική γλώσσα και τώρα εργάζεται σε κάποιο ζαχαροπλαστείο ως βοηθός ζαχαροπλάστη. Δηλώνει ότι η δουλειά που κάνει «είναι πολύ κουραστική, αλλά η ανάγκη να μεγαλώσει τα δύο παιδιά της την έκανε να μάθει πολλά για αυτή τη δουλειά και σήμερα το χαίρεται γιατί αλλιώς θα είχε πρόβλημα». Δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα υγείας, ούτε αυτή ούτε κάποιο άλλο οικογενειακό μέλος. Δηλώνει ότι έχει μέτρια εισοδήματα, «αλλά ότι πρέπει να δουλεύει σκληρά για να τα βγάλει πέρα». Δεν έχει καμία επαφή με τις κοινωνικές υπηρεσίες και δε λαμβάνει κανένα κοινωνικό επίδομα. «Άλλωστε τι να το κάνει, αφού αυτό που θέλει είναι να εργάζεται». Οι σχέσεις της με τη γειτονιά και το περιβάλλον γενικότερα είναι «άριστες». Πιστεύει και νιώθει ότι όλοι την υποστηρίζουν και την αγαπούν. Αυτό τη βοηθάει στο να ζει καλύτερα.

Η Βασιλική είναι γυναίκα 41 ετών, διαζευγμένη με 4 παιδιά, 23, 22, 18 και 12 χρονών. Έχει γεννηθεί στη Μήλο και οι γονείς της επίσης κατάγονται από τη Μήλο. Πάντα ζούσε στη Μήλο και έχει τελειώσει το δημοτικό. Τη χρονική στιγμή της έρευνας εργάζεται ως καθαρίστρια και καμαριέρα. Παλιότερα εργάζονταν ως καθαρίστρια σε δημόσιες υπηρεσίες και επειδή δεν έχει προβλήματα υγείας θα ήθελε να ξαναβρεί δουλειά σε μία δημόσια υπηρεσία. Άλλο μέλος της οικογένειας δεν έχει επίσης προβλήματα υγείας, αλλά τα εισοδήματα της είναι ανεπαρκή για να ζή-

σει. Λαμβάνει το επίδομα πολύτεκνης μητέρας που είναι 75.000 δρχ/μήνα, αλλά και με αυτό δεν τη φτάνει. Ζει με τα παιδιά της και τη μητέρα της, αλλά έχει πολύ καλές σχέσεις με φίλες της που της συμπαραστέκονται και την αγαπούν πολύ. Μπορεί να τη βοηθήσουν και οικονομικά εάν χρειαστεί καμία φορά. Δεν έχει καμία επαφή με τις κοινωνικές υπηρεσίες, «δεν τις γνωρίζει καθόλου και γι αυτό δεν έχει γνώμη». Δε συνδέει το επίδομα που παίρνει με τα κοινωνικά βοηθήματα. Θεωρεί ότι είναι κάτι διαφορετικό, χωρίς όμως να προσδιορίζει για τι ακριβώς πρόκειται. Δείχνει αρκετά ευχαριστημένη από τη ζωή της και κυρίως «εξαιτίας του ότι έχει αυτούς που αγαπά κοντά της».

Ο Γιώργης είναι κάτοικος Κύθνου, 30 ετών, και βρίσκεται σε διάσταση με τη γυναίκα του. Έχει 2 παιδιά, 3 και 4 ετών που ζουν μαζί του στο νησί. Οι γονείς του Γιώργη κατάγονται και αυτοί από την Κύθνο και ζούσαν όλη τους τη ζωή πάνω σε αυτό το νησί. Έχει τελειώσει το δημοτικό και δεν έχει συμμετάσχει ποτέ σε προγράμματα κατάρτισης. Δε γνωρίζει καν τι είναι αυτά. Δε γνωρίζει καμία ξένη γλώσσα και εργάζεται συνεχώς με ένα μικρό επαγγελματικό καϊκάκι που έχει στην ιδιοκτησία του και το χρησιμοποιεί για να ψαρεύει. «Αυτό είναι όλη του η περιουσία και ταυτοχρόνως ένα εργαλείο δουλειάς. Όμως όταν ο καιρός είναι άσχημος το χειμώνα, δεν μπορεί να φέρνει πάντα την ανάλογη ψαριά για να ζήσει και τότε τα πράγματα είναι δύσκολα». Η γυναίκα του τον εγκατέλειψε εδώ και τρία χρόνια και γι αυτό είναι υποχρεωμένος να πληρώνει 130.000 δρχ/μήνα μία γυναίκα για να προσέχει τα παιδιά του. Ευτυχώς, η υγεία του δεν παρουσιάζει προβλήματα και έτσι δουλεύει για να τα βγάλει πέρα. Τα εισοδήματα που έχει από το καϊκι σαφώς δεν αρκούν για να ζει αξιοπρεπώς, αλλά ελπίζει ότι τα πράγματα θα φτιάξουν. Έχει καλές σχέσεις με το νησί του, όλοι τον αγαπούν και τον υποστηρίζουν, «άλλωστε του αρκούν τα παιδιά του», αλλά «δεν έχει που να ρωτήσει για να πάρει μία επιδότηση για να αλλάξει το καϊκι, να πάρει μεγαλύτερο έτσι ώστε να μπορεί να βγαίνει και το χειμώνα στις θάλασσες». Πιστεύει ότι «κανείς δεν μπορεί να τον βοηθήσει στο πρόβλημα του, αφού ποιος θα βρεθεί να του δανείσει 3.000.000 με 4.000.000 δρχ».

Η οικογένεια του Γιώργη όπως και οι προηγούμενες περιπτώσεις δεν αποτελεί μια κοινωνικά αποκλεισμένη οικογένεια. Βρίσκεται

όμως σε δύσκολη θέση, αφού αντιμετωπίζει κυρίως οικονομικά προβλήματα και δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα. Η έλλειψη πληροφορόρησης και ενημέρωσης, όπως και η ανυπαρξία επαφής με τις κοινωνικές υπηρεσίες αφαιρεί από το Γιώργο κάθε δυνατότητα βοήθειας που ενδεχομένως σε κάποιες περιπτώσεις θα τη δικαιούταν.

Ο δεύτερος τύπος αντιστοιχεί στη λεγόμενη «εκδηλωμένη μειονεξία». Εδώ τα προβλήματα είναι σαφώς πολύ περισσότερα από την προηγούμενη περίπτωση, αλλά και πάλι απέχουμε πολύ από την παγίωση μιας κατάστασης κοινωνικού αποκλεισμού. Τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτές τις διαδικασίες αποκλεισμού αντιμετωπίζουν πολλαπλά προβλήματα, τα οποία φαίνεται να επιβαρύνουν την κατάσταση τους. Πρόκειται για εκείνες τις περιπτώσεις για τις οποίες έχουν συμπληρωθεί διπλά ερωτηματολόγια, με την έννοια ότι ανήκουν σε δύο από τις ομάδες στόχου. Στον τύπο αυτό έχουμε μία γυναίκα που έχει παιδιά, συνήθως περισσότερα από δύο και ταυτοχρόνως ανήκει στην κατηγορία είτε των απόρων, είτε των μακροχρόνια άνεργων, είτε των ατόμων με χρόνιες παθήσεις. Πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι, εάν και εδώ οι γυναίκες εμφανίζονται με τον τίτλο της μακροχρόνιας ανεργίας, δεν πρόκειται για μία τέτοια ιδιότητα (όπως είναι οι περιπτώσεις του προηγούμενου τύπου που η μακροχρόνια ανεργία απλά κρύβει την εποχιακή απασχόληση), αλλά πρόκειται για την ιδιότητα της αεργίας, όπου δηλαδή η γυναίκα δεν εργάστηκε ποτέ στον πρότερο βίο της ή για πολύ μικρό χρονικό διάστημα στο παρελθόν, δεν ψάχνει για απασχόληση και φυσικά δεν ενδιαφέρεται να δουλέψει κάπου για πολλαπλούς λόγους. Οι λόγοι που κυρίως προβάλλονται έχουν να κάνουν, κατά σειρά προτεραιότητας, με τη φύλαξη των παιδιών, με την έλλειψη ειδίκευσης και ταυτοχρόνως θέσεων στην αγορά εργασίας, με την προχωρημένη ηλικία ή τέλος με το πρόβλημα υγείας που έχει ο γονέας.

Και για την ομάδα αυτή όπως και για την προηγούμενη, θα λέγαμε με βεβαιότητα ότι είναι απόλυτα ενσωματωμένη στο κοινωνικό περιβάλλον το οποίο και χρησιμοποιεί ως βάση για οποιαδήποτε κοινωνική δραστηριότητα. Οι συγγενείς και οι φίλοι στους οποίους γίνεται αναφορά είναι πάντα παρόντες και οι σχέσεις, προφανώς μετά από τα σοβαρά γεγονότα ενός θανάτου ή ενός διαζυγίου, εμφανίζονται εξαιρετικά στενές και ισχυρές. Για τον τύπο

αυτό, ο κοινωνικός και οικογενειακός δεσμός είναι ότι πιο πολύτιμο και ακριβό έχουν τα υποκείμενα και φυσικά τον επικαλούνται σε κάθε τους ενέργεια.

Οι κοινωνικές υπηρεσίες δεν υφίστανται και για αυτό τον τύπο. Τα άτομα δεν έχουν καμία επαφή και νιώθουν αμηχανία στο άκουσμα διεκδίκησης κάποιου βοηθήματος από τις κοινωνικές υπηρεσίες. Δεν δείχνουν εχθρικά ή κριτικά, όπως π.χ. ο δεύτερος τύπος των ΑΜΕΑ, αλλά δείχνουν να αγνοούν τη συγκεκριμένη πραγματικότητα και τα δικαιώματα που έχουν. Και το σημαντικότερο, δεν ενδιαφέρονται να μάθουν περισσότερα.

Η Δήμητρα είναι 32 ετών. Γεννήθηκε στη Σύρο. Έχει 2 παιδιά, 18 και 13 ετών και δηλώνει για τον άλλο γονέα ότι λείπει μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι γονείς της κατάγονται επίσης από τη Σύρο. Στο σπίτι που είναι ιδιόκτητο διαμένει εδώ και 3 χρόνια, πριν από αυτό έμενε σε ένα ενοικιαζόμενο σπίτι 10 χρόνια περίπου. Έχει τελειώσει το λύκειο και παλιότερα δούλεψε ως καθαρίστρια σε σπίτια. Κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας εργάζεται κάποιες φορές ως καθαρίστρια σε σπίτια, αλλά οπωσδήποτε δεν τα βγάζει πέρα και δεν της φτάνουν για να ζήσει μαζί με τα παιδιά της. Αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα κυρίως οικονομικά, αλλά δεν έχει και κανένα να τη βοηθήσει ως προς αυτά. Διατηρεί πολύ καλές σχέσεις με την πόλη της, «εδώ στη Σύρο όλοι με γνωρίζουν και όλοι με αγαπούν. Ζω από την αγάπη του κόσμου». Δεν έχει η ίδια πρόβλημα υγείας, αλλά έχει τον πατέρα της με καρκίνο του προστάτη. Δεν έχει καμία σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες, και «δεν βλέπει γιατί θα έπρεπε να έχει, αφού αυτή μόνο δουλειά θα ήθελε να βρει και όχι κάποιο βοήθημα».

Για την περίπτωση της Δήμητρας, η συνεντεύκτρια συμπλήρωσε και το ερωτηματολόγιο που απευθύνεται στους μακροχρόνια άνεργους. Η περίπτωση της Δήμητρας είναι οριακή ως προς τον τίτλο της μακροχρόνια άνεργης, αλλά η επόμενη περίπτωση της κυρίας Ερμιόνης δεν μπορεί να χαρακτηριστεί σε καμία περίπτωση ως μακροχρόνια άνεργη, αλλά ως μακροχρόνια άεργη

Η κυρία Ερμιόνη είναι 46 ετών και έχει ένα παιδί. Γεννήθηκε στη Σύρο και οι γονείς της κατάγονται από τη Σίφνο ο πατέρας της και από τη Σύρο η μητέρα της. Ζει στο σπίτι αυτό πάνω από 10 χρόνια μαζί με την τυφλή μητέρα της και το παιδί της που εί-

να 10 ετών. Έχει τελειώσει το Δημοτικό, δε γνωρίζει καμία ξένη γλώσσα, δεν έχει εργαστεί ποτέ και δεν εργάζεται ούτε σήμερα. Επιπλέον, δεν ψάχνει για απασχόληση, αφού ασχολείται με τη μητέρα της που την έχει απόλυτη ανάγκη. Παίρνει το επίδομα τυφλού για λογαριασμό της μητέρας της, ένα επίδομα άπορου και διαθέτει και το βιβλιάριο άπορου. Η ίδια έχει πρόβλημα αυχενικού συνδρόμου και έλκους στομάχου «που την αναγκάζουν περιοδικά να μένει καθηλωμένη στο κρεβάτι». Δηλώνει ότι δεν έχει σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες, και φυσικά αποσυνδέει τα επιδόματα που λαμβάνει από τα κοινωνικά επιδόματα. Έχει καλές σχέσεις με τη γειτονιά και την πόλη, αλλά ταυτοχρόνως δε θέλει να ενοχλεί κανέναν, γιατί όπως υποστηρίζει «ο καθένας έχει το σπίτι του να κοιτάξει, δε θέλει να γίνεται φόρτωμα σε κανέναν».

Στον ίδιο τύπο ανήκει και η Ζαφειρούλα, 41 ετών, παντρεμένη με 2 παιδιά, 22 και 17 ετών. Ζει στη Μύκονο εδώ και 8 χρόνια, αλλά γεννήθηκε στην Αθήνα από γονείς που κατάγονται επίσης από την Αθήνα. Ο σύζυγος της απουσιάζει μόνιμα από το νησί, την έχει εγκαταλείψει, δεν έχει όμως πάρει διαζύγιο. Έχει τελειώσει το Γυμνάσιο, αλλά πάσχει από μία πνευμονική ίωση (ανθράκωση) που της προκαλεί πολλά προβλήματα στο να εργαστεί. Δεν εργάζεται τη χρονική στιγμή της έρευνας, εργαζόταν παλιότερα σε μπουφέ εστιατορίου. Δηλώνει όμως ότι τα εισοδήματα της είναι εξαιρετικά ανεπαρκή. Συζεί με τον αδελφό της και την οικογένεια του. Έχει καλούς φίλους και γείτονες. Δεν λαμβάνει κανένα επίδομα, ούτε έχει ενημέρωση για αυτά.

Οι περιπτώσεις που αναφέραμε είναι σαφώς πιο βαριές, βρίσκονται θα λέγαμε ένα βήμα παρακάτω σε σχέση με την πρώτη ομάδα. Ο κίνδυνος του αποκλεισμού είναι ορατός και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν αυτά τα άτομα υπερβαίνουν τις δυνάμεις τους. Η κοινωνικές υπηρεσίες εδώ έχουν ένα έργο πολύ σοβαρό, μιας και τα υποκείμενα έχουν πλήρη άγνοια για το ρόλο των κοινωνικών υπηρεσιών, καθώς επίσης και για τις δυνατότητες που ενδεχομένως θα τους πρόσφεραν. Πιστεύουμε ότι το έργο των κοινωνικών υπηρεσιών θα μπορούσε να αποκτήσει σοβαρή αξία μέσα από την οργανωμένη παρέμβαση τους προς αυτόν τον τύπο. Επειδή ακριβώς αυτοί οι άνθρωποι χρειάζονται σαφώς βοήθεια από έξω, είναι

προτιμότερο να την έχουν από εξειδικευμένες υπηρεσίες και όχι μόνο από φιλικές ή άτυπες παρεμβάσεις. Επιπλέον, επειδή ο τύπος αυτός παρουσιάζει πολλαπλά προβλήματα (αεργία, ασθένεια, κλπ.) διαφορετικής φύσης, θα πρέπει, οι παρεμβάσεις να είναι προσαρμοσμένες σε αυτά τα προβλήματα. Θα πρέπει επίσης οι παρεμβάσεις να γίνουν αρκετά σύντομα, πριν τα άτομα γλιστρήσουν σε δυσκολότερες καταστάσεις που όσο οξύνονται τόσο περισσότερο χρειάζονται εξειδικευμένες παρεμβάσεις.

3.4.3. Η Χρήση ουσιών

3.4.3.1. Τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά

Υπάρχει ένας πολύ μικρός αριθμός συνεντεύξεων που έχει πραγματοποιηθεί με άτομα που είναι πρώην χρήστες ουσιών (2 συνεντεύξεις) και μία συνέντευξη με μία γυναίκα αποφυλακισμένη. Για το λόγο αυτό δεν μπορούμε να προχωρήσουμε σε αναλύσεις και ερμηνείες και φυσικά σε συμπεράσματα. Θεωρήσαμε όμως σκόπιμο να παρουσιάσουμε μαζί αυτές τις τρεις συνεντεύξεις γιατί έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά που εμπλουτίζουν την εικόνα που έχουμε συγκροτήσει για τις υπόλοιπες ομάδες.

Οι συνεντεύξεις λοιπόν αυτές αφορούν δύο γυναίκες και έναν άνδρα, όλοι είναι νέοι μεταξύ 18 και 35 ετών. Όλοι είναι άγαμοι και ζουν οι δύο στη Μύκονο και μία γυναίκα στη Σύρο. Θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια τις περιπτώσεις ατομικά.

3.4.3.2. Κοινωνική Επικινδυνότητα και Διαδικασίες Κοινωνικού Αποκλεισμού. Η σχέση με τις Κοινωνικές Υπηρεσίες

Η Έλλη είναι μία γυναίκα περίπου 30 ετών. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα, αλλά τα τελευταία 3 χρόνια ζει στη Μύκονο. Έχει πτυχίο ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος, της οικονομικής σχολής Αθηνών, γνωρίζει ξένες γλώσσες και έχει παρακολουθήσει για 4 μήνες προγράμματα κατάρτισης σχετικά με τη χρήση Η/Υ. Στη Μύκονο μετακόμισε γιατί άνοιξε ένα μαγαζί με ένα συνέταιρο. Είχε όμως μεγάλες οφειλές, δεν υπήρξε καλή η συνεργασία με τον συνέταιρό της και μέσα από μία πολύ αρνητική συγκύρια βρέθηκε για ένα μήνα στον Κορυδαλλό για χρέη προς το Δημόσιο. Κατά τη χρονική στιγμή της συνέντευξης εργάζεται κανονικά στο μαγαζί της στη Μύκονο, αλλά θεωρεί ότι έχει στιγματιστεί από το γεγονός της φυλάκισής της ιδιαίτερα σε μία «επαρχία όπως είναι η κοινωνία της Μυκόνου». Η Έλλη ζει μόνη της αλλά έχει τη μητέρα της που τη στηρίζει. Έχει λίγους φίλους τους οποίους βλέπει συχνά, αλλά «δεν είναι πολύ κοινωνική» όπως η ίδια δηλώνει. Έχει πολύ θυμό για τις Κρατικές και

τις δημόσιες Υπηρεσίες, όπως και για τις αστυνομικές αρχές ειδικότερα γιατί πιστεύει ότι «δεν λειτουργούν σωστά». Παρ' όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει φαίνεται να είναι ουσιαστικά ενταγμένη στη καθημερινή ζωή του νησιού και η εμπειρία της φυλάκισής της φαίνεται να είναι ένα μεμονωμένο περιστατικό.

Η Ελένη είναι μία νέα κοπέλα 20 ετών, άγαμη που ζει με τους γονείς της και τις δύο αδελφές της στη Σύρο. Έχει γεννηθεί στην Αθήνα, αλλά πολύ νωρίς μετακόμισαν οικογενειακώς στη Σύρο που ήταν ο τόπος της οικογενειακής καταγωγής. Η Ελένη έχει τελειώσει το δημοτικό και έχει παρακολουθήσει 3 σεμινάρια επιμόρφωσης κατά τη διάρκεια της φυλάκισής της στις φυλακές Κορυδαλλού όπου έχει εκτίσει ποινή για χρήση και διακίνηση ναρκωτικών. Η ιστορία της Ελένης είναι ιδιαίτερη. Παιδί πολύ περιορισμένο από το σπίτι του, βρέθηκε στα 15 να έχει φύγει από το σπίτι και να συζεί στην Αθήνα με το φίλο της με το οποίο έκαναν χρήση ηρωίνης. Η χρήση ουσιών είχε ήδη αρχίσει από την ηλικία των 13 ετών, αλλά γρήγορα προχώρησε σε πιο βαριά ναρκωτικά. Η Ελένη κάποια στιγμή συνελήφθη για χρήση και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών. Οδηγήθηκε στις φυλακές Κορυδαλλού όπου παρέμεινε ένα χρόνο. Όταν βγήκε από τη φυλακή την ανάλαβαν πλέον οι γονείς της οι οποίοι όμως δεν την αφήνουν να βλέπει κανένα, είναι υπό περιορισμό στο χώρο του σπιτιού. Η χρήση ουσιών της έχει προξενήσει σοβαρό πρόβλημα στο συκώτι (κύρωση ήπατος). Η ίδια δηλώνει ότι δεν έχει φίλους ούτε γνωστούς αφού «και να είχε που να τους έβλεπε» και ότι «νιώθει πολύ δυστυχισμένη που ζει έτσι».

Ο Αντώνης είναι 25-28 ετών. Είναι άγαμος, γεννήθηκε στην Αθήνα και αργότερα μετακόμισε στη Μύκονο όπου ζει τα τελευταία χρόνια. Ο Αντώνης έχει τελειώσει το γενικό λύκειο, έχει παρακολουθήσει ένα σεμινάριο κατάρτισης για 4 μήνες. Δηλώνει ότι έχει μουσικές κλίσεις, αθλητικές ενασχολήσεις και ευρύτερες κοινωνικές δεξιότητες, ότι γνωρίζει ξένες γλώσσες και ότι εργάζεται εποχιακά. Από την ηλικία των 16 ετών, κάνει χρήση ναρκωτικών ουσιών και το τελευταίο διάστημα έχει περιοριστεί στη χρήση χασίς. Αναζητά εργασία και πιστεύει ότι δεν μπορεί να βρει γιατί «τον αντιπαθούν όλοι». Ένα πρόβλημα υγείας στη μέση του καθιστά την αναζήτηση εργασίας δυσχερέστατη. Έχει και είχε πάντα

*πολύ σημαντική στήριξη από την οικογένειά του που «του συμπα-
ραστάθηκε σε κάθε δύσκολη στιγμή». Ο Αντώνης έχει κάνει σο-
βαρές προσπάθειες να απεξαρτηθεί από τα ναρκωτικά απευθυ-
νόμενος στον ΟΚΑΝΑ, σε νοσοκομεία και στο Δρομοκαϊτειο. Το
τελευταίο δίμηνο λαμβάνει ένα προνοιακό επίδομα των 100.000
δρχ που αποτελεί «ένα σαφές βοήθημα για αυτόν». Έχει ισχυ-
ρά κοινωνικά δίκτυα, συζητεί με τη μητέρα του (οι γονείς του είναι
χωρισμένοι), τον παππού τη γιαγιά και τον αδελφό του που τον
στηρίζουν. Έχει φίλους από τους οποίους κάποιοι είναι χρήστες
και κάποιοι δεν είναι.*

Οι συνεντεύξεις αυτές δείχνουν το στίγμα αυτών των ανθρώπων και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Στις πρώτες δύο συνεντεύξεις έχουμε δύο πλούσιες αφηγήσεις που δείχνουν με ευκρίνεια την προέλευση του προβλήματος. Η τρίτη περίπτωση μοιάζει πιο πολύπλοκη, εάν και δεν είναι η πλέον βαριά, με την έννοια ότι η οικογένεια μοιάζει να στηρίζει τουλάχιστον κατά τη χρονική στιγμή της συνέντευξης. Θεωρούμε όμως ότι τα σοβαρότερα προβλήματα εμφανίζονται σαφώς στη δεύτερη περίπτωση, η οποία χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης από εξειδικευμένους κοινωνικούς λειτουργούς.

3.5. Συμπεράσματα: Υπάρχει και σε ποιο βαθμό Κοινωνικός Αποκλεισμός στις Κυκλάδες;

Η έρευνα αυτή είχε ως βασικό στόχο να συμβάλλει, στο βαθμό που την αφορά, στις προσπάθειες κατανόησης ενός τόσο σύνθετου και «προηγμένου» θα λέγαμε φαινομένου, όπως αυτό του κοινωνικού αποκλεισμού στα νησιά των Κυκλάδων. Προσπάθησε να διαχωρίσει την «αποκλεισμένη» κοινωνική πραγματικότητα από την κατασκευασμένη κοινωνική ευπάθεια και να βρει απαντήσεις μέσα από αυτό το διαχωρισμό.

Σ' ένα μεγάλο μέρος, θα λέγαμε ότι ο στόχος της έρευνας έχει επιτευχθεί. Στο μέτρο που ακούστηκαν και καταγράφηκαν διαφορετικά βιώματα και διαχωρίστηκαν αναλυτικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έχουμε αποκομίσει μία εικόνα για τον «κοινωνικό αποκλεισμό» στις Κυκλάδες.

Τα αποτελέσματα μας έδειξαν ότι:

- Στις Κυκλάδες υπάρχει πλούτος, υψηλά εισοδήματα, αλλά και μεσαία, ελάχιστα και μηδενικά εισοδήματα. Υπάρχουν δηλαδή λίγες αλλά ακραίες περιπτώσεις κοινωνικού αποκλεισμού, κοινωνικής απομόνωσης και μειονεξίας. Αυτές οι περιπτώσεις αγγίζουν σε ελαφριά μορφή όλες τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, αλλά στη βαρύτερη μορφή του αποκλεισμού τις ομάδες των ηλικιωμένων (με συχνότητα 2 στους 3) και των ατόμων με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις (με συχνότητα 1 στους 2).
- Αντίθετα, εντοπίζεται ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικής ευπάθειας που εδώ συμμετέχουν όλες οι κοινωνικές ομάδες της έρευνας. Οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού σαφώς διακρίνονται από αυτό που ονομάζουμε «κοινωνική ευπάθεια». Η έρευνα κατασκεύασε τις ομάδες με βάση αυτό που ονομάζουμε επίσημα κοινωνική ευπάθεια, δηλαδή με άλλα λόγια, ενδιαφέρθηκε για εκείνες τις πληθυσμιακές κατηγορίες οι οποίες «απειλούνται» ή «κινδυνεύουν» από το βίωμα του αποκλεισμού. Αυτές οι ομάδες συνήθως καταγράφονται επίσημα από τους κρατικούς φορείς ή από την Ευρωπαϊκή Ένωση, έχουν έναν ενδεικτικό χαρακτήρα, και εκφράζουν κατά κανόνα τους χώρους στους οποίους εμφανίζεται ευάλωτη μία κοινωνία. Εκτός από τον όρο «κοινωνικές ευπαθείς ομάδες» χρησιμοποιούνται και άλλοι οικείοι όροι όπως «ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες», «ομάδες υψηλού κιν-

δύνου», κλπ. Συνήθως, σε επίπεδο λόγου συγχέουμε τις «ευπαθείς ομάδες» με τις «κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες». Για το λόγο αυτό μιλούμε εύκολα για «κοινωνικά αποκλεισμένους μετανάστες», για «αποκλεισμένες άγαμες μητέρες», «για αποκλεισμένους τσιγγάνους», για «αποκλεισμένους αποφυλακισμένους», εννοώντας στην ουσία τους μετανάστες που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό, την άγαμη μητέρα που περιθωριοποιείται, τους αγράμματους τσιγγάνους ή τον αποφυλακισμένο χωρίς απασχόληση, κλπ.

Οι άνεργοι

- Η σχέση των ανέργων με τις κοινωνικές υπηρεσίες και ιδιαίτερα τις υπηρεσίες απασχόλησης, εμφανίζεται υποβαθμισμένη και υποτονική. Κατά κανόνα απουσιάζει η οποιαδήποτε επαφή ή προσδοκία απ' αυτές, ενώ στις περιπτώσεις που υπάρχουν επαφές αυτές περιορίζονται σε τυπικές γραφειοκρατικές σχέσεις διεκπεραίωσης κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων. Η διαμεσολαβητική λειτουργία των υπηρεσιών απασχόλησης μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, πραγματοποιείται από τα άτυπα δίκτυα (συγγενείς-γνωστοί-φίλοι), και μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις αναδεικνύεται η υποστήριξη των αρμόδιων υπηρεσιών.
- Επιπλέον, διαπιστώνεται η απουσία πληροφόρησης σχετικά με τις πολιτικές και τις δυνατότητες αναβάθμισης των επαγγελματικών προσόντων καθώς επίσης και σχετικά με τις δυνατότητες απασχόλησης ή αυτοαπασχόλησης.
- Με βάση την τυπολογία των ανέργων στις Κυκλάδες, όπως αυτή προέκυψε από το πραγματολογικό υλικό της έρευνας και αναλύθηκε παραπάνω, προκύπτει η ανάγκη ανάπτυξης και αποκέντρωσης των κοινωνικών υπηρεσιών με ταυτόχρονη στόχευση και εξειδίκευση των παρεμβάσεών τους. Σ' αυτή την κατεύθυνση είναι απαραίτητη η συμπληρωματική τους σχέση με τις ευρύτερες αναπτυξιακές προτεραιότητες του Νομού. Επιπλέον, για να είναι αποτελεσματικές, θα πρέπει να συνδυαστούν με την ανάπτυξη υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και προστασίας. Για παράδειγμα, στο δεύτερο τύπο ανέργων, οι οποίοι τείνουν να υποπέσουν σε κατάσταση αεργίας, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην επανασύνδεσή τους με την αγορά εργασίας (ενέργειες προκατάρτισης και κατάρτισης) με επικέντρωση στον επαγ-

γελματικό προσανατολισμό και τις τεχνικές αναζήτησης εργασίας. Αυτή η κατηγορία ανέργων πιθανά είναι περισσότερο αποτελεσματικοί εργαζόμενοι στον κοινωνικό τομέα της οικονομίας, κάτι που προϋποθέτει την ανάπτυξη αντίστοιχων δραστηριοτήτων.

- Ως καθοριστικοί παράγοντες για τη θέση του ατόμου στην αγορά εργασίας, πέρα από τους δομικούς περιορισμούς που επιβάλλει η οικονομική διάρθρωση των Κυκλάδων, αναδείχθηκε το μορφωτικό επίπεδο και η οικογένεια. Συνεπώς, οι οποιεσδήποτε παρεμβάσεις υποστήριξης των ανέργων, είναι αναγκαίο να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη αυτές τις δύο μεταβλητές κατά την εφαρμογή τους και να μην αντιμετωπίζεται ο άνεργος ως αυθύπαρκτη και μεμονωμένη μονάδα, αλλά στο πλαίσιο του πλέγματος των κοινωνικών του σχέσεων και δυνατοτήτων.
- Σ' αυτή την κατεύθυνση, προέκυψαν τρεις βασικές προτεραιότητες για το σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων και παρεμβάσεων:
 - A. Προγράμματα αναβάθμισης των επαγγελματικών προσόντων με ιδιαίτερη έμφαση στις βασικές γνώσεις και ικανότητες και την εκμάθηση ξένων γλωσσών.
 - B. Ανάπτυξη υπηρεσιών πληροφόρησης και επαγγελματικού προσανατολισμού με ιδιαίτερη έμφαση στις τεχνικές αναζήτησης εργασίας και την κινητοποίηση των ανέργων.
 - Γ. Ανάπτυξη των υποδομών και των δομών κοινωνικής προστασίας και φροντίδας με ιδιαίτερη έμφαση στα παιδιά, τα ΑΜΕΑ και τους ηλικιωμένους.

Οι Μετανάστες-Παλινοστούντες

- Η ανισότιμη σε πολλαπλά επίπεδα ένταξη των ομάδων αυτών στην ελληνική κοινωνία διαπερνάται / οξύνεται από τον περιορισμό τους σε ένα καθεστώς ημινομιμότητας (κυρίως όσον αφορά τους παλινοστούντες) ή / και έλλειψης νομιμότητας (κυρίως όσον αφορά τους μετανάστες). Η συντήρηση και αναπαραγωγή των ανισοτήτων που υφίστανται νομιμοποιείται μέσα από το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο το οποίο δεν τους δίνει τη δυνατότητα να ασκήσουν ισότιμα τα κοινωνικά τους δικαιώματα.
- Παρά τη σταδιακή και σχετικά πρόσφατη βελτίωση του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, η καταστρατήγηση των εργασιακών, των κοινωνικών αλλά και των ατομικών τους δικαιωμάτων σε όλη τη

διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας, συνιστά την κοινή βάση της εμπειρίας των δύο ομάδων. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντική αναδεικνύεται μια ιδιότυπη στρατηγική ένταξης τους στην τοπική κοινωνία και αγορά εργασίας η οποία στηρίζεται στην αναπαραγωγή των ανισότιμων όρων πρόσβασής τους.

- Οι ανισότητες αυτές δυσχεραίνουν σημαντικά την κοινωνική θέση και τη ζωή των υποκειμένων, ωστόσο δε φαίνεται να οδηγούν εξ' ορισμού σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. Στο βαθμό που λειτουργούν ευρύτερα υποστηρικτικά κοινωνικά δίκτυα και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου είναι ισχυρός ο οικογενειακός δεσμός και εφόσον τα υποκειμένα οδηγούνται τελικά σε θέσεις απασχόλησης, η συμμετοχή τους στην εργασία και η σχετική ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία συνιστά την αναστολή της απόλυτης φτώχειας και της εξαθλίωσής τους, επιτρέποντας τους παράλληλα να αναπτύσσουν εναλλακτικές στρατηγικές σταδιακής βελτίωσης της κατάστασής τους.
- Σε περιπτώσεις, ωστόσο, που οι προαναφερόμενοι παράγοντες τείνουν να συνδυάζονται αρνητικά, μέλη των ομάδων αυτών μπορούν να οδηγηθούν σε διαδικασίες ισχυρού κοινωνικού αποκλεισμού.
- Η σχέση τους με τις κοινωνικές υπηρεσίες διακατέχεται και αυτή από το νομικό καθεστώς υπό το οποίο τελούν. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι για την συντριπτική πλειοψηφία είναι εξαιρετικά υποβαθμισμένη έως και ανύπαρκτη. Η παραμονή τους σε καθεστώς ημινομιμότητας ή / και παρανομίας και η αρνητική συνήθως εμπειρία από την επαφή τους με συγκεκριμένους φορείς ελέγχου της νομιμότητάς τους όπως η αστυνομία λειτουργούν κατεξοχήν αποτρεπτικά στην επαφή τους με υπηρεσίες που παρέχονται στο πλαίσιο των τοπικών κοινωνιών.

Τα άτομα απομακρυσμένων ορεινών περιοχών.

- Η διαβίωση σε απομακρυσμένες περιοχές δυσχεραίνει τις δυνατότητες πρόσβασης στην κοινωνική ζωή του ελληνικού αστικού χώρου αναδεικνύοντας ορατές ανισότητες που πλήττουν τους συγκεκριμένους πληθυσμούς. Ιδιαίτερα σημαντικά αναδεικνύονται προβλήματα τα οποία σχετίζονται με ευαίσθητους τομείς της κοινωνικής ζωής όπως για παράδειγμα η υγεία, η εκπαίδευση κ.λπ.

- Οι προαναφερόμενες ανισότητες - δυσκολίες, στο βαθμό που δεν συνδυάζονται με άλλα κοινωνικά μειονεκτήματα, καθιστούν τους πληθυσμούς αυτούς περισσότερο ευάλωτους κοινωνικά αλλά δεν συνεπάγονται αναγκαστικά τη μετάβασή τους σε διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού.
- Η ύπαρξη ισχυρού κοινωνικού δεσμού, στο επίπεδο της οικογένειας ή / και της κοινότητας, συνιστά ισχυρό υποστηρικτικό και συνεκτικό παράγοντα στην κοινωνική ζωή των τοπικών κοινωνιών.
- Ωστόσο, στο βαθμό που η σχετική κοινωνική απομόνωση που συνεπάγεται η διαβίωση σε απομακρυσμένες περιοχές συνδυάζεται με συσσώρευση κοινωνικών μειονεκτημάτων (με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα την χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού, τη γήρανση, τις χρόνιες παθήσεις), τα πληττόμενα υποκείμενα τείνουν να οδηγηθούν σε διαδικασίες έντονου κοινωνικού αποκλεισμού.
- Σε περιπτώσεις υπέρβασης των υφιστάμενου πλέγματος κοινωνικών αξιών, τόσο η κοινότητα όσο και η οικογένεια μπορούν να παίξουν αντίστροφο ρόλο ενισχύοντας την κοινωνική απομόνωση των ατόμων και σε τελική ανάλυση επιταχύνοντας τις ευρύτερες διαδικασίες κοινωνικού τους αποκλεισμού.
- Η σχέση των ατόμων που ανήκουν στη συγκεκριμένη ομάδα με τις κοινωνικές υπηρεσίες είναι σημαντικά υποβαθμισμένη. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να διακρίνουμε κάποιες διαφαινόμενες διαφοροποιήσεις: την μεγαλύτερη επαφή με φορείς και υπηρεσίες φαίνεται να έχουν οι άντρες σε σχέση με τις γυναίκες, οι νεώτερες / μεσαίες ηλικιακές ομάδες σε σχέση με τις γηραιότερες, ενώ για τα άτομα που εμφανίζουν χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού η επαφή τους τείνει να περιορίζεται αποκλειστικά σε υπηρεσίες υγείας
- βρίσκονται στην ευθύνη συνήθως των γονέων τους. Εδώ απαιτούνται παρεμβάσεις εξειδικευμένων επαγγελματιών και όχι απλών κοινωνικών λειτουργών.
- Άμεση σχέση με την τελευταία παρατήρηση έχει και η επόμενη παρατήρηση. Υπάρχει διαχωρισμός στην αντίληψη περί ιδιωτικών και δημοσίων κοινωνικών προβλημάτων. Δηλαδή, τα προβλήματα της φτώχειας, της έλλειψης εργασίας, της προσωπικής αναπηρίας, του διαζυγίου και της έλλειψης οικογένειας, της χρήσης ναρκωτικών θεωρούνται προβλήματα που εντάσσονται

στην αυστηρά ιδιωτική σφαίρα και άρα, το κράτος, οι επίσημοι φορείς, αλλά πολλές φορές και η γειτονιά δεν «νομιμοποιούνται» να παρέμβουν. Αντίθετα, υπάρχουν προβλήματα τα οποία θεωρούνται θεσμοθετημένα και καλύπτουν παραδόξως ένα μέρος από τα παραπάνω προβλήματα: τα προβλήματα της ανεργίας, των ατόμων με ειδικές ανάγκες, της εισροής μεταναστών, των ναρκωτικών, των ασφαλιστικών ταμείων, θεωρούνται προβλήματα της κοινωνίας και άρα εμπίπτουν στη δημόσια σφαίρα για τα οποία τα κράτος είναι υπεύθυνο και όχι μόνο δικαιούται να παρέμβει αλλά επιπλέον υποχρεούται. Αυτή η διχοτομική αντίληψη για τα κοινωνικά προβλήματα έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργεί «χώρους απαγορευμένους και ανέγγιχτους» για τη δημόσια αντίληψη και «χώρους δημόσιας παρέμβασης». Στην πρώτη κατηγορία, ο μοναδικός ρυθμιστής του χώρου αυτού αποδεικνύεται η οικογένεια, ενώ στη δεύτερη κατηγορία οι δημόσιοι φορείς έχουν παρεμβατικό ρόλο.

- Ο κοινωνικός αποκλεισμός ως σύνθετο πολιτικό και κοινωνικό φαινόμενο αποτελεί μία συνολική αδυναμία συμμετοχής στις διαφορετικές εκφάνσεις της σύγχρονης καθημερινότητας. Είναι μάταιο να αναζητούμε έναν ορισμό, προσαρμοσμένο σε κάθε κοινωνία και σε κάθε εποχή και έξω από τις συνθήκες κατασκευής του. Είναι προτιμότερο, να προσαρμοζόμαστε στα δεδομένα που αναζητούμε για τις ανάγκες της έρευνας μας και να τον χρησιμοποιούμε ως εργαλείο ανάλυσης και όχι ως γνωστικό αντικείμενο. Άλλωστε στην πράξη, φαίνεται πως όλοι οι ερευνητές αυτό κάνουμε. Αλλιώς, κινδυνεύουμε να προκαταβάλουμε τα αποτελέσματα μας και να κατασκευάζουμε «αποκλεισμούς» εκεί που δεν υφίστανται. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει είναι, ποιες μορφές αποκλεισμού κατασκευάζει η ελληνική κοινωνία, με ποια μεθοδολογικά εργαλεία αποκαλύπτονται και πως θα αποφύγουμε να κατασκευάζουμε «κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες»;
- Το πολιτικό μοντέλο του εθνικού κράτους που πριμοδοτούσε κάποιες συγκεκριμένες συμπεριφορές και στάσεις ζωής, με τη βοήθεια των βασικών κοινωνικοποιητικών θεσμών πάνω στους οποίους είχε θεμελιωθεί, φαίνεται τώρα να αποσυντίθεται⁵⁶. Τόσο ο

56. Βλέπε, *Dominique Schnapper, 2000, Η Κοινωνία των Πολιτών, μετάφραση, εισαγωγή, επιμέλεια Δέσποινα Παπαδοπούλου, Αθήνα, Gutenberg.*

πολιτικός όρος «κοινωνικός αποκλεισμός», όσο και η εκδήλωση του φαινομένου, αποτελούν την έκφραση αυτής της αποσύνθεσης. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει είναι, ποιες είναι οι νέες μορφές θεσμών και διαδικασιών που θα αντικαταστήσουν τις παλιές και θα προσφέρουν νέες μορφές κοινωνικοποίησης στις κοινωνίες των πολιτών;

Μέρος Τέταρτο:

Όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού:
Τρόποι βίωσης, αντιληπτικά σχήματα και
εκφάνσεις του δημόσιου λόγου

4.1. Τρόποι βίωσης και στρατηγικές των κοινωνικά ευπαθών υποκειμένων.

4.1.1. Κεντρικά ερωτήματα. Μεθοδολογία.

Στο παρόν τμήμα της έρευνας θα επιχειρήσουμε, υιοθετώντας ποιοτική ερευνητική προσέγγιση και αναλύοντας συνεντεύξεις, ανοικτού τύπου⁵⁷, τις οποίες πραγματοποιήσαμε με άτομα που ανήκουν σε ευπαθείς και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες, να διερευνήσουμε τα παρακάτω ερωτήματα:

- A. Τι είδους αποκλεισμούς και επιβαρύνσεις βιώνουν τα άτομα αυτά;
- B. Ποιες είναι οι αιτιακές συνθήκες της διαδικασίας κοινωνικού αποκλεισμού.
- Γ. Ποιοι παράγοντες παίζουν έναν ανασχετικό ρόλο ως προς την εκδήλωση πτυχών κοινωνικού αποκλεισμού.
- Δ. Ποιες στρατηγικές οργανώνουν τα υποκείμενα και με ποιες μορφές δράσης προσπαθούν να αντεπεξέλθουν των δυσχερειών που αντιμετωπίζουν.

Για τη διερεύνηση των παραπάνω παραμέτρων η ερευνητική ομάδα συνέλεξε 14 βιογραφικές αφηγηματικές συνεντεύξεις⁵⁸ στις οποίες ο / η ερωτώμενος / η είχε την ευχέρεια να αφηγηθεί τα βιώματά του / της και να εκφέρει τις απόψεις του/της χωρίς καθοδήγηση, εντός του δικού του/της σημασιολογικού και νοηματοδοτικού πλαισίου και θέτοντας ο/η ίδιος/α τις προτεραιότητες στα όσα αναφέρει.

Σ' ό,τι αφορά στην επιλογή του δείγματος, αυτή πραγματοποιήθηκε με βάση τη λογική της θεωρητικής δειγματοληψίας⁵⁹ (theoretical sampling), της στοχευμένης δηλαδή αναζήτησης πε-

57. Για την ανοικτή συνέντευξη βλ. Kohli M. (1978): "Offenes" und "geschlossenes" Interview: neue Argumente zu einer alten Kontroverse. Στο *Soziale Welt*, τομ. 29, τευχ.1. Επίσης Mishler E. (1996) Συνέντευξη Έρευνας, *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα.

58. Για τη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη βλ. Schütze Fr. (1983) "Biographieforschung und narratives Interview". *Neue Praxis* 13. Επίσης Τσιώλης Γ. (2002) Αποβιομηχάνιση και βιογραφικοί μετασχηματισμοί. *Ιστορίες ζωής βιομηχανικών εργατών του Λαυρίου*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης. Σελ. 96-97.

ριπτώσεων με βάση τις ανάγκες της θεωρητικής επεξεργασίας. Προσπαθήσαμε να συμπεριλάβουμε στο δείγμα μας ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων που διαφοροποιούνται τόσο ως προς τα χαρακτηριστικά ευπάθειας (ΑΜΕΑ, αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών, ηλικιωμένους, μετανάστες, άνεργους κ.λπ.) όσο και ως προς τις πτυχές που κοινωνικού αποκλεισμού που βιώνουν (αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, υλική ένδεια, ψυχο-κοινωνικά προβλήματα κ.α.).

Η ερευνητική ομάδα έχει επίγνωση του γεγονότος πως τόσο ο όρος κοινωνική ευπάθεια όσο και αυτός του κοινωνικού αποκλεισμού περιλαμβάνει ετερόκλητες περιπτώσεις και διαστάσεις: συχνά δε η υπαγωγή όλων αυτών των ετερόκλητων στοιχείων κάτω από μια γενική κατηγορία ενέχει τον κίνδυνο υποβάθμισης των ιδιαιτεροτήτων και των διαφοροποιήσεων (διαφοροποιήσεων τόσο μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών, όσο και εντός της ίδιας της κατηγορίας). Στο παρόν τμήμα της έρευνας θα προσπαθήσουμε, μακριά από κάθε αξίωση γενίκευσης και υπαγωγής, να εντοπίσουμε διαστάσεις και διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού που διαπερνούν κάθετα τις διαφορετικές κατηγορίες που δύνανται δηλαδή να εντοπιστούν με τυπικό τρόπο σε περιπτώσεις που ανήκουν σε διαφορετικές ευπαθείς και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες.

Σ' ότι αφορά στην επεξεργασία του υλικού χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου δίνοντας ωστόσο έμφαση και στο λανθάνον νόημα που παράγει ο λόγος των συνομιλητών μας⁶⁰. Στόχος της ανάλυσης αποτελεί η αποκρυπτογράφηση των βιωμάτων αποκλεισμού από εκδηλώσεις και τομείς του κοινωνικού, όπως αυτά εκτίθενται από τα ίδια τα πληττόμενα υποκείμενα. Επίσης, στόχο αποτελεί ο προβληματισμός γύρω από τους κοινωνικούς όρους του αποκλεισμού, τους παράγοντες δηλαδή που ενισχύουν ή αναχαιτίζουν τη διαδικασία μετάβασης από την κοινωνική ευπάθεια στο αποκλεισμό.

59. Βλ. Glaser B.G. & An. Strauss: *The Discovery of Grounded Theory for Qualitative*

60. Rosenthal G. (1995), *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*. Campus Verlag, Frankfurt a.M. / New York

4.1.2. Έκθεση των αποτελεσμάτων.

4.1.2.1. Πτυχές κοινωνικού αποκλεισμού.

Ως κοινωνικό αποκλεισμό⁶¹ κατανοούμε μια πολυδιάστατη διαδικασία κατά την οποία άτομα ή κοινωνικές ομάδες τίθενται εκτός της παραγωγής και νομής πόρων και αγαθών, αποστερούνται βασικών κοινωνικών τους δικαιωμάτων και αποκλείονται από τη συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής.

Στη βάση των προαναφερθεισών θεωρητικών μας προκατανοήσεων επιχειρήσαμε, διερευνώντας το εμπειρικό υλικό, να συγκεκριμενοποιήσουμε τις πτυχές και τις διαστάσεις που συνιστούν τη διαδικασία του αποκλεισμού, όπως βιώνονται από τα ίδια τα πληττόμενα υποκείμενα.

Για αναλυτικούς λόγους και εξαιτίας της ανάγκης της έκθεσής τους οι διαφορετικές πτυχές θα παρουσιαστούν στη συνέχεια μεμονωμένα. Θα πρέπει ωστόσο να τονιστεί με έμφαση πως η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού συνίσταται ακριβώς στη συσσώρευση και στην αλληλεπίδραση των πτυχών αυτών. Θα παρουσιάσουμε συγκεκριμένα ως πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (2.1.1), την οικονομική ένδεια (2.1.2), τις δυσχέρειες κατά την εύρεση στέγης (2.1.3) και την περιθωριοποίηση από εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής (2.1.4).

♦ Αποκλεισμός ή ανεπαρκής ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας.

Μια κεντρική διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού σχετίζεται με τον αποκλεισμό ή την ανεπαρκή ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας κοινωνικά ευπαθών ατόμων ή ομάδων. Πρόκειται για την αδυναμία εύρεσης σταθερής θέσης εργασίας, με κοινωνική ασφάλιση και αντίστοιχη προς τα προσόντα του ενδιαφερομένου.

61. Για μια θεωρητική επισκόπηση της έννοιας του “κοινωνικού αποκλεισμού” βλ. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις Δ.: Κοινωνικός αποκλεισμός: Εισαγωγή στην έννοια.

Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας πέρα από τις οικονομικές συνέπειες που επιφέρει (φτώχεια, ανέχεια) αποστερεί το υποκείμενο από ένα βιοτικό χώρο συνευρέσεων και επικοινωνίας που θα ήταν ο τόπος της δουλειάς· επίσης, από τη δυνατότητα να αξιοποιήσει τη δημιουργικότητά του και να αναπτύξει κοινωνικές σχέσεις και δεξιότητες. Σε καταστάσεις ανεργίας ο καθημερινός χρόνος φαντάζει αδιαφοροποίητος και κενός επιφέροντας κάμψη στο δυναμικό ενεργητικότητας καθώς και στα ενδιαφέροντα των ανέργων⁶².

Στο δείγμα μας καταγράφονται περιπτώσεις που παρουσιάζουν τα εξής προφίλ:

A. Γυναίκες, αρχηγοί μονογονεϊκών (ή οιονεί μονογονεϊκών⁶³) οικογενειών, χωρίς επαγγελματική ειδίκευση.

Οι γυναίκες της κατηγορίας αυτής δυσκολεύονται να βρουν σταθερή θέση απασχόλησης. Η ελλιπής επαγγελματική ειδίκευση καθώς και η ανάγκη εκπλήρωσης του διπλού τους ρόλου: της φύλαξης και ανατροφής των παιδιών από τη μια και του προσπορισμού των προς το ζην από την άλλη, καθίστανται σοβαροί περιορισμοί ως προς τη δυνατότητα ανταπόκρισής τους στις απαιτήσεις της πλήρους απασχόλησης.

Ως εκ τούτου οι γυναίκες αυτές απασχολούνται κατά κύριο λόγο εποχιακά σε απασχολήσεις του τουριστικού τομέα. Η ένταξη ωστόσο στον τομέα αυτόν της αγοράς εργασίας συνεπάγεται την υπαγωγή τους σε ένα καθεστώς ανασφάλειας ως προς τη δυνατότητα εύρεσης απασχόλησης κάθε χρόνο. Σημαίνει επίσης την απασχόληση συχνά κάτω από ιδιαίτερα εκμεταλλευτικές συνθήκες και υπό καθεστώς ανασφάλιστης εργασίας. Τέλος, η ημιτελής ένταξη

62. Σύμφωνα με τη M. Jahoda (1983) η εργασία παράλληλα με τα εμφανή οφέλη (εισόδημα) που αποφέρει, ενέχει και λανθάνουσες λειτουργίες όπως οι εξής: παρέχει ένα πλαίσιο για την οργάνωση και τη βίωση του χρόνου, συνδέει το άτομο με συλλογικές σκοποθεσίες, καθορίζει πτυχές της ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας, παρέχει σταθερή διέξοδο στην ενεργητικότητα του ανθρώπου και εξασφαλίζει την καθημερινή επαφή και το μοίρασμα των εμπειριών με άλλους ανθρώπους. Jahoda M. (1983) *Wieviel Arbeit braucht der Mensch? Basel. Weinheim.*

63. Ως οιονεί μονογονεϊκές οικογένειες χαρακτηρίζουμε εκείνες τις οικογένειες, στις οποίες παρά τη φυσική παρουσία και των δύο γονιών ο ένας εκ των δύο (ως επί τω πλείστον ο πατέρας) δε συνεισφέρει στα οικογενειακά βάρη και στην ανατροφή των παιδιών.

στην ιδιότυπη αυτή αγορά εργασίας σημαίνει την παραμονή των γυναικών για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κατάσταση ανεργίας.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί αποτυπώνονται με γλαφυρό τρόπο οι προαναφερθείσες πτυχές: οι δυσκολίες εύρεσης εργασίας, η εποχιακή απασχόληση, καθώς και η ανασφάλιστη εργασία που συνεπιφέρει την απώλεια του δικαιώματος λήψης επιδόματος ανεργίας κατά τους χειμερινούς μήνες.

Ερ.: Όπως μου είπες, δεν έχεις καμία βοήθεια, από το σύζυγο ούτε σε είδος ούτε σε χρήματα και είσαι και άνεργη. Πώς τα φέρνεις βόλτα;

Απ.: Πώς τα φέρνω βόλτα; Δύσκολα. Πολύ δύσκολα. Όπως μπορώ τα βγάζω. Πολύ δύσκολα. Δεν υπάρχει δουλειά. Εδώ στη [όνομα νησιού] είναι οι ξένες, οι Βουλγάρες, οι Αλβανέζες, αυτές. Τίποτα άλλο. Εμείς δεν βρίσκουμε δουλειά εδώ. Ειδικά εδώ. Τώρα βρήκα μια δουλειά να πηγαίνω, αλλά κάπου δύσκολα, δεν ξέρω τι θα κάνω.

Ερ.: Δουλεύεις όμως το καλοκαίρι; Πόσους μήνες;

Απ.: Σας το 'πα. Μπορούσα να είχα μπει στο ταμείο ανεργίας αλλά με κοροϊδέψανε. Τα ένσημα δεν μου τα βάλανε. Αντί να πάρω το κανονικό που δούλεψα τέσσερις μήνες μου βάλανε 80 και δεν πήρα τίποτα. Το φετινό. Το περσινό δούλεψα τρεις μήνες. Πάλι δεν συμπληρώνω. Οπότε δεν έχω ταμείο.

Ερ.: Κάθε καλοκαίρι είσαι στην ίδια δουλειά; Σταματάς το χειμώνα και ξαναπηγαίνεις;

Απ.: Ναι, ήμουν σε μια δουλειά κάμποσα χρόνια. Σε ένα ξενοδοχείο δούλεψα. 6-7 χρόνια. Εφέτος δούλεψα πιο καλά. Βέβαια πολύ κούραση, αλλά ήμουν πιο καλά. (Συν. αρ. 1: Καίτη)

Είναι ενδεικτική στο παραπάνω απόσπασμα η αναφορά στις αλλοδαπές εργαζόμενες, των οποίων η παρουσία βιώνεται ανταγωνιστικά από την κατηγορία των ανειδίκευτων γηγενών γυναικών, διότι και εκείνες διεκδικούν χώρο στο ίδιο τμήμα της αγοράς εργασίας.

B. Νέοι άνεργοι.

Μια άλλη κατηγορία, η οποία αντιμετωπίζει προβλήματα ως προς την πλήρη ένταξή της στην αγορά εργασίας, είναι αυτή των άνερ-

γων νέων. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει νέους που μετά το πέρας της φοίτησής τους στο Λύκειο ή σε επαγγελματική σχολή αποτυγχάνουν να ενσωματωθούν στην αγορά εργασίας με σταθερή σχέση απασχόλησης. Ως εκ τούτου βρίσκουν διέξοδο στην εποχιακή εργασία κατά τους θερινούς μήνες σε τουριστικές απασχολήσεις. Οι όροι εργασίας τους είναι οι ίδιοι που αναφέραμε και παραπάνω: ετεροαπασχόληση, υπερεκμετάλλευση, συχνά ανασφάλιστη εργασία, ανασφάλεια ως προς την επαναπρόσληψη, μεγάλα διαστήματα ανεργίας.

“Α: Στο Service του Χ (όνομα ξενοδοχείου) είχα δουλέψει. [Ήμουν] πολύ ευχαριστημένη. Έξι χρόνια, τρίμηνο, τετράμηνο...

Ερ. Ήσουν μόνιμη δηλαδή; Ήξερες ότι θα ξαναπάς;

Α: Όχι δεν ήξερες. Σου έκανε σύμβαση ορισμένου χρόνου. Σε απόλυε. Αν ήθελε σε ξανάπαιρνε.....

Ερ. Σε άλλες ξενοδοχειακές μονάδες πήγες να ζητήσεις δουλειά;

Α: Ναι πήγα... αλλά ο άνθρωπος, όταν συζητάς, παίρνεις μια συνέντευξη, νομίζω ότι πρέπει να λες πέντε πράγματα. Εγώ του είπα προσφέρω αυτά, θέλω να μου πεις τι προσφέρεις εσύ. Δηλαδή ποιες ώρες θα δουλεύω, τι θα παίρνω, τι θα κάνω. Και γυρίζει και μου λει θα τα βρούμε όταν θα έρθεις. Και καταλαβαίνεις όταν θα πήγαινα, μπορεί να μου έλεγε πάρε 50.000 και καλά είναι. Τι θα έκανα εγώ; Τι θα έψαχνα στο ενδιάμεσο της σαιζόν; Το απέριψα”. (Συν. αρ. 3: Ελένη).

Θα πρέπει να σημειωθεί πως ενώ μεγάλη μερίδα των νέων ηλικίας 18-28 ετών ανήκει στην κατηγορία των εποχιακά απασχολομένων και το καθεστώς αυτό απασχόλησης διατηρείται επί σειρά ετών στην επαγγελματική τους διαδρομή, εντοπίζεται ως κυρίαρχο αντιληπτικό σχήμα και σ' αυτούς η προσδοκία μιας σταθερής θέσης εργασίας είτε στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, είτε στο χώρο της αυτοαπασχόλησης⁶⁴.

64. Ανάλογα ευρήματα έχουν προκύψει και στην έρευνα που πραγματοποίησε ερευνητική ομάδα του Παν/μιου Κρήτης υπό την επιστημονική καθοδήγηση του καθ. Σκ. Παπαϊωάννου και που αφορούσε άνεργους νέους αποφοίτους λυκείου σε όλη την Ελλάδα. Βλ. Τσιώλης Γ. & Τζανάκης Μ. (2000) “Ανεργία και επαγγελματική εκπαίδευση-κατάρτιση. Πρότυπα δράσης και τυπικές στρατηγικές διαχείρισης της ανεργίας στις βιογραφίες ανέργων νέων”. Στο Παπαϊωάννου Σκ. (2000). Ζήτηση συνεχιζόμενης εκπαίδευσης - κίνητρα ενδιαφερομένων. Επιστημονική έκθεση αποτελεσμάτων ερευνητικού προγράμματος. Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης.

Η έλλειψη μια σταθερής σχέσης εργασίας αναστέλλει σε κάποιες των περιπτώσεων τον ευρύτερο βιογραφικό σχεδιασμό (γάμος, δημιουργία οικογένειας)⁶⁵, ενώ κρατά το γόνο στους κόλπους της οικογένειας καταγωγής για μεγάλο διάστημα της διαδρομής του βίου του.

Γ. Άτομα με ειδικές ανάγκες.

Η ύπαρξη σωματικών, ψυχικών ή διανοητικών ιδιαιτεροτήτων ενεργοποιεί μηχανισμούς αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, στο βαθμό που οι φορείς τέτοιων ιδιαιτεροτήτων αντιμετωπίζονται ως άτομα μειωμένων παραγωγικών δυνατοτήτων. Η ιδιαιτερότητα μετασηματίζεται σε κατατακτική κατηγορία και ο φορέας της ταξινομείται κοινωνικά σε σχέση μ' αυτή⁶⁶. Από την άλλη το ίδιο το υποκείμενο κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του βιώνει μια σειρά από αρνητικές εμπειρίες που έχουν ως αποτέλεσμα την εσωτερίκευση ενός αισθήματος μειονεξίας που δύναται να το οδηγήσει σε αυτό-περιθωριοποίηση.

“Α: Ήτανε στην αρχή λιγάκι δύσκολα. Στη σχολή ήταν όλα....Ενώ όλη η τάξη ήταν στο [χώρο εργασίας] και δούλευε, εγώ ήμουνα απέξω. Δεν με είχαν βάλει μέσα.

Ερ.: Αυτό που το αποδίδεις;

Α: Πολλοί πιστεύουν ότι από τον τρόπο ομιλίας που έχω, ότι συμπεριφέρομαι αλλιώς. Ότι χτυπάω και τέτοια. Μου είχαν βγάλει πως είμαι επιληπτικός “(Συν. αρ.14: Ανδρέας).

Από την άλλη η ίδια η οικογένεια συχνά στο πλαίσιο μιας κακώς εννοούμενης υπερπροστατευτικότητας περιορίζει το άτομο με τις ειδικές ανάγκες στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού στερώντας του έτσι τη δυνατότητα τόσο να καταρτιστεί επαγγελματικά, όσο και να διεκδικήσει μια θέση εργασίας σε τομείς, στους οποίους θα μπορούσε να αποδώσει ικανοποιητικά. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί.

65. Για τη συσχέτιση της προσδοκίας σταθερής απασχόλησης και του τρόπου βίωσης του βιογραφικού χρόνου αλλά και του βιογραφικού σχεδιασμού, βλ. Τσιώλης Γ. (2002) Αποβιομηχάνιση και βιογραφικοί μετασηματισμοί. Ιστορίες ζωής βιομηχανικών εργατών του Λαυρίου. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Κρήτης. Σελ. 345 επ.

66. Βλ. επίσης Goffman E. (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs. New York.

“Ερ.: Το πρόβλημα υγείας του παιδιού είναι ότι έχει το σύνδρομο Down;

A : Ναι. Και άλλα παιδιά έχουν αυτό το σύνδρομο αλλά...

Είναι πανέξυπνο, συνεννοείται, τα πάντα μπορεί να σου πει με τα νοήματα, αλλά όσο να ναι Και δεν το πήγαινα σχολείο για να μην το κοροϊδεύουνε.” (Συν.αρ.13:Σοφία).

Δ. Οικονομικοί μετανάστες.

Μια κοινωνική κατηγορία που εντάσσεται στην αγορά εργασίας υπό ιδιαίτερα ιδιότυπους όρους είναι οι οικονομικοί μετανάστες που προέρχονται κατά κύριο λόγο από τη γειτονική Αλβανία.

Οι περισσότεροι οικονομικοί μετανάστες ετεροαπασχολούνται, εργάζονται δηλαδή σε εργασίες διαφορετικές και κατά κανόνα χαμηλότερου κύρους από εκείνες που ασκούσαν στη χώρα καταγωγής. Επιδεικνύουν επίσης ιδιαίτερη ευελιξία και διαθεσιμότητα ως προς την ανάληψη εργασίας σε ένα ευρύτατο φάσμα απασχολήσεων.

“Ερ: Οι πρώτες δουλειές που έκανες ποιες ήταν;

A: Αγροτικές δουλειές. Μάζευα πορτοκάλια, οτιδήποτε που να υπήρχε, ήταν δύσκολο στην [όνομα πόλης] γιατί είχε ανεργία για τους ντόπιους, φαντάσου για μας.” (Συν. αρ. 12: Θανάσης).

Συχνά οι μετανάστες απασχολούνται κάτω από όρους ιδιαίτερα εκμεταλλευτικούς και υπόκεινται στην αυθαιρεσία των εργοδωτών. Αναγκάζονται να διαβιούν κάτω από συνθήκες ανασφάλειας και απειλών εξαιτίας της παράνομης παραμονής τους και συχνά δεν τους καταβάλλονται τα δεδουλευμένα.

“Εδώ έχω εμπειρίες που δεν μ’ έχουνε πληρώσει. Όχι μόνο. Μου χουνε κάνει και εκβιασμό. Κάτσε καλά γιατί θα σε πάμε πακέτο στην Αλβανία. Αν ήτανε αυτός οποιοσδήποτε να μου το ‘λεγε τώρα [ενν. τώρα που έχει πράσινη κάρτα], θα του ‘χα δώσει απάντηση με το νόμο...” (Συν. αρ. 12: Θανάσης).

Σύνηθες φαινόμενο είναι επίσης η ανασφάλιστη απασχόληση των μεταναστών. Είναι ένας όρος που οφείλουν να αποδεχτούν προκειμένου να προσληφθούν στη δουλειά. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“Ερ: Δεν έχεις ένσημα;

A: Όχι γιατί άμα πάω εγώ να δουλεύω και να ζητάω ένσημα, πάει το μεροκάματο, το παίρνει ο άλλος που είναι συνταξιούχος, ο μπαρμπα Γιώργης και ο μπαρμπα Γιάννης. Για να δουλεύω δεν έχω ένσημα. Κι έχω δουλέψει και σε σπίτια που έχουν ένσημα που πρέπει να τα πάρω, αλλά τα πουλάει αλλού”. (Συν. αρ. 12: Θανάσης).

♦ Οικονομική ένδεια.

Μια σημαντική συνιστώσα της διαδικασίας κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί η αποστέρηση οικονομικών πόρων. Η οικονομική ένδεια μπορεί να κυμαίνεται από την αποστέρηση λόγω χαμηλού εισοδήματος μιας σειράς από αγαθά ή υπηρεσίες που ανταποκρίνονται σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και να φθάνει ως την αδυναμία κάλυψης των βασικών αναγκών.

Λόγοι που συντείνουν στην ένδεια είναι πέρα από τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας η ανυπαρξία ενός οργανωμένου δικτύου κοινωνικής προστασίας, η αδυναμία λειτουργίας άτυπων υποστηρικτικών δικτύων, η ανυπαρξία άλλων διαθέσιμων πόρων ή πηγών. Επίσης επιβαρυντικοί παράγοντες που συντελούν στην οικονομική ένδεια είναι η ύπαρξη πολυμελούς οικογένειας με πολλά προστατευόμενα μέλη καθώς και η ύπαρξη προβλημάτων υγείας στην οικογένεια.

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από τη συνέντευξη της Όλγας που ακολουθεί. Η Όλγα προσπαθεί υποαπασχολούμενη και εποχιακά απασχολούμενη να αναθρέψει τα πέντε παιδιά της χωρίς τη συνδρομή του συζύγου της, ο οποίος έχει εγκαταλείψει την οικογένεια:

Ερ.: Ρούχα αγοράζεις ή σου δίνουν;

A: Ρούχα μου δίνουν. Το δικό σου το παλιό είναι καινούργιο για τα παιδιά μου και εμένα.

Ερ.: Σε πειράζει αυτό;

A: Όχι δε με πειράζει. Άμα ξέρω ότι δεν έχουν ρούχο να βάλουν και προκειμένου να πηγαίνουν με σκισμένο ρούχο στο σχολείο θα το βάλουν.

Ερ. Έχει τύχει καμιά μέρα να μην έχεις να μαγειρέψεις;

A: Ναι. (Συν. αρ.4: Όλγα).

Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Αντώνης, περιστασιακά εργαζόμενος, πατέρας τεσσάρων παιδιών εκθέτει τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει συσχετίζοντάς τες με το πρόβλημα υγείας του μικρότερου παιδιού του.

“Είναι λιγάκι δύσκολο, αλλά η περίπτωση είναι ότι εμείς μπορούμε να φάμε και ψωμί και αλάτι, τα παιδιά είναι δύσκολο να κάνουν αυτό το πράγμα, έτυχε το μικρό μου το παιδί να το πάρει ελικόπτερο για πρόβλημα υγείας όταν ήταν 7 ημερών, καθίσαμε 15 ημέρες στο Παίδων, ξαναπήγαμε μετά για άλλες 15 ημέρες όταν ήταν 6 μηνών και ακόμα παίρνει θεραπεία. Και είπαν αν φτάσει 6 χρονών και δεν έχει περάσει το πρόβλημα θα πρέπει να κάνουμε εγχείριση”. (Συν. αρ. 7: Αντώνης).

Η οικονομική ένδεια οδηγεί κατ’ ανάγκη στην ελαχιστοποίηση της κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών. Τη στάση αυτή οφείλουν να μάθουν και να υιοθετήσουν και τα παιδιά στην οικογένεια.

Ερ: Τα παιδιά σου ζητάνε πράγματα;

Α: Τα βλέπουν. Μου ζητάνε.

Ερ: Τι κάνεις εσύ;

Α: Όταν σου ζητήσει ένα γαριδάκι, μια σοκολάτα και δεν έχεις ούτε 100 δραχμές μέσα στο πορτοφόλι να πεις πάρε να το αγοράσεις... ή από το φούρνο θα τους πάρω, που παίρνω ψωμί και πληρώνω κάθε 2 μήνες που θα πληρωθώ και θα μπουν στο λογαριασμό, ή θα τους πω κάντε υπομονή όταν πληρωθώ να σας πάρω... (Συν.αρ.4: Όλγα).

Ο περιορισμός των αναγκών των παιδιών και η αναγκαστική αποχή τους από την κατανάλωση είναι μια διαδικασία που δημιουργεί τριβές στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα της Καίτης, αρχηγού μονογονεϊκής οικογένειας, μητέρας δύο ανήλικων παιδιών που σχολιάζει τη διαμονή της σε ερημική περιοχή:

“...θα κατέβω να πάρω τα παιδιά και προχωράει η ζωή έτσι με τα παιδιά. Με τη δυσκολία πάντα γιατί τα παιδιά πάντα ζητάνε. Κατάλαβες; Και πιο καλά που ζω εδώ πάνω και δεν είμαι κάτω στην πιάτσα. Γιατί αν ήμουνα στην πιάτσα θα είχα τέτοιες δυσκολίες [δηλ. τις απαιτήσεις των παιδιών]” (Συν.αρ.1:Καίτη).

Η οικονομική ένδεια οδηγεί συχνά στην εσωτερίκευση αισθημάτων μειονεξίας στα υποκείμενα που την υφίστανται και έχει ως αποτέλεσμα την περιχαράκωσή τους στον ιδιωτικό χώρο και την αποχή τους από κοινωνικές εκδηλώσεις. Αυτή η αυτό-απομόνωση ωστόσο ανακυκλώνει τις τριβές και τη δυσαρέσκεια στην οικογένεια και οδηγεί στην εσωστρέφεια.

♦ Δυσκολία εύρεσης στέγης.

Μια σημαντική πτυχή του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί η δυσκολία εύρεσης στέγης που αντιμετωπίζουν ενίοτε οι κοινωνικά ευπαθείς ομάδες. Παρότι η διάσταση αυτή δεν έχει ενδεχομένως ποσοτικά ιδιαίτερη βαρύτητα στο Νομό Κυκλάδων, αναφέρεται στο σημείο αυτό διότι λαμβάνει χώρα στη βάση ιδιότυπων κριτηρίων. Τα κριτήρια αυτά ενέχουν συχνά έναν ηθικό χαρακτήρα. Σχετίζονται με τη διαδικασία στιγματισμού κοινωνικών υποκειμένων που παρεκκλίνουν από τα παραδεδομένα υποδείγματα διαγωγής του βίου. Γυναίκες που βρίσκονται σε διάσταση, άτομα που κατά το παρελθόν επέδειξαν παραβατική συμπεριφορά, αλλά και μετανάστες αποτελούν συχνά θύματα προκαταλήψεων και στερεοτυπικής συμπεριφοράς και δεν είναι ιδιαίτερα προσφιλείς ένοικοι ή ακόμη και γείτονες.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Καίτης, διαζευγμένης μητέρας δύο ανήλικων παιδιών, η οποία με την ανοχή της τοπικής κοινωνίας συνεχίζει να προπηλακίζεται από τον πρώην σύζυγό της. Η Καίτη, δέσμια αυτής της κατάστασης, πέρα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει με τον προσπορισμό των προς το ζην για τα παιδιά της και την ίδια, συναντά σοβαρές δυσκολίες στην εύρεση στέγης. Ας παρακολουθήσουμε τα λόγια της:

“Ερ.: Καίτη μένεις εδώ έξω από την πόλη μακριά, δεν βλέπω τίποτα τριγύρω. Υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος που επέλεξες να μείνεις εδώ;

Α: Κοιτάξτε να δείτε. Εγώ δεν έχω λόγο να είμαι μακριά. Μ’ έχει κάνει αυτό το άτομο [ενν. ο πρώην άνδρας της] και είμαι μακριά. Από ανάγκη μένω μακριά. Γιατί δεν μπορώ να βρω σπίτι. Γιατί αν πάω σε κάποιο σπίτι και πω ότι είμαι η πρώην γυναίκα του δεν με δέχονται. Τα χει σπάσει όλα. Εδώ στη [όνομα νησιού] είναι

κλειστός ο κύκλος. Ο ένας με τον άλλο μαθεύονται... Δεν μπορείς να κρύψεις και κάτι. Δεν μπορείς. Και γι' αυτό μένω μακριά.” (Συν. αρ. 1: Καίτη).

Οι μετανάστες (κυρίως από την Αλβανία) είναι μια άλλη κατηγορία που αποτελεί θύμα προκαταλήψεων και στερεοτυπικής συμπεριφοράς και δεν είναι ιδιαίτερα προσφιλείς ένοικοι ή γείτονες. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του μετανάστη, βορειοηπειρωτικής καταγωγής που ακολουθεί:

“Εδώ στη [όνομα του νησιού], κάποιοι χωριανοί είχαν αποφασίσει να μας βγάλουν από το χωριό, να υπογράψουν όλοι οι χωριανοί, αν υπάρχει νόμος τέτοιος δεν ξέρω που το ‘χαν δει, να μας βγάλουν επειδή είμαστε Αλβανοί. Και πάνε κάποιοι κάτω στο... είπαν ‘να τους βγάλουμε, τι θέλουν Αλβανοί εδώ στο [όνομα χωριού]. Μα κατά κάποιο τρόπο αυτό δεν είναι σωστό, γιατί ήρθαμε να δουλέψουμε. Υπάρχει δουλειά, θα δουλεύουμε. Αυτοί λέγανε ‘μην τους παίρνεις να δουλεύουνε να πεινάσουνε για να φύγουνε”. (Συν. αρ. 12: Θανάσης).

Ένας άλλος λόγος που δυσχεραίνει την εύρεση και τη διατήρηση της στέγης είναι η αδυναμία των ατόμων που ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες να καταβάλουν το ενοίκιο, εξαιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων. Ο Αντώνης, περιστασιακά εργαζόμενος, πατέρας τεσσάρων παιδιών, δηλώνει:

“Ερ.: Έχεις φίλους; έχεις σχέση με γείτονες;

A: Με τη γειτονιά εντάξει. Δεν υπάρχει θέμα δυσκολίας. Όταν μέναμε στον Αϊ Γιώργη μια γειτόνισσα μας έφερνε και φαί άμα δεν είχαμε.

Ερ.: Έχεις αλλάξει πολλά σπίτια;

A: Τέσσερα σπίτια. Και ο λόγος επειδή δεν είχα μόνιμο μεροκάματο, ήταν λιγάκι δύσκολο για το ενοίκιο.” (Συν. αρ. 7: Αντώνης).

◆ **Αποκλεισμός από εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής.**

Μια από τις κεντρικότερες πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελεί η περιθωριοποίηση ευπαθών κοινωνικά ατόμων από εκδηλώσεις του κοινωνικού βίου και κοινωνικές συνευρέσεις. Η περι-

θωριοποίηση αυτή λαμβάνει χώρα είτε μέσω της λειτουργίας κοινωνικών μηχανισμών αποκλεισμού, όπως ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας και η συνακόλουθη αποστέρηση ενός βιοχώρου κοινωνικών συναναστροφών και επαφών καθώς και η αδυναμία συμμετοχής στην κατανάλωση. Μπορεί ωστόσο να έχει και το χαρακτήρα της αυτό-απομόνωσης, εξαιτίας της έλλειψης της κατάλληλης ψυχικής διάθεσης ή εξαιτίας ενοχών ή εσωτερίκευσης αισθημάτων κατωτερότητας και μειονεξίας. Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν από τις συνεντεύξεις δύο γυναικών που διαβιούν εντός διαταραγμένου οικογενειακού πλαισίου:

“...δεν ήθελα να βλέπω κόσμο, δε με απασχολούσαν αυτά [ενν. τις γιορτές και τις εξόδους] γιατί το να πήγαινα κάπου και να βλέπα ας πούμε τις οικογένειες... όλα αυτά μαζί με πείραζε γιατί έλεγα ‘να είχα και εγώ μια ωραία οικογένεια και να μπορούσα και εγώ να πάω’...” (συν. αρ. 2, Αφροδίτη).

“Ερ.: Έχεις μια φιλενάδα, ένα γείτονα να ανοίξεις την καρδιά σου;

A: Δεν έχω γιατί δε θέλω να έχω.

Ερ.: Γιατί Όλγα;

A: Δε θέλω γιατί σου λεω, για να πας σε μια φιλενάδα να πεις καφέ, θα πρέπει να την καλέσεις και εσύ μια μέρα. Έε άμα δεν έχει μπέσα ο άντρας σου στο σπίτι μέσα; να φύγει νηστικός [ενν. ξεμέθυστος] και να ρθει ... να την καλέσεις να πεις καφέ ... θα γίνω ρεζίλι.” (συν. αρ. 4, Όλγα).

Ο αποκλεισμός των γυναικών από την αγορά εργασίας και η απώλεια των κοινωνικών σχέσεων και συναναστροφών έχουν ως αποτέλεσμα την καθήλωση τους στο σπίτι. Έτσι όμως ανακυκλώνονται τα προβλήματα, οξύνονται οι προστριβές στην οικογένεια και εκλείπει η δυνατότητα εκτόνωσης των κρίσεων μέσω της εργασίας και της εξόδου από το σπίτι. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις των γυναικών, οι οποίες υπό αυτές τις συνθήκες παρουσιάζουν καταθλιπτικά συμπτώματα και καταφεύγουν στη χρήση ψυχοφαρμάκων. Ιδιαίτερα εύγλωπτο είναι το απόσπασμα που ακολουθεί από τη συνέντευξη πολύτεκνης μητέρας:

“Στεναχωριόμουν εγώ και έκλαιγα και όλα αυτά γιατί προσπαθούσα με κάποιο τρόπο να έρθει στο σπίτι [ενν. ο άνδρας της]. Είχε φύγει κάποια στιγμή απ’ το σπίτι για ένα μήνα. Βέβαια και εγώ δεν μπορούσα να κάνω και πολλά πράγματα γιατί είχα με-

γάλη οικογένεια. Να με πέντε παιδιά ήταν δύσκολα να μπορέσω κάπου να δουλέψω. Και αναγκαζόμουν να μείνω εκεί πέρα και ότι έκανε να τα βλέπω και να τ' ακούω και να κάθομαι στο σπίτι μέσα και να στεναχωριέμαι. Ήδη τώρα αυτή την αγωγή που έχω αρχίσει, την έχω αρχίσει γιατί έχω πάθει... μ' όλα αυτά τα προβλήματα, είχα πάθει μια κατάθλιψη και αυτή την αγωγή που παίρνω είναι ένα ηρεμιστικό και το άλλο που μου δίνει τόνωση. Γιατί δεν είχα πλέον διάθεση και ήμουνά πάρα πολύ νευρική... τα έβαζα με τα παιδιά, τα έδερνα, ενώ τώρα αυτό με έχει βοηθήσει, αυτή η αγωγή που παίρνω και βλέπω πιο καθαρά τα πράγματα" (Συν. αρ.2: Αφροδίτη).

Ο αποκλεισμός από κοινωνικές εκδηλώσεις μπορεί να είναι και αποτέλεσμα προκαταλήψεων και στερεοτυπικών συμπεριφορών που στρέφονται προς αρνητικά μαρκαρισμένες ομάδες, όπως για παράδειγμα προς τους ξένους μετανάστες αλβανικής κυρίως καταγωγής. Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί από τη συνέντευξη ενός μετανάστη, βορειοηπειρωτικής καταγωγής, που διαμένει στις Κυκλάδες τα τελευταία οκτώ χρόνια.

"Δηλαδή σ' αυτό το σπίτι που είμαι τώρα, που όπου να γυρίσεις το κεφάλι υπάρχουν σπίτια, για μένα όμως δεν υπάρχουν. Είμαι σε γειτονιά με Έλληνες, αλλά δεν έχω γείτονες να πούμε μια καλημέρα με καλή καρδιά. Σπάνια εμένα να περάσει κάποιος και να μου πει με καλή καρδιά 'γεια σου Θανάση, Καλημέρα'. Αυτό εγώ το βλέπω λίγο σκληρό." (Συν. αρ. 12: Θανάσης).

Μια άλλη κοινωνική ομάδα που περιχαράκωνεται συχνά στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού εξαιτίας των διαδικασιών κοινωνικού στιγματισμού αποτελούν τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της μητέρας ενός παιδιού με σύνδρομο Down:

"Και στο σχολείο... δεν υπήρχε αυτό το "ειδικό", τώρα έγινε. Τώρα το πηγαίνω το παιδί κάθε μέρα. Το πάω και μετά πάω και το παίρνω, άλλα παιδιά εδώ στη γειτονιά δεν έχει. Πως θα το βγάλω; μόνο του; Και δεν βγαίνει κιόλας. Αυτός βλέπει πολύ τηλεόραση, το ράδιο και ένα τραγούδι να ακούσει, και άμα θα βγω έξω Σαββάτο, πάω να ψωνίσω τον παίρνω. Όποτε βγαίνω έξω και μπορώ, τον παίρνω. Άμα έχω λεφτά τον παίρνω και πάμε και τρώμε οικογενειακάς". (Συν.αρ.13: Σοφία)

Μια λανθάνουσα όψη περιθωριοποίησης αφορά στις άγαμες γυναίκες που διαμένουν σε απομακρυσμένες περιοχές και σε κλειστές κοινότητες. Η ανυπαρξία διεξόδων διασκέδασης και δημιουργικής απασχόλησης καθώς και ο περιορισμένος κοινωνικός κύκλος πιέζουν τους νέους (και ιδιαίτερα τις νέες γυναίκες) είτε να εξέλθουν από την κοινότητα, είτε να υιοθετήσουν παραδοσιακά βιογραφικά σχέδια (π.χ. γάμος σε νεαρή ηλικία).

Συμπερασματική παρατήρηση.

Οφείλουμε εδώ να προβούμε σε μια πρώτη συμπερασματική παρατήρηση σχετικά με το πολυδιάστατο αλλά και το σωρευτικό χαρακτήρα της διαδικασίας του κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι κατ' αρχάς σαφές πως η οικονομική πτυχή αν και αποτελεί κεντρική συνιστώσα της διαδικασίας του κοινωνικού αποκλεισμού δεν αποτελεί τη μόνη του όψη. Είναι επίσης προφανές πως οι διαφορετικές όψεις της διαδικασίας του αποκλεισμού αλληλεξαρτώνται, επιφέροντας η μια συνέπειες στην άλλη. Έτσι, για παράδειγμα, ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας μπορεί να επιφέρει υλική ένδεια, ενδοοικογενειακές προστριβές καθώς επίσης και τάσεις αυτοαπομόνωσης του υποκειμένου. Η αυτοαπομόνωση δύναται με τη σειρά της να επιφέρει χαλάρωση του δικτύου των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου, οι οποίες είναι πολύτιμες για την εξεύρεση μιας νέας θέσης εργασίας. Δημιουργείται μ' αυτό τον τρόπο ένας φαύλος κύκλος και παγιώνεται μια αρνητική κατάσταση για το υποκείμενο. Άλλο παράδειγμα: Ο σκληρός ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας αναγκάζει το υποκείμενο να αποδεχτεί μια ημιτελή ενσωμάτωσή του στο σύστημα απασχόλησης αναλαμβάνοντας ανασφάλιστη εργασία. Αυτό έχει όμως ως αποτέλεσμα την απώλεια δικαιωμάτων και παροχών από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (επίδομα ανεργίας, ιατροφαρμακευτική ασφάλιση).

4.1.2.2. Χαρακτηριστικά της κοινωνικής ευπάθειας.

Αιτιακές συνθήκες του κοινωνικού αποκλεισμού.

Επιχειρήσαμε στη συνέχεια προσεγγίζοντας τις βιογραφικές τροχιές αλλά και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των περιπτώσεων που συλλέξαμε να διατυπώσουμε υποθέσεις σχετικά με στοιχεία

ή γνωρίσματα των υποκειμένων που τα καθιστούν πιο ευάλωτα σε διαδικασίες αποκλεισμού (χαρακτηριστικά κοινωνικής ευπάθειας). Θα πρέπει εκ των προτέρων να γίνει σαφές πως μεταξύ των χαρακτηριστικών της κοινωνικής ευπάθειας και των διαδικασιών αποκλεισμού δεν υφίσταται μια ευθύγραμμη σχέση αιτίου - αιτιατού, αλλά περισσότερο μια συνθήκη του ενδεχόμενου. Ο μετασχηματισμός της κοινωνικής ευπάθειας σε κοινωνικό αποκλεισμό σχετίζεται τόσο με τη πολλαπλή συσσώρευση στοιχείων, όσο και με την αδυναμία λειτουργίας των ανασχετικών παραγόντων.

Προσδιορίσαμε χαρακτηριστικά κοινωνικής ευπάθειας που αναλυτικά θα μπορούσαν να υπαχθούν σε δύο κατηγορίες: α) χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την τοποθέτηση του υποκειμένου εντός ενός πλαισίου κοινωνικών σχέσεων και συσχετισμού δύναμης (δηλ. τα κατεχόμενα “κεφάλαια”) και β) βιογραφικά συμβάντα και επιλογές που επενδύονται με ιδιαίτερο κοινωνικό νόημα ως προς την κατατακτική τους σημασία. Συγκεκριμένα:

- ◆ Σ' ότι αφορά στα “κεφάλαια”, που κατέχουν ή ορθότερα δεν κατέχουν τα άτομα και ως εκ τούτου καθίστανται κοινωνικά ευάλωτα, αναφέρονται τα εξής:
 - Η έλλειψη των απαραίτητων εφοδίων για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Πρόκειται κυρίως για την έλλειψη επαγγελματικής ειδίκευσης ή κατάρτισης καθώς και το χαμηλό εκπαιδευτικό κεφάλαιο εν γένει.
 - Η έλλειψη οικονομικού κεφαλαίου. Ενόψει της ανυπαρξίας ενός καλά οργανωμένου κρατικού δικτύου κοινωνικής προστασίας, το άτομο που περιέρχεται σε κατάσταση κρίσης (π.χ. ανεργίας) αντεπεξέρχεται των δυσκολιών προσφεύγοντας σε αποταμιεύσεις ή πρόσθετες εισοδηματικές πηγές του ιδίου ή της οικογενείας του. Συνεπώς η ανυπαρξία τέτοιων εναλλακτικών εισοδηματικών πηγών εξωθεί τα πληττόμενα από την κρίση υποκείμενα στην ένδεια. Η έλλειψη οικονομικού κεφαλαίου αναστέλλει επίσης την προοπτική άρθρωσης εναλλακτικών δυνατοτήτων σε περίπτωση αποκλεισμού από το σύστημα της μισθωτής βιοποριστικής εργασίας (π.χ. επιχειρηματική δράση, αυτοαπασχόληση).
 - Το χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο. Ιδιαίτερα έντονα εκτίθενται στον κοινωνικό αποκλεισμό υποκείμενα, τα οποία στερούνται ισχυρού δικτύου κοινωνικών σχέσεων.

♦ Βιογραφικά δεδομένα.

Με τον όρο “βιογραφικά δεδομένα” εννοούμε συμβάντα και διαδικασίες που περιλαμβάνονται στην τροχιά του βίου του υποκειμένου και επικαθορίζουν τόσο την κοινωνική του κατάσταση όσο και τις περαιτέρω επιλογές του. Βιογραφικά δεδομένα που καθιστούν το φορέα τους κοινωνικά ευπαθή είναι:

- (α) Καταστάσεις που σχετίζονται με τη διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών, την απώλεια κοινωνικών σημείων στήριξης του ατόμου. Συγκεκριμένα:
- Βεβαρημένο οικογενειακό ιστορικό στην οικογένεια καταγωγής (διάλυση της οικογένειας, εγκατάλειψη των παιδιών, ενίοτε δε και κακοποίησή τους). Η κατάλυση του πρωτογενούς κοινωνικού δεσμού πέρα από τις επιδράσεις που δύναται να έχει στην ψυχοκοινωνική εξέλιξη του γόνου συντείνει στο να παρέχονται κατά κανόνα σ' αυτόν ελλιπή εφόδια (εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση). Η διαταραχή των σχέσεων στην οικογένεια καταγωγής αποστερεί, επίσης, από το υποκείμενο έναν από τους πλέον σημαντικούς ανασχετικούς παράγοντες στη διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού: την υποστήριξη από το οικογενειακό δίκτυο.
 - Η διάλυση της οικογένειας προορισμού κατόπιν ενός αποτυχημένου γάμου δύναται να επιφέρει οικονομικές δυσχέρειες τόσο στις γυναίκες (αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών), όσο και στα παιδιά. Δεδομένης της έλλειψης ενός δικτύου κοινωνική στήριξης οι γυναίκες αυτές καλούνται να αναλάβουν το διπλό ρόλο της μητέρας και της εργαζόμενης· ρόλοι που σε πολλές περιπτώσεις είναι αντικρουόμενοι, αφού η φύλαξη των παιδιών περιορίζει τις εργασιακές δυνατότητες και ευκαιρίες των γυναικών· εργασιακές δυνατότητες που είναι ήδη περιορισμένες, όταν τα επαγγελματικά εφόδια είναι ελλιπή.
 - Η διαταραχή των σχέσεων στην οικογένεια προορισμού. Το βεβαρημένο κλίμα μπορεί να σχετίζεται με την ανεργία ή την αεργία του αρχηγού της οικογένειας, την εγκατάλειψη της οικογένειας ή την άσπρη ζωή του πατέρα, τις βιαιοπραγίες κατά της γυναίκας ή των παιδιών. Σε μια τέτοια περίπτωση η οικογένεια πέρα από τις οικονομικές δυσχέρειες που καλείται να αντιμε-

τωπίσει, υπόκειται τον κοινωνικό έλεγχο και στιγματίζεται κοινωνικά με ενδεχόμενη συνέπεια μορφές (αυτό-) περιθωριοποίησης.

(β) Ανορθολογικός οικογενειακός προγραμματισμός.

- Η άνευ ορθολογικού σχεδιασμού γέννηση πολλών παιδιών, όταν οι οικονομικές συνθήκες και προοπτικές της οικογένειας δεν το επιτρέπουν, αποτελεί ιδιαίτερα επιβαρυντικό παράγοντα. Η δημιουργία πολυπληθών οικογενειών έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία κάλυψης των αναγκών τους και τη διαβίωση σε μη ανεκτά επίπεδα. Ο ανορθολογικός οικογενειακός σχεδιασμός μπορεί να οφείλεται τόσο σε παραδοσιακού τύπου δοξασίες (αποκλειστική σύνδεση της γενετικής συνεύρεσης με την αναπαραγωγική λειτουργία) όσο και στην ελλιπή ενημέρωση σχετικά με τις μεθόδους αντισύλληψης. Στο υλικό μας εντοπίσαμε ωστόσο και μια περίπτωση, όπου οι πολλές εγκυμοσύνες ήταν αποτέλεσμα εξαναγκασμού του συζύγου⁶⁷ (βιασμός στο γάμο).

(γ) Καριέρες παρεκκλίνουσας ή ηθικά απαξιωμένης συμπεριφοράς.

- Συμπεριφορές και καταστάσεις που προκαλούν ηθική απαξία, όπως για παράδειγμα η χρήση ναρκωτικών ουσιών, ο αλκοολισμός, η φυλάκιση κ.λπ., στιγματίζουν το φορέα τους και αποτελούν λανθάνοντες μηχανισμούς αποκλεισμών.

(δ) Σωματικές, διανοητικές ή ψυχικές ιδιαιτερότητες καθώς και χρόνιες παθήσεις.

- Η ύπαρξη σωματικών, διανοητικών ή ψυχικών ιδιαιτεροτήτων, που λειτουργούν ως ταξινομητικά χαρακτηριστικά, οδηγεί σε διαδικασίες κοινωνικού στιγματισμού και ενεργοποιούν εν τέλει λανθάνοντες μηχανισμούς αποκλεισμών από σημαντικούς τομείς της κοινωνικής ζωής.

67. "Ερ.: Τόσες εγκυμοσύνες και γέννες τις ήθελες; ή ήρθαν έτσι; ήθελες να έχεις τόσα παιδιά δίπλα σου;

A: Έχω 10 τελικά γέννες και αποβολές. Όχι δεν τα ήθελα.

Ερ.: Παρ' όλα αυτά ήρθαν. Άρα θα ήθελε ο άνδρας σου;

A: Ναι, ναι.

Ερ.: Εσύ δε μπορούσες να επέμβεις;

A: Εε του έλεγα όχι. Εκείνος άμα ήτανε ζαλισμένος... δεν μπορούσες να κάνεις και διαφοροτικά." (Συν. αρ. 4: Όλγα).

- Η εμφάνιση χρόνιων προβλήματος υγείας καθιστά το υποκείμενο ευπαθές ή επιβαρύνει την ήδη βεβαρημένη κατάσταση. Προβλήματα υγείας εμφανίζονται συχνά ως αποτέλεσμα έλλειψης αγωγής υγείας.

Η ύπαρξη παραγόντων κοινωνικής ευπάθειας ή η είσοδος του ατόμου στη δίνη μιας περιοδικής κρίσης δε μετασχηματίζεται αυτομάτως σε όψεις ή πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι διαδικασίες κοινωνικής έκπτωσης και περιθωριοποίησης αναστέλλονται συχνά εξαιτίας της ενεργοποίησης άτυπων μορφών κοινωνικής αλληλεγγύης και δικτύων υποστήριξης. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις άτυπες μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης επικεντρώνοντας στο ρόλο της οικογένειας, του συγγενικού δικτύου και της κοινότητας. Τέλος θα παρακολουθήσουμε μέσα από τις αφηγήσεις και το λόγο των πληττομένων υποκειμένων τη σχέση που αναπτύσσουν προς τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες.

4.1.2.3. Παράγοντες που παίζουν έναν ανασχετικό ρόλο ως προς την εκδήλωση όψεων κοινωνικού αποκλεισμού.

♦ Ο ρόλος της οικογένειας.

Από την ανάλυση του υλικού μας επιβεβαιώνεται εκ νέου σε μεγάλο βαθμό η θέση που έχει διατυπωθεί από έγκριτους μελετητές της ελληνικής κοινωνίας⁶⁸ πως, ελλείψει ενός οργανωμένου και επαρκούς κρατικού συστήματος κοινωνικής προστασίας, τη στήριξη των κοινωνικά ευπαθών υποκειμένων αναλαμβάνει κατά μείζονα λόγο η οικογένεια καταγωγής.

Τα είδη της συνδρομής ποικίλουν ανάλογα με τις περιπτώσεις και τις ανάγκες τους. Σημαντικό ρόλο κατέχει η οικονομική συνδρομή, η συνεισφορά στην κάλυψη των βασικών αναγκών, η συμμετοχή ή ανάληψη της φύλαξης και προστασίας των ανήλικων παιδιών ή των ηλικιωμένων, αλλά και η έμπρακτη ή ηθική συμπαράσταση σε περιπτώσεις εκτάκτων καταστάσεων (π.χ. ασθένειες, εγχειρήσεις, παραμονή στο νοσοκομείο).

68. Πβ. Τσουκαλάς Κ. (1987) Κράτος. Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα. Θεμέλιο. Αθήνα.

Ειδικότερα, στο δείγμα που συλλέξαμε, καταγράψαμε τις ακόλουθες μορφές οικογενειακής συνδρομής προς κοινωνικά ασθενή υποκείμενα:

A) Στις περιπτώσεις των κακοποιημένων ή παραμελημένων γυναικών η οικογένεια καταγωγής και το συγγενικό δίκτυο έρχεται να καλύψει υλικά και ηθικά το κενό που αφήνει ο σύζυγος. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από τη συνέντευξη της Αφροδίτης, μητέρας 5 παιδιών, που ζει με τον άνδρα της, ο οποίος όμως αδιαφορεί για όλες τις οικογενειακές του υποχρεώσεις:

“Κοιτάξτε, μέχρι στιγμής δεν..., είμαι σε όλα μόνη μου, σε όλα τα προβλήματα, στα παιδιά ...αν π.χ. αρρωστήσουν τα παιδιά με τρέχει στο νοσοκομείο ο αδελφός μου, ήθελα να πάω να γεννήσω...στις γέννες ο αδελφός μου, τα αδέρφια τρέχανε. Αρρώστησα ένα μήνα στο νοσοκομείο, είχα τ’ αδέρφια μου και τρέχανε για μένα...” (συν. 2 Αφροδίτη).

B) Η οικογένεια καταγωγής καθίσταται “καταφύγιο” για τον άνεργο γόνο.

Η οικογένεια αποτελεί κατά κανόνα την ασφαλέστερη δυνατότητα προσφυγής σε περιόδους προσωπικών κρίσεων ή οικονομικού αδιεξόδου. Χαρακτηριστικό είναι το χωρίο που ακολουθεί από τη διήγηση ενός τριαντάχρονου μακροχρόνια άνεργου.

“έφυγα από το σπίτι μου 17 χρονών, για ενάμισι χρόνο, με παρακαλούσαν οι γονείς μου να ξαναγυρίσω, ήμουνα ανένδοτος, επειδή με την κοπέλα περνάγαμε καλά, την αγαπούσα και αφού είδα ότι οικονομικώς ήμουνα εντάξει, δούλευα εκεί σε κάποιο συνεργείο αυτοκινήτων, αλλά αφού είδα μετά ότι τα οικονομικά μου στενεύουν επειδή είχα και στο όνομά μου κάποια χρήματα, τέσσερα εκατομμύρια από τον πατέρα μου, αλλά όταν είδα ότι τα λεφτά λιγοστεύουν, πήρα το καράβι και ξαναγύρισα πίσω μετανιωμένος”. (Συν. αρ. 10: Ανδρέας).

Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί μια σημαντική πτυχή που αφορά στην οικογενειακή συνδρομή σε περιόδους κρίσεων: η συνδρομή μπορεί να λαμβάνει χώρα απρόσκοπτα μόνο όσο υπάρχει ένας αδιάρρηκτος οικογενειακός ιστός. Η διαταραχή των σχέσεων στην οικογένεια και περισσότερο η διάλυσή της επιφέρει σοβαρά προβλήματα στη παροχή βοήθειας στα ασθενή μέλη.

Γ) Η οικογένεια αναλαμβάνει την περίθαλψη των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Από την ανάλυση του υλικού μας προκύπτει πως η οικογένεια αποτελεί τον κοινωνικό φορέα που αναλαμβάνει την ανατροφή, τη συντήρηση και τη στήριξη των μελών της που εμφανίζουν ψυχικές, διανοητικές και σωματικές ιδιαιτερότητες. Συχνά ωστόσο η οικογένεια, θέλοντας να αποφύγει τις κοινωνικές προκαταλήψεις και τη διαδικασία στιγματισμού που σε μικρές κοινωνίες περιβάλλουν την αναπηρία και τους φορείς της, προσπαθεί να “αποκρύψει” το πρόβλημα και στη λογική ενός υπερ-προστατευτισμού, περιορίζει το μέλος της στο χώρο του σπιτιού. Ας παρακολουθήσουμε ένα ενδεικτικό απόσπασμα:

“Ερ.: Το πρόβλημα υγείας του παιδιού είναι ότι έχει το σύνδρομο Ντάουν;

A : Ναι. Και άλλα παιδιά έχουν αυτό το σύνδρομο αλλά...

Είναι πανέξυπνο, συνεννοείται, τα πάντα μπορεί να σου πει με τα νοήματα, αλλά όσο να ‘ναι.... Και δεν το πήγαινα σχολείο για να μην το κοροϊδεύουνε. Γιατί δε μιλούσε, λεω τι να το πάω σχολείο.... Βέβαια ποιος να μου το πει αφού δεν πήγαινα και εγώ... Δεν είχα πάει το παιδί σχολείο γιατί δεν ήξερε να μιλήσει. [...] Και στο σχολείο... δεν υπήρχε αυτό το “ειδικό”, τώρα έγινε. Τώρα το πηγαίνω το παιδί κάθε μέρα. Το πάω και μετά πάω και το παίρνω, άλλα παιδιά εδώ στη γειτονιά δεν έχει. Πως θα το βγάλω; μόνο του; Και δεν βγαίνει κιάλας. Αυτός βλέπει πολύ τηλεόραση, το ράδιο και ένα τραγούδι να ακούσει, και άμα θα βγω έξω Σαββάτο, πάω να ψωνίσω τον παίρνω. Όποτε βγαίνω έξω και μπορώ, τον παίρνω. Άμα έχω λεφτά τον παίρνω και πάμε και τρώμε οικογενειακώς. Το Θανάση τον αγαπώ πιο πολύ και από τη ζωή μου. Και ότι παίρνω από την πρόνοια πιο πολύ το παίρνω για το Θανάση. Το Θανάση δε θέλω να τον πειράξει κανείς, να μη μου το βρίσουνε...”. (Συν.αρ.13: Σοφία).

Δ) Η οικογένεια αναλαμβάνει τη φροντίδα των ηλικιωμένων μελών της.

Η οικογένεια αναλαμβάνει επίσης την προστασία των ηλικιωμένων και ανήμπορων μελών της. Συχνά ωστόσο ανακλύπουν τα εξής προβλήματα σχετικά με το ζήτημα αυτό:

Η μετακίνηση των γόνων σε άλλες περιοχές αφήνει ένα κενό στη φροντίδα των ηλικιωμένων γονιών στο βαθμό που ο ρόλος

της οικογενείας δεν έχει αναπληρωθεί επαρκώς από άλλες κοινωνικές διαδικασίες και θεσμούς. Μια πρακτική που τείνει να αποτελέσει εναλλακτική δυνατότητα σ' ό,τι αφορά στην περίθαλψη των ηλικιωμένων είναι η πρόσληψη οικόσιτων γυναικών (κυρίως από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης). Ωστόσο και αυτή η συμβίωση ανάμεσα σε ανθρώπους διαφορετικών γενεών και πολιτισμικών υποβάθρων δεν είναι πάντα ανέφελη. Συχνά δε οι ηλικιωμένοι έχοντας επενδύσει συναισθηματικά στις οικόσιτες γυναίκες, βιώνουν τραυματικά την αποχώρησή τους. Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“Α: Αν έμενα στην Αθήνα και είχα κάποιον...αν ήταν τα παιδιά μου, ο ένας και ο άλλος... να έχω μια γυναίκα που να μπορεί να μου μιλήσει, να καθίσω να μιλήσω να πω το καθετί.

Ερ. Εννοείτε την κοπέλα που σας προσέχει;

Α: Τώρα έχω πολύ ψυχοπλακωθεί γιατί ναι βέβαια ήρθε ...εντάξει την αγαπήσαμε, μας αγάπησε. Την αγκαλιάσαμε, την φροντίσαμε. Έλεγε στην αδελφή της, στην κουνιάδα της ‘τι καλά που είμαι’. Δεν είπε όμως ‘εγώ, ξέρετε, εγώ σε ένα-δύο μήνες θα φύγω. Εγώ πίστευα ότι θα μείνει και τώρα ετοιμάζεται να φύγει. Πες μου κοπέλα μου [προς τη συνεντεύκτρια] πες μου τώρα εσύ αν ήσουν στη θέση μου τι θα έκανες. Δε θα στεναχωριόσουν, δε θα έλεγες που θα βρω εγώ γυναίκα και τι θα είναι η γυναίκα αυτή;” (Συν. αρ. 11 Ευτυχία).

Καταγράψαμε ωστόσο και περιπτώσεις στις οποίες η ανάληψη της φροντίδας των ηλικιωμένων συνεπάγεται για τα νεαρότερα μέλη της οικογένειας (ιδιαίτερα τις άγαμες γυναίκες) σοβαρούς περιορισμούς στην προσωπική τους ζωή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Χαρίκλειας που παραιτήθηκε της αξίωσης να δημιουργήσει δική της οικογένεια προκειμένου να βρίσκεται κοντά στην τυφλή μητέρα της και να τη φροντίζει. Έχοντας φτάσει την ηλικία των 49 ετών και ζώντας απομονωμένη με τη μητέρα της, έκδηλη είναι η απογοήτευση στο λόγο της:

Ερ.: Έχεις ακούσει για τα προγράμματα κατάρτισης;

Απ.: Έχω ακούσει αλλά δεν έχω παι

Ερ.: Έχεις ακούσει όμως. Απλά δεν ενδιαφέρθηκες;

Απ.: Όχι. Δεν μπορούσα να λείπω από το σπίτι για τη μητέρα...

Ερ.: Γενικά πέρασες τη ζωή σου προσέχοντας τη μητέρα σου. Ήταν δική σου επιλογή; Πώς αισθάνεσαι γι αυτό;

Απ.: Καλά.

Ερ.: Δεν έχεις παράπονο.

Απ.: Γιατί ότι θέλεις κάνεις. Δεν ήταν εμπόδιο εκείνο;

Ερ.: Νομίζεις ότι αν είχες παντρευτεί ...και πίστευες αν είχες παντρευτεί κάποιον και δεν ήθελε τη μητέρα σου;

Απ.: Την ήθελε τη μητέρα μου... εγώ δεν ήθελα

Ερ.: Βρέθηκε κάποιος αλλά εσύ δεν ήθελες, για ποιο λόγο;

Απ.: —

Ερ.: Να την προστατεύσεις ήθελες;

Απ.: Ναι

Ερ.: Αν μπορείς λίγο να σκεφτείς για το μέλλον... Έχεις κάποια σχέδια για το μέλλον;

Απ.: Τώρα πια τι νάχω; Λεω νάμαστε καλά και νάμαστε

Ερ.: Τώρα πια... μιλάς σαν να..... Πόσο χρονών είσαι;

Απ.: 49.

Ερ.: Και το θεωρείς αδύνατο;

Απ.: Τώρα πια δεν μπορώ να φτιάξω οικογένεια. Να παντρευτώ να κάνω τι;

Ερ.: Κάποια άλλα σχέδια;

Απ.: Σχέδια; Δεν υπάρχει τίποτα συγκεκριμένο... (Συν. αρ. 5: Χαρίκλεια).

Όμως και στην περίπτωση της τριαντάχρονης Ελένης η ανάληψη της συντήρησης της γιαγιάς της μετά το θάνατο των γονιών της συνοδεύεται από περιορισμούς στην προσωπική της ζωή και σημαίνει την αναστολή της άρθρωσης ενός εξατομικευμένου βιογραφικού σχεδίου. Ας παρακολουθήσουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα:

Ερ.: Της έχεις πει [ενν. της γιαγιάς] ότι 'είμαι 30 χρονών και πρέπει να κάνω και εγώ τη δική μου ζωή';

Α: Δεν το καταλαβαίνει. Νομίζει ότι είμαι υποχρεωμένη να είμαι μέσα στο σπίτι. Έτσι έχει μάθει.

Ερ.: Αν εσύ πεις κάποια στιγμή 'μέχρι εδώ και μη παρέκει';

Α: Δε μπορώ να το κάνω. (Συν. αρ. 3: Ελένη).

Η οικογένεια καταγωγής και το συγγενικό δίκτυο παράλληλα ωστόσο με τον υποστηρικτικό τους ρόλο δύνανται να λειτουργούν και ως φορείς κοινωνικού ελέγχου ως προς τη συμπεριφο-

ρά των ευπαθών μελών της, κυρίως όταν αυτά εξαρτώνται οικονομικά και συμβιώνουν με την οικογένεια.

Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Αντώνη, στον οποίο η οικογένειά του θέλησε να καθορίσει τις επιλογές του τόσο για την ανάληψη επαγγελματικής θέσης όσο και στη γαμήλια επιλογή του. Σ' ότι αφορά στην ανάληψη επαγγελματικής θέσης η οικογένεια προέβαλε προσκόμματα, επειδή η συγκεκριμένη εργασία θεωρήθηκε υποδεέστερη του κοινωνικού κύρους της οικογένειας:

“Και γενικά πιστεύω ότι στην κατάσταση που βρίσκομαι φταιει η μητέρα μου. Αυτό είναι σίγουρο. Επειδή ενδιάμεσα μετά από την 5ετία βρήκα ευκαιρία να πάω και στα σκουπίδια και στην ύδρευση, τότε που ήταν ακόμα του δημοσίου γιατί δεν είναι όπως σήμερα επιχείρηση. Δεν ήθελε η μητέρα μου ‘είσαι γιος καπετάνιου’ και φτάσαμε τώρα στην κατάσταση η οικογένεια να....” (Συν. 7: Αντώνης).

Ανάλογη παρέμβαση επιχειρήθηκε και στις γαμήλιες επιλογές του Αντώνη. Εύγλωττο είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“...μετά γνώρισα κάποια άλλη κοπέλα, η οποία είχε κάποιο πρόβλημα, ήταν λιγάκι κουτσή, δεν την ήθελε γενικά όλο το σόι μου. Την αγαπούσα. Για τρίτη φορά μπήκε η οικογένεια στη μέση, ότι αυτή δεν μπορεί να κάνει παιδιά, δεν είναι ικανή για τίποτα και τέτοια...” (Συν. 7: Αντώνης).

Επιχειρήσαμε στη συνέχεια να εντοπίσουμε στο υλικό μας παράγοντες που αναστέλλουν τον υποστηρικτικό ρόλο της οικογένειας. Εντοπίστηκαν τρεις τύποι παραγόντων.

α' τύπος: Η οικογένεια δε δύναται να συνδράμει υλικά και ηθικά τα ευπαθή μέλη της διότι ο κοινωνικός δεσμός μεταξύ των μελών έχει διαρραγεί. Η διάλυση του οικογενειακού ιστού οδηγεί συχνά στην υιοθέτηση ατομικιστικών στρατηγικών από τα μέλη της οικογένειας και εξασθενεί το μεταξύ τους πνεύμα αλληλεγγύης.

Χαρακτηριστική του τύπου αυτού είναι η περίπτωση της Καίτης, διαζευγμένης μητέρας δύο παιδιών, που ενώ αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα δεν τυγχάνει καμιάς συνδρομής από την οικογένεια καταγωγής:

“Ερ.: Οι γονείς σου ζουν και οι δύο;

Απ.: Και οι δύο. Ο καθένας έχει κοιτάξει το δρόμο του. Ο πατέρας μου έχει βρει μια γυναίκα και έχει παντρευτεί και μάνα μου έναν

κύριο και συζούνε και έχει κοιτάξει καθένας το σπίτι του και την πάρτη του. Τώρα αν εσύ δυστυχάς, αν εσύ ψυχομαχάς, αν εσύ πεθαίνεις στο δρόμο, δεν υπάρχει τίποτα, αδιαφορία τελείως. Εγώ τους έχω παρακαλέσει αν μπορούν να με βοηθήσουνε... Εγώ σου μιλάω ειλικρινά αν ήμουνα μόνη δεν είχα πρόβλημα. Δεν υπάρχει όμως τίποτα, μα τίποτα στον κόσμο". (Συν. αρ.1: Καίτη).

β' τύπος: Η οικογένεια δε δύναται να συνδράμει τα ευπαθή μέλη της διότι φαινόμενα κρίσης και ένδειας πλήττουν συνολικά την οικογένεια. Ενδεικτικό το απόσπασμα που ακολουθεί:

“Ερ.: Υπάρχει κάποιος που σας βοηθάει; Που σας στηρίζει με κάποιο τρόπο;

Απ.: Μπα δεν έχουμε κανένα. Όλοι είναι... στο ίδιο καζάνι είμαστε όλοι... Δεν έχω τίποτα. Ήρθανε γιορτές είπανε τα αδέρφια μου στην μάνα μου ‘μαμά δεν έχουμε λεφτά...’” (Συν. αρ.5: Χαρίκλεια).

γ' τύπος: Η οικογένεια καταγωγής αρνείται να εισέλθει έστω και υποστηρικτικά σε προβλήματα της οικογενείας προορισμού του γόνου (κυρίως των γυναικών) εξαιτίας της αντίληψης που θεωρεί πως η νέα οικογένεια αποτελεί έναν ιδιωτικό χώρο που δεν είναι προσβάσιμος σε τρίτους. Σε αυτού του τύπου τις περιπτώσεις η οικογένεια καταγωγής αρνείται την “ανάμειξη” / συμπαράσταση ακόμη και όταν παρατηρούνται φαινόμενα εγκατάλειψης ή κακοποίησης. Η στάση αυτή της οικογένειας καταγωγής “νομιμοποιείται” συχνά με την επίκληση της προσωπικής επιλογής άρα και της προσωπικής ευθύνης του γόνου. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα:

“Εγώ πήγαινα στους γονείς μου...

‘Φύγε, αφού τον πήρες να τον λουστεις.

Δικός σου είναι και κάν’ τον ό,τι θες’ “. (Συν. αρ.1: Καίτη).

♦ Ο ρόλος της κοινότητας.

Εκτός από την οικογένεια άλλοι θεσμοί που καταγράφηκαν στις συνεντεύξεις να συνδράμουν τα κοινωνικά ευπαθή άτομα είναι το συγγενικό δίκτυο αλλά και η τοπική κοινότητα. Η συνδρομή της

κοινότητας μπορεί να λαμβάνει τις εξής μορφές:

A) Παροχή ειδών πρώτης ανάγκης (τροφίμων, ρούχων κ.λπ.).

Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

Ερ: Απ' ότι μου είπες σε βοηθούν τα αδέρφια σου...

Α:... και ο κόσμος που Χριστούγεννα και Πάσχα θα μου φέρουνε δυο ψώνια...

Ερ: Εσύ πώς αισθάνεσαι;

Α: Ευχαριστιέμαι γιατί έχω ένα [...] στο σπίτι μου. Ξέρεις τι είναι να μην έχεις ένα κιλό ζάχαρη; (Συν. αρ.4: Όλγα).

Ερ.: Ρούχα αγοράζεις ή σου δίνουν;

Α: Ρούχα μου δίνουν. Το δικό σου το παλιό είναι καινούργιο για τα παιδιά μου και εμένα.

Ερ.: Σε πειράζει αυτό;

Α: Όχι δε με πειράζει. Άμα ξέρω ότι δεν έχουν ρούχο να βάλουν και προκειμένου να πηγαίνουν με σκισμένο ρούχο στο σχολείο θα το βάλουν.(Συν. αρ.4: Όλγα).

Η συνδρομή μπορεί να συνίσταται επίσης στη κατανόηση που δείχνουν στις οικονομικές συναλλαγές οι συναλλασσόμενοι με τα άτομα της κοινότητας που αναγνωρίζονται ως αδύναμα. Η συνδρομή μπορεί να πάρει τη μορφή της πώλησης επί πιστώσει ή της προσφοράς ευνοϊκότερων οικονομικών όρων. Ενδεικτικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

“Από το φούρνο θα τους πάρω, που παίρνω και ψωμί και το πληρώνω κάθε δύο μήνες που θα πληρωθώ και θα μπουν στο λογαριασμό μου...”. (Συν. αρ.4: Όλγα).

Ερ.: Βλέπω ότι έχετε καλή επαφή με τη γειτονιά.

Απ.: Εδώ σ' αυτό το σπίτι βρήκα καλή γειτονιά. Ενώ στο άλλο δεν είχα καλή γειτονιά.

Ερ.: Δεν είναι δικό σας το σπίτι;

Απ.: Εδώ όχι. Το ενοίκιο δεν είναι ακριβό. Ήθελε 40.000 και του λεω Βαγγέλη μου ο άντρας μου παίρνει 140.000, θα σου δίνω 30.000 να τάχεις στο χέρι. Εντάξει; Εντάξει μου κάνει. (Συν. αρ.2: Αγνή).

Β) Φύλαξη των παιδιών όταν η μητέρα αδυνατεί.

Το συγγενικό δίκτυο αλλά και η κοινότητα αναλαμβάνουν τη φύλαξη των ανήλικων παιδιών είτε σε περιόδους κατά τις οποίες η μητέρα αδυνατεί (ασθένεια, εισαγωγή σε νοσοκομείο κ.λπ..) είτε για να μπορέσει η μητέρα να εργασθεί:

Ερ.: Όταν χρειαστεί να λείψετε, όταν ήσασταν ας πούμε στο νοσοκομείο τα παιδιά ποιος τα είχε;

Α: Τα παιδιά τα είχανε οι γιαγιάδες και μια θεία μου και η εξαδέλφη μου. Ο άντρας μου δε συμμετείχε καθόλου. (Συν. αρ.2: Αγνή).

Γ) Ηθική και υλική συμπαράσταση σε περιόδους εκτάκτων καταστάσεων (ασθένεια κ.λπ..).

Στο πλαίσιο σχέσεων αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης μέλη του συγγενικού δικτύου και της κοινότητας αναλαμβάνουν την υλική και ηθική συμπαράσταση ατόμων που χρήζουν βοήθειας σε περιόδους έκτακτων καταστάσεων.

Ερ.: Το οικογενειακό περιβάλλον σας βοηθάει καθόλου; Σας βοήθούσε όλον αυτόν καιρό στα προβλήματα που είχατε;

Απ.: Κοίτα να δεις τα παιδιά μου είναι παντρεμένα, έχουν τα σπίτια τους. Αυτή που θα φωνάξω είναι η Μάγδα, η μικρή μου κόρη. Όταν ήμαστε στους γιατρούς ας είναι καλά οι γειτόνισσες, το μεσημέρι ερχόταν η νύφη μου, τώρα που μας συνέβη αυτό πάντα είμαι κοντά της με τον άνδρα μου. Το μεσημέρι ερχόταν η νύφη μου την τάζε, το βράδυ ερχόταν η Αγνή της κάναμε παρέα την καθαρίζαμε, αυτά. (Συν. αρ.9: Ασπασία).

Δ) Το συγγενικό δίκτυο και ο κύκλος των γνωστών αποτελεί επίσης δίκτυο μεταβίβασης και διακίνησης κρίσιμων πληροφοριών για τα υποκείμενα. (Πληροφορίες που αφορούν την εύρεση εργασίας, υποστηρικτικά μέτρα και πολιτικές, επιδόματα κ.λπ.)

Ο διττός ρόλος της κοινότητας:

Οι μικρές και κλειστές κοινωνίες των νησιών των Κυκλάδων και η ύπαρξη στενών και εντατικών κοινωνικών σχέσεων σ' αυτές μπορούν αφενός να αποτελέσουν ομπρέλα προστασίας για την αποφυγή καταστάσεων πλήρους εξαθλίωσης, από την άλλη ωστόσο "στιγματίζουν" το άτομο που εμφανίζει είτε ιδιαιτερότητες, είτε η συμπεριφορά και οι βιογραφικές του επιλογές παρεκκλίνουν από τα ηθικά προστάγματα της κοινότητας.

Η κοινότητα συνδράμει συνήθως στη βάση ηθικών κανονικότητων. Είναι η ευθυγράμμιση του υποκειμένου με τους κανόνες της κοινότητας που εξασφαλίζει τη συνδρομή της. Χαρακτηριστικό το απόσπασμα που ακολουθεί:

“Έχω μεγάλη υποστήριξη από το χωριό, βλέπουν τι περνάω, όλα αυτά και με υποστηρίζουν πάρα πολύ και στο χωριό. Βοηθάνε απ’ όλες τις πλευρές και στα παιδιά μου και κάτι να μου δώσουν, επειδή βλέπουν ότι έχω μεγάλη οικογένεια, γιατί βλέπουν ότι προσπαθώ και εγώ να κάνω ότι μπορώ για να την κρατήσω και με βοηθάνε...” (Συν. αρ.2: Αγνή).

Επίσης, σε μια σειρά από ζητήματα που κατανοούνται ως προβλήματα ανήκοντα στην ιδιωτική σφαίρα δεν θεωρείται ούτε επιβεβλημένη ούτε ανεκτή η παρέμβαση από τρίτα πρόσωπα ή από φορείς (ακόμη και όταν θίγονται θεμελιακά δικαιώματα, π.χ. κακοποίηση γυναικών). Χαρακτηριστικό το απόσπασμα που ακολουθεί από τη συνέντευξη της Καίτης, διαζευγμένης μητέρας δύο παιδιών, που προπηλακίζεται από τον πρώην σύζυγό της με την ανοχή της τοπικής κοινότητας:

“ Ο διευθυντής [ενν. του σχολείου που φοιτούν τα παιδιά] να μ’ έχει εμένα μέσα και αυτός [ενν. ο πρώην άνδρας της] απ’ έξω να απειλεί και να βρίζει. Σε χώρο μεγάλο να πούμε. Ντράπηκα, πέσανε τα μούτρα μου, οι δάσκαλοι αντί να καλέσουν την αστυνομία, που έπρεπε να την καλέσουν, αδιάφοροι όλοι. Κόψε το λαιμό σου λένε. Η αστυνομία από την πλευρά της το ίδιο. Δεν με υποστηρίζει η αστυνομία. Σε καμία περίπτωση.” (συν. αρ.1: Καίτη).

♦ Η σχέση των κοινωνικά ευπαθών υποκειμένων με τις κοινωνικές υπηρεσίες.

Από την ανάλυση των συνεντεύξεων προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα ως προς τη σχέση των ατόμων που χρήζουν βοήθειας και των κοινωνικών υπηρεσιών.

A. Η συνδρομή που τυγχάνουν τα ευπαθή κοινωνικά υποκείμενα περιορίζεται κατά κανόνα στη λήψη επιδομάτων ανάλογα με την κατηγορία, στην οικονομική δηλαδή στήριξη.

B. Η σχέση με τις κοινωνικές υπηρεσίες είναι μονόδρομη στο βαθμό που τα υποκείμενα οφείλουν να απευθυνθούν στις υπηρε-

σίες και να εμπλακούν σε γραφειοκρατικές διαδικασίες, ενώ απουσιάζει παντελώς μια επιθετική πολιτική ενημέρωσης από την πλευρά των υπηρεσιών.

Γ. Εντοπίζεται η ανυπαρξία δίαυλων ενημέρωσης από τις κοινωνικές υπηρεσίες προς τους “δικαιούχους” των ενισχυτικών μέτρων και πολιτικών, με αποτέλεσμα πολλοί “δικαιούχοι” να μη συμμετέχουν σε ενισχυτικά μέτρα που δικαιούνται. Η πληροφόρηση των κοινωνικά ευπαθών κατηγοριών σχετικά με δυνατότητες ή ενισχυτικά μέτρα που δικαιούνται έχει συχνά ένα συμπτωματικό χαρακτήρα.

“Ερ. Να σας ρωτήσω κάτι. Επειδή τα οικονομικά απ’ ότι κατάλαβα είναι πάρα πολύ δύσκολα εκτός από το επίδομα που παίρνετε ως πολύτεκνη, θα θέλατε από κάποιον κοινωνικό φορέα να σας παρέχει κάτι περισσότερο; Έχετε απευθυνθεί εσείς να ζητήσετε κάτι άλλο;

A: Κοιτάξτε να δείτε, στη Παναγία [ενν. της Τήνου] είχα ρωτήσει που έδιναν κάποιο Βοήθημα αλλά μου είχαν πει όχι. Δεν ξέρω, δεν ξέρω για ποιους λόγους δε γινόταν να το παίρνω εγώ σαν πολύτεκνη μητέρα. Εε δεν... αλλού για βοήθεια δεν υπάρχει, μόνο αυτό. Δηλαδή κάπου αλλού να απευθυνθώ δεν έχω πάει, μα δε μου έχουν προτείνει κίολας.” (Συν. αρ. 2: Αφροδίτη).

Η ανυπαρξία ενός οργανωμένου δικτύου πρόνοιας, η γραφειοκρατική οργάνωση των υπηρεσιών, αλλά και η ελλιπής ενημέρωση ως προς δικαιώματα και τις παροχές προς τους δυνάμει δικαιούχους θεματοποιούνται στο απόσπασμα που ακολουθεί:

Ερ.: Έχεις απευθυνθεί σε κάποια υπηρεσία κοινωνική να ζητήσεις μια ...

A: Πήγα. Μου ζητάγανε χαρτιά. Εγώ άλλα χαρτιά από το διαζύγιο δεν έχω. Το διαζύγιο που έβγαλα μόνο.

Ερ.: Πού πήγες δηλαδή;

A: Πήγα στη [όνομα πόλης] μου ετοίμασε κάποια χαρτιά. Μιλάτε για τα παιδιά για κάποιο βοήθημα;

Ερ.: Όχι, μιλάω εσύ σαν άτομο χρειάστηκες τη συμπαράσταση κάποιας ειδικής υπηρεσίας.

A: Δεν πήγα γιατί δεν είχα ανθρώπους να με βοηθήσουνε, να με ορμηνέψει κάποιος. Και τώρα που γνώρισα εσάς... δεν θα ήξερα τι να κάνω. Να πάμε μαζί στην αστυνομία για να μάθω και εγώ ρε παιδιά τους λεω, να μιλήσει ένας άνθρωπος, να πει τι γί-

νεται αυτή η ιστορία. Τι να πω εγώ; Και να πάς εδώ στη [όνομα νησιού] κάπου και να θέλεις να ζητήσεις μια βοήθεια, δεν υπάρχει τίποτα. Ειδικά εδώ στη [όνομα νησιού] τίποτα. Αν θα πάς είναι αδιάφοροι. Δεν μπορούν ούτε να σε ενημερώσουνε για ένα θέμα. Τίποτα δηλαδή. (Συν. αρ.1: Καίτη).

Δ. Στο πλαίσιο των κλειστών τοπικών κοινωνιών συχνά οι σχέσεις προς τις υπηρεσίες “προσωποποιούνται”, στο βαθμό που οι εκπρόσωποι των υπηρεσιών είναι γνωστοί των “δικαιούχων”. Αυτό ωστόσο μπορεί να λειτουργήσει προς δύο κατευθύνσεις: είτε διευκολύνει την επαφή με τις υπηρεσίες και παρακάμπτει τα γραφειοκρατικά εμπόδια, είτε αποτρέπει τα υποκείμενα να προσφύγουν στις κοινωνικές υπηρεσίες, αφού κάτι τέτοιο θα σημάνει και τη δημοσιοποίηση του προβλήματός τους.

Ερ: Η σχέση σου με τις κοινωνικές υπηρεσίες πώς είναι; Πας εύκολα;

Α: Αχ. Πιστεύω ότι υπάρχει μεγάλη γραφειοκρατία Η σκέψη ότι θα πάω σε δημόσια υπηρεσία με ενοχλεί.

Ερ. Υπάρχουν υπάλληλοι που είναι αρνητικοί;

Α: Μου έχουν τύχει και στριμμένοι, αλλά είναι ο κοινωνικός μου κύκλος που θέλοντας και μη θα πάω σε μια υπηρεσία και θα υπάρχει ένας φίλος μου μέσα. Αυτό με βοηθάει. (Συν. αρ.3: Ελένη).

Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί πως στο λόγο των υποκειμένων εντοπίζεται μια εδραιωμένη αντίληψη για ανικανότητα των κοινωνικών υπηρεσιών να συνεισφέρουν ουσιαστικά την επίλυση των προβλημάτων τους. Ως εκ τούτου δεν αρθρώνεται ενεργητικά μια λογική προσφυγής στις υπηρεσίες με σκοπό τη διερεύνηση δυνατοτήτων. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

Ερ.: Παίρνεις βοήθεια από κάποια κοινωνική υπηρεσία, από την πρόνοια;

Α: Από την πρόνοια... ναι

Ερ.: Σε καλύπτει το επίδομα που παίρνεις από την Πρόνοια; Πιστεύεις ότι κάνουν καλά τη δουλειά τους; Έχεις θετική άποψη;

Α: (δεν ξεχωρίζεις τι λει)

Ερ.: Γενικά πιστεύεις ότι θα μπορούσες να πας να ζητήσεις κάποια πράγματα παραπάνω;

Α: Δεν πάω

Ερ.: Γιατί; Δεν πιστεύεις ότι....

Α: Αυτά που δικαιούσαι αυτά παίρνεις. Τι παραπάνω; Ως τι;” (Συν. αρ.5: Χαρίκλεια).

Η προαναφερθείσα στάση μπορεί να γίνει κατανοητή στη βάση των παρακάτω παραμέτρων:

(α) Ευθυγραμμίζεται με την ευρύτερη αντίληψη της κοινής γνώμης σ' ό,τι αφορά στη λειτουργία του ελληνικού κράτους και των υπηρεσιών του (δυσλειτουργία, γραφειοκρατία, αναποτελεσματικότητα).

(β) Αιτιολογείται εξαιτίας της ελλιπούς ενημέρωσης για την ύπαρξη δυνατοτήτων ενεργής υποστήριξης και της εσωτερίκευσης μιας αντίληψης που κατανοεί το ρόλο της κρατικής αρωγής περιοριστικά ως παροχή πενιχρών επιδομάτων.

(γ) Υποδαυλίζεται από τη λειτουργία πελατειακών δικτύων που διαμεσολαβούν τη σχέση του πολίτη με την κρατική διοίκηση. Αυτό έχει εδραιώσει ως στάση των “δικαιούχων” το να αποστρέφονται προς τις υπηρεσίες όχι στη βάση αρθρωμένων αξιώσεων που προκύπτουν από αναγνωρισμένα δικαιώματά τους, αλλά στη βάση “εξυπηρέτησης” προσωπικών υποθέσεων.

4.1.2.4. Στρατηγικές αντιμετώπισης διαστάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού.

Στο παρόν κεφάλαιο θα εκθέσουμε μια τυπολογία στρατηγικών, τις οποίες οργανώνουν τα ευπαθή υποκείμενα με σκοπό να αντιμετωπίσουν το φάσμα του κοινωνικού αποκλεισμού και των πτυχών του.

Σ' ό,τι αφορά στην αντιμετώπιση των υλικών διαστάσεων της κρίσης τα υποκείμενα αναπτύσσουν συγκεκριμένες “τεχνικές επιβίωσης”. Ως τέτοιες εντοπίσαμε τις εξής:

(α) Ανάλυση άτυπων μορφών εργασίας στη “γκρίζα” ζώνη της οικονομίας. Εδώ ανήκει η ανασφάλιστη και η “μαύρη” εργασία, η περιστασιακή ή εποχιακή απασχόληση· επίσης κυριαρχούν εκμεταλλευτικοί όροι και συνθήκες εργασίας. Τα υποκείμενα ωστόσο επιδεικνύουν διαθεσιμότητα και προθυμία ως προς την ανάληψη κάθε είδους απασχόλησης. Κατά την επιλογή της θέσης εργασίας

δεν δίνεται κατά κανόνα έμφαση στο περιεχόμενό της.

(β) Περιορισμός των αναγκών και ελαχιστοποίηση της κατανάλωσης.

(γ) Αποδοχή της παρεχόμενης βοήθειας ή ελεημοσύνης. Μέσω της ενεργοποίησης του μηχανισμού της εκλογίκευσης αποβάλλονται τα αρνητικά συναισθήματα και οι αναστολές ως προς αυτό.

(δ) Θα πρέπει τέλος να σημειωθεί πως η ανάληψη επιχειρηματικής δράσης (μικρού βεληνεκούς) δεν εντάσσεται κατά κανόνα στις επιλογές των υποκειμένων ως δυνατότητα διεξόδου από την κρίση. Η έλλειψη κεφαλαίων, η διστακτικότητα ενόψει του επιχειρηματικού ρίσκου καθώς και η ελλιπέστατη ενημέρωση σχετικά με τις δυνατότητες που παρέχουν τα προγράμματα ενίσχυσης επιχειρηματικότητας αποτελούν τους λόγους της προαναφερθείσας στάσης.

“Ερ. Έχεις σκεφτεί ποτέ σου μια δική σου επιχείρηση στο χωριό;

A: Ναι, όλοι οι γνωστοί μου με παρακινούν...

Ερ. Γιατί δεν το αποφασίζεις;

A. Γιατί είναι το οικονομικό. Θα ξεκινήσω, δανείζομαι κάποια χρήματα, είναι ρίσκο μεγάλο. Θα αντεπεξέλθω; Θα έχω δουλειά; Θα μπορέσω να δώσω αυτά που δανείστηκα. Κι αν πέσω έξω;”
(Συν. αρ.3: Ελένη).

Σ’ ό,τι αφορά στις κοινωνικές και ηθικές πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού τα πληττόμενα υποκείμενα προσπαθούν να αντιδράσουν με τους εξής τρόπους:

(α) Κινητοποίηση άτυπων κοινωνικών δικτύων. Ως τέτοια αναφέρονται τόσο η οικογένεια και το συγγενικό δίκτυο, όσο και η πολιτική και κομματική δικτύωση. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“A: ...ζητούσα από τον κ. Δήμαρχο αν υπήρχε κάποια εργασία, μπηκά στο [όνομα επιχείρησης] για 4 μήνες, όταν ήταν οικοδομή. Μου είχε πει ο κ. [όνομα βουλευτή] θα με βάλει στο κολυμβητήριο, σαν πωλητή ή σε κάτι τέτοιο, έφυγε ο κ. [όνομα βουλευτή] από [όνομα κόμματος] και εκεί πέρα έμεινε η περίπτωση. Η πολιτική κατάσταση με έχει ρίξει γιατί πίστευα σε κάποιο κόμμα και το κόμμα αυτό δεν έβγαινε και πήγαινα εγώ και ζητούσα δουλειά από τον αντίπαλο και σίγουρα αυτό είναι άσκημο.” (Συν.αρ.7: Αντώνης).

Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις των κοινωνικά ευπαθών υποκειμένων, αλλά και των εκπροσώπων των κοινωνικών φορέων κυρίαρχο αίτημα που προβάλλεται προς τους κάθε είδους αποδέκτες είναι η εύρεση σταθερής απασχόλησης στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Η τακτική, περιοδική (μηνιαία) καταβολή του μισθού που εξασφαλίζει η σταθερή θέση εργασίας μειώνει το άγχος και την ανασφάλεια.

(β) Περιχαράκωση και αυτό-απομόνωση στο χώρο του ιδιωτικού.

Η συσσώρευση πολλαπλών προβληματικών πτυχών οδηγεί συχνά στην περιχαράκωση του πληττομένου υποκειμένου στο χώρο του ιδιωτικού. Μειώνοντας τις κοινωνικές συναναστροφές ελαττώνεται το άγχος που επιφέρει η ενδεχόμενη αδυναμία ικανοποίησης διαφόρων κοινωνικών επιταγών που απορρέουν από τις κοινωνικές σχέσεις (συμμετοχή στη κατανάλωση, σε κοινές εκδηλώσεις, ανταλλαγή δώρων ή επισκέψεων κ.λπ.).

(γ) Δημοσιοποίηση του προβλήματος στα Μ.Μ.Ε.

Μια ιδιότυπη στρατηγική που καταγράψαμε κατά την έρευνά μας αποτελεί η δεδηλωμένη πρόθεση του ευπαθούς κοινωνικά υποκειμένου να δημοσιοποιήσει την κατάσταση και τα προβλήματα του σε ειδικές εκπομπές (reality show) στα Μ.Μ.Ε. (κυρίως στην τηλεόραση). Η στρατηγική αυτή βασίζεται στην αντίληψη πως μέσω της δημόσιας δραματοποίησης της κατάστασης και της πρόκλησης συγκίνησης θα προκύψουν ευήκοα ώτα που θα παρέχουν λύση στο πρόβλημα. Μια τέτοια ωστόσο στρατηγική συχνά δεν τυγχάνει της αποδοχής του κοινωνικού περίγυρου. Ας παρακολουθήσουμε ένα σχετικό απόσπασμα:

Α: Σε κάποια περίπτωση είχα κλείσει ραντεβού με τον κ. Μικρούτσικο, τον Αντρέα, για να του πω τα προβλήματά μου και ενώ είχαμε συμφωνήσει δε με άφησε η μητέρα μου να πάω. Επειδή θα τα έβγαζα αυτά όλα στη φόρα. (Συν.αρ.7: Αντώνης).

4.1.3. Συμπεράσματα.

- Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί μια πολυδιάστατη διαδικασία που συνίσταται στη συσσώρευση διαφορετικών επιβαρύνσεων και στην ταυτόχρονη αδυναμία των τυπικών και άτυπων

μορφών αλληλεγγύης να λειτουργήσουν αποτελεσματικά.

- Η ύπαρξη χαρακτηριστικών που καθιστούν τα άτομα κοινωνικά ευάλωτα (χαρακτηριστικά ευπάθειας) δε μετασχηματίζεται αναγκαστικά σε κοινωνικό αποκλεισμό. Οι στρατηγικές των δρώντων υποκειμένων ή η αποτελεσματική λειτουργία των κοινωνικών δεσμών μπορούν να αναστείλουν αυτήν την εξέλιξη.
- Η οικονομική ένδεια (φτώχεια, αδυναμία κάλυψη των βασικών αναγκών, διαγωγή του βίου κάτω από τα όρια ενός ανεκτού βιοτικού επιπέδου) αποτελεί μια κεντρική διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού, όχι όμως και τη μοναδική πτυχή του. Η περιθωριοποίηση από εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής, η αδυναμία ένταξης στην αγορά εργασίας, η στέρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι όψεις που στην αλληλοδιαπλοκή τους συνιστούν τον κοινωνικό αποκλεισμό.
- Τα χαρακτηριστικά ευπάθειας, τα χαρακτηριστικά δηλαδή που καθιστούν το άτομο ευάλωτο σε διαδικασίες αποκλεισμού, σχετίζονται τόσο με την τοποθέτησή του εντός ενός πλαισίου κοινωνικών σχέσεων και συσχετισμού δύναμης, όσο και με συμβάντα και διαδικασίες της τροχιάς του βίου του και τον τρόπο που αυτά έχουν βιωθεί από το ίδιο το υποκείμενο.
- Η οικογένεια είναι ο κατεξοχήν κοινωνικός ιστός που λειτουργεί υποστηρικτικά προς το κοινωνικά ευάλωτο μέλος και αναστέλλει τη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού του. Κατά συνέπεια η διάρρηξη του οικογενειακού δεσμού ή η επιβάρυνση της ευρύτερης οικογένειας από συσσωρευμένα προβλήματα και κρίσεις καθιστά το ευάλωτο κοινωνικά άτομο εκτεθειμένο.
- Υποστηρικτικό ρόλο προς τα αδύναμα κοινωνικά μέλη της διαδραματίζει και η κοινότητα, ιδιαίτερα σε ολιγομελείς και κλειστές κοινωνίες. Η συνδρομή της κοινότητας συχνά συνοδεύεται από άδηλες μορφές κοινωνικού ελέγχου και έρχεται να επικυρώσει μια άτυπη κατηγοριοποίηση των κοινωνικά ασθενών μελών, που συχνά τα στιγματίζει κοινωνικά.
- Η σχέση των ευπαθών κοινωνικά υποκειμένων προς τις κοινωνικές υπηρεσίες επικαθορίζεται από τη γραφειοκρατική και διεκπεραιωτική λογική που διαπερνά τις τελευταίες· από τη δυσλειτουργία των δίαυλων επικοινωνίας και ενημέρωσης· από τη λειτουργία πελατειακών δικτύων που λειτουργούν διαμεσολαβητικά. Εμπεδωμένη εμφανίζεται η πεποίθηση των “δικαιούχων”

πως οι κοινωνικές υπηρεσίες αδυνατούν να συνεισφέρουν ουσιαστικά στην επίλυση των προβλημάτων τους. Ως εκ τούτου προσανατολίζουν τις αξιώσεις τους κατά κανόνα στη λήψη οικονομικής ενίσχυσης (επιδομάτων).

- Τα απειλούμενα από τον κοινωνικό αποκλεισμό άτομα δεν αποτελούν απαθή και αδρανή υποκείμενα. Οργανώνουν πολυσχιδείς στρατηγικές δράσης με σκοπό την αντιμετώπιση τόσο των υλικών όσο και των κοινωνικών και ηθικών πτυχών του κοινωνικού αποκλεισμού. Η ανάληψη άτυπων μορφών εργασίας, αλλά και η κινητοποίηση ποικιλώνυμων κοινωνικών δικτύων αποτελούν τις σημαντικότερες “επιβιωτικές τεχνικές”.

4.2. Ζητήματα κοινωνικής πολιτικής και τοπικοί φορείς.

4.2.1. Ερευνητικοί στόχοι

Στο παρόν τμήμα της έρευνας προσεγγίσαμε την προβληματική της κοινωνικής ευπάθειας και του αποκλεισμού μέσα από το πρίσμα των εκπροσώπων των τοπικών φορέων που εμπλέκονται εμμέσως ή αμέσως με πρακτικές κοινωνικής πολιτικής.

Προσπαθήσαμε, κατ' αρχάς, μέσα από μια σειρά συνεντεύξεων / συζητήσεων (17) με δημόσιους λειτουργούς να ανασυγκροτήσουμε το λόγο τους και, ειδικότερα, να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτοί κατανοούν τα κοινωνικά προβλήματα, τις ομάδες που πλήττονται από αυτά καθώς και τις δυνατότητες άρθρωσης μέτρων κοινωνικής πολιτικής στο τοπικό επίπεδο.

Επιχειρήσαμε, ακόμη, να διερευνήσουμε όψεις της κοινωνικής πολιτικής που ασκείται στο νομό Κυκλάδων και να καταγράψουμε τις εκτιμήσεις των υποκειμένων που εμπλέκονται άμεσα σ' αυτή, είτε ως οργανωτές και διαμεσολαβητές είτε ως διεκπεραιωτές της. Απώτερος στόχος ήταν ο εντοπισμός δυσλειτουργιών και ελλείψεων, αλλά και δυνατοτήτων ή προοπτικών.

Ειδικό βάρος αποδώσαμε στον τρόπο με τον οποίο αρθρώνονται αλλά και αξιολογούνται οι δύο νεόκοποι άξονες κοινωνικής πολιτικής που λειτούργησαν στο τοπικό επίπεδο τα τελευταία χρόνια: τα προγράμματα κατάρτισης και οι λεγόμενες ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης.

Χωρίς να αμφισβητούμε τη σημασία μιας δομικού τύπου ανάλυσης του πλαισίου των πρακτικών και των σχέσεων που οργανώνονται στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής στην παρούσα έρευνα επιχειρήσαμε μια άλλη ερευνητική στρατηγική. Εστίασαμε το ενδιαφέρον μας στη διερεύνηση του λόγου⁶⁹ των δημόσιων λειτουργών και στην ανασυγκρότηση των κεντρικών αντιληπτικών τους σχημάτων θέλοντας να κατανοήσουμε τη στάση τους και τη δράση ή τη μη-δράση τους σχετικά με τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

69. Για την ερευνητική στρατηγική της "ανάλυσης Λόγου" ("Discourse analysis") βλ. μεταξύ άλλων Brown G./Yule G., 1983, *Discourse analysis*, Cambridge, University Press. Επίσης Keller R., 1997, "Diskursanalyse", στο Hitzler R. & Honer A. (επιμ.), 1997, *Sozialwissenschaftliche Hermeneutik*, Leske + Budrich. Opladen.

Συγκεκριμένα, εστιάσαμε στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Τι κατανοούν οι εκπρόσωποι των τοπικών φορέων ως κοινωνικά προβλήματα στο νομό Κυκλάδων και ποιες ως ομάδες κοινωνικά ευπαθείς.
2. Πώς αξιολογούν τα προγράμματα κατάρτισης και ενίσχυσης της απασχόλησης που πραγματοποιούνται στο νομό.
3. Πώς αντιλαμβάνονται τον τρόπο άσκησης καθώς και τις προοπτικές της κοινωνικής πολιτικής στο τοπικό επίπεδο
4. Ποια προβλήματα, δυσλειτουργίες και ελλείψεις που αφορούν στην κοινωνική πολιτική που ασκείται στο τοπικό επίπεδο αναδεικνύονται μέσα από την καταγραφή της εμπειρίας των συνομιλητών μας.

Ως μέθοδο συλλογής του υλικού χρησιμοποιήσαμε την ανοικτού τύπου και θεματικά εστιασμένη συνέντευξη. Η μέθοδος της ανοικτής συνέντευξης επιλέχθηκε, διότι δίνει την ελευθερία στον ερωτώμενο να αναδείξει με την απάντησή του θέματα που ο ίδιος θεωρεί σημαντικά καθώς και να ορίσει το κέντρο βάρους της απάντησής του. Δίδεται δε στον ερευνητή η δυνατότητα (μέσα από μια ερμηνευτική προσέγγιση των λεγομένων του ερωτώμενου) να συναγάγει λανθάνοντες συσχετισμούς που υποβόσκουν σ' αυτά καθώς και τρόπους με τους οποίους επιχειρηματολογούν και αιτιολογούν την άποψή τους.

Αναζητήσαμε συνομιλητές στο νησί της Σύρου που αποτελεί και το διοικητικό κέντρο του νομού των Κυκλάδων. Πραγματοποιήσαμε 17 συνεντεύξεις με εκπροσώπους των παρακάτω φορέων και οργανισμών: της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, των Δήμων Ερμούπολεως και Ποσειδωνίας, του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας (ΕΟΠ), του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου, του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Κυκλάδων, της Νομαρχιακής Επιτροπής Λαϊκής Επιμόρφωσης (ΝΕΛΕ), του Ειδικού Δημοτικού Σχολείου, του ΟΚΑΝΑ, των Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.), καθώς και Συνεταιρισμών και Συλλόγων που δραστηριοποιούνται στο Νομό Κυκλάδων.

4.2.2. Έκθεση των αποτελεσμάτων.

4.2.2.1. Κοινωνικά προβλήματα και ευπαθείς κοινωνικά ομάδες.

Θα επιχειρήσουμε κατ' αρχάς να ανασυγκροτήσουμε τα αντιληπτικά σχήματα των εκπροσώπων των τοπικών φορέων με τους οποίους συνομιλήσαμε σχετικά με τα κοινωνικά προβλήματα που λαμβάνουν χώρα στο Νομό Κυκλάδων και τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες που απειλούνται, κατά την άποψή τους, με κοινωνικό αποκλεισμό.

♦ Κοινωνικά προβλήματα.

Ως κοινωνικά προβλήματα κατηγοριοποιούνται από τους συνομιλητές μας τα εξής φαινόμενα: η ανεργία, τα ναρκωτικά, η παρουσία ξένων μεταναστών καθώς και δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι των απομακρυσμένων περιοχών. Θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να προσδιορίσουμε τον τρόπο που κατανοούνται τα προβλήματα αυτά από τους εκπροσώπους των τοπικών φορέων. Παρά τις όποιες ατομικές διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες, από την ανάλυση των συνεντεύξεων τείνει να αναδειχθεί ένας κυρίαρχος δημόσιος λόγος που διαχέεται και διαμορφώνει κοινές πεποιθήσεις επί των συγκεκριμένων θεμάτων.

Ανεργία.

Η ανεργία γίνεται αντιληπτή από τους εκπροσώπους των φορέων που συνομιλήσαμε ως ένα πρόβλημα, το οποίο δεν λαμβάνει ποσοτικά απειλητικές διαστάσεις στο νομό Κυκλάδων.

Σ' ό,τι αφορά ειδικότερα στη Σύρο, που αντιμετώπισε στις αρχές της δεκαετίας του '90 μια έντονη κρίση αποβιομηχάνισης, επετεύχθη, σύμφωνα με τους συνομιλητές μας, η γρήγορη αναπροσαρμογή της τοπικής οικονομίας προς άλλες αναπτυξιακές προοπτικές (τουρισμός, εμπόριο, υπηρεσίες) και αμβλύθηκε έτσι το πρόβλημα της ανεργίας του ντόπιου εργατικού δυναμικού.

Μια ιδιαιτερότητα που εντοπίζεται ωστόσο στα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων σχετίζεται με τον προσανατολισμό προς τις

τουριστικές εκμεταλλεύσεις. Η απασχόληση στον τουριστικό τομέα έχει ως αποτέλεσμα την εποχιακή εργασία για μια μερίδα εργαζομένων στους αντίστοιχους τομείς. Η συνεπαγόμενη ανεργία της χειμερινής περιόδου καλύπτεται είτε με την παράλληλη απασχόληση σε αγροτικές καλλιέργειες, είτε με τη μετακίνηση σε άλλες περιοχές.

Ως ιδιαίτερα ευπαθής κατηγορία στην -εποχιακή- ανεργία εκλαμβάνονται οι νέοι. Στο φόντο της κυρίαρχης αντίληψης, όπου ταυτίζεται η επαγγελματική αποκατάσταση με την εύρεση μια σταθερής θέσης εργασίας και τη χάραξη μιας επαγγελματικής διαδρομής στη βάση μιας αμετάβλητης επαγγελματικής ιδιότητας, η εποχιακή απασχόληση στο χώρο του τουρισμού δημιουργεί προβληματισμό.

Επίσης, η -ευέλικτη- απασχόληση στον τομέα του τουρισμού συχνά χαρακτηρίζεται από εκμεταλλευτικές εργασιακές συνθήκες, υπερ-εργασία καθώς και ανασφάλιστη ή “μαύρη” εργασία.

“από εμπειρία που έχουμε μπορεί να απασχολούνται παιδιά, αλλά χωρίς ένσημα, χωρίς να είναι καταγεγραμμένοι, χωρίς να παίρνουν μεροκάματο αξιοπρεπές, με 8000 μπορεί να τους έχουν από τις 5 το απόγευμα μέχρι τις 5 το πρωί. Αυτή είναι η απασχόληση στον τουρισμό. Υπάρχει μαύρη αγορά εργασίας γιατί υπάρχει η φοροδιαφυγή”. Συν. 3.

Μια σειρά από εργασιακές δραστηριότητες στον τομέα της παροχής τουριστικών υπηρεσιών φαντάζουν στο πλαίσιο μιας παραδοσιακής λογικής και ηθικής της εργασίας ως απαξιωμένες

“γιατί αν όλη η φροντίδα για τα παιδιά μας ήταν να τα δούμε στα μπαρ, καλή μπαργούμαν ή καλό μπάρμαν, εμένα με βρίσκει αντίθετο όλη αυτή η ιστορία”. Συν. 3.

Η έλλειψη μιας σταθερής επαγγελματικής προοπτικής για μεγάλη μερίδα των νέων έχει ως αποτέλεσμα, σύμφωνα με το κυρίαρχο αντιληπτικό σχήμα που αναδείχθηκε παραπάνω, την έλλειψη προσανατολισμού καθώς και την επιρρέπεια σε έκλυτο βίο και σε αποκλίνουσες συμπεριφορές (χρήση τοξικών ουσιών, αλκοολισμός, εγκληματικότητα)

“Το κύριο πρόβλημα είναι η ανεργία που δημιουργεί διάφορες καταστάσεις: εγκληματικότητα, ναρκωτικά. Τι θα κάνει ο νέος,

όταν είναι άνεργος και η μέρα έχει 15 ώρες και δεν ξέρει τι να κάνει;” Συν. 3.

Σε σχέση με το ζήτημα της ανεργίας των νέων και της αναζήτησης εργασίας επισημάνθηκε από τους συνομιλητές μας και η εξής διάσταση του προβλήματος: Ενόψει αφενός της προσδοκίας μιας σταθερής επαγγελματικής προοπτικής και αφετέρου της δυνατότητας εποχιακής απασχόλησης στον τομέα του τουρισμού κατά τους θερινούς μήνες καταγράφεται η εύκολη απόρριψη ευκαιριών απασχόλησης που δεν ανταποκρίνονται σ’ αυτή την προσδοκία

“κάναμε μια άλλη εκδήλωση ενδιαφέροντος για οδηγό και εργασίες μόνιμες πια, ήρθαν πάλι αρκετοί, δεν θυμάμαι τον αριθμό. Όταν κάναμε άλλη έρευνα, εκδήλωση ενδιαφέροντος για μήνες εργασίας, εποχιακή δηλαδή, δεν υπήρχε ενδιαφέρον. Όλοι ζητούν κάποια σιγουριά. [...] Θέλω να πω ότι μπορεί να υπάρχει μια σχετική δυσκολία σε κάποιον να βρει μια εργασία, αλλά εύκολα απορρίπτει ορισμένες...” Συν. 7

Η παραπάνω επισήμανση και η πεποίθηση πως υπάρχουν δυνατότητες και ευκαιρίες απασχόλησης ενεργοποιεί τη στερεοτυπική αντίληψη που αποδίδει την ανεργία στη μειωμένη ηθική εργασίας και τη συνδέει με την προσωπική ευθύνη και βούληση.

“όταν αγαπάς τη δουλειά θα δουλέψεις, αρκεί να είσαι δέκτης εργασίας, να μην είσαι τεμπέλης”. Συν. 2

“Πάρα πολλοί εργοδότες, και με καλή πρόθεση και με προσωπικότητα καλή, μου είπαν πολλά αρνητικά πράγματα. Ότι δεν υπάρχει προθυμία εκ μέρους των ανέργων. Τώρα πού οφείλεται αυτό, είναι μια ολόκληρη ανάλυση. [...] Δεν έχουν μεράκια τα παιδιά για δουλειά. Τα θέλουν όλα στρωτά και ωραία. Δεν έχουν πρόβλημα τα παιδιά. Συν. 5

Ως συμπληρωματικό και επικουρικό μέτρο για την άμβλυνση των συνεπειών της ανεργίας κατανοείται, όπως προκύπτει από τις συνομιλίες που είχαμε με τους εκπροσώπους των τοπικών φορέων, η συμμετοχή σε επιδοτούμενα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Είναι ωστόσο πανθομολογούμενο πως η σημα-

σία τους δε συνίσταται στην εκπλήρωση των δεδηλωμένων στόχων, αλλά σε μια επιδοματικού χαρακτήρα λογική⁷⁰.

Ναρκωτικά.

Σε υψηλή θέση στην κλίμακα αξιολόγησης των κοινωνικών προβλημάτων βρίσκεται το πρόβλημα των ναρκωτικών. Αυτό εντούτοις δεν απορρέει από στοιχεία που αποδεικνύουν ιδιαίτερη έξαρση του φαινομένου στο Νομό Κυκλάδων. Αντίθετα οι εκτιμήσεις των φορέων μιλούν για μικρή σημαντικότητα του προβλήματος.

Ερ: Εκτός από την ανεργία των νέων άλλο πρόβλημα εντοπίζετε στο Νομό των Κυκλάδων;

Απ.: Τα ναρκωτικά είναι κάτι το γενικό, αλλά δεν νομίζω ότι έχουν φτάσει στο επίπεδο που είναι στην Αθήνα. Έτσι πιστεύω. Εντάξει υπάρχουν τα ναρκωτικά, αλλά όχι στο επίπεδο που είναι στην Αθήνα. Συν. 1

Η υψηλή αξιολόγηση του προβλήματος μπορεί να αποδοθεί στην ευθυγράμμιση των απόψεων των συνομιλητών μας με τον κυρίαρχο λόγο που παράγεται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, όπου τα ναρκωτικά ταξινομούνται ως ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα. Επίσης μπορεί να αποδοθεί στο χαρακτήρα του προβλήματος: η χρήση τοξικών ουσιών εκλαμβάνεται ως αδιόρατη απειλή που αφενός αφορά δυνάμει και το “δικό μας” παιδί, αφετέρου μπορεί να επεκταθεί και να πλήξει ευρύτερες κοινωνικές ομάδες και ως εκ τούτου να αποτελέσει κίνδυνο για το σύνολο της κοινωνίας.

Σύμφωνα με τα αντιληπτικά σχήματα των συνομιλητών μας, ως υπόστρωμα που ευνοεί την ανάπτυξη του προβλήματος κατανοείται η υποχώρηση παραδοσιακών αξιών και η κρίση των παραδοσιακών μορφών συνύπαρξης (κυρίως της οικογένειας), ο αποπροσανατολισμός των νέων, τα καινά ήθη που εισαγάγει ο τουρισμός καθώς και η ανεργία (“αργία μήτηρ πάσης κακίας”). Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“Ερ.: ποια είναι τα βασικά κοινωνικά προβλήματα κατά τη γνώμη σας; Απ: Θα πρέπει να είναι το βασικότερο ο αλκοολισμός στα νέα παιδιά και τώρα και με ουσίες ναρκωτικές, τα ναρκωτι-

70. Για μια ευρύτερη αποτίμηση του θεσμού της κατάρτισης από τη σκοπιά των εκπροσώπων βλ. παρακάτω στην παράγραφο 2.

κά. Νομίζω ότι χρειάζεται... ήδη είχε ξεκινήσει η νομαρχία αλλά αδράνησε πολύ, αυτή η ιστορία με διάφορα σεμινάρια που θα κάνουνε, δεν ξέρω αν γίνανε μια δυο ομιλίες πριν 2 χρόνια για τα ναρκωτικά. Εδώ όπως καταλαβαίνετε, μ' αυτόν τον τουρισμό που υπάρχει, ... παρασύρονται πάρα πολλά παιδιά και οι πληροφορίες μου ήταν ότι εμείς εδώ έχουμε αρκετά ανεπτυγμένο αλκοολισμό στους νέους." Συν. 14.

Στο βαθμό που τα ναρκωτικά κατανοούνται περισσότερο ως ενδεχόμενη απειλή εκλαμβάνεται ως προνομιακό πεδίο παρέμβασης η ενημέρωση και η πρόληψη.

"Από τα στοιχεία που έχουμε συλλέξει μέχρι τώρα δεν έχουμε μεγάλο πρόβλημα, γιατί οι μικρές κοινωνίες ελέγχονται όσο να 'ναι και από τους γονείς και από τον περίγυρο. Βέβαια πρέπει να μη σταματήσουμε. Πρέπει να είμαστε πάντοτε άγρυπνοι για να θωρακίσουμε τα παιδιά, ειδικά τους καλοκαιρινούς μήνες που μπαίνουν οι τουρίστες και μπορεί να 'ναι και εισαγόμενα αυτά τα φαινόμενα" Συν. 2.

Αντίθετα, δεν αρθρώνεται ρητά λόγος για τα υποκείμενα που έχουν περιέλθει στον κυκεώνα του προβλήματος (χρήστες), και όταν αυτός αρθρώνεται τείνει να περιορίζεται σε στερεοτυπικές αντιλήψεις.

"Βέβαια ειδικές ανάγκες θεωρώ όχι τους ναρκομανείς ή τους αποφυλακισμένους, αλλά κυρίως αυτά τα παιδιά που γεννιούνται με προβλήματα. Γιατί ένας ναρκομανής επιλέγει το δρόμο του αυτός, αλλά ένα παιδί που γεννιέται με πρόβλημα χωρίς να φταίει σε τίποτα..." Συν.3

Η κοινωνική προκατάληψη που αποδίδει στο χρήστη ή στον πρώην χρήστη ελλιπή ηθική υπόσταση φαίνεται να αποτελεί, μεταξύ άλλων, σημαντικό παράγοντα στην αποτυχία των προγραμμάτων καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού που στοχεύουν στην προώθηση απασχόλησης αυτών των κοινωνικά ευπαθών κατηγοριών. Ενδεικτικό το απόσπασμα του ακολουθεί.

"Σ' ένα μαγαζί που δουλεύουν δύο δεν μπορείς να πάρεις έναν αυτού του τύπου [ενν. χρήστη ή πρώην χρήστη]. Ο εργοδότης θα φυλάει τη συμπεριφορά του παιδιού, γιατί δεν παύει να είναι άρρωστο. Κάποια προκατάληψη υπάρχει, γι' αυτό δε νομί-

ζω να στηρίζουν αυτή την προσπάθεια. Δεν έχουμε καταγράψει ότι μέσω αυτού του προγράμματος υπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις. Συν. 2.

Σε κάποιες περιπτώσεις, η κοινωνική προκατάληψη μπορεί να καμφθεί μόνο με την προσωπική διαμεσολάβηση που έγκειται είτε στην αγαθή προδιάθεση και ευαισθητοποίηση είτε στην πελατειακή λογική από την πλευρά φορέων της πολιτικής ή της διοίκησης.

“έχω ένα παιδί που αγωνίστηκα να το βάλω σε μια εργασία. Μετά από δύο μήνες αγώνα μου το πήρε. Το παιδί κάνει αγώνα και είναι ένα μήνα καθαρό. Δεν παίρνει ναρκωτικά. Έτσι μου έλεγε το παιδί. Εγώ πρέπει να το πιστέψω και να το βοηθήσω. Δεν μπορώ να κάνω διαφορετικά. Εγώ του λεω ‘σε πιστεύω αγόρι μου’, του δίνω το χέρι μου, ‘εγώ θα σε βοηθήσω’. Έκλεγε ο άνθρωπος” Συν. 5.

Παρουσία μεταναστών.

Ως υψηλής σημαντικότητας κοινωνικό πρόβλημα αναφέρθηκε από πολλούς συνομιλητές μας η ύπαρξη οικονομικών μεταναστών από χώρες της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης (κυρίως από την Αλβανία). Η ανάλυση του λόγου που αρθρώθηκε από τους συνομιλητές μας κατά τις συνεντεύξεις καταδεικνύει πως η ύπαρξη μεταναστών κατανοείται ως πρόβλημα σε σχέση με κινδύνους που αφορούν το γηγενές κοινωνικό σύνολο. Ως τέτοιοι εκλαμβάνονται (α) η εθνολογική διάβρωση και αλλοίωση του πληθυσμού των τοπικών κοινωνιών, (β) η υποβάθμιση των όρων εργασίας του γηγενούς εργατικού δυναμικού (πτώση των ημερομισθίων, κακές συνθήκες δουλειάς, ανεργία).

Συγκεκριμένα, η παρουσία μεταναστών κατανοείται σε ένα βαθμό ως απειλή για την εθνοτική σύσταση του κοινωνικού ιστού των τοπικών κοινωνιών. Η μαζική έλευση αλλοεθνών μεταναστών φαίνεται να εκλαμβάνεται ως πλήγμα στην εθνική “καθαρότητα” των τοπικών κοινωνιών:

“Άλλο μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα, και νομίζω ότι είναι πάνω και από τα ναρκωτικά, είναι το θέμα, ειδικά στη Μύκονο, στην Πάρο και τη Σαντορίνη, των μεταναστών, των ξένων. Δηλαδή υπάρχουν νησιά που είναι περισσότεροι οι ξένοι από τους ντόπιους. Είχε πέρυσι περίπου 280 παιδιά στο σχολείο της Μυκόνου και τα 200 ήταν Αλβανοί. Καταλαβαίνετε ότι κινδυνεύει ο πληθυσμός των νησιών, ειδικά των μικρών κοινωνιών.” Συν. 1

Το παραπάνω σχήμα συμπληρώνεται, στην μετριοπαθέστερη εκδοχή του, από το πρόσταγμα της “αφομοίωσής” των μεταναστών (αποδοχή των όρων και των κανόνων της τοπικής κοινωνίας) και την αναγκαιότητα ελέγχου τους.

“Ερ.: Πρέπει να οργανωθούν προγράμματα για τους μετανάστες;

Απ.: Ναι, και για τη γλώσσα και για να μάθουν τις υποχρεώσεις τους. Και δε δέχομαι κανένα λόγο, όταν όλα αυτά τα μάθουνε και είναι σωστοί πολίτες, να μην τους δεχτούμε”. Συν. 14.

Είναι ωστόσο ενδεικτικό ότι η ομάδα των μεταναστών φαίνεται, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, να μην εκλαμβάνεται ως ευαίσθητη κοινωνικά ομάδα που χρήζει ενισχυτικών μέτρων και πολιτικών. Κάτι τέτοιο συμβαδίζει με την ανυπαρξία προγραμμάτων για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των οικονομικών μεταναστών στο τοπικό επίπεδο.

Τα προβλήματα των μεταναστών γίνονται αντιληπτά, κυρίως, στο βαθμό που αυτά συνδέονται ή επιφέρουν συνέπειες στο γηγενή πληθυσμό, όπως φαίνεται και από τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

“...όλα πρέπει να γίνουν με βάση τη νομοθεσία. Να τηρηθούν αυστηρά οι νόμοι, γιατί και αυτοί εξαθλιώνονται και υποβιβάζουν και εμάς. Γι αυτό θέλουμε και αυτοί οι άνθρωποι να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με εμάς...” Συν. 3

“Τους εκμεταλλεύονται. Η μαύρη εργασία. Εκμεταλλεύεται ο εργοδότης τον αλλοδαπό και ο αλλοδαπός την περίπτωση και εν τω μεταξύ πληρώνει το δημόσιο και χάνει και ο ντόπιος τη δουλειά του.” Συν. 2.

Μια άλλη δυνατότητα προσέγγισης των μεταναστών και των προβλημάτων τους αποτελεί η προσωπική ευαισθητοποίηση στο πλαίσιο μια ανθρωπιστικής λογικής. Ενόψει της λήψης πολιτικών αποφάσεων μια τέτοια στάση τείνει να αυξάνει την πολυπλοκότητα της κατάστασης και να δυσχεραίνει τη δράση, όταν μάλιστα οι μετανάστες κατανοούνται, σε ένα βαθμό, ως ανταγωνιστές του γηγενούς πληθυσμού. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“...εμείς συμμετέχουμε στην επιτροπή νομιμοποίησης. Προσπαθούμε να τηρούμε τις διαδικασίες, γιατί υπεισέρχονται

και οι ανθρώπινοι παράγοντες. Βλέπεις νέους ανθρώπους να σε κοιτάνε στα μάτια, βλέπεις όμως και τα δικά μας τα παιδιά το ίδιο. Για αυτό λέμε ότι ο νόμος καθαρίζει τα πάντα, για να μην μπλέκουμε συναισθηματικά....” Συν 3.

Είναι τέλος κοινός τόπος η αντίληψη πως οι μετανάστες δεν τυγχάνουν διακρίσεων και ρατσιστικής αντιμετώπισης από την τοπική κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτής της πεποίθησης παρατηρούμενες αρνητικές εκδηλώσεις εκλαμβάνονται ως μεμονωμένα περιστατικά. Επίσης υποβαθμίζονται οι λανθάνουσες πτυχές των διακρίσεων (προκαταλήψεις, στερεοτυπική αντιμετώπιση κ.λπ.).

“Μετανάστες τώρα γεμίζει ο κόσμος εδώ, η πόλη εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις τους έχει δεχτεί. Ιδιαίτερα κρούσματα από αυτούς δεν έχουμε. Θα πω πως κάνουνε τη δουλειά τους αρκετά καλά. Βέβαια υπάρχουν και μέλη της κοινωνίας μας οι οποίοι σου λένε ‘ο Αλβανός’, σου λένε ‘ο Ρώσος’ κι εγώ δεν ξέρω τι. Αλλά νομίζω πως ζούμε σε μια εποχή που πρέπει να μάθουμε να ζούμε ... Άλλωστε, κι εμείς χρόνια πριν δεν είμαστε μετανάστες; Βέβαια, δεν ξέρω τι μέριμνα πρέπει να ληφθεί για όλα αυτά. Ξέρω κάποια κρούσματα στα σχολεία, πως δε θέλουν τα παιδιά τους, αλλά αυτά είναι μεμονωμένες περιπτώσεις. Εγώ θα πω πως τους έχουμε αγκαλιάσει τους μετανάστες στην πόλη μας. Και δεν υπάρχει ρατσισμός και νομίζω ότι ρατσισμό δεν θα βρείτε στις Κυκλάδες”. (Συν. αρ. 14).

Προβλήματα που αφορούν τους κατοίκους απομακρυσμένων περιοχών.

Ο νομός Κυκλάδων παρουσιάζει μια γεωγραφική ιδιαιτερότητα. Είναι διασπαρμένος σε πολλά κατοικημένα νησιά, των οποίων η μεταξύ τους επικοινωνία είναι προβληματική. Η πραγματικότητα αυτή δημιουργεί κατά τη γνώμη των συνομιλητών μας μια σειρά από προβλήματα για τους κατοίκους των απομακρυσμένων περιοχών. Συγκεκριμένα αναφέρθηκαν τα εξής:

Α. Προβλήματα διοικητικής εξυπηρέτησης. Ο διοικητικός υδροκεφαλισμός των Κυκλάδων όπου όλες οι υπηρεσίες είναι συγκεντρωμένες στη Σύρο δυσχεραίνει αφενός, δεδομένων και των δυσλειτουργιών της γραφειοκρατίας, την επικοινωνία των πολιτών ως προς τη διευθέτηση των διοικητικών υποθέσεών τους. Και αφετέρου καθιστά ανεπαρκή την ενημέρωση των κατοίκων των απομα-

κρυσμένων νησιών ως προς δυνατότητες και μέτρα κοινωνικών πολιτικών, από τα οποία θα μπορούσαν να επωφεληθούν.

Β. Προβλήματα υγειονομικής κάλυψης καθώς και φροντίδας των ηλικιωμένων. Η ελλιπής υποδομή σ' ό,τι αφορά στην ιατρική περίθαλψη στις απομακρυσμένες περιοχές αλλά και η προβληματική συγκοινωνιακή σύνδεση κατά τους χειμερινούς κυρίως μήνες αναδεικνύουν ένα σημαντικό ζήτημα για τους κατοίκους των περιοχών αυτών. Το πρόβλημα αυτό καθίσταται ακόμη πιο επιτακτικό για τους ηλικιωμένους κατοίκους, δεδομένης της γήρανσης του πληθυσμού (μετακίνηση των νεότερων γενεών σε άλλες περιοχές).

Γ. Μια άλλη κατηγορία προβλημάτων που επισημάνθηκαν από τους συνομιλητές μας σχετικά με τους κατοίκους των απομακρυσμένων περιοχών αφορά στην έλλειψη μορφωτικών ευκαιριών και στην αδυναμία πρόσβασης σε πολιτιστικές δραστηριότητες.

Οι προαναφερθείσες διαστάσεις του προβλήματος συνοψίζονται στο απόσπασμα της συνέντευξης που ακολουθεί:

“Υπάρχουν δηλαδή κοινωνίες, οι οποίες είναι αρκετά γερασμένες, με δυσκολία πρόσβασης ακόμα και σήμερα... όπου οι υπηρεσίες είναι απομακρυσμένες... είναι μακριά σε σχέση με το επίκεντρο των δραστηριοτήτων. Και αυτές οι περιοχές θα μπορούσαν να θεωρηθούν από μια άποψη κοινωνικά αποκλεισμένες. Οι κοινωνίες αυτές δεν έχουν πρόσβαση στο σύγχρονο κοινωνικό και πολιτικό προϊόν και αυτοί οι άνθρωποι έχουν ελάχιστες παραστάσεις σε σχέση με τους υπόλοιπους. Θα πρέπει να πέσει το βάρος της μορφωτικής διαδικασίας σ' αυτούς. Συν.6.

♦ Ευπαθείς κοινωνικά ομάδες.

Στη συνέχεια αναλύσαμε το λόγο των συνομιλητών, όπως αυτός καταγράφηκε στις συνεντεύξεις, επιχειρώντας να διερευνήσουμε ποιες κοινωνικές ομάδες εκλαμβάνονται ως κοινωνικά ευπαθείς και χρήζουσες ιδιαίτερης μέριμνας. Ως τέτοιες εντοπίσαμε τα άτομα με ειδικές ανάγκες, τους φτωχούς και άπορους καθώς και τους ηλικιωμένους.

Άτομα με αναπηρίες

Τα άτομα με ειδικές ανάγκες αναγνωρίζονται γενικά ως κοινωνικά ευπαθείς ομάδα, η οποία χρήζει ιδιαίτερης μέριμνας. Σύμφωνα

ωστόσο με τους συνομιλητές μας η περίθαλψη των ατόμων αυτών συνιστά ένα ιδιαίτερα περίπλοκο ζήτημα, αφού σκοντάφτει τόσο σε ελλείψεις της απαιτούμενης υποδομής, όσο και σε κοινωνικές αντιλήψεις που συντελούν στο στιγματισμό των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Ως εκδηλώσεις που εκκινούν από κοινωνικές προκαταλήψεις έναντι των ατόμων με ειδικές ανάγκες καταγράφηκαν στο υλικό μας οι εξής:

(α) Περιορισμός και “απόκρυψη” των στο χώρο του σπιτιού. Δυσκολία εξόδου τους στο δημόσιο χώρο.

(β) Αντιδράσεις που προκαλεί η συνύπαρξη παιδιών με ειδικές ανάγκες με μαθητές στα “κανονικά” σχολεία. Οι αντιδράσεις αυτές θεμελιώνονται στην αντίληψη περί μειωμένων δυνατοτήτων των παιδιών αυτών και στη θεώρηση της συνύπαρξης αυτής ως δυσλειτουργικής για τη διαδικασία μάθησης των “κανονικών” παιδιών.

(γ) Η απροθυμία πρόσληψης από ιδιωτικές επιχειρήσεις ακόμη και σε επιδοτούμενες θέσεις απασχόλησης. Παρότι επιδοτείται από τον ΟΑΕΔ ακόμη και η μετατροπή του χώρου, ώστε να καταστεί λειτουργικός, καμιά ιδιωτική επιχείρηση δεν έχει προσλάβει σε επιδοτούμενη θέση εργασίας. Εξαιρέση αποτελούν κάποιοι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Στο επίπεδο των μέτρων και των θεσμών ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες η μέριμνα περιορίζεται στην παροχή επιδομάτων και στη λειτουργία Ειδικού Δημοτικού Σχολείου. Σ’ ό,τι αφορά στα επιδόματα, αυτά περιλαμβάνουν μικρά χρηματικά ποσά τα οποία δίδονται κατόπιν πολύπλοκων γραφειοκρατικών διαδικασιών. Στο βαθμό που τα επιδόματα αυτά δεν αρκούν για την κάλυψη των αναγκών αλλά και την περίθαλψη των ατόμων αυτών το κύριο βάρος αναλαμβάνεται από την οικογένειας καταγωγής.

Σ’ ό,τι αφορά στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο, όπως προέκυψε από τη συνέντευξη με το διδακτικό προσωπικό, η εύρυθμη λειτουργία του όφειλε να υπερκεράσει τόσο ελλείψεις στο θεσμικό πλαίσιο και στην υποδομή όσο και προσκόμματα που σχετίζονται με τις κοινωνικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις. Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

“Από το 92 κι έπειτα έχει ξεκινήσει μια προσπάθεια αναγνώρισης του ειδικού σχολείου, γιατί όντως ήταν όχι μόνο παραμελημένο και παραγνωρισμένο, ούτε καν γνώριζαν την ύπαρξή του. Ξεκινήσαμε μια προσπάθεια με άλλους φορείς της κοινωνίας που

συντέλεσαν και βοήθησαν. Εν πάση περιπτώσει αυτή τη στιγμή θέλουμε να επαιρόμαστε ότι έχουμε φτάσει σε ένα ζηλευτό σημείο, γιατί βρίσκονται δίπλα μας πολλοί παράγοντες της τοπικής κοινωνίας που μας βοηθούν αφειδώς. Αν μας ρωτούσατε πριν 10 χρόνια – τι 10; πριν 3-4 χρόνια – ‘ποια είναι η κατάστασή σας’ θα λέγαμε ‘δύσμοιρη’. Αυτή τη στιγμή θα λέγαμε ότι καλύπτουμε όλες τις ανάγκες μας, ό,τι θέλουμε το έχουμε. Βέβαια υπάρχουν τα λειτουργικά κενά που είπαμε, αλλά δεν εξαρτώνται από τους παράγοντες της τοπικής κοινωνίας. Είναι θέμα διορισμών του Υπουργείου Παιδείας, ψυχολόγος, κοινωνικός λειτουργός, φυσιοθεραπεύτρια, λογοθεραπεύτρια ...1” Συν.8

“Είναι και η αντίληψη των γονιών να μη βγάζουν έξω τα παιδιά τους για να μη φανεί το πρόβλημά τους. -Και το αντίστροφο.Είναι παιδιά που πηγαίνουν και παρακολουθούν κανονικά δημοτικά, ενώ θα έπρεπε να είναι σε ειδικές τάξεις, γιατί κι οι γονείς δε θέλουν να δώσουν το στίγμα στο παιδί. Το στέλνουν με το ζόρι στο κανονικό σχολείο και...” Συν.8

Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί πως εκτός από το Ειδικό δημοτικό σχολείο και μία ειδική τάξη σε ένα από τα γυμνάσια, τη χρονική στιγμή που πραγματοποιήθηκε η παρούσα έρευνα (Δεκέμβριος 2000) δε λειτουργούσε κανένας άλλος θεσμός βασικής εκπαίδευσης ή επαγγελματικής κατάρτισης ατόμων με ειδικές ανάγκες στο Νομό Κυκλάδων. Το γεγονός αυτό αφήνει ένα τεράστιο κενό σ’ ό,τι αφορά στην εκπαίδευση και στη δημιουργική ενασχόληση των παιδιών με ιδιαιτερότητες που τελειώνουν το δημοτικό σχολείο. Στερεί επίσης από τα άτομα με ειδικές ανάγκες τη δυνατότητα να καταρτιστούν επαγγελματικά και να διεκδικήσουν με μεγαλύτερες αξιώσεις την ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Σχετικά με την ένταξη στην αγορά εργασίας των ατόμων με ειδικές ανάγκες φαίνεται να επικρατεί η αντίληψη ότι αυτή μπορεί να επιτευχθεί όχι τόσο μέσα από την ενεργοποίηση διατάξεων και μέτρων κοινωνικής πολιτικής αλλά κυρίως μέσα από την προσωπική διαμεσολάβηση και την κινητοποίηση πελατειακών δικτύων. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

“Ατομα με ειδικές ανάγκες υπάρχουν. Όπως παιδιά που προσπαθούμε να εντάξουμε στην εργασία... και εγώ είχα κατορθώσει να βάλω ένα στην Χ [όνομα] Τράπεζα και ένα άλλο προσπα-

θώ να μπει στο Υπουργείο Ψ. Δυο παιδιά να μπορέσεις να τα αποκαταστήσεις... Θέλουν κοινωνική στήριξη. Πιστεύω ότι στις μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις το να μπει ένα παιδί με ειδικές ανάγκες... βλέπω ότι είναι δύσκολο για τη λειτουργία της. Αυτές οι επιχειρήσεις που μπορούν να πάρουν ένα παιδί είναι αυτές με πάνω από 20 άτομα, στο τηλεφωνικό κέντρο ένα ή και κάπου αλλού. Και υπάρχει πρόγραμμα που επιδοτεί την πρόσληψη αυτή". Συν. 2

Στο παραπάνω απόσπασμα ο συνομιλητής μας αναφέρεται σε μια δυνατότητα (επιδότησης θέσης εργασίας για άτομα με ειδικές ανάγκες), η οποία ωστόσο δεν έχει αξιοποιηθεί στο Νομό Κυκλάδων, με εξαίρεση προσλήψεις σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Συχνά οι παρεμβάσεις εκκινούν από την προσωπική ευαισθησία και εντάσσονται σε μια λογική φιλευσπλαχνίας και φιλανθρωπίας⁷¹.

"Προσπαθούμε όμως να εντοπίσουμε εμείς ... μια κίνηση που έχουμε κάνει είναι ότι... σε όλες τις μικρές κοινωνίες υπάρχουν τέτοια άτομα... κάναμε μια καταγραφή για να δούμε τα άτομα τα οποία δεν μπορούν να αυτοεξυτηρηθούν, θεωρώντας τα νοητικά ή και κινητικά ανάπηρα και τους δίνουμε 170.000 δρχ. το χρόνο ως έκτακτο επίδομα". Συν.7.

Στις συνεντεύξεις μας καταγράψαμε και άλλες παρεμβάσεις που είχαν στόχο τη συνδρομή ατόμων με ειδικές ανάγκες. Στο σύνολό τους, ωστόσο φαίνεται να είχαν έναν αυθόρμητο, μεμονωμένο και αποσπασματικό χαρακτήρα χωρίς να μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο μιας συστηματικής κοινωνικής πολιτικής που θεμελιώνεται στην αναγνώριση των δικαιωμάτων των ατόμων με ιδιαιτερότητες.

Μπορούμε συμπερασματικά να σημειώσουμε πως η προνοιακή κάλυψη των ατόμων με ειδικές ανάγκες χαρακτηρίζεται αφενός από την έλλειψη ενός καλά οργανωμένου συστήματος κοινωνικής προστασίας και αφετέρου από ένα σύνολο μεμονωμένων και αυθορμητών ιδιωτικών πρωτοβουλιών που δε δύνανται ωστό-

71. Πετρονάτη Μ., 1996, "Η φιλανθρωπία και η αρωγή ως συμβολικοί μηχανισμοί κοινωνικού αποκλεισμού", Ο Πολίτης, τ. 22, σ. 43-45.

σο να καλύψουν τις ανάγκες των ΑΜΕΑ. Η κατάσταση αυτή φαίνεται παράλληλα να λαμβάνει χώρα εντός ενός πλαισίου αντιλήψεων και νοοτροπιών που ανάγει την ιδιαιτερότητα σε κατατακτικό κοινωνικό χαρακτηριστικό⁷² και κατανοεί το ΑΜΕΑ ως υποκείμενο μειωμένων δυνατοτήτων.

Άποροι - Φτωχοί.

Μια άλλη ομάδα που γίνεται αντιληπτή ως κοινωνικά ευπαθής και χρήζουσα μέριμνας αποτελούν οι φτωχοί και οι άποροι. Εκείνα δηλαδή τα μέλη της κοινωνίας που είτε δεν έχουν οικονομικούς πόρους είτε οι οικονομικοί πόροι που διαθέτουν δεν επαρκούν για την αξιοπρεπή διαβίωσή τους. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για υποκείμενα που διατελούν υπό ιδιόμορφες κοινωνικές συνθήκες (πολυμελείς οικογένειες στις οποίες ο αρχηγός της οικογένειας είναι άνεργος ή άεργος, μονογονεϊκές οικογένειες, άποροι ηλικιωμένοι, απροστάτευτα τέκνα, άτομα με διανοητικά προβλήματα ή ψυχικές ασθένειες, κ.ά.).

Η θεσμική κοινωνική προστασία των απόρων εναπόκειται κατά κύριο λόγο στην παροχή πενιχρών οικονομικών επιδομάτων μέσα από ένα πλέγμα γραφειοκρατικών διατυπώσεων. Στο βαθμό ωστόσο που η πενιχρή αυτή οικονομική ενίσχυση δεν επαρκεί, το βάρος της περίθαλψης των απόρων αναλαμβάνει η οικογένεια (υπό την ευρεία της σύσταση), και η κοινότητα.

Το πρόβλημα της απορίας κατανοείται κατά βάση ως ανήκον αυστηρά στην ιδιωτική σφαίρα. Ως εκ τούτου η πληροφορία για το ποια μέλη της κοινωνίας αντιμετωπίζουν προβλήματα ένδειας διακινείται μέσω άτυπων καναλιών, ενώ ποικίλουν οι τρόποι της κοινωνικής συνδρομής. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, ποικιλοτρόπως συμμετέχουν και οι εκπρόσωποι των φορέων στην άμβλυση του προβλήματος της ένδειας.

Συγκεκριμένα, καταγράψαμε τις εξής μορφές συνδρομής:

(α) Η ένδεια και η απορία ως κριτήριο στην επιλογή συμμετεχόντων σε επιδοτούμενα σεμινάρια κατάρτισης:

“Ερ: Στην περίπτωση που υπάρχει πληθώρα αιτήσεων για λιγότερες θέσεις πώς γίνεται η επιλογή; Απ.: Ο Θεός και η ψυχή μας. Το παιδί του τάδε που έχει πέντε παιδιά και ενοικιάζει σπίτι θα

72. Βλ. Goffman E. (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, New York.

προτιμηθεί από το παιδί του άλλου που έχει 3. Μοιράζουμε τη δυστυχία. Όταν βλέπεις ανθρώπους και έρχονται σημαίνει ότι έχουν ανάγκη”. Συν.3

(β) Η παροχή εκτάκτων επιδομάτων:

“Κάναμε μια καταγραφή, αλλά για να μην πέσουμε έξω, να μην ξεχάσουμε κάποιον, ζήτησα τη συνεργασία του ιερέα της ενορίας, ο οποίος κατορθώνει με εμπιστοσύνη και μπαίνει σ’ ορισμένα σπίτια που έχει διαπιστώσει ότι έχει κάποιο πρόβλημα ρουχισμού, οικονομικό, δηλαδή μπορεί να ‘ναι άνεργο ένα δύο μέλη της οικογένειας και να έχουν πραγματικά ανάγκη. (...) Βρήκαμε άτομα που έχουν ανάγκη και τους δίνουμε μια φορά το χρόνο ένα έκτακτο επίδομα 170.000 δρχ. Κι εκεί βέβαια θέλει προσοχή, άλλος το δέχεται κι άλλος μπορεί να μην το δεχτεί”. Συν.7

(γ) Η έκτακτη παροχή ειδών πρώτης ανάγκης:

“Πολλές φορές πάμε σ’ ένα σπίτι και δε μιλάμε. Πάμε στο σπίτι, χτυπάμε, κρεμάμε την τσάντα έξω στην πόρτα και φεύγουμε. Διότι εξαρτάται τα άτομα βέβαια, διότι υπάρχουν πολλοί οι οποίοι σας λεω ντρέπονται. Και πάμε και κρεμάμε την τσάντα, χτυπάμε και φεύγουμε να μη μας δούνε”. Συν.13

Ηλικιωμένοι.

Μία ομάδα που θεωρείται κοινωνικά ευπαθής είναι σύμφωνα με την εκφρασμένη άποψη των συνομιλητών μας οι ηλικιωμένοι. Τα προβλήματα τα οποία η ομάδα αυτή αντιμετωπίζει σχετίζονται αφενός με εξελίξεις που επιφέρει το γήρας (προβλήματα υγείας, αδυναμία αυτοεξυπηρέτησης, μείωση της επικοινωνιακής ικανότητας) και αφετέρου με γενικότερους κοινωνικούς κινδύνους που επιτείνονται εξαιτίας των γηρατειών (ανεργία, απορία, ένδεια, αναπηρία).

Πολλά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι συνδέονται άμεσα με την υπάρχουσα υποδομή παροχής υπηρεσιών. Ως εκ τούτου σοβαρότερα προβλήματα αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι κάτοικοι των απομακρυσμένων περιοχών.

Ως προς την περιθαλψη των ηλικιωμένων το κύριο βάρος πέφτει στην οικογένεια. Σημαντικός ωστόσο είναι ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης σ’ ότι αφορά τη λειτουργία των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) που προσφέρουν στους ηλικιωμένους ένα χώρο συνεύρεσης και δημιουργικών ενασχολήσεων. Ως σημαντική πρέπει να επισημανθεί η πρωτοβουλία της “κατ’ οί-

κον νοσηλείας” που εξασφαλίζει ιατρική και νοσηλευτική περίθαλψη σε ανήμπορους γέροντες στο σπίτι.

4.2.2.2. Διαστάσεις κοινωνικής πολιτικής. Άξονες: Κατάρτιση - Απασχόληση.

Ένας προνομιακός χώρος άσκησης κοινωνικής πολιτικής για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες αποτελούν τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και προώθησης της απασχόλησης. Επιχειρήσαμε στο τμήμα αυτό να διερευνήσουμε το βαθμό αξιοποίησής τους σε τοπικό επίπεδο καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι συνομιλητές μας τοποθετούνται έναντι αυτών των προγραμμάτων, πώς τα αντιλαμβάνονται και πώς τα αποτιμούν.

♦ Άξονας: “Κατάρτιση”.

Ο θεσμός της επαγγελματικής κατάρτισης, ταυτιζόμενος με τα επιδοτούμενα προγράμματα, εκλαμβάνεται ως μία θετική συμπληρωματική πολιτική η οποία, ωστόσο, αδυνατεί να καταπολεμήσει ουσιαστικά το πρόβλημα της ανεργίας. Έντονη είναι η αμφισβήτηση για την αποτελεσματικότητά της⁷³. Παρά τους ρητά διατυπωμένους στόχους τους, τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης δεν καταφέρνουν να συνδεθούν ουσιαστικά με τις ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας. Ακολουθώντας την κυρίαρχη λογική της απορρόφησης πόρων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, περιορίζονται σε μία επιδοματική κυρίως λειτουργία και αποτυγχάνουν, πέρα από ελάχιστες εξαιρέσεις, να προσφέρουν τη δυ-

73. Για μια κριτική του συστήματος επαγγελματικής κατάρτισης στην Ελλάδα, βλ. ενδεικτικά: Κάρομα Κ. Α., 1995, *Η ελληνική εκπαίδευση τον ορίζοντα του 2000*, Έκθεση του ΚΕΠΕ, Αθήνα, ΚΕΠΕ. Παπαηλίας Θ., 1994, *Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΛΚΕΠΑ. Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 2000, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2000*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σ. 104-126. Δημουλάς Κ., Παπαδόγαμβρος Β., 2000, “Εκπαίδευση και Επαγγελματική Κατάρτιση”, στο Ρομπόλης Σ. (επιστ. επιμ.), ΟΝΕ, *Ανταγωνιστικότητα και διαρθρωτικές αλλαγές*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σ. 123-147. Παπαϊωάννου Σκ., 2000, *Ζήτηση συνεχιζόμενης εκπαίδευσης - κίνητρα ενδιαφερομένων. Επιστημονική έκθεση αποτελεσμάτων ερευνητικού προγράμματος*, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης - Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

νατότητα μιας σταθερής προοπτικής για την εξεύρεση εργασίας στους συμμετέχοντες.

Πιέζεται η Ελλάδα, πιέζεται η Κυβέρνηση και πιέζονται όσοι συμμετέχουμε. Να έχουμε αποτέλεσμα γιατί έτσι τα λεφτά μας τα δίνουμε και δεν τα απορροφούμε. Και έτσι γίνεται, μια στρατιά τέτοια που δεν ξέρω πού ξεκινάει, που συναντιόμαστε και τι τέλος έχει. Εγώ πιστεύω ότι και στην έρευνα που έχετε κάνει δεν θα έχετε διαπιστώσει απορρόφηση εργαζομένων ή παιδιά που να έχουν βρει εργασία αμέσως. (Συν.αρ.4).

Για την πλειοψηφία των συνομιλητών μας, το κυριότερο πρόβλημα το οποίο περιορίζει την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων είναι η αναντιστοιχία των ειδικεύσεων που προσφέρονται σε σχέση με τις ανάγκες της τοπικής αγοράς. Η προσφορά των θεματικών αντικειμένων δε βασίζεται σε μια συστηματική καταγραφή των αναγκών αλλά σε μια “δαισθητική” επιλογή τους, η οποία αδυνατεί να ανταποκριθεί στο στόχο της.

“Κατ’ αρχήν τα προγράμματα μελισσοκόμων που έχουν γίνει. Γιατί έχουν γίνει; Έχουμε μελίσιμα εμείς εδώ; Τα προγράμματα γιατί έγιναν; Έγιναν για να δώσουν στα παιδιά τη γνώση για να φύγουν από τα νησιά να πάνε αλλού; Είναι λάθος. Η πρότασή μας [...] είναι ότι πρέπει όλοι μας, Νομαρχίες, Περιφέρειες, Δημαρχίες, Εργατικά Κέντρα, Επιμελητήρια, οι πρόεδροι που υπάρχουν, οι Γεωργικοί Σύλλογοι, να δούμε ποιες είναι οι ανάγκες που υπάρχουν σε εργασία, έτσι ώστε να κάνουμε τις προτάσεις και να κάνουμε αυτά τα προγράμματα. Τα προγράμματα που θα απορροφήσουν τα παιδιά και έτσι θα έχουμε αποτέλεσμα. (Συν.αρ.4).

Παράλληλα, δε γίνεται συστηματική καταγραφή του βαθμού της απορρόφησης των καταρτιζομένων σε συγκεκριμένες θέσεις εργασίας.

Ερ: Έχετε πληροφόρηση μετά για το πόσοι απ’ αυτούς τους ανθρώπους βρίσκουν όντως δουλειά στο αντικείμενό τους;

Απ: Είναι ένα μεγάλο ερώτημα. Είναι πολύ ωραία η ερώτηση, αλλά δεν έχει δυστυχώς ούτε τα στατιστικά στοιχεία τα οποία διαθέτουμε ούτε οι υπηρεσίες που λειτουργούν έχουν σωστή παρακολούθηση του αντικειμένου. (Συν.αρ.15)

Στο πλαίσιο αυτό, απαξιώνεται, σε ένα βαθμό, και ο ίδιος ο θεσμός της επαγγελματικής κατάρτισης, ενώ, παράλληλα, αμφισβητείται η προτεραιότητα που της αποδίδεται ως μίας από τις κυρίαρχες πολιτικές για την καταπολέμηση της ανεργίας.

Ερ: Υπάρχει ενδιαφέρον από νέους ανθρώπους να ειδικευτούν σε ειδικεύσεις των ναυπηγείων ή της βιομηχανίας;

Απ: Το ζητούμενο είναι, το ναυπηγείο έχει ζήτηση, ας πούμε, κι έχει εξασφαλίσει ότι αυτά τα παιδιά που θα εξειδικευτούν ότι θα τ' απορροφήσει; Εμείς προσωπικά έχουμε διατυπώσει την αντίθεσή μας γενικά σ' αυτό το μπάχαλο των ΚΕΚ. Δηλαδή τι έχουμε γίνει; Έχουμε γίνει ένας μηχανισμός που αν δει λεφτά από την ΕΟΚ, υποτίθεται ότι εκπαιδεύουμε κάποιους ανθρώπους και αφού περάσει το πρόγραμμα πάνε σπίτια τους. Δεν τρέχει τίποτα. [...] Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι να γίνει πραγματική εκπαίδευση και πραγματική κατάρτιση, μέσα από εκεί να δημιουργούνται θέσεις εργασίας. Δηλαδή να υπάρχει μια κεντρική κατεύθυνση ή εξειδίκευση των αναγκών του κάθε τόπου και με βάση αυτά να υπάρχουν δεσμεύσεις απορρόφησης. Δεν μπορεί να ζητάει κάποιος και να λει θέλω αυτές τις ειδικότητες και αφού τους εκπαιδεύσεις να μην τους παίρνει κανένας. [...] Δεν έχουμε τίποτα εξασφαλισμένο. Απλά εκπαιδεύουμε ανθρώπους για το πουθενά. Εμείς θέλουμε πραγματικά μέσα από αυτήν την ιστορία, γιατί ξοδεύονται δισεκατομμύρια, να υπάρχει και πραγματική εκπαίδευση, μετεκπαίδευση, μια εξειδίκευση ή μια κάποια εξοικείωση με ένα αντικείμενο, αλλά μέσα από κει να προκύπτει και κάποια απασχόληση, που τα παιδιά να πουν πάω στο ΚΕΚ δύο – τρεις μήνες αλλά θα απασχοληθώ. Και βρίσκοντας δουλειά και δείχνοντας τις ικανότητές του μπορεί κάποια παιδιά να βρουν οριστικά δουλειά. (Συν. αρ. 3)

Στο βαθμό που επισημαίνεται η αδυναμία των προγραμμάτων να συμβάλουν καταλυτικά στην αντιμετώπιση της ανεργίας, προβάλλονται και άλλες, ευρύτερες, διαστάσεις του θετικού ρόλου που μπορούν και καλούνται να παίξουν: η εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες, η ευρύτερη επιμόρφωση και η διεύρυνση των οριζώντων των συμμετεχόντων αλλά και, μέσα στο πλαίσιο μιας παραδοσιακής κυρίως λογικής, η δημιουργική αξιοποίηση του χρόνου τους. Ωστόσο, οι διαστάσεις αυτές γίνονται αντιληπτές ως δευτερογενείς, ενώ παράλληλα, αναζητούνται άλλου τύπου κατευθύν-

σεις για την μείωση της ανεργίας· κατευθύνσεις οι οποίες κλίνουν στην προσπάθεια συστηματοποίησης μιας ευρύτερης αναπτυξιακής πολιτικής για τα νησιά των Κυκλάδων.

Πιστεύω ότι η λεγόμενη δια βίου εκπαίδευση χρειάζεται για τον εξής λόγο: θα πρέπει να μπαίνουμε μέσα στα καινούρια γρανάζια της τεχνολογίας, να είμαστε πάντοτε ενήμεροι με τις σύγχρονες μεθόδους αλλά δεν μπορώ να πω ότι οι αποφοιτήσαντες από τέτοια προγράμματα θα βρουν όλοι δουλειά. Ότι ανοίγει το μυαλό, ανοίγει ο ορίζοντας, ξεκαθαρίζουν ορισμένες ιδέες, ότι αποσπώνται τα παιδιά από άλλα στέκια που δεν θέλω να τα ονομάσω και μπορεί να δουν μια καλύτερη ημέρα για το αύριο, αυτό χρειάζεται. Αλλά και πάλι λωο ότι θα ήταν προτιμότερο να υπάρχουν τα κίνητρα στις μικρές επιχειρήσεις, να κάνουν έναν εκσυγχρονισμό μέσα στο χώρο εργασίας που να μπορούν να βγάλουν προϊόντα επώνυμα και να μπορούν να είναι και τυποποιημένα με όλα τα αγνά υλικά και να προβάλουν και τη μεσογειακή διατροφή που σήμερα είναι της μόδας χωρίς διοξίνες και χωρίς μεταλλαγμένα προϊόντα. (Συν.αρ.2).

Η ταχύρυθμη και άναρχη ανάπτυξη του συστήματος επαγγελματικής κατάρτισης στην Ελλάδα, στο πλαίσιο αρχών και πρακτικών που τίθενται από την Ε.Ε., συνδέεται με σημαντικές ελλείψεις σε επίπεδο δομών, υποδομών, εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού και σχετικών εμπειριών. Το σύστημα βρίσκεται ακόμη σε φάση διαμόρφωσης ενώ η εμπειρία αποκτάται σταδιακά μέσα από την υλοποίηση των προγραμμάτων.

Κυρίως από τους εκπροσώπους των κέντρων επαγγελματικής κατάρτισης, γίνεται εξειδικευμένη αναφορά σε προβλήματα που αντικατοπτρίζουν τις ευρύτερες αδυναμίες του συστήματος: ζητήματα που αφορούν τη βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης κατάρτισης και της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, την πιστοποίηση των προσόντων των εκπαιδευομένων, τις ιδιαιτερότητες της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης, τη διαδικασία και τα κριτήρια της αξιολόγησης των προτάσεων, την ανυπαρξία follow up των προγραμμάτων κ.λπ.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται επίσης και στη δυσκολία κατά την επιλογή των εκπαιδευομένων, εξαιτίας της υπερπροσφοράς των αιτήσεων για συμμετοχή στα αντίστοιχα προγράμματα. Η επιλογή, σε αυτές τις περιπτώσεις, φαίνεται να βασίζεται σε ένα συνδυα-

σμό τυπικών και κοινωνικών κριτηρίων. Έμφαση δίνεται, ωστόσο, από τους συνομιλητές μας στα κοινωνικά κριτήρια:

Ερ: Στην περίπτωση που υπάρχει πληθώρα αιτήσεων για λιγότερες θέσεις πώς γίνεται η επιλογή;

Απ: Ο Θεός και η ψυχή μας. Το παιδί του τάδε που έχει πέντε παιδιά θα προτιμηθεί από το παιδί του άλλου που έχει τρία και νοικιάζει σπίτι. Μοιράζουμε τη δυστυχία. Όταν βλέπεις ανθρώπους και έρχονται σημαίνει ότι έχουν ανάγκη. (Συν. αρ.3)

Οι ευρύτερες αδυναμίες του συστήματος οξύνονται, ωστόσο, λόγω του ιδιαίτερου κοινωνικο-οικονομικού προφίλ και της γεωγραφικής κατανομής των νησιών. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρούνται σημαντικές δυσκολίες στην υλοποίηση των προγραμμαμάτων σε μικρότερα νησιά ή και σε απομακρυσμένες περιοχές που παρουσιάζουν προβλήματα στη συγκοινωνιακή κάλυψη, ενώ ακόμη και η επικοινωνία μεταξύ των νησιών γίνεται με σοβαρούς περιρισμούς.

Αντιλαμβάνεστε τη διάσταση του προβλήματος. Και τι κάνουμε; Παίρνουμε τα προγράμματα που δεν παίρνουν οι άλλοι γιατί δεν τους συμφέρει. Τι να πάνε να κάνουν στην Κόρωνα ή την Απείρανθο στη Νάξο στα καλντερίμια. Όπως στην Κύθνο. Δεν πάνε να κάνουν προγράμματα αυτοί, γι' αυτό πάω και στην Άνδρο που πρέπει να πας Πειραιά, μετά Ραφήνα για να πας Άνδρο. (Συν.αρ.4).

Σημαντικά προβλήματα εντοπίζονται στην εξεύρεση εξειδικευμένων στελεχών και εκπαιδευτών αλλά και στη μετακίνησή τους.

Αυτοί που έχουν προβλήματα δεν θα περιμένουν του χρόνου όπου θα ετοιμαστούν τα στελέχη, άρα χρειάζεται δουλειά και είναι και δύσκολα [...]. Είχαμε πρόβλημα και με το να βρούμε ανθρώπους, να βρούμε ανθρώπους στα νησιά, κι εγώ φανταζόμουνα όταν λέγαμε ότι θέλουμε ερευνητές που να είναι απ' τα νησιά για να στελεχώσουν. Ήτανε καλό σαν ιδέα γιατί θα μπορούσατε να κάνετε την έρευνα και όλη αυτή η εμπειρία με δικούς σας ερευνητές να έφευγε κάποια στιγμή, ενώ τώρα τους έχουμε, αλλά δεν είχαμε ποτέ φανταστεί την έλλειψη αυτών των στελεχών, από τα νησιά. Όχι ότι δεν υπάρχουνε, κάνουνε άλλες δουλειές. (Συν.αρ.15)

Είναι οι δυσκολίες, διότι για να φύγει από δω (ο εκπαιδευτής) να πάει στη Μήλο και να γυρίσει, θέλει 10 μέρες. Μέσω

Πειραιώς θα πάει, θα μείνει 3 μέρες εκεί, και 3 μέρες να γυρίσει, 7 μέρες. (Συν.αρ.2)

Επιπλέον και σε σύνδεση με τα προαναφερθέντα, επισημαίνεται η αύξηση του κόστους των αντίστοιχων ενεργειών, αύξηση η οποία μπορεί να αποβεί απαγορευτική για την υλοποίησή τους.

Και από την Αθήνα και από την Πάτρα έχουμε συνεργάτες. Σε όλη την Ελλάδα. Το 60% είναι εγχώριοι εκπαιδευτές και το 40% από αλλού ή το αντίστροφο. Γιατί δεν έχουν τις ειδικότητες και έτσι γίνεται. Αλλά το κόστος είναι τεράστιο. (Συν.αρ.16)

Οξυμένο εμφανίζεται επίσης το πρόβλημα της πρόσβασης σε πληροφορίες. Έτσι, σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται η ενημέρωση και η συνακόλουθη ανάληψη πρωτοβουλιών να έρχεται περισσότερο συμπτωματικά παρά ως προϊόν της αποτελεσματικής λειτουργίας των θεσμών.

“η ένταξη των γυναικών στην εργασία ... , δηλαδή ο χορηγός τους είναι οι πόροι του προγράμματος NOW. Απλώς φρόντισα πάρα πολύ γρήγορα να μην τους τα χαρίσω. Με φοβερή ταχύτητα. Πραγματικά μπορώ να πω ότι είχαμε την τύχη το '99 να κάνουμε την επιτροπή παρακολούθησης εδώ. [...] Αυτό μας βοήθησε πολύ. Μέχρι σ' επαφή με κάποιους συμβούλους του Υπουργείου Εργασίας οι οποίοι, αυτό που λέμε μου άνοιξε τα μάτια, ε κι εντάξει που κινήθηκαν με μια ταχύτητα ... (Συν.αρ.16)

Στο πλαίσιο αυτό και ιδιαίτερα όσον αφορά τις “ευαίσθητες” κοινωνικά ομάδες, τα προβλήματα πολλαπλασιάζονται αναδεικνύοντας τις ελλείψεις σε πολλαπλά επίπεδα. Ιδιαίτερα εύγλωτο είναι το γεγονός της αδυναμίας πιστοποίησης στην πρώτη της φάση (1998) των περισσότερων Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) στο νομό για την υλοποίηση προγραμμάτων “Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας”.

Επίσης, χαρακτηριστικότερη είναι η ολοκληρωτική ανυπαρξία πιστοποιημένων Κέντρων Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών (ΚΕΣΥΥ) για τις ομάδες οι οποίες περιλαμβάνονταν στα αντίστοιχα προγράμματα. Το αποτέλεσμα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ήταν όχι απλώς η αδυναμία υλοποίησής τους για τα προηγούμενα τρία χρόνια (έως και το χρόνο πραγματοποίησης της έρευνας), αλλά και η συνακόλουθη αδυναμία αξιοποίησης των αντίστοιχων

επιδοτήσεων απασχόλησης μέσω ΟΑΕΔ, καθώς κάποιες από αυτές απευθύνονταν μόνο σε άτομα τα οποία είχαν παρακολουθήσει αντίστοιχα προγράμματα κατά την περίοδο 1996-2000.

Ερ: Γιατί δεν έχετε πιστοποιηθεί για την υλοποίηση προγραμμάτων “Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας”;

Απ: Διότι, όταν ξεκίνησε δεν υποβάλαμε αίτηση γιατί δεν υπήρχαν στελέχη, δεν υπήρχαν κτίρια, ήταν μεγάλη διαδικασία, τώρα θα το κάνουμε. [...] Απλά λέμε ότι ήταν δύσκολο, κοιτάζτε, εμείς τώρα δημιουργήσαμε τα στελέχη. Με το Now και με τον Κοινωνικό Αποκλεισμό. Οι περισσότεροι έχουν έρθει από Αθήνα, άρα, λοιπόν, τότε που ξεκινούσες μια διαδικασία, έπρεπε να έχεις ήδη το στέλεχος. Δεν είχαμε τη δυνατότητα, δεν είχαμε την εμπειρία. Έτσι φαντάζομαι και κάποιους άλλους, θα μπορούσες να πεις ότι δεν σ’ ενδιέφερε κιόλας τότε. Μας ενδιέφερε για λόγους πολιτικής στο νομό, αλλά δεν είχαμε τη δυνατότητα. (Συν.αρ.15).

Οι ελλείψεις του συστήματος επαγγελματικής κατάρτισης συνδυάζονται με τις ιδιαιτερότητες του νομού και, σε κάποιες περιπτώσεις, με στερεοτυπικές αντιλήψεις που περιορίζουν τα προβλήματα των “ευαίσθητων” κοινωνικά ομάδων στον ιδιωτικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό, οι πρωτοβουλίες που τις αφορούν φαίνεται να μην παίρνουν παρά περιστασιακά το χαρακτήρα μιας συνειδητής και συστηματοποιημένης παρέμβασης κινούμενες, κυρίως, μεταξύ προσωπικής ευαισθησίας, φιλευσπλαχνίας και πελαταιακών σχέσεων.

Ίσως έτσι που γίνονται τα προγράμματα και την εξέλιξη που είχαν, να μην είχε κάποιος πειραματιστεί να προχωρήσει και σε τέτοια προγράμματα. Ή να είχε ζητήσει. Ίσως να μην είχαν την εμπειρία ή τη γνώση. Ίσως να μην είχαμε και τους κατάλληλους εκπαιδευτές που να τα πάρουν αυτά τα προγράμματα. Κάποτε είχα συζητήσει με κάποιους αποφυλακισμένους για να κάνουμε κάτι αλλά δεν είχαμε τους εκπαιδευτές για να το προχωρήσουμε. Ήταν ένας σοβαρός αριθμός αποφυλακισμένων. Έχουν και το σωματείο τους. Επίσης με παιδιά που είναι σε ναρκωτικά και μάλιστα είχαν και προβλήματα με την αστυνομία. Εγώ τα παιδιά τα πήρα και δεν είχα πρόβλημα με κανέναν. Φαίνεται οι μητέρες πήγαν και παραπονέθηκαν, ενώ το παιδί ανταποκρίθηκε σωστά, συνήλθε γιατί μπήκε σε περιβάλλον παιδιών, γιατί πριν ήταν

απομονωμένο. Και αυτό το παιδί συμπεριφέρθηκε καλύτερα απ' όλα, ήταν συνεργάσιμο και ανταποκρινόταν στο ίδιο επίπεδο με τα άλλα. Αυτό χρειάζονται για να συνέλθουν και να μπουν στην κοινωνία. Έτσι πρέπει να συμπεριφερόμαστε. Το παιδί είναι και αρραβωνιασμένο τώρα και η μητέρα του κάθε μέρα μας ευχαριστεί γι' αυτό. (Συν. αρ.4).

♦ Άξονας: “Απασχόληση”⁷⁴.

Πολλοί από τους συνομιλητές μας, πέρα από αυτούς που σχετίζονται άμεσα λόγω επαγγέλματος ή ιδιότητας με φορείς που δραστηριοποιούνται στους χώρους της επαγγελματικής κατάρτισης ή / και απασχόλησης, φαίνεται να μην έχουν επαρκή ή και σε κάποιες περιπτώσεις καθόλου ενημέρωση σχετικά με τις πολιτικές προώθησης της απασχόλησης που εφαρμόζει ο ΟΑΕΔ.

Στο βαθμό που κάποιοι από τους εκπροσώπους των φορέων είναι καλύτερα πληροφορημένοι, τα προγράμματα επιδοτήσεων προσλαμβάνονται ως θετικά, ως μέτρα που μπορούν να βοηθήσουν στην άμβλυνση του προβλήματος της ανεργίας. Ωστόσο, εντοπίζονται σημαντικοί περιορισμοί στην εφαρμογή και στις δυνατότητες αξιοποίησής τους. Μια σειρά από ευρύτερες δυσλειτουργίες του συστήματος εκδηλώνονται οξυμένες στο νομό καθιστώντας εμφανή την ανεπάρκεια ή και έλλειψη σε μηχανισμούς και δομές σύνδεσης των ανέργων με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και ανέφικτη τη χάραξη πιο ολοκληρωμένων πολιτικών. Παράλληλα, είναι ενδεικτική η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς σε σχέση με μέτρα ενίσχυσης της αυτοαπασχόλησης και η αδυναμία αξιοποίησης του προγράμματος Νέων Θέσεων Εργασίας και Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών για ειδικές κοινωνικές ομάδες.

74. Βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 1999, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 1999, Αθήνα. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2000, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 2000, Αθήνα. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2001, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 2001, Αθήνα. Για μια κριτική των πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα βλ. ενδεικτικά: Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 1999, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 1999, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 2000, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2000, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 2001, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2001, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. Δεδουσόπουλος Α., 2001, Η προσφορά εργασίας, Θεωρίες, πολιτικές και ερευνητικές αναζητήσεις, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Στο πλαίσιο αυτό, καταρχήν αναγνωρίζεται η σοβαρή έλλειψη ενημέρωσης και η αδυναμία συντονισμού όχι μόνο σε σχέση με τα υπόλοιπα νησιά αλλά και στο ίδιο το νησί της Σύρου, το διοικητικό κέντρο του νομού. Η πληροφόρηση για την ύπαρξη των προγραμμάτων είναι ανεπαρκής τόσο στο επίπεδο των φορέων όσο και των ίδιων των δικαιούχων. Η ανάληψη κάποιων πρωτοβουλιών φαίνεται να οφείλεται περισσότερο σε προσωπική ενεργοποίηση ή / και στην προώθηση των προγραμμάτων στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κυβερνητικής πολιτικής από το κέντρο προς την περιφέρεια, και όχι στην αποτελεσματική λειτουργία των σχετικών μηχανισμών σε τοπικό επίπεδο. Η αξιοποίηση των σχετικών προγραμμάτων αποτελεί ένα πολύ πρόσφατο μέτρο για το νομό, το οποίο, προς το παρόν λειτουργεί αποσπασματικά και περιορίζεται κυρίως στο νησί της Σύρου.

“Άρα, λοιπόν, εμείς ό,τι κάνουμε το κάνουμε από την αρχή. Όταν στήσαμε δηλαδή τα γραφεία, ουσιαστικά μπήκαμε στη διαδικασία, χτυπήσαμε πόρτες, αλλά είχαμε να πούμε, δεν περιμέναμε από κάποιον να μας πει, ποια θα είναι τα επιδόματα, ή ποιοί είναι, δεν ξέρω αν πήγατε, αν ρωτήσατε. Αυτοί, λοιπόν, οι φορείς ουσιαστικά υπάρχουν ως υπηρεσίες, από κει και πέρα εμείς μπαίνουμε στη διαδικασία και κάνουμε, αν μιλάμε για επιδότηση [...] εμείς μπαίνουμε στη διαδικασία και κάνουμε και το πρωτόκολλο. [...], αν φανταστείτε ότι πρώτη φορά έγινε επιδότηση τέτοια μέσα από πρόγραμμα, ο ΟΑΕΔ δεν είχε και κανένα λόγο να το ξέρει. Δεν μπορούσε να ξέρει τη διαδικασία. Ουσιαστικά τη μάθαμε μαζί”. (Συν.αρ.15)

Ερ: Και στην ουσία, και οι εργοδότες που έρχονται, έρχονται μόνοι τους; Εννοώ από στόμα σε στόμα πάει η πληροφορία;

Απ: Δίνουμε και στον τύπο αλλά μετά πάει από στόμα σε στόμα γιατί μετά πάλι και αυτό το stage, επειδή δουλεύτηκε πολύ, τώρα τελευταία μετά το δεύτερο δεκαήμερο το Νοεμβρίου μου ήρθαν οι περισσότερες αιτήσεις. Γιατί είχε δουλευτεί και άκουγε ο ένας με τον άλλο. Α, εσύ δεν πήρες πρόγραμμα; Και πιστεύω ότι είχαν δουλέψει καλά. Εγώ είμαι προσωπικά ευχαριστημένη. Αν σκεφτεί κανείς τις συνθήκες που δούλεψα, νομίζω ότι δουλέψαμε καλά. Ικανοποιητικά. (Συν.αρ.5).

Η σημαντική αυτή έλλειψη πληροφόρησης και η ανεπάρκεια των σχετικών μηχανισμών παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα παραγόντων όπως η ανεπάρκεια προσωπικού, ο φόρτος εργασίας, η πολυδιάσπαση, η προηγούμενη έλλειψη εμπειρίας, αρνητικές νοοτροπίες κ.λπ.

Ερ: Υπάρχει η δική σας συνεννόηση ή επαφή με τα κατά τόπους ΚΕΚ;

Απ: [...] σας είπα όμως ότι και πολλές φορές είναι πολυτέλεια αυτό. Έχουμε τόσο μεγάλο φόρτο, να φανταστείτε ότι έχουμε γράψει 3000 αλλοδαπούς, αν βλέπατε άλλες μέρες τι ουρές έχουμε και δεν μπορούσα να τους βγάλω έξω γιατί ερχόντουσαν από νησιά. Δεν μπορούσα να τους πω κοιμήσου εδώ και έλα αύριο το πρωί. Δηλαδή είναι στο νησί δύσκολη η πρόσβαση, οπότε υπάρχει ένας φόρτος εργασίας που πρέπει να βγάλεις εις πέρας όλα τα αντικείμενα και παράλληλα να κάνεις και αυτό το οποίο για μένα είναι πάρα πολύ σημαντικό αντικείμενο. (Συν.αρ.16).

Παράλληλα, δεν υπάρχει συστηματική καταγραφή του προφίλ των ανέργων και των αναγκών των επιχειρήσεων. Απουσιάζει η χαρτογράφηση του τοπικού εργατικού δυναμικού και λείπει η συστηματοποιημένη γνώση των αναγκών της αγοράς.

Ερ: Εδώ έχετε εντοπίσει συγκεκριμένες κατηγορίες που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία;

Απ: Όχι, δεν έχω φτάσει σε τέτοιο σημείο και ήταν πολύ καλό το έναυσμα της παρουσίας εδώ. Θέλω να ενημερωθώ γενικά για το τι δυνατότητες έχουμε και στη συνέχεια να κάνουμε και τη δράση μας. Και το ότι ήρθατε είναι ένα κίνητρο για να μπορούμε να κάνουμε μια συνεργασία. (Συν.αρ.16)

Στο πλαίσιο αυτό, δεν τίθεται καν ζήτημα προώθησης των δικαιούχων σε θέσεις που σχετίζονται με την ειδικότητά τους. Η αξιοποίηση των προγραμμάτων δεν κινείται στην προοπτική ενός συστηματικού σχεδιασμού για την υποστήριξη των ανέργων στην ανεύρεση εργασίας και την τόνωση της τοπικής αγοράς αλλά κυρίως προσανατολίζεται στην απορρόφηση των σχετικών πόρων από την Ευρωπαϊκή Ένωση και στην χωρίς σύστημα και χωρίς όρους προώθηση ανέργων σε θέσεις εργασίας. Ιδιαίτερα μάλιστα όσον αφορά ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες, οι οποίες μπορεί να συναντούν περισσότερο οξυμένα προβλήματα ένταξης στην αγορά εργασίας.

Ερ: Σ' αυτό το μέτρο των επιδοτούμενων θέσεων εργασίας πιστεύετε ότι θα είχαν οι εργοδότες ενδιαφέρον για κάτι τέτοιο; Το ότι δεν υπάρχουν αιτήσεις, σε ένα μεγάλο βαθμό, είναι λόγω έλλειψης ενημέρωσης;

Απ: Ενδεχομένως έλλειψη ενημέρωσης. Αλλά μην ξεχνάτε τις δυσκολίες που έχουμε από τους εργοδότες. Η πείρα μου [...] λέει ότι είναι πάρα πολύ διστακτικοί. Εγώ να σας πω προσωπικά, τώρα που δούλεψα το stage, έχω ένα παιδί που αγωνίστηκα να το βάλω σε μια εργασία, μετά από δύο μήνες αγώνα μου το πήρε. Το παιδί κάνει αγώνα και είναι ένα μήνα καθαρό. Δεν παίρνει ναρκωτικά. Έτσι μου έλεγε το παιδί, εγώ πρέπει να το πιστέψω και να το βοηθήσω. Δεν μπορώ να κάνω διαφορετικά. Εγώ του λεω σε πιστεύω αγόρι μου, του δίνω το χέρι μου, εγώ θα σε βοηθήσω, έκλαιγε ο άνθρωπος. Είπα τι σε νοιάζει, εμείς πληρώνουμε. Στο stage δεν πληρώνεις τίποτα. Εμείς είμαστε οι εργοδότες, αν δεν σου κάνει θα το αντικαταστήσω το άτομο. Και τελικά το πήρα, μετά από δύο μήνες αγώνα. (Συν.αρ.16)

Σε μία περίπτωση αρθρώνεται “επιθετικότερη” κριτική για την ίδια τη λογική και το πλαίσιο των συγκεκριμένων προγραμμάτων, λογική που προσανατολίζεται στην αμφισβήτησή της “αυτονοήτης” χρησιμότητάς τους. Η κριτική αυτή εστιάζεται σε συγκεκριμένες διαστάσεις αντίστοιχων προγραμμάτων (επιδοματικός τους χαρακτήρας, έλλειψη ασφάλισης, πιθανότητα αύξησης των απολύσεων κ.λπ.), ενώ εκφράζεται ευρύτερα θετική στάση υπό τον όρο της σωστής αξιοποίησής τους με την έννοια της μη χρήσης τους εις βάρος των εργαζομένων. Η κριτική της αδυναμίας των προγραμμάτων να συμβάλουν ουσιαστικά στην εξασφάλιση μιας μακροπρόθεσμης προοπτικής εργασίας για τους ανέργους, ασκείται υπό το πρίσμα του κυρίαρχου αντιληπτικού σχήματος της μόνης, σταθερής και αμετάβλητης απασχόλησης.

Απ: Με το stage έχουμε μια κινητικότητα παρ' όλο που περιορίζει στα τεχνικά επαγγελματικά Λύκεια, σ' αυτούς που έχουν ειδικότητες και τα παιδιά των γενικών Λυκείων μένουν απ' έξω. Εκεί υπάρχει ένα πρόβλημα. Πολύ φοβάμαι ότι θα αρχίσουν να γίνονται απολύσεις για να προσλάβουν ανθρώπους του stage. Δηλαδή τον ίδιο άνθρωπο μπορεί να τον επαναπροσλάβει ως stage τζάμπα. Εκεί υπάρχει ένας κίνδυνος να λειτουργήσουν και αντίστροφα και επειδή είμαστε Έλληνες, δεν τιθασεύεται εύκο-

λα ο Έλληνας αν δεν του βάλεις γερό καλούπι. Και η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν χαμπαριάζει από τέτοια. Πολύ φοβάμαι ότι θα πρέπει να κάνουν και δουλειές που δεν θα πρέπει ή δεν θα μπορεί να τις καταγγείλει για να μην μείνει άνεργο το παιδί. Γιατί ο ΟΑΕΔ δεν θα τον πληρώνει, θα τον πάει στην ανεργία. Έχουμε και αυτό το φαινόμενο. Γιατί ένα πρόγραμμα λύνει κάποια προβλήματα. Ένα βασικό δεν κάνει το stage. Δεν έχει ένσημα. Μέσα σε τόσο μεγάλο κόστος, θα μπορούσε να βγει μια ειδική ρύθμιση με το ΙΚΑ για να ασφαλιστούν αυτά τα παιδιά ώστε να μετρήσει η προϋπηρεσία. Γιατί αν προκηρυχθεί κάποια θέση στο Τελωνείο ή το Λιμεναρχείο που θα θέλει προϋπηρεσία, δεν θα την έχει γιατί δεν θα αποδεικνύεται η προϋπηρεσία τους βάσει των ενσήμων. [...] Δεν ξέρω αν μπορεί μετά από 11 μήνες να ξαναπάει το ίδιο άτομο. Πάντως το stage είναι ένα καλό μέτρο αρκεί να γίνεται σωστά και αυτό αφορά και εμάς τους κυβερνώντες. Οι ιδιώτες κάνουν τη δουλειά τους. (Συν.αρ.3).

Ιδιαίτερα όσον αφορά τις κατηγοριοποιημένες ως “κοινωνικά αποκλεισμένες” ομάδες που εντάσσονται στα σχετικά προγράμματα, δεν υπάρχει καμιά συστηματική καταγραφή τους σε τοπικό επίπεδο. Αναγνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητες και τη συνθετότητα των προβλημάτων που μπορεί να αντιμετωπίζουν είναι αντιληπτό ότι απαιτείται, σε πολλές περιπτώσεις, εξειδικευμένη υποστήριξή τους. Επισημαίνεται ότι μέλη των συγκεκριμένων ομάδων δεν έχουν εύκολη πρόσβαση σε αντίστοιχα προγράμματα παρά σε ένα περιορισμένο βαθμό καθώς ακόμη και η πρόσβασή τους στην πληροφορία μπορεί να μην είναι εφικτή μέσα από τα υπάρχοντα κανάλια επικοινωνίας. Με βάση τις παραπάνω επισημάνσεις, γίνεται φανερό ότι δεν υπάρχει δυνατότητα διαφοροποιημένης αντιμετώπισης ατόμων με συσσωρευμένα προβλήματα που μπορεί να αγγίζουν τα όρια του κοινωνικού αποκλεισμού και που χρήζουν εξειδικευμένων και πολύπλευρων υπηρεσιών σε μια συστηματικότερη προσπάθεια υποστήριξης της κοινωνικής και οικονομικής τους ένταξης.

[...] πρέπει να υπάρχει και ένα άτομο που να ασχολείται και με την πληροφόρηση των φορέων και των ατόμων αλλά και να ασχολείται ουσιαστικά σαν υποστήριξη κοινωνική. Δεν μπορεί ένας άνθρωπος να τα ξέρει όλα και να τα εφαρμόζει όλα. Για μας δεν υπάρχει περίπτωση να έχουμε έναν κοινωνιολόγο, έναν ψυχολόγο ο οποίος να ασχολείται με αυτά. Γιατί η Σύρος μόνο έχει

30.000 κατοίκους, χώρια τα άλλα τα νησιά. Δεν υπάρχουν άτομα να μπουν σε προγράμματα; Ειδικές κοινωνικές ομάδες; Αδύνατον να μην υπάρχουν. Υπάρχουν και πολλοί μάλιστα αλλά ποιος θα τους πληροφορήσει. (Συν. αρ16).

Σε αυτή την προσπάθεια αξιοποίησης των προγραμμάτων, εμφανής είναι, τέλος, η αδυναμία αποτελεσματικής λειτουργίας των θεσμικών μηχανισμών και η προσφυγή σε τακτικές που βασίζονται στην προσωπική ευαισθησία και ενεργοποίηση. Το μοτίβο της διαστακτικότητας των εργοδοτών να απασχολήσουν άτομα από τις κατηγορίες που εντάσσονται στα προγράμματα “Καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας” εμφανίζεται σταθερά συνδεδεμένο με στερεοτυπικές αντιλήψεις που περιορίζουν τα προβλήματα αυτά στον ιδιωτικό χώρο αποκρύπτοντας τα. Οι δυνατότητες παρέμβασης και οι προσπάθειες υπέρβασής τους παρουσιάζονται ως εξαιρετικά περιορισμένες, νομιμοποιώντας σε ένα βαθμό τις αντίστοιχες συμπεριφορές οι οποίες εμφανίζονται ως κοινά αποδεκτές παρά μία διαφαινόμενη πρόθεση αμφισβήτησής τους.

Ερ: Πάνω σ’ αυτό όμως υπάρχει μία εγκύκλιος η οποία επιδοτεί θέσεις εργασίας σε επιχειρήσεις για τις λεγόμενες κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Μέσα σ’ αυτές είναι και η πρόληψη των ναρκωτικών. Υπάρχουν τέτοια παραδείγματα εδώ, υπάρχει τέτοια επιχείρηση που να έχει επιδοτηθεί για να απασχολήσει αυτούς τους ανθρώπους;

Απ: Είναι δύσκολο γιατί δεν υπάρχουν μεγάλες εργασίες, δηλαδή με πολλά άτομα. Όταν λοιπόν σ’ ένα μαγαζί που δουλεύουν δύο δεν μπορείς να πάρεις έναν αυτού του τύπου. Ο εργοδότης θα φυλάει τη συμπεριφορά του παιδιού γιατί δεν παύει να είναι άρρωστο. Κάποια προκατάληψη υπάρχει γιατί δεν νομίζω να στηρίζουν αυτή την προσπάθεια. Δεν έχουμε καταγράψει ότι μέσω αυτού του προγράμματος υπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις. Επίσης δεν ξέρουμε τον αριθμό των ατόμων που υπάρχουν στη Νάξο ή στη Σύρο ή στην Άνδρο. Αυτά τα κρατάμε μυστικά. (Συν. αρ.2)

Ερ: Γιατί θεωρείτε ότι το stage είναι πιο επιτυχημένο ως προς την αποτελεσματικότητά του από το πρόγραμμα καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας;

Απ: Έχω την εντύπωση ότι είναι πιο νορμάλ. Άλλο τα άτομα με

ειδικές ανάγκες ή άλλο τα άτομα με προβλήματα και άλλο χωρίς προβλήματα. Είναι πολύ περισσότερη η πρόσβαση στον εργοδότη για ένα νορμάλ άτομο. Προχθές να σας πω μια περίπτωση. Εγώ δεν ξέρω τα άτομα που κυκλοφορούν εδώ. Ερχόταν επανειλημμένα ένα κοριτσάκι και μου ζητούσε να το βάλω στο stage. [...] μην ξαναστέλεις αυτό το άτομο γιατί είναι μια οικογένεια που δημιουργούν διάφορα προβλήματα, δηλαδή μια οικογένεια που ήταν δακτυλοδεικτούμενη, στις μικρές περιοχές συμβαίνει αυτό. Οπότε το κοριτσάκι αποκλείστηκε. Η νοοτροπία, θέλω να σας πω. Εγώ, ενδεχομένως, να μπορώ να το διακινδυνέψω, δεν θα με προβληματίσει, όπως διακινδύνεψα και το παιδάκι που έστειλα από τα ναρκωτικά, αυτός είναι και ο λόγος που θα του πω πάρτον τι σε νοιάζει εμείς πληρώνουμε. (Συν. αρ. 16)

4.2.2.3. Αντιληπτικά σχήματα σ' ό,τι αφορά στα κοινωνικά προβλήματα, τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες και την κοινωνική πολιτική.

Ο τρόπος με τον οποίο οι εκπρόσωποι των φορέων αντιλαμβάνονται τους κοινωνικούς κινδύνους διαπερνάται από μια διχοτομική λογική: από τη μια υπάρχουν κίνδυνοι οι οποίοι αναγνωρίζονται ως δημόσια προβλήματα (κοινωνικά), όταν αυτοί απειλούν ευρύτερες κοινωνικές ομάδες ή τον κοινωνικό ιστό γενικότερα. Από την άλλη γίνονται αντιληπτοί κίνδυνοι ή διαδικασίες που αφορούν μεμονωμένα υποκειμένα ως ιδιωτικά προβλήματα (ατομικά).

Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν τα προβλήματα της ανεργίας, της ύπαρξης μεταναστών, της απειλής των ναρκωτικών καθώς και προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι των απομακρυσμένων περιοχών. Αντίθετα στη δεύτερη περίπτωση ανήκουν οι περιορισμοί και οι δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι άποροι και οι φτωχοί, οι χρήστες τοξικών ουσιών, οι ηλικιωμένοι.

Στην πρώτη περίπτωση η αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων κατανοείται ως καθήκον της κεντρικής εξουσίας. Γύρω από τα προβλήματα αυτά αρθρώνονται αξιώσεις και αιτήματα στα οποία οφείλει να αντιδράσει το Κράτος χαράζοντας αντίστοιχες πολιτικές. Στη δεύτερη περίπτωση τα προβλήματα κατανοούνται ως ανήκοντα στον ιδιωτικό χώρο. Ως εκ τούτου η αντιμετώπισή

τους σύμφωνα με τον κυρίαρχο λόγο που αναδεικνύεται από τις συνεντεύξεις λαμβάνει χώρα στη σφαίρα του ιδιωτικού είτε από την οικογένεια, είτε από ιδιωτικές πρωτοβουλίες (ελεημοσύνη, αγαθοεργία, φιλευσπλαχνία).

Ο διαχωρισμός αυτός επεκτείνεται και σε περιπτώσεις στις οποίες εκ πρώτης όψεως φαντάζει παράδοξος. Έτσι ενώ, για παράδειγμα, τα ναρκωτικά αξιολογούνται ως ένας από τους σοβαρότερους κινδύνους και η πρόληψή τους αναγνωρίζεται ως πρώτιστο καθήκον του κράτους, η αποκατάσταση των χρηστών δε συγκεντρώνει την ίδια προσοχή. Επίσης ενώ η κρίση της οικογένειας και του γάμου εκλαμβάνεται ως σημαντική απειλή για την κοινωνική τάξη, οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών δεν κατανοούνται ως ευπαθείς κοινωνική ομάδα. Τέλος, ενώ η ύπαρξη των μεταναστών κατανοείται ως πρόβλημα σε σχέση με την αλλοίωση της εθνοτικής σύστασης των τοπικών κοινωνιών, οι μετανάστες δε θεματοποιούνται ως κοινωνική κατηγορία που έρχεται αντιμέτωπη με έντονα βιοτικά προβλήματα⁷⁵.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί πως ο τρόπος με τον οποίο οι φορείς κατανοούν τις ευπαθείς κοινωνικά κατηγορίες δεν ταυτίζεται με τη θεσμική κατηγοριοποίηση, όπως αυτή εκφράζεται σε επίσημα κυβερνητικά έγγραφα (π.χ. Υπουργική απόφαση 33605/15.6.1999). Έτσι, για παράδειγμα, ομάδες που περιλαμβάνονται στη δεύτερη, όπως οι αποφυλακισμένοι, οι πρώην χρήστες ναρκωτικών ουσιών, οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών και τα άτομα με πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες δεν περιλαμβάνονται στα αντιληπτικά σχήματα των εκπροσώπων των φορέων, με τους οποίους συνομιλήσαμε, ως κοινωνικά ευπαθείς ομάδες.

Εντοπίζεται επίσης ένας προσανατολισμός σε ένα “στατικό” τρόπο κατανόησης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι κοινωνικά ευπαθείς ομάδες. Έτσι οι δυσχέρειες κατανοούνται, κυρίως, στην υλική και οικονομική τους διάσταση. Πτυχές των προβλημάτων που αφορούν στον αποκλεισμό των πληττομένων υποκειμένων από ποικίλες λειτουργίες της κοινωνίας δεν περιλαμβάνονται συχνά στα αντιληπτικά σχήματα της πλειοψηφίας των συνομιλητών μας.

75. Ακόμη και στις περιπτώσεις που γίνεται μνεία στις κακές συνθήκες εργασίας των μεταναστών, αυτό γίνεται εστιάζοντας στην υπερεκμετάλλευση των ξένων η οποία επιφέρει δυσμενείς όρους για τους γηγενείς εργάτες.

Ως προς το τελευταίο, ωστόσο, διαφαίνεται μια διαφοροποίηση σε σχέση με το φύλο. Οι γυναίκες οι οποίες δραστηριοποιούνται στο δημόσιο χώρο φαίνεται να είναι περισσότερο ευαίσθητοποιημένες στις ψυχο-κοινωνικές διαστάσεις των προβλημάτων απ' ό,τι οι άνδρες συνάδελφοί τους.

«... μιλάμε για γυναίκες που λένε 'θα 'ρθουμε και χωρίς να πληρωθούμε δωρεάν από δω και μπρος', πώς να στο πω το έχουμε ένα είδος ψυχοθεραπείας. Γιατί ήμασταν όλες σαραντάρες με γιους φοιτητές, με φαντάρους, με κοινά προβλήματα, αρχή κλιμακτηρίου κι όλα αυτά πολλές γυναίκες τις ρίχνουν στην κατάθλιψη. Κλεισμένες μέσα στο σπίτι και στο χαζοκούτι, χωρίς να μιλήσουν εκεί σ' αυτό το χώρο βλέπαμε ένα είδος ψυχοθεραπείας». (Συν. αρ. 12).

♦ Αντιληπτικά σχήματα σ' ό,τι αφορά στην κοινωνική πολιτική

Η κοινωνική πολιτική κατανοείται από την πλειοψηφία των συνομιλητών μας ως μία αρμοδιότητα της κεντρικής κρατικής εξουσίας. Κατά συνέπεια, το Κράτος αποτελεί τον αποδέκτη των αιτημάτων για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων (ανεργία, ύπαρξη μεταναστών, ναρκωτικά). Σε ό,τι αφορά τις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες (ΑΜΕΑ, ηλικιωμένοι, άποροι) τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν εκλαμβάνονται κατά κύριο λόγο ως ανήκοντα στην ιδιωτική σφαίρα και ως εκ τούτου για την επίλυσή τους θεωρούνται επιφορτισμένες η οικογένεια καθώς και ιδιωτικές πρωτοβουλίες που εκκινούν από την προσωπική αγαθή προδιάθεση των φορέων τους.

Στο φόντο του κυρίαρχου αντιληπτικού σχήματος, όπου η κοινωνική συνδρομή είναι είτε αντικείμενο της κεντρικής κρατικής εξουσίας είτε ιδιωτικών πρωτοβουλιών στα πλαίσια της φιλευσπλαχνίας και φιλανθρωπίας, η άσκηση κοινωνικής πολιτικής φαίνεται να μην κατανοείται παρά περιορισμένα ως ένα από τα κεντρικά καθήκοντα, αλλά και δυνατότητα των Οργανισμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Δε γίνονται επίσης αντιληπτές δυνατότητες παρέμβασης που θα είχε η Κοινωνία των Πολιτών με την αυτό-οργάνωση άμεσα ή έμμεσα πληττομένων από κοινωνικούς κινδύνους υποκειμένων υπό τη μορφή των πρωτοβουλιών πολιτών.

4.2.3. Κοινωνική πολιτική στο τοπικό επίπεδο: Μια ανακεφαλαίωση

Μέσα από τις συνεντεύξεις των εκπροσώπων των φορέων καταγράφεται ένα σύνολο δράσεων που απευθύνονται σε ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες, οι οποίες σταδιακά πολλαπλασιάζονται σε τοπικό επίπεδο. Διαφαίνεται, ωστόσο, ότι πρόκειται για ενέργειες στηριζόμενες στην προσωπική πρωτοβουλία και ενεργοποίηση, οι οποίες έχουν έναν αποσπασματικό χαρακτήρα, αναδεικνύοντας την έλλειψη συστηματικών και ολοκληρωμένων παρεμβάσεων κοινωνικής πολιτικής στο νομό των Κυκλάδων. Η έλλειψη αυτή εκδηλώνεται ως αδυναμία ανάληψης πρωτοβουλιών για τη χάραξη και υλοποίηση κοινών πολυδιάστατων δράσεων που να ανταποκρίνονται στις τοπικές και περιφερειακές ανάγκες. Στην κατεύθυνση αυτή, αναδεικνύεται και η αδυναμία συστηματικής αξιοποίησης τόσο δυνατοτήτων που προσφέρονται μέσα σε ήδη οργανωμένες δομές άσκησης κοινωνικής πολιτικής (π.χ. επιδοτούμενα προγράμματα ενίσχυσης απασχόλησης κ.λπ.), όσο και πλεονεκτημάτων που μπορούν πιθανώς να προκύψουν από την ανάληψη δράσης σε τοπικό επίπεδο (π.χ. κινητοποίηση τοπικής κοινωνίας, αξιοποίηση υπαρχόντων ευεργετημάτων κ.λπ.).

Ο λόγος των εκπροσώπων των φορέων καταδεικνύει την αδυναμία σχεδιασμού μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής τόσο σε ζητήματα ανάπτυξης, απασχόλησης, ανεργίας όσο και, ιδιαίτερα, στο πολυδιάστατο πρόβλημα της υποστήριξης κοινωνικά ευπαθών ομάδων. Η αδυναμία αυτή φαίνεται να οφείλεται σε ένα συνδυασμό ευρύτερων προβλημάτων του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας με χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται με το ιδιαίτερο γεωγραφικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό προφίλ του νομού. Πιο συγκεκριμένα :

Η έντονα *γραφειοκρατική και συγκεντρωτική δομή* των κρατικών μηχανισμών τόσο σε επίπεδο λήψης αποφάσεων όσο και στο πεδίο της εφαρμογής τους, οξύνονται και αποκτούν ακόμη πιο δυσκίνητο χαρακτήρα λόγω του *διάσπαρτου* και της γεωγραφικής κατανομής των νησιών. Οι χαρακτηριστικές δυσλειτουργίες του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα συνδυάζονται με την ελλιπή συγκοινωνιακή κάλυψη, με τα εμπόδια στην επικοινωνία μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας αλλά και μεταξύ των νησιών και του διοικη-

τικού τους κέντρου, και περιορίζουν σημαντικά την αποτελεσματικότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Οι αδυναμίες αυτές καθιστούν *ελλιπή* ακόμη και την *πληροφόρηση* τόσο ενδοϋπηρεσιακά όσο και μεταξύ υπηρεσιών και κοινού, ενώ για τα υπόλοιπα νησιά εκτός της Σύρου, φαίνεται να είναι δυσχερής η πρόσβαση ακόμη και σε στοιχειώδεις υπηρεσίες. Επιπλέον, τα προβλήματα πολλαπλασιάζονται από *δυσλειτουργίες* όπως η *ελλιπής τεχνική υποδομή*, η *υποστελέχωση των υπηρεσιών* αλλά και η *διαφαινόμενη έλλειψη εξειδικευμένων στελεχών* σε συγκεκριμένες ειδικότητες στο νομό των Κυκλάδων.

Παράλληλα, σοβαρό πρόβλημα αποτελεί η *έλλειψη μιας σφαιρικής καταγραφής* των αναγκών, των δυνατοτήτων και των προοπτικών ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών, γεγονός το οποίο δεν επιτρέπει την ανάληψη συστηματικά οργανωμένων πρωτοβουλιών σε αντίστοιχα πεδία. Η *έλλειψη μελετών* που να διερευνούν τις ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας, τα χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού και το ιδιαίτερο προφίλ των ανέργων του νομού, τα χαρακτηριστικά και τα ιδιαίτερα προβλήματα των ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων στα νησιά κ.λπ. καθιστούν πρακτικά ανέφικτο, ή έστω απλά αναποτελεσματικό το σχεδιασμό δράσεων που να έχουν συστηματικό χαρακτήρα και προοπτικές ουσιαστικής παρέμβασης σε τοπικά προβλήματα. Ιδιαίτερη διάσταση του ζητήματος αποτελεί και η δυσκολία ανάληψης πρωτοβουλιών από τους τοπικούς φορείς στην κατεύθυνση αυτή, δυσκολία που σε ένα βαθμό πιθανώς να συνδέεται με την αντίληψη ότι ανάλογες δράσεις αποτελούν αντικείμενο κεντρικού κρατικού σχεδιασμού.

Επιπρόσθετα, σημαντική αναδεικνύεται η *αδυναμία συντονισμού, η έλλειψη επικοινωνίας και ουσιαστικής συνεργασίας* τόσο μεταξύ *συναρμόδιων υπηρεσιών* όσο και ευρύτερα μεταξύ των τοπικών φορέων. Η έντονη γραφειοκρατία, η ιεραρχική πυραμίδα στη λήψη αποφάσεων και οι εσωτερικές δυσλειτουργίες των φορέων, ο προσανατολισμός σε παραδοσιακές μορφές δράσης σε συνδυασμό με την ευρύτερη απουσία μιας συνεργατικής κουλτούρας μεταξύ τους φαίνεται, προς το παρόν, να καθιστά κυρίαρχο τον περιορισμό της πληροφορίας και την αποσπασματικότητα των δράσεων παρά την σταδιακή εμφάνιση και ανάπτυξη νέων ευρύτερων συνεργασιών τα τελευταία χρόνια.

Στο πλαίσιο αυτό, η ανάληψη καινοτομικών πρωτοβουλιών σε τοπικό επίπεδο, οι οποίες μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις οδη-

γούν σε ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα, φαίνεται να οφείλονται κυρίως στην *προσωπική ενεργοποίηση μεμονωμένων ατόμων* για την αξιοποίηση πόρων και πλεονεκτημάτων στην προσπάθεια επίλυσης συγκεκριμένων προβλημάτων και όχι τόσο στην συστηματική λειτουργία θεσμοποιημένων πρακτικών κοινωνικής παρέμβασης. Η ενεργοποίηση ατόμων, ομάδων και μηχανισμών, όταν επιτυγχάνεται, γίνεται περισσότερο στην κατεύθυνση της κινητοποίησης προσωπικών γνωριμιών με άτομα σε θέσεις κλειδιά χωρίς να σημαίνει αναγκαστικά από μέρους των κοινωνικών φορέων συνειδητοποιημένη ανάληψη δράσης για την εφαρμογή συστηματικής πολιτικής σε αντίστοιχα πεδία προβλημάτων και για αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες.

Αξίζει να επισημανθούν, επίσης, οι σοβαρότατες *δυσλειτουργίες των μηχανισμών πρόνοιας*, μηχανισμών κατεξοχήν προσανατολισμένων σε *παραδοσιακές πολιτικές ρυθμιστικού και επιδοματικού χαρακτήρα*. Τα πενιχρά αποτελέσματα της εφαρμογής μιας *μονοδιάστατης* και σχεδόν *αδιαφοροποίητης* πολιτικής σε σχέση με τη συνθετότητα των προβλημάτων και τις ιδιαιτερότητες όχι μόνο των ομάδων αλλά και των συγκεκριμένων περιπτώσεων, αποδυναμώνονται ακόμη περισσότερο λόγω της γεωγραφικής απομόνωσης των νησιών αλλά και της υποστελέχωσης στο νομό. Η συγκέντρωση των υπηρεσιών στην πρωτεύουσα, η απόσταση από το διοικητικό κέντρο του νομού και η ελλιπής συγκοινωνιακή κάλυψη φαίνεται να συνιστούν ισχυρό αποτρεπτικό παράγοντα ακόμη και για την απλή επαφή με τις υπηρεσίες. Επιπρόσθετα, η έλλειψη στελεχών και η προσήλωση σε γραφειοκρατικοποιημένες υπηρεσίες πολλαπλασιάζει τις δυσκολίες πρόσβασης των δικαιούχων ακόμη και σε ανάλογους μηχανισμούς καθαρά επιδοματικού χαρακτήρα, καθιστώντας φανερή την αναποτελεσματικότητα ανάλογων δομών όχι μόνο στην υποστήριξη αλλά και στην απλή προσέγγιση ευαίσθητων κοινωνικά ομάδων. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύονται οι σημαντικοί περιορισμοί του προσανατολισμού σε μια αυστηρά γραφειοκρατικοποιημένη παροχή υπηρεσιών ιδιαίτερα όσον αφορά ομάδες υψηλής επικινδυνότητας, σε ένα χώρο μάλιστα όπου συσσωρεύονται επιπλέον μειονεκτήματα όπως αυτό των δυσκολιών επικοινωνίας μεταξύ των νησιών.

Οι προαναφερθείσες αδυναμίες συναρθρώνονται με και ενδυναμώνονται από μια *μονοδιάστατη και διχοτομική λογική* η οποία, όπως χαρακτηριστικά αναδεικνύεται από τις συνεντεύξεις, τείνει να κατηγοριοποιεί τα προβλήματα σε δημόσια (κοινωνικά) και

ιδιωτικά (ατομικά / προσωπικά). Η συγκεκριμένη ταξινόμηση, αναγνωρίζοντας ρητά μόνο για κάποια από τα προβλήματα και για κάποιες από τις ομάδες τη δυνατότητα να αποτελούν αντικείμενο δημόσιας κοινωνικής πολιτικής, τείνει να περιορίζει τα υπόλοιπα στον ιδιωτικό χώρο, ενώ παράλληλα εστιάζει κυρίως στην υλική και οικονομική πλευρά τους. Στο πλαίσιο αυτό, φαίνεται να αδυνατεί να τα αντιμετωπίσει στις διαφορετικές *αλληλοδιαπλεκόμενες διαστάσεις* και στην πολυπλοκότητά τους ως ευρύτερα κοινωνικά προβλήματα τα οποία χρήζουν *συστηματικών ολοκληρωμένων παρεμβάσεων*. Η κατηγοριοποίηση αυτή ενδυναμωμένη από περιορισμούς που τίθενται από το ευρύτερο αξιακό σύμπαν και τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των νησιών καθιστά πρακτικά αδύναμη την αναγνώριση / υπεράσπιση αντίστοιχων κοινωνικών δικαιωμάτων, την μετατροπή τους σε πολιτικά αιτήματα, και τελικά την αναγωγή τους σε πολιτικές αποφάσεις μέσω της εφαρμογής σχετικής κοινωνικής πολιτικής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, στο πλαίσιο της οποίας ανάλογες παρεμβάσεις στο πεδίο των ευπαθών κοινωνικά ομάδων φαίνεται να εξαρτώνται και να προκύπτουν κυρίως από την προσωπική ευαισθητοποίηση μεμονωμένων προσώπων σε συγκεκριμένα προβλήματα και όχι να κατανοούνται ως βασικό καθήκον και έργο των σχετικών φορέων.

Ο υποβαθμισμένος ρόλος των κοινωνικών φορέων στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο ενδυναμώνεται και από την διαφαινόμενη αδύναμη παρουσία συλλογικών δράσεων από ομάδες πολιτών, δράσεις οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναν ισχυρό αντισταθμιστικό παράγοντα. Η απουσία αυτή μάλλον εντείνεται από τις δυσκολίες επικοινωνίας αλλά και τις διαφορές των νησιών μεταξύ τους -ιδιαιτερότητες στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους-, ενώ παράλληλα, οι πελατειακές σχέσεις φαίνεται να συμβάλουν και αυτές στον περιορισμό του ρόλου και της ισχύος των υποκειμένων να επιλύουν προβλήματα μέσα από θεσμοποιημένες διόδους ή να αναπτύσσουν σχετική αυτόνομη δράση υπό τη μορφή πρωτοβουλιών πολιτών.

Τέλος, οι χαλαρές δομές της κοινωνίας των πολιτών αλλά και η αδυναμία παρέμβασης των κοινωνικών φορέων οξύνονται ακόμη περισσότερο λόγω της επικράτησης μιας λογικής περιχαράκω-

σης και περιορισμού των προβλημάτων στον ιδιωτικό χώρο μέσα από μηχανισμούς που μπορούν να οδηγήσουν σε στιγματισμό και απομόνωση. Στο κοινωνικό τοπίο των Κυκλάδων, και παράλληλα με τις διαφαινόμενες διαδικασίες εκσυγχρονισμού του, διατηρούνται ακόμη ισχυρές οι παραδοσιακές δομές και συλλογικότητες της οικογένειας και της κοινότητας, οι οποίες ιδιαίτερα για τις ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες φαίνεται να λειτουργούν στη διπλή τους διάσταση ως μηχανισμοί αλληλεγγύης αλλά και ελέγχου. Νοοτροπίες και κοινωνικές πρακτικές οι οποίες φαίνεται να συμβάλουν στην αδυναμία αναγνώρισης της αναγκαιότητας εφαρμογής κοινωνικής πολιτικής σε πεδία τα οποία εκλαμβάνονται ως ανήκοντα αυστηρά στη σφαίρα του ιδιωτικού.

Επισημαίνεται ότι η στάση αυτή εμφανίζεται ακόμη πιο οξυμένη σε περιπτώσεις κοινωνικών κατηγοριών οι οποίες τείνουν να υπερβούν τις κυρίαρχες ηθικές νόρμες (π.χ. χρήστες ναρκωτικών ουσιών, αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών κ.λπ.). Σε σύνδεση με την διχοτομική ιεράρχηση των κινδύνων σε δημόσιους και ιδιωτικούς, αναδεικνύεται ένας αμφίσημος λόγος ο οποίος από τη μια, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αναγνωρίζει την ύπαρξη αντίστοιχων κοινωνικών προβλημάτων (π.χ. πρόβλημα ναρκωτικών) σε ένα περισσότερο αφαιρετικό επίπεδο ως ενδεχόμενη απειλή για την κοινωνική συνοχή, χωρίς, ωστόσο, να δίνει την ανάλογη έμφαση στα ίδια τα υποκείμενα των προβλημάτων αυτών και στην ανάγκη συστηματικής στήριξής τους.

Στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο, κυριαρχεί η αποσπασματικότητα των παρεμβάσεων ή / και ο προσανατολισμός σε ατομικές στρατηγικές επίλυσης των προβλημάτων. Οι προσπάθειες υπέρβασης αντίστοιχων κοινωνικών πρακτικών στο μέτρο που παίρνουν τη μορφή συστηματικότερης συλλογικής δράσης φαίνεται να προέρχονται από δύο βασικά χώρους:

- Σ' ένα βαθμό, διοχετεύονται σε παραδοσιακές μορφές αλληλεγγύης. Είναι ορατή η δραστηριοποίηση ατόμων στο χώρο της φιλανθρωπίας, εμπνευσμένη από τις ηθικές επιταγές της αλληλοβοήθειας και της φιλευσπλαχνίας, δραστηριοποίηση η οποία, σε τοπικό επίπεδο, προωθεί σημαντικές προσπάθειες πολύπλευρης υποστήριξης ομάδων που αντιμετωπίζουν συσσωρευμένα κοινωνικά, οικονομικά και ψυχολογικά προβλήματα. Ωστόσο, και υπό το πρίσμα της οπτικής που στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας μας ενδιαφέρει, πρόκειται για προσπάθειες εξ' ορισμού αυτοπεριοριζόμενες στη σφαίρα του ιδιωτικού καθώς

στηρίζονται κυρίως στην κινητοποίηση της προσωπικής ευαισθησίας, προσπάθειες οι οποίες εν τέλει αδυνατούν να αρθρώσουν δημόσιο λόγο και αντίστοιχα κοινωνικο-πολιτικά αιτήματα για την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης σχετικής πολιτικής παρέμβασης.

- Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, επισημαίνεται η ανάπτυξη δραστηριοτήτων και η ανάληψη πρωτοβουλιών σε αντίστοιχα πεδία στο βαθμό που προωθούνται νέες μορφές κοινωνικής πολιτικής από το κέντρο προς την περιφέρεια. Σε μια προσπάθεια αξιοποίησης θεσμικά κατοχυρωμένων οικονομικών και κοινωνικών πλεονεκτημάτων, παρατηρείται σταδιακή εμφύτευση κοινωνικών πρακτικών, εμφύτευση η οποία συνοδεύεται από την οικειοποίηση ενός λόγου ο οποίος αναγνωρίζει με πιο σύγχρονους όρους την ανάγκη πολύπλευρης υποστήριξης των ευαίσθητων κοινωνικά ομάδων, την προώθηση της ενεργοποίησής τους κ.λπ. Κατά συνέπεια, και χωρίς να επιμείνουμε σε προβληματισμούς για την αμφιλεγόμενη αποτελεσματικότητα των σχετικών πολιτικών κατάρτισης – απασχόλησης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η εμφύτευση αυτή μπορεί με τη σειρά της να συμβάλει σε μια σταδιακή διαφοροποίηση των κυρίαρχων αντιληπτικών σχημάτων αλλά και των σχετιζόμενων κοινωνικών πρακτικών σε νέες κατευθύνσεις. Ωστόσο, καθώς πρόκειται για ένα ετεροκαθορισμένο πλαίσιο ανάπτυξης, προς το παρόν τουλάχιστον, φαίνεται να αδυνατεί να ανταποκριθεί και να μεταπλαστεί δημιουργικά στο ιδιαίτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό σύμπαν των νησιών των Κυκλάδων. Στο πλαίσιο αυτό, και στην περίπτωση που δεν συνοδεύεται από μία ευρύτερη και πολυδιάστατη στρατηγική για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, παραμένει αμφίβολο κατά πόσο, πέρα από την αποτελεσματική απορρόφηση των σχετικών πόρων και την υλοποίηση περιορισμένων και αποσπασματικών δράσεων, μπορεί να οδηγήσει σε δημιουργικές και βιώσιμες λύσεις οι οποίες να έχουν μακρόχρονα αποτελέσματα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δεύτερης αυτής περίπτωσης αποτελεί η προσπάθεια εκσυγχρονισμού των συστημάτων κατάρτισης - απασχόλησης στο νομό, η οποία εκτυλίσσεται σ' ένα πλαίσιο που καθορίζεται από και ανταποκρίνεται σε αρχές και ορθολογικότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναπαράγοντας σε πολλές περιπτώσεις πρακτικές οι οποίες αδυνατούν να συνδεθούν με τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας καθώς εισάγονται

με έναν μηχανιστικό και κατά συνέπεια μη αποτελεσματικό τρόπο. Στο ευρύτερο πλαίσιο της ταχύρυθμης και άναρχης ανάπτυξης των συστημάτων κατάρτισης - απασχόλησης κατά την τελευταία δεκαετία σε μια προσπάθεια απορρόφησης πόρων από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά Ταμεία, εμφανίζονται ευρύτερες δυσλειτουργίες έτσι όπως αυτές κυριαρχούν σε όλη την ελληνική επικράτεια: αδυναμία διάγνωσης αναγκών αγοράς εργασίας και αποτελεσματικής σύνδεσης των προγραμμάτων κατάρτισης με εξειδικευμένες ανάγκες της τοπικής αγοράς, επιδοματικός χαρακτήρας των αντίστοιχων ενεργειών, σημαντική έλλειψη υποδομών, δομών, εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού κ.λπ. Με την έννοια αυτή, οι βασικές δυσλειτουργίες που αναδεικνύονται δεν αποτελούν ιδιαιτερότητα του νομού των Κυκλάδων, ωστόσο αυτές οξύνονται σημαντικά λόγω των προαναφερόμενων προβλημάτων επικοινωνίας, συγκοινωνιακής κάλυψης των νησιών, διασκορπισμού του πληθυσμού των ομάδων, νοοτροπίας απόκρυψης των προβλημάτων, έλλειψης εξειδικευμένων φορέων και στελεχών κ.λπ.

Στο πλαίσιο αυτό, η αδυναμία προώθησης συνολικότερων παρεμβάσεων φαίνεται να οδηγεί όχι απλά σε μία καθυστέρηση στην αξιοποίηση σχετικών πολιτικών αλλά, και στην περίπτωση της θετικής εξέλιξης αντίστοιχων μηχανισμών στο μέλλον, σε μία ευρύτερη αδυναμία εφαρμογής τους για την πλειοψηφία των νησιών αλλά και την πλειοψηφία των δικαιούχων ομάδων. Τα αποτελέσματα αντίστοιχων πολιτικών, υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, φαίνεται να περιορίζονται στα μεγαλύτερα νησιά, σε χώρους με αστικά χαρακτηριστικά και σε άτομα τα οποία καταρχήν μπορούν να έχουν ευκολότερη πρόσβαση σε ανάλογο τύπου υπηρεσίες, σε κοινωνικά δίκτυα και μηχανισμούς εξουσίας. Επιπλέον, ο γραφειοκρατικός τρόπος προσέγγισης των υπηρεσιών, η αποσπασματικότητα των σχετικών ενεργειών και ο περιορισμός τους αυστηρά στους χρόνους υλοποίησης των προγραμμάτων δεν μπορεί να προωθήσει μια πολυδιάστατη υποστήριξη των ομάδων αποτελώντας σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα σε απόπειρες ουσιαστικής βοήθειας τους. Τέλος, επισημαίνονται οι περιορισμοί που θέτουν οι σχετικές θεσμικές κατηγοριοποιήσεις των οποίων τα κριτήρια ένταξης ή αποκλεισμού σε ομάδες δικαιούχων είναι κατά πολύ αμφισβητήσιμα καθώς στην προσπάθειά τους να τις οριοθετήσουν, σε κάποιες περιπτώσεις, περιορίζουν σημαντικά τους όρους σύμφωνα με τους οποίους κάποιος δικαιούται ή όχι να αξιοποιήσει τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα. Αντίστοιχες κατηγορι-

οποιήσεις αδυνατούν να συλλάβουν την πολυπλοκότητα των διαφορετικών παραγόντων που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό και παράλληλα τη συνθετότητα των κοινωνικών προβλημάτων που βιώνουν τα υποκείμενα.

Ο επίπεδος, μονοδιάστατος τρόπος κατανόησης / αντιμετώπισης και η ομογενοποίηση προβλημάτων και ομάδων σε ενιαίες κατηγορίες και πολιτικές, οι ελλείψεις σχετικών μηχανισμών και κατάλληλα καταρτισμένου προσωπικού σε συνδυασμό με την απουσία μιας ευρύτερης κουλτούρας παροχής υπηρεσιών στην Ελλάδα καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολο το πέρασμα σε προσφορά έργου περισσότερο διαφοροποιημένου και εξειδικευμένου σε συγκεκριμένες ανάγκες ατόμων και ομάδων, τη στιγμή που ακόμη και οι παραδοσιακού τύπου υπηρεσίες φαίνεται να μην είναι προσιτές σε ολόκληρες ομάδες πληθυσμών οι οποίες δεν αποτελούν αναγκαστικά ευπαθείς κατηγορίες. Η ευρύτερη δυσκολία πρόσβασης των δικαιούχων σε σχετικές υπηρεσίες στο νομό μπορούμε να υποθέσουμε ότι μετατρέπεται σε αδυναμία πρόσβασης για τα μικρότερα και λιγότερο ανεπτυγμένα νησιά και ιδιαίτερα για τις ομάδες οι οποίες είναι αντιμέτωπες με συσσωρευμένα προβλήματα σε πολλαπλά επίπεδα και τείνουν ή ήδη βρίσκονται σε διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.

Τα προαναφερόμενα προβλήματα αλληλοδιαπλέκονται με πολλαπλασιαστικά αρνητικά αποτελέσματα, καθιστώντας δύσκολα πιθανά εγχειρήματα τα οποία να προσβλέπουν σε συστηματικότερες παρεμβάσεις. Ωστόσο, στο πλαίσιο της διαδικασίας εκσυγχρονισμού της τοπικής κοινωνίας, διαφαίνεται να δημιουργείται σταδιακά ένας νέος χώρος και μια νέα νοοτροπία στην κατεύθυνση της πολύπλευρης παροχής υπηρεσιών σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η έρευνα αυτή είχε σαν βασικό στόχο να προσθέσει ένα λιθάρι στις προσπάθειες κατανόησης ενός τόσο σύνθετου και «προηγμένου» θα λέγαμε φαινομένου, όπως αυτό του αποκλεισμού στα νησιά των Κυκλάδων. Προσπάθησε να διαχωρίσει την «αποκλεισμένη» κοινωνική πραγματικότητα από την κατασκευασμένη κοινωνική ευπάθεια και να βρει απαντήσεις μέσα από αυτό το διαχωρισμό.

Στο μεγαλύτερο μέρος ο στόχος της έρευνας έχει επιτευχθεί, δεδομένου ότι απαντήθηκαν τα ερωτήματα και οι υποθέσεις εργασίας (βλ. σελ 21). Στο μέτρο που ακούστηκαν και καταγράφηκαν διαφορετικά βιώματα και διαχωρίστηκαν αναλυτικά, έχουμε αποκομίσει μία εικόνα για τον «κοινωνικό αποκλεισμό» στις Κυκλάδες καθώς επίσης και για την ευρύτερη κατανόηση του φαινομένου.

Τα αποτελέσματα και των τριών φάσεων της έρευνας έδειξαν ότι στις Κυκλάδες συνυπάρχουν πλούτος και φτώχεια, υψηλό επίπεδο διαβίωσης μεσαία, ελάχιστα και μηδενικά εισοδήματα. Αν και το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού δεν είναι γενικευμένο στις Κυκλάδες, όπου αυτό εμφανίζεται είναι έντονο. Οι περιπτώσεις που εντοπίζονται είναι ακραίες και χαρακτηρίζονται από κοινωνική απομόνωση και μειονεξία. Αυτές οι περιπτώσεις αγγίζουν τις ομάδες των ηλικιωμένων (με συχνότητα 2 στους 3) και των ατόμων με ειδικές ανάγκες και χρόνιες παθήσεις (με συχνότητα 1 στους 2).

Αντίθετα, εντοπίζεται ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικής ευπάθειας που εδώ συμμετέχουν όλες οι κοινωνικές ομάδες της έρευνας. Οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού σαφώς διακρίνονται από αυτό που ονομάζουμε «κοινωνική ευπάθεια». Η έρευνα κατασκεύασε τις ομάδες με βάση αυτό που ονομάζουμε επίσημα κοινωνική ευπάθεια, δηλαδή με άλλα λόγια, ενδιαφέρθηκε για εκείνες τις πληθυσμιακές κατηγορίες οι οποίες «απειλούνται» ή «κινδυνεύουν» από το βίωμα του αποκλεισμού. Αυτές οι ομάδες συνήθως καταγράφονται επίσημα από τους κρατικούς φορείς ή από την Ευρωπαϊκή Ένωση, έχουν έναν ενδεικτικό χαρακτήρα, και εκφράζουν κατά κανόνα τους χώρους στους οποίους εμφανίζεται ευάλωτη μία κοινωνία. Εκτός από τον όρο «κοινωνικά ευπαθείς ομάδες» χρησιμοποιούνται και άλλοι οικείοι όροι όπως «ευάλωτες

πληθυσμιακές ομάδες», «ομάδες υψηλού κινδύνου», κλπ. Συνήθως, σε επίπεδο λόγου συγχέουμε τις «ευπαθείς ομάδες» με τις «κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες». Για το λόγο αυτό μιλούμε εύκολα για «κοινωνικά αποκλεισμένους μετανάστες», για «αποκλεισμένες άγαμες μητέρες», «για αποκλεισμένους τσιγγάνους», για «αποκλεισμένους αποφυλακισμένους», εννοώντας στην ουσία τους μετανάστες που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό, την άγαμη μητέρα που περιθωριοποιείται, τους αγράμματους τσιγγάνους ή τον αποφυλακισμένο χωρίς απασχόληση.

Με βάση τα συμπεράσματα της έρευνας και αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα συνολικότερων παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση ανάλογων προβλημάτων σε τοπικό επίπεδο, θεωρούμε ότι στη διαδικασία διαμόρφωσης κοινωνικής πολιτικής από τους φορείς στο μέλλον είναι απαραίτητο να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα παρακάτω:

A. Συστηματικός Σχεδιασμός ενεργειών

- Σημαντική αναδεικνύεται η ανάγκη της συστηματικής καταγραφής και μελέτης αναγκών, χαρακτηριστικών κ.λπ. τόσο σε σχέση με συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες και συγκεκριμένα κοινωνικά προβλήματα όσο και με διαφαινόμενες δυνατότητες πιθανής υπέρβασής τους. Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει μία γενική ή / και ασαφής εικόνα στους φορείς από την καθημερινή τους εμπειρία η οποία εκλαμβάνεται ως επαρκής ενώ πιθανώς δεν αντιστοιχεί σε μια ολοκληρωμένη γνώση για αυτά⁷⁶.
- Στο πλαίσιο ανάλογων μελετών είναι σημαντικό να δοθεί έμφαση στην καταγραφή της έντασης των προβλημάτων, της κατανομής των ομάδων σε σχέση με συγκεκριμένες περιοχές κ.λπ. όπου φαίνεται να εμφανίζονται περισσότερο οξυμένα. Η χαρτογράφηση προβλημάτων ή / και ομάδων μπορεί να βοηθήσει σε μια πιο ολοκληρωμένη γνώση σχετικά με τις ιδιαιτερότητες τους στα νησιά των Κυκλάδων, δε σημαίνει, ωστόσο, ότι περι-

76. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανάγκη για την σύνταξη ενός ολοκληρωμένου αναπτυξιακού προγράμματος για το Νομό, το οποίο με βάση τη διερεύνηση των ιδιαιτεροτήτων, των αναγκών και των αναπτυξιακών δυνατοτήτων των νησιών θα μπορούσε να χαράξει αναπτυξιακές κατευθύνσεις.

πτώσεις που εμφανίζονται με μικρότερη συχνότητα είναι δικαιολογημένο να παραμεληθούν. Αντίθετα, πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη στη λήψη μέτρων έτσι ώστε να διευκολυνθεί η επαφή τους με σχετικές υπηρεσίες. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σε διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού και φαίνεται ότι, για πολλαπλούς λόγους, έχουν αδυναμία πρόσβασης ακόμη και σε στοιχειώδεις υπηρεσίες, κυρίως όσον αφορά στα μικρότερα και λιγότερο αναπτυγμένα νησιά.

- Αντίστοιχες μάλιστα μελέτες μπορεί να έχουν ένα περιοδικό χαρακτήρα και να επαναλαμβάνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα έτσι ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συλλογής συγκριτικών δεδομένων και καλύτερης κατανόησης τόσο του χαρακτήρα όσο και της εξέλιξης των προβλημάτων. Η έρευνα των κοινωνικών προβλημάτων και των ευπαθών κοινωνικά ομάδων θα ήταν σκόπιμο να συνεχιστεί με σκοπό την καταγραφή νέων στοιχείων, αλλά και την αξιολόγηση των εφαρμοσμένων παρεμβάσεων. Στο πλαίσιο μιας συνεχούς ανατροφοδότησης της κοινωνικής εμπειρίας και της έρευνας, αντίστοιχα αποτελέσματα πρέπει να αποτελούν τη βάση για τη χάραξη νέων πολιτικών ή / και την αναπροσαρμογή υπαρχουσών.
- Ωστόσο, η καταγραφή και ανάλυση των αποτελεσμάτων αντίστοιχων ερευνών δε συνεπάγεται από μόνη της ένα σωστό και αποτελεσματικό σχεδιασμό ενεργειών. Με βάση τα συγκεκριμένα συμπεράσματα, είναι απαραίτητο να ακολουθηθεί η ιεράρχηση προτεραιοτήτων, η επιλογή στρατηγικής, η συγκεκριμενοποίηση των στόχων και η από κοινού απόφαση ανάληψης δράσης σε συγκεκριμένα πεδία. Παράλληλα, πρέπει να δοθεί έμφαση στο βήμα προς βήμα σχεδιασμό και υλοποίηση ολοκληρωμένων δράσεων σε κάθε φάση, καθώς η σταδιακή ανάπτυξή τους δίνει τη δυνατότητα επανασχεδιασμού σε συστηματική βάση σύμφωνα με τα νέα δεδομένα που μπορεί να προκύπτουν κάθε φορά.
- Επιπλέον, κομβικό στοιχείο αποτελεί ο σχεδιασμός των δράσεων με βάση τις τοπικές ανάγκες / ιδιαιτερότητες των ευάλωτων ομάδων και των προβλημάτων. Η δημιουργική προσαρμογή τους σε αυτές μπορεί να συμβάλει στην υλοποίηση αποτελεσματικών παρεμβάσεων και σε μια ουσιαστική προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων.

Β. Συντονισμός Ενεργειών, Δικτύωση, Επικοινωνία

- Ο συντονισμός των ενεργειών και η δικτύωση των τοπικών φορέων αποτελούν σημαντικά στοιχεία στην κατεύθυνση της ανάπτυξης συστηματικών και συμπληρωματικών πολιτικών για την πρόληψη ή / και αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων. Η δραστηριοποίηση ποικίλων δυνάμεων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, η ενεργοποίηση διαθέσιμων πόρων και η ορθολογικότητα στη χρήση τους με βάση ανάγκες / στόχους / προτεραιότητες μπορούν να βοηθήσουν στην εφαρμογή αποτελεσματικών παρεμβάσεων.
- Η προώθηση βιώσιμων συνεργασιών τυπικής και άτυπης μορφής και η ανάπτυξη ουσιαστικού διαλόγου μπορούν να συμβάλουν στην αναβάθμιση του ρόλου των τοπικών φορέων στη χάραξη κοινωνικής πολιτικής καθώς και σε μια πιο μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση των προβλημάτων. Σε ανάλογη κατεύθυνση, η ανάπτυξη μιας συνεργατικής κουλτούρας αλλά και ο περιορισμός των πελατειακών σχέσεων μπορεί να βοηθήσει σε μια προσπάθεια σύνθεσης των αντιθέσεων, των επιμέρους συμφερόντων και στην ενίσχυση συναινετικών δράσεων και διαδικασιών.
- Παράλληλα, σημαντική αναδεικνύεται η πολυμορφία της εταιρικής σχέσης, τόσο από την άποψη της συμμετοχής σε αυτήν φορέων που μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις συγκεκριμένων δράσεων όσο και από την πλευρά των δυνατοτήτων αξιοποίησης και διάδοσης των αποτελεσμάτων τους. Αντίστοιχες συνεργασίες είναι δυνατό να επιτρέψουν το συντονισμό πόρων και τη δημιουργία δραστηριοτήτων οι οποίες πιθανώς δε θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς τις συγκεκριμένες προϋποθέσεις.
- Στο πλαίσιο αυτό, η διεύρυνση των διαύλων επικοινωνίας, των δικτύων αλληλοενημέρωσης και συνεργασίας είναι σημαντικό να ενισχυθεί στην κατεύθυνση της άμβλυνσης των εμποδίων της γραφειοκρατίας, αρνητικών νοοτροπιών κ.λπ. Η ανταλλαγή πληροφοριών, τεχνογνωσίας, και, σε τελική ανάλυση, ευρύτερα αρνητικών και θετικών εμπειριών μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην καλύτερη αξιοποίηση και στην πολλαπλασιαστικότητα των αποτελεσμάτων καινοτομικών και θετικών προσπαθειών.

- Σημαντική από την άποψη αυτή είναι και η κινητοποίηση της ευρύτερης τοπικής κοινωνίας αλλά και ειδικότερα των ευαίσθητων κοινωνικά ομάδων. Η εφαρμογή μιας «επιθετικότερης» πολιτικής ενημέρωσης αλλά και ενίσχυσης της εμπλοκής ομάδων πολιτών για την πολυδιάστατη προώθηση νέων μορφών συλλογικής δράσης και μέτρων κοινωνικής πολιτικής μπορεί να έχει μακροπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα σε πολλαπλά επίπεδα. Η ενημέρωση της κοινής γνώμης για την καταπολέμηση στερεοτυπικών αντιλήψεων και στάσεων, η ενίσχυση της ενεργούς εμπλοκής ομάδων πολιτών σε σχετικές δράσεις κ.λπ. αποτελούν επιμέρους μόνο παραδείγματα ενεργειών οι οποίες θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην ευαισθητοποίηση και τη σταδιακή ανάπτυξη εναλλακτικών δράσεων για την άμβλυση αντίστοιχων προβλημάτων σε τοπικό επίπεδο.

Γ. Διεύρυνση Κυρίαρχων Αντιληπτικών Σχημάτων

- Ιδιαίτερα σημαντική αναδεικνύεται και η διεύρυνση των αντιληπτικών σχημάτων της ίδιας της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού. Η κατανόηση του όχι ως μίας κατάστασης σταθερής, μετρήσιμης και με συγκεκριμένα αμετάβλητα χαρακτηριστικά αλλά ως δυναμικής διαδικασίας η οποία ενεργοποιείται ανάλογα με το συγκεκριμένο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο, μπορεί να βοηθήσει σε μια σταδιακή αλλαγή της στάσης τόσο των σχετικών φορέων όσο και της ευρύτερης κοινωνίας πολιτών σε μια κατεύθυνση ενεργότερης και αποτελεσματικότερης δραστηριοποίησης για την καταπολέμησή του. Η ευαισθητοποίηση στην πολυπλοκότητα των προβλημάτων και η αναγνώριση της συνθετότητας των παραγόντων – διαδικασιών που μπορούν να μετατρέψουν ή όχι πιθανά μειονεκτήματα σε κοινωνικό αποκλεισμό μπορούν να βοηθήσουν ουσιαστικά όλους τους πιθανούς εμπλεκόμενους (φορείς και άτομα) στην καλύτερη κατανόηση και κατά συνέπεια στην καλύτερη αντιμετώπιση των προβλημάτων.
- Παράλληλα, πρέπει να δοθεί έμφαση στην προσπάθεια σταδιακής υπέρβασης της διχοτομικής αντίληψης που τείνει να διαχωρίζει τα προβλήματα σε ιδιωτικά (προσωπικά) και δημόσια (κοινωνικά). Στην κατεύθυνση αυτή, η κατανόηση του ευρύτερα

κοινωνικού χαρακτήρα του συνόλου των προβλημάτων αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια ευαισθητοποίησης φορέων και απόμων και στη συστηματικότερη εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής σε πεδία τα οποία έως πρόσφατα αποκλείονταν στην ιδιωτική σφαίρα. Η άρθρωση αντίστοιχων αιτημάτων έχει ιδιαίτερη σημασία σε μία κοινωνία η οποία ενδιαφέρεται να υποστηρίξει την ισότιμη πρόσβαση των ευάλωτων ομάδων σε μια καλύτερη ποιότητα ζωής.

- Επιπλέον, μεγάλη σημασία έχει και η κατανόηση όχι μόνο των οικονομικών αλλά και των ευρύτερων ψυχοκοινωνικών διαστάσεων ανάλογων προβλημάτων. Ο προσανατολισμός σε μια πιο ολοκληρωμένη αντίληψη όπου οι επιμέρους περιπτώσεις γίνονται κατανοητές ως ολότητες μπορεί να βοηθήσει ουσιαστικά στην υπέρβαση της ομογενοποίησης προβλημάτων και ομάδων, στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων τους και στην καλύτερη αντιμετώπισή τους.

Δ. Βελτίωση Παροχής Υπηρεσιών

- Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στο οξυμένο πρόβλημα της δυσκολίας ή / και αδυναμίας πρόσβασης ενός μεγάλου τμήματος των δικαιούχων στις προσφερόμενες υπηρεσίες. Πολύ σημαντική για το περιβάλλον των Κυκλάδων θα ήταν μια οργανωμένη προσπάθεια βελτίωσης της λειτουργίας των φορέων, υπέρβασης των αυστηρά γραφειοκρατικοποιημένων υπηρεσιών, συστηματικής διευκόλυνσης της προσφοράς τους μέσα από εναλλακτικές και καινοτομικές παρεμβάσεις. Στο πλαίσιο αυτό, είναι απαραίτητη η διευκόλυνση της προσέγγισης των δικαιούχων, της ενημέρωσής τους σε σχέση με τα δικαιώματά τους αλλά και ο σταδιακός προσανατολισμός στην παροχή πολύπλευρων και συστηματικών υπηρεσιών όπως η συμβουλευτική, ψυχολογική στήριξη κ.λπ. ανάλογα με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των προβλημάτων και των ομάδων. Ιδιαίτερα μάλιστα όσον αφορά ευάλωτες κοινωνικές κατηγορίες, είναι απαραίτητη η προσπάθεια συστηματικής υπέρβασης της αποσπασματικότητας και των περιορισμών που τίθενται σε σχετικές ενέργειες που αναπτύσσονται στο πλαίσιο συγκεκριμένων προγραμμάτων ή / και επιδοτήσεων και ο προσανατολισμός

σε μονιμότερες και βιώσιμες δομές πολύπλευρης υποστήριξης τους.

- Παράλληλα, αναδεικνύεται απαραίτητη η προσπάθεια ολοκληρωμένης στήριξης ατόμων / ομάδων στην κατεύθυνση μιας περισσότερο ανθρωποκεντρικής παρέμβασης και όχι με βάση την απρόσωπη παραδοσιακή λογική που χαρακτηρίζει συνήθως το δημόσιο τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, είναι σημαντική η αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων των επιμέρους περιπτώσεων και η αντιμετώπισή τους ως ολοτήτων στη βάση των ιδιαίτερων τους χαρακτηριστικών. Με αυτή την έννοια μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη μια προσπάθεια εξατομικευμένης προσέγγισης ιδιαίτερα των περιπτώσεων που αντιμετωπίζουν συσσωρευμένα προβλήματα σε πολλαπλά επίπεδα και βρίσκονται σε διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.
- Ιδιαίτερα μάλιστα όσον αφορά ενέργειες που απευθύνονται σε ομάδες υψηλής επικινδυνότητας, είναι απολύτως απαραίτητη η συστηματική προσπάθεια διευκόλυνσης της πρόσβασής τους ακόμη και σε στοιχειώδεις υπηρεσίες όπως η πληροφόρηση. Ωστόσο, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σε περιπτώσεις με εξαιρετικά οξυμένα προβλήματα μπορεί να μην είναι θεμιτή μία προσπάθεια παρέμβασης παρά μόνο από ειδικούς, από άτομα εξειδικευμένα και έμπειρα στην αντιμετώπιση αντίστοιχων καταστάσεων οι οποίες χρήζουν εξατομικευμένης προσέγγισης. Εφόσον δεν υπάρχουν εξειδικευμένα στελέχη, ο ρόλος αντίστοιχων υπηρεσιών θα μπορούσε να είναι κυρίαρχα διαμεσολαβητικός με την έννοια της πληροφόρησης και πιθανής παρομπής τους σε άλλες αρμόδιες υπηρεσίες.

Ε. Προσανατολισμός σε συγκεκριμένες δράσεις

- Ανάδειξη και αξιοποίηση των δυνατοτήτων που κατέχουν οι ΟΤΑ στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής. Για το σκοπό αυτό, σημαντικό ρόλο θα μπορούσε να παίξει η δικτύωση των ΟΤΑ των Κυκλάδων μεταξύ τους αλλά και με ΟΤΑ από άλλες περιοχές με σκοπό την ανταλλαγή εμπειριών, τεχνογνωσίας, προτύπων δράσης και πολιτικών.
- Οικοδόμηση σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ “υποστηρικτικού σταθμού και κοινού” στη βάση της εξασφάλισης της ανωνυμίας

ας, εχεμύθειας και της σοβαρής αντιμετώπισης των προβλημάτων.

- Οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε συνεργασία με άλλους φορείς σχετικά με την αγωγή υγείας, τον οικογενειακό προγραμματισμό, τα δικαιώματα των γυναικών, μεταναστών, ΑΜΕΑ κ.λπ.
- Δημιουργία δίαυλων επικοινωνίας με φορείς και εθελοντικές οργανώσεις που κινητοποιούνται προς την κατεύθυνση της προστασίας των κοινωνικά ευπαθών ομάδων με σκοπό την ενημέρωση και τη διερεύνηση των δυνατοτήτων δράσης.
- Οργάνωση προγραμμάτων δημιουργικής ενασχόλησης για τους κατοίκους ορεινών και αποκλεισμένων περιοχών και παρότρυνση περιθωριακών και απομονωμένων ατόμων να λάβουν μέρος σε αυτές με στόχο την ενίσχυση της συμμετοχικότητας.
- Συστηματική προσπάθεια δημιουργικής προσαρμογής αντίστοιχων προγραμμάτων και υπηρεσιών στο ιδιαίτερο περιβάλλον των Κυκλάδων.

Τέλος, θα θέλαμε να κλείσουμε αυτή την έρευνα εκφράζοντας μία σημαντική παρατήρηση αλλά και ευχή: η προσπάθεια κάθε έρευνας πεδίου απαιτεί εκτός από γνώση και συστηματικότητα, μία ιδιαίτερη διαίσθηση και ευαισθησία για την ορθή ανάγνωση, κατανόηση και διεύθυνση στο χώρο του πεδίου και συνεπώς της πραγματικότητας. Η προσπάθεια αυτή χαρακτηρίζει την ύψιστη ίσως στιγμή της αξίας των κοινωνικών επιστημών και για το λόγο αυτό χρειάζεται και την αντίστοιχη εκτίμηση και αντιμετώπιση. Η χώρα μας δυστυχώς υστερεί στις έρευνες πεδίου και ακολουθεί στις περισσότερες των περιπτώσεων τη γνώση και τη λύση της γραφειοκρατίας που την στερεί όμως από την άμεση και σίγουρη γνώση της κοινωνίας. Για το λόγο αυτό πιστεύουμε ότι οι προσπάθειες για τη διεξαγωγή ερευνών πεδίου πρέπει να ενταθούν έτσι ώστε να αποτελέσουν αυτές τη βάση για τις οποιοσδήποτε προτεινόμενες κοινωνικές πολιτικές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμίτσης Γ., 2002, Θεσμοί και πολιτικές επαγγελματικής κατάρτισης, Αθήνα, Παπαζήση.

Γαλατά Β., 1996, Το επίπεδο κατάρτισης, η απασχόληση και η επαγγελματική εξέλιξη των γυναικών, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

Γαλατά Β., Δημουλάς Κ., Ρομπόλης Σ., 1999, Η Δια Βίου Επαγγελματική Κατάρτιση στην Ελλάδα, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

Δεδουσόπουλος Α., 2001, Η προσφορά εργασίας, Θεωρίες, πολιτικές και ερευνητικές αναζητήσεις, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Δημουλάς Κ., Ρομπόλης Σ., 1998, «Οι εταιρικές σχέσεις στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού», στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο / ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg, σ. 151-189.

Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 1999, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 1999, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 2000, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2000, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, 2001, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2001, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Καραντινός Δ., Μαράτου - Αλιμπράντη Λ και Φρονίμου Ε (επιμ), 1996, Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Κάρμα Κ. Α., 1995, Η ελληνική εκπαίδευση στον ορίζοντα του 2000, Έκθεση του ΚΕΠΕ, Αθήνα, ΚΕΠΕ.

Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 1998, Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία, Gutenberg, Αθήνα.

Κυριαζή Ν., 1998, Η κοινωνιολογική Έρευνα, Αθήνα, Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις.

Κωστίκης Β., 1997, Εισαγωγή στην Επαγγελματική Εκπαίδευση, Αθήνα, .

Mishler E., 1996, Συνέντευξη Έρευνας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Μπαλωτή Ξ., 1996, Αρχική και Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση στην Ελλάδα, Αθήνα, ΕΙΕ.

Μπάρδας Γ. Δ., 2000, Οικονομική θεωρία, Δια βίου παιδεία, Οικονομική πολιτική, Αθήνα, Παπαζήση.

Παπαηλίας Θ., 1994, Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση στην Ελλάδα, Αθήνα, ΕΛΚΕΠΑ.

Παπαϊωάννου Σκ., 2000, Ζήτηση συνεχιζόμενης εκπαίδευσης - κίνητρα ενδιαφερομένων. Επιστημονική έκθεση αποτελεσμάτων ερευνητικού προγράμματος, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης - Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Πεσματζόγλου Στ., 1987, Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-85, Το ασύμπτωτο μιας σχέσης, Αθήνα, Θεμέλιο.

Πιτέλης Χρ., 1997, Εκπαίδευση και βιομηχανική ανταγωνιστικότητα – Δορυφορική Μελέτη 7, Αθήνα, Υπουργείο Ανάπτυξης / Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας,

Πετρονώτη Μ., 1996, «Η φιλανθρωπία και η αρωγή ως συμβολικοί μηχανισμοί κοινωνικού αποκλεισμού», Ο Πολίτης, τ. 22, σ. 43-45.

Ρομπόλης Σ. (επιστ. υπεύθ.) 2000, ΟΝΕ, Ανταγωνιστικότητα και δι-αρθρωτικές αλλαγές, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

Σακέλης Γ., 1993, Πληθυσμός και εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, Αθήνα, εκδ. Γαβριηλίδη.

Τσιώλης Γ. & Τζανάκης Μ., 2000, «Ανεργία και επαγγελματική εκπαίδευση-κατάρτιση. Πρότυπα δράσης και τυπικές στρατηγικές διαχείρισης της ανεργίας στις βιογραφίες νέων», στο Παπαϊωάννου Σκ., 2000, Ζήτηση συνεχιζόμενης εκπαίδευσης - κίνητρα ενδιαφερομένων. Επιστημονική έκθεση αποτελεσμάτων ερευνητικού προγράμματος, Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης - Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Τσιώλης Γ., 2002, Αποβιομηχάνιση και βιογραφικοί μετασχηματισμοί. Ιστορίες ζωής βιομηχανικών εργατών του Λαυρίου, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Τσουκαλάς Κ., 1987, Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα, Αθήνα, Θεμέλιο.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 1999, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 1999, Αθήνα.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2000, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 2000, Αθήνα.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2001, Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση 2001, Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Brown G.Yule G., 1983, Discourse analysis, Cambridge, University Press.

Glaser B.G. & An. Strauss, 1967, The Discovery of Grounded Theory for Qualitative Research, Chicago, Aldine.

Goffman E., 1963, Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity, Englewood Cliffs, New York.

Jahoda M., 1983, Wieviel Arbeit braucht der Mensch?, Basel, Weinheim.

Keller R., 1997, «Diskursanalyse», στο Hitzler R. & Honer A. (επιμ.), 1997, Sozialwissenschaftliche Hermeneutik, Leske + Budrich, Opladen.

Kohli M., 1978, «"Offenes" und „geschlossenes" Interview: neue Argumente zu einer alten Kontroverse», στο Soziale Welt, τομ. 29, τευχ.1.

Rosenthal G., 1995, Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Campus Verlag, Frankfurt a.M. / New York

Schütze Fr., 1983, „Biographieforschung und narratives Interview". Neue Praxis τευχ. 13.

Copyright ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ISBN: 960-87575-6-8

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση:

ΚΑΜΠΥΛΗ ADV.

Αντιγόνης 60 & Λένορμαν

Τηλ.: 210 5156820 Fax: 210 5156811

kambili@otenet.gr

